Folia Uralica Debreceniensia 19.

Debrecen
2012

DU press

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.

Szerkesztette:

Maticsák Sándor

Keresztes László

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2012

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT KIADVÁNYA

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

A tanulmányokat lektorálta:

Csepregi Márta (Budapest), Csúcs Sándor (Piliscsaba),
Tuomas Huumo (Turku), Keresztes László (Debrecen),
Petteri Laihonen (Jyväskylä), Lars-Gunnar Larsson (Uppsala),
Maticsák Sándor (Debrecen), Szeverényi Sándor (Szeged),
H. Varga Márta (Budapest), Zaicz Gábor (Piliscsaba)

ISSN 0239-1953

© A szerzők, 2012
© A Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2012

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Felelős kiadó: Virágos Márta főigazgató
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Borító: Kai Tiislär – Maticsák Sándor

Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében
Terjedelem: 15 (A/5) ív

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2012

A manysi *ut* grammatikalizációja[1]

ENDRESZ Brigitta

1. Bevezetés

Tanulmányomban a manysi *ut* elemet vizsgálom meg részletesebben abból a szempontból, hogy vajon összetételi utótagról, képzőről, vagy átmeneti kategóriaként képzőszerű utótagról beszélhetünk-e. Ahhoz, hogy az utótag képzővé válásának, grammatikalizálódásának a folyamatát leírhassam, röviden szólnom kell a képzősülés kritériumairól. Mivel manysi elemet vizsgálok, szükségesnek tartottam a manysi írásbeliség rövid, átfogó bemutatását is, illetve fel kívántam hívni a figyelmet a manysi bibliafordítások jelentőségére a nyelvészeti kutatások, köztük a grammatikalizáció-kutatás szempontjából. A tanulmány végén egy 2000-es szoszvai bibliafordítást alapul véve mutatom be az *ut* előfordulásait, majd ennek alapján igyekszem definiálni ennek az elemnek a státusát.

2. A manysi írásbeliség kezdetei, a bibliafordítások szerepe

Az első manysi szavak főképp személynevek voltak, amelyek a 16–17. századi orosz krónikákban jelentek meg. Említést érdemel a Gulya János által közreadott, 1736-ból származó szójegyzék, amely bőségesen tartalmaz közneveket (Gulya 1958). Később magáról a nyelvről különböző nemzetiségű kutatók útjai, munkái, feljegyzései által tudhatott meg többet a tudományos közönség. Helyszíni gyűjtéseket végeztek, majd összefoglalták kutatási eredményeiket, amelyek leginkább szójegyzékek formájában láttak napvilágot. Az első manysi nyelvű nyomtatott szövegek a 19. század közepén jelentek meg, s a kor szokásainak megfelelően egyházi jellegűek voltak. Leginkább az Újszövetség fordításával foglalkoztak: 1868-ban Londonban megjelent Máté evangéliumának kondai fordítása két szerzetesnek, a Popov testvé-

[1] A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

reknek („Gergelynek és Györgynek”) köszönhetően cirill betűs lejegyzéssel, majd ezt a művet Hunfalvy a Nyelvtudományi Közlemények 9. számában latin betűs átírással közölte 1872-ben. Ennek hírére Anton Schiefner és Johann Ferdinand Wiedemann Szentpétervárott lemásolta a cirill betűs Márk evangéliumot is, és elvitték Hunfalvynak Pestre. Ez a másolat már maga is egy Sjögrén által készített kópia alapján született. Az eredetit a szentpétervári zsinat könyvtárában őrizték, ezt is a Popov szerzetesek fordították le kondai manysira. Hunfalvy ezt is megjelentette 1873-ban, a Nyelvtudományi Közlemények 10. számában, latin betűs átírásban. Később August Ahlqvist újra kiadta mindkét evangéliumot latin betűkkel 1894-ben, Helsinkiben. Ahlqvistnak lehetősége volt a helyszínen, kondai manysiktól anyagot gyűjteni, így átírása eltér Hunfalvyétól, hiszen Popovék cirill betűs szövegét az élő nyelvi kiejtés alapján tudta korrigálni. (Részletesebben ld. Kálmán 1976: 14–18, 27; Keresztes 2004: 73–86; 2005: 47–57; Sárosi 2006: 95–102).

A kisebb finnugor nyelvek írásbeliségének kialakulásában jelentős szerepet töltöttek be a bibliafordítások. Ezek nem csupán a vallási élet gyakorlását szolgálták, hanem részben azzal a szándékkal is születtek, hogy életben tartsák, és egyben fejlesszék a kisebb nyelveket. Az önálló, anyanyelvű irodalmi nyelv kialakítása minden nép számára rendkívül fontos, még inkább igaz ez a veszélyeztetett helyzetben levő nyelvekre, amilyen a manysi is. Az önálló irodalmi nyelv biztosíthatja a nép nyelvének, létének, identitásának megőrzését. A bibliafordítókat tehát ezek a célok is motiválták munkájuk során. Alkalmassá kívánták tenni a nyelvet arra, hogy bármit ki lehessen fejezni általa; hogy a jog, a közigazgatás, a természettudományok stb. terén is megállja a helyét.

Ahogy Hunfalvy (1872: 10) is megemlíti, a Popov testvérek igyekeztek az orosz terminológia használata helyett manysi megfelelőket találni, hiszen így az oroszul nem tudó manysi anyanyelvűek számára is érthetőbbé vált a fordítás. Ezt a törekvést a későbbi bibliafordítók is megőrizték, így a bibliai fogalmakra, eseményekre, helyekre igyekeztek manysi terminológiát alkotni. Ilyen elveket követ például a Márk evangélium 2000-ben északi (szoszvai) manysi nyelven megjelent próbafordítása V. Sz. Ivanova által. Jóval kevesebb orosz eredetű elemet tartalmaz ez a fordítás, mint a 19. századiak.

Márk evangéliumának újabb hanti próbafordítása is 2000-ben jelent meg. Ebben is rengeteg neologizmussal találkozhatunk. Érdekes kérdés, vajon miért is Márk evangéliuma áll leginkább az obi-ugor nyelvű bibliafordítások készítői figyelmének középpontjában? Widmer lehetséges válaszokként azt említi meg, hogy egyrészt Márk evangéliuma a Krisztus utáni első évszázad hatvanas éveiben íródott, és több Újszövetség-kutató ezt tartja a legrégebbi

evangéliumnak, vagyis ez hathatott leginkább a többire. Másrészt didaktikai funkciója is van: Márk, valószínűleg Péter apostol tanítványa volt, aki olyan embereknek szánta ezt a részt, akik nem ismerik az Ószövetséget, így Márk evangéliuma tele van utalásokkal és magyarázatokkal, amelyek megkönnyítik a megértést. És végül egy gyakorlati érv: ez a legrövidebb evangélium, így könnyen próbafordítások anyagául szolgálhat (Widmer 2004: 128–129).

Miért alkalmasak a különböző bibliafordítások a kisebb finnugor nyelvek vizsgálatára? Amellett, hogy első nyomtatott szövegekként rendkívül értékes nyelvtörténeti információkat hordoznak, azért is, mert az újszövetségi írások alapján készült különböző finnugor nyelvi anyagok párhuzamos korpuszt alkotnak, amelyeket összehasonlíthatunk egymással. A fordítások nyelvújításra késztetnek, ezzel együtt pedig a szókincs fejlesztésére. A neologizmusoknak köszönhetően kiválóan vizsgálhatók a különböző korokban keletkezett szöveghelyek összevetésével az egyes nyelvváltozási folyamatok, köztük a dolgozatomban vizsgált grammatikalizáció is (Keresztes 2009: 62).

A bibliafordításokban az egyes finnugor nyelvekkel kapcsolatban megfigyelhető, hogy a nagyobb, régebbi írásos hagyománnyal rendelkező finnugor nyelvek tömör kifejezéseket használnak, és gyakran élnek a szóképzés lehetőségével. Ezekben a nyelvekben sokkal kevesebb szóösszetétellel találkozhatunk, körülírásos szószerkezetek pedig alig fordulnak elő. Ezzel szemben az irodalmi írásos hagyomány híján levő kisebb finnugor nyelvek bibliafordításaiban gyakoriak a körülírások, az igeneves szerkezetek, amelyek híven tükrözik a fordítók kemény munkáját, mely során az idegen (általában orosz) szavakra, kifejezésekre igyekeztek megfelelőket találni (Keresztes 2009: 73).

A többi finnugor nyelvhez hasonlóan a manysi bibliafordítók is szívesen élnek munkájuk során a következő eszközökkel (vö. Keresztes 2009: 70–72, 2011: 28–35).

a) Már meglevő szavakat új jelentéssel, jelentésárnyalattal ruháznak fel: *ялпыӈ* ’ép; szent (pogány szertartás szerint)’ > ’szent’, *лылы* ’lélegzet, lélek, élet’ > ’Szentlélek’.

b) Ritkábban fordul elő régi szavak felelevenítése: *исхор* ’szellem’.

c) A finnugor nyelvek agglutinatív voltából fakad, hogy a bibliafordítók neologizmusok teremtésekor a szóképzés, illetve a szóösszetétel eszközét is alkalmazzák. Példa szóképzésre: *Ханисьтан хум* ’Mester, Tanító, Rabbi’ (< *ханисьты* ’tanít’), *яныт̆лы* ’magasztal’ (< *яныг* ’nagy’). Találkozhatunk kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételekkel: *мā-вит* ’föld + víz’ > ’világ’; valamint egyéb, alkalmi szóösszetételekkel is: *хōн-мā* ’király + vi-

dék’ > ’királyság’, *пуп-ӑйка* ’pap + bácsi’ > ’zsidó pap’, *корчица-сам* ’mustár + szem’ > ’mustármag’, *нань-пум* ’kenyér + fű’ > ’gabona’.

d) Önálló szavak agglutinálódtak, illetve agglutinálódnak képzővé: *агтнэ вāрмаль* ’hit’ (< ’hívő dolog’), *йирхатнэ вāрмаль* ’áldozat’ (< ’áldozó dolog’), *нох-ялтнэ нак* ’feltámadás’ (< ’felemelkedő esemény’), *ӑлыгламтал нак* ’csoda’ (< ’nem levő esemény’). Ez a folyamat még nem zárult le, hiányoznak az elliptikus megoldások.

Dolgozatomban ez utóbbi jelenséggel foglalkozom részletesebben.

3. A grammatikalizációs folyamat

Mai napig vita van a tudományos közösség tagjai között azzal kapcsolatban, hogy a grammatikalizáció szinkronikus vagy diakronikus folyamat-e? Hogyan érdemes vizsgálni? A nyelvészetben bekövetkező pragmatikai fordulattól kezdve már nem csupán diakrón szempontból vizsgálták a grammatikalizációt, hanem szinkrón szempontból is, amely elsősorban a pragmatikai jelentések vizsgálatára koncentrál, bevonva a nyelvhasználati mintákat (Dér 2005: 37). A francia Antoine Meillet szerint a grammatikalizáció egyszerre kontinuum és fázisokra bontható jelenség (idézi: Dér 2005: 10–11). Lea Laitinen azt írja a grammatikalizációról, hogy a szinkrón és diakrón szempont egyesül a kutatásban; a nyelvészek egyetértenek abban, hogy a *langue* és a *parole* határán mozognak, és igyekeznek a nyelvszerkezet, illetve a nyelvhasználat közötti viszonyt vizsgálni (Laitinen 1993: 149–158). Jómagam úgy vélem, ha egyetértünk Meillet gondolatával, és a grammatikalizációt folyamatnak tekintjük, akkor a diakrónia eszközét alkalmazva végigkísérhetjük egy-egy elem esetében a grammatikalizáció egyes részfolyamatait a különböző korokban. Az ilyen típusú vizsgálatok talán legjobb forrásai az újra és újra kiadott anyanyelvi bibliafordítások. A korabeli nyelvhasználatot tükrözve újítják, változtatják meg a szövegeket, és a párhuzamos szöveghelyeknek köszönhetően könnyű ezeket az eltéréseket megtalálni és kimutatni.

A grammatikalizáció mibenlétéről, a folyamat jellemzőiről röviden már írtam korábban (vö. Endresz 2011: 61–63). Egy adott lexéma önálló szóból szuffixummá alakul, miközben szemantikai ereje csökken; a végső fázisban a szuffixum már semmilyen kapcsolatot sem mutat eredeti alapszavával (például a magyar *-ság/-ség* képzőben ma már nem érezzük az eredeti ’domb, erdős magaslat, erdő’ jelentést). Ugyanakkor a képző agglutinációjának nem feltétele a teljes kiüresedés. A folyamatot gyakran hang- és alaktani változások kísérik (például a finn *tytär* ’lánya valakinek’ > *-tar/-tär* képző illeszkedő változatának kialakulása). Az önálló szóból keletkezett elem ragként, képzőként sokkal szabadabban kapcsolódhat más lexikai egységekhez, mint ön-

álló szóként, így produktivitása nő. A produktivitás egyik fokmérője, hogy az adott szuffixum mennyire kapcsolódik idegen elemekhez (például mordvin *беламопель* 'fehérítő anyag' < orosz *белий* 'fehér', vö. Maticsák 2006: 47–48). A másik fokmérő az előfordulási gyakoriság vizsgálata lehet régi és új szövegekben. Erre kiválóan alkalmasak a bibliafordítások a párhuzamos szöveghelyek vizsgálata által. A mordvin *-ĉi* képzőt vizsgálva Maticsák (2005: 69) megállapítja, hogy Lukács evangéliumának 1996-os fordításában háromszor annyi lexéma fordul elő, közel kétszer annyi helyen, mint az 1889-es változatban. Ez mutatja, hogy az önálló szóból kialakult képző egyre több lexémához kapcsolódik, egyre produktívabb.

Az önálló szóból alakult képzők (Riese terminológiájával: derivációs szuffixumok) grammatikalizációs folyamata általában ezt a sorrendet követi: önálló szó > összetétel utótagja > képző. Az első fázisban az adott szó az összetétel második elemeként még megtartja eredeti jelentését, a második fázisban a szó kezdi elveszíti szemantikai önállóságát, és grammatikai funkciókat vesz fel. A harmadik fázisban már teljesen elveszítve önállóságát nem egyedül bukkan fel, hanem különböző névszókhoz kapcsolva szuffixumként. Itt már nem egy két névszóból álló összetételről van szó, hanem egy szuffixummal kibővített névszóról. A képzővé válás kritériumainak egyike, hogy az eredeti összetétel előtagjának alapszóként is élő szónak, etimológiailag átláthatónak kell lennie. A formánssá alakuló tagnak minél több összetételben meg kell jelennie. A létrejövő új szónak elvont jelentésűnek kell lennie. Az agglutinálódott képző és eredeti alapszavának hangalakja és jelentése lehetőleg váljon szét egymástól (ugyanakkor a két alak egymás mellett is élhet tovább). Amíg a vizsgált elem nem veszíti el az eredeti jelentését, többé-kevésbé utótagnak kell tekintenünk (Maticsák 2010: 35–36; Riese 2011: 141–142).

4. Névszóképzők grammatikalizálódása az obi-ugorban

A többi finnugor nyelvhez hasonlóan a manysiban és a hantiban is előfordulnak önálló szavakból kifejlődött derivációs szuffixumok. Nem mindig egyszerű eldönteni, mi ítélhető szuffixumnak, és mi összetételi elemnek, a határok ugyanis nem élesek e kategóriák között. Ez a fejlődési folyamat fonetikai változásokkal jár együtt. Példa erre a manysi *-riś/-rəś* deminutív (kicsinyítő) képző, amely eredetileg önálló szóból származik (< FU **räćз* 'darab, rész'). A manysi nyelv egy korábbi szakaszában képzőszerű utótaggá alakulhatott, majd teljesen elveszítve önállóságát, már csak szuffixumként jelent meg. (Feltehetjük, hogy több uráli képző is hasonló folyamat útján keletkezhetett.) Riese szerint a régebbi manysi nyelvtanokból gyakran hiány-

zik azoknak az elemeknek a felsorolása, amelyek önálló szavakból képzőszerű utótaggá, képzővé váltak, hiszen sok esetben nehéz eldönteni, valóban ez a folyamat játszódik le éppen, vagy egyszerűen összetételi utótagnak kell tekinteni őket. Riese részletesen foglalkozott azokkal az elemekkel, amelyek önálló szavakból fejlődtek ki, de még nem képzők, viszont már nem is csupán összetételi utótagok (Riese 2001: 141–142).

Riese jelentés és használat tekintetében három csoportba sorolja a derivációs szuffixumszerű elemeket: főnévi szavak; deminutív (kicsinyítő) szavak; augmentatív (kiegészítő, bővítő) szavak. Az azonos csoporthoz tartozó elemek többnyire szinonímák, de lehetnek eltérő jelentésárnyalatúak, illetve alkalmazási körük is különbözhet.

Az első csoportba, a főnévi szavak közé (azaz az önálló szóból keletkezett képzők, képzőszerű utótagok körébe) sorolható az obi-ugor nyelvekben például a manysi ***sup*** ’darab, rész, fél’: *χāp* ’csónak’ > *χāpsup* ’kis csónak’, *mant* ’lapát’ > *mantsup* ’kis lapát’; ***wārmaľ*** ’dolog, ügy’: *aγtnewārmaľ* ’hit’ (tkp. ’hívő dolog’), *jirχatnewārmaľ* ’áldozat’ (tkp. ’áldozó dolog’); ***nak*** ’esemény, körülmény’: *nōχjaltnenak* ’feltámadás’ (tkp. ’felemelkedő esemény’), *ōliγlattālnak* ’csoda’ (tkp. ’nem létező esemény’); osztják ***wer*** ’dolog, munka’ (DEWOS 1613 kk): *atămwer* ’vétek’ (tkp. ’rossz dolog’), *χăńawer* ’titok’ (tkp. ’titkos dolog’), ***ŏt*** ’dolog, tárgy’ (UEW 20; DEWOS 205 kk.): *emăŋŏt* ’szentség’ (tkp. ’szent dolog’), *jurăŋŏt* ’hatalom’ (tkp. ’erős dolog’) (Keresztes 2004: 78; Riese 2001: 149; Widmer 2004: 132).

A manysi ***ut*** (redukált alakja: *ət*) szintén az első csoportba tartozik, önálló szóként jelentése ’valami, holmi, izé’ (WgWb 709), ’dolog, holmi’ (VNGy II: 720). A szó valószínűleg a finnugor alapnyelvi **atɜ* ’dolog’ lexémára vezethető vissza, rokona az előbb említett osztj. *ŏt*, talán a m. *izé*, a fi. *asia* és a lp. *āttâ* (UEW 20).

Az *ut* a manysi nyelvjárások közül az északiban és a mára már kihalt közép-lozvaiban (volt) adatolható. Főneveket hoz létre, elsősorban melléknevekhez és igenevekhez kapcsolódik. Melléknévből: *asttal-ut* ’valami, amivel valaki nem tud megbirkóni’ < *ast-* ’kész lesz’ + *-tal* fosztóképző, *janγut* ’öreg, aggastyán’ < *janįγ* ’nagy’, *liliŋut* ’élőlény’ < *liliŋ* ’élő, eleven’; folyamatos melléknévi igenévből: *ajnut* ’innivaló’ < *ajne-* ’ivó’, < *aj-* ’iszik’, *alilən-ut* ’vadászzsákmány’ << *alil-* ’üldöz’, *χuľtnute* ’maradék’ << *χuľt-* ’marad, visszamarad’, *jonγənut* ’játék’ << *jonγ-* ’játszik’, *kisγənut* ’síp, fütty’ << *kisγ-* ’sípol, fütyül’, *masnut* ’ruha’ << *mas-* ’felöltöztet, magára ölt’, *ńirtalaχtənut* ’rabló’ << *ńirtalaχt-* ’rablással foglalkozik’, *tēnut* ’étel’ << *tēγ-* ’eszik’,

warnut ’eredmény’ << *war-* ’tesz, csinál’ (Riese 2001: 143); ld. továbbá: *ti-ut* ’ez a valami’, *māń-ut* ’kicsi valami’ (VNGy II: 720).

Az obi-ugor népek körében a medvét szent állatként tisztelték, és nem nevezték nevén, mivel ez tabunak számított. Helyette gyakran körülírásokat alkalmaztak, ezek között felbukkan az *ut* is: *wōrt-ōln-ut* ’medve, tkp. erdőben levő valami’ (Kálmán 1976: 117). Gyakran szerepel a medvéhez vagy a medvetorhoz kapcsolódó kifejezésekben: *atėjėn-ut* ’medveorr’ < *atėji* ’szagol’, *nuriŋ-ut* ’üst (medvetoron)’ < *nuriŋ* ’íves, fogóval ellátott’, *pujin åln utkwė* ’medve’ < *pujin* ’távol a folyótól, fenn’, *ali* ’vadászik, halászik’, *pūt jiwėm vātn-ut* ’a medve háta’ < *pūt* ’üst’, *jiw* ’fa’, *vāti* ’szed, eszik’, *vit-ajn-ut* ’törlőforgács (medvetoron)’ < *vit* ’víz’, *aji* ’iszik’ (WgWb 26, 33, 54, 159, 217, 347, 472, 485, 495, 709, 722, 727).

Az *ut* birtokos személyraggal is ellátható: *am utėm* ’enyém’, *naŋ utėn* ’tied’, *taw utä* ’övé’ (WgWb 709).

5. Az *ut* a bibliafordításokban

A továbbiakban arra keresem a választ, vajon kimutatható-e az *ut* grammatikalizálódása a mai biblifordítások szövegei segítségével? Ehhez Márk evangéliumának 2000-es északi (szoszvai) manysi próbafordítását vizsgáltam meg, amelyet V. Sz. Ivanova készített el. Elsőként az alapalakot tüntetem fel jelentésével együtt, utána következnek a toldalékos alakok, amelyeket pontosan meg is határozok. A magyar változat tőlem származó, szó szerinti fordítás (magyarosabb fordítás megtekintéséhez kiváló forrás a Szent István Társulat Katolikus Bibliája, amely interneten keresztül is elérhető). A példa szempontjából kevésbé jelentős részeket elhagytam az idézett helyekből.

1. *Маснут* ’ruha, öltözék’

- *Тав лāгыл* ***маснут*** *квāлганэ хот-пēсталаӈкве ат хōйхатɜ̄гум. // Az ő lábbelijének [sarujának] szíját kioldani sem vagyok méltó.* (1:07)
- *Лāгыл* ***маснут*** *ос суп коны-пāл воссыг нɜ̄матыр ул вуēн. // Lábbelin [sarun] és ingen kívül semmit se vigyetek.* (6:09)
- *Мā тāрмыл тамле хōтпа āтим, ань* ***маснут*** *тамле войканы̄г вāруӈкве вос вēрмынув. // A földön nincs olyan ember, aki a ruhát ilyen fehérré tudja tenni.* (9:03)

1.1. *Маснутыл* (INSTR)

- *Иоан верблюд пунныл сāгим* ***маснутыл*** *масхатым ōлыс. // János teveszőrből szőtt ruhába öltözött.* (1:06)

- *Сāв мир Ӣсус йинэ лӗӈх* ***маснутыл*** *нортыгласаныл… // Sokan Jézus jövetele miatt az útra terítették ruhájukat…* (11:08)
- *Тāн Таве вы̄гыр* ***маснутыл*** *мастысаныл. // Ők bíbor ruhába [ruhával] öltöztették őt.* (15:17)

1.2. ***Маснутыт*** **(LOC)**

- *Асыӈ пес* ***маснутыт*** *йильпи тӧрыл нэ̄мхотъютын лап ат лолсалавет. // Régi, lyukas ruhára új foltot senki sem varr.* (2:21)

1.3. ***Маснутум*** **(Px1Sg)**

- *Хотъют ам* ***маснутум*** *палт карссатаптахтыглас? // Ki érintette meg a ruhámat?* (5:30)

1.4. ***Маснутанэ*** **(Px3Sg – ACC/PL POSS)**

- *Таимāгыс тав Ӣсус* ***маснутанэ*** *карссатаптыглаӈкве таӈхыс. // …ezért meg akarta érinteni Jézus ruháját.* (5:27)
- *Ам тӯп тав* ***маснутанэ*** *карссатаптыянум-ке // Ha csak a ruháját érintem is…* (5:28)
- *Тав* ***маснутанэ*** *сяр войканы̄г, тӯйт хурипāг ēмтсыт. // Ruhája hóhoz hasonló fehér lett…* (9:03)
- *Вартимей нуми* ***маснутанэ*** *хот-вуськасанэ, нӧх-лю̄люмтас, Ӣсус палт йис. // Barfimeus eldobta felső ruháját [köntösét], felugrott, és odasietett Jézushoz.* (10:50)

1.5. ***Маснутанэ̄н*** **(Px3Du – ACC/PL POSS)**

- *Тэ̄н* ***маснутанэ̄н*** *осёл нēвыр тāрмыл пинсанэ̄н… // [Ők ketten] leterítették ruhájukat [kettejük ruháit = ruháikat] a nőstény szamárra…* (11:07)

1.6. ***Маснутанэ̄н*** **(Px3Sg – LAT/PL POSS)**

- *Тав такви* ***маснутанэ̄н*** *āгмыӈ māхум карссатаптыглахтуӈкве вос тāртыянэ, хоты хӧтпа карссатаптыглахтыглас – та пусмыглас. // Amely betegnek (Jézus) hagyja, hogy ruháját megérintse, az megérintette azt, és meggyógyult.* (6:56) [tkp. *ruháihoz érjenek*]

1.7. ***Маснутыӈ*** **(ADJ)**

- *Сāккон тотнэ хоса* ***маснутыӈ*** *хумытныл пилым ӧлэ̄н! // Törvényhozó hosszúruhás férfiaktól félve legyetek!* (12:38)
- *Юв-сӣлтманыл порат сунсэ̄гыт: āви ёмаспалт хоса, я̄ӈк* ***маснутыӈ*** *маньлат хум ӯнлахӧлыс. // Amint bementek a sírba, jobbról egy fehér ruhába öltözött ifjút láttak, amint ott ült.* (16:05)

2. *Тӯнут* 'étel, ennivaló'

- *Мāхум юв-тāртӯн, ляпа пāвлытн вос ялӯгыт, тāнкинāнанылн* ***тӯнут*** *вос ёвтӯгыт. // Engedd haza a népet, hogy elmehessenek a közeli falvakba ennivalót venni.* (6:36)
- *Наӈ ман сӧль номсӯгын, ты китсат динарий сāвит олныл тāнанылн* ***тӯнут*** *ёвтуӈкве вӗрмӗв? // Valóban azt gondolod, hogy ezért a kétszáz dénárnyi ezüstért ételt tudunk venni nekik?* (6:37)
- *Та коны-пāл аквхуйплув корсинкат арыгтам* ***тӯнут*** *иӈ хультыс. // A maradék ételből még tizenkét kosárnyi maradt.* (6:43)
- *Кāсыӈ* ***тӯнут*** *сыстамы̄г ӧлы. // Minden étel tiszta.* (7:19)
- *Тāн* ***тӯнут*** *ат ӧньсыт. // Nem volt ennivalójuk.* (8:01)
- *Тāн* ***тӯнут*** *ат ӧньсӗгыт. // Nem volt [nincs] ennivalójuk.* (8:02)
- *Та коны-пāл сāт корсинкат арыгтам* ***тӯнут*** *хультыс! // …azután hét kosárnyi étel maradt.* (8:08)
- *Пасха* ***тӯнут*** *вāрмаль // A húsvéti vacsora* (14:12, cím)

2.1 *Тӯнутныл* (ABL)

- *Пури порат нӯ тотнэ хум юртанэ* ***тӯнутныл*** *ат воратӯгыт. // Böjtölhet a násznép, míg vele a vőlegény…* (2:19) [tkp. *A lakoma idején a vőlegény barátai ételből nem fogyhatnak ki.*]

2.2 *Тӯнутыг* (TRSLAT)

- *Та колас-самыт* ***тӯнутыг*** *ат яныгмасыт. // A magok nem hoztak ételt [termést].* (4:07) *[tkp. Ezek a gabonamagok étellé nem nőttek.]*

2.3 *Тӯнутыл* (INSTR)

- *Ӯлумхӧлас юв-тӯнэ* ***тӯнутыл*** *„пāӈкыӈы̄г" ат ӗмты. // Kívülről az emberbe a megevett ételből nem kerül piszok.* (7:15) [tkp. *Az ember a megevett étellel nem válik „kormossá" = piszkossá.*]

2.4 *Тэнэ утанэ* (Px3Sg – PL POSS Sg/3)

- *Тэнэ утанэ тэп хургӗн сялтӯгыт. // Ennivaló táplálékaik a hasukba lépnek.* (7:19)

3. *Аӣнут* 'ital, innivaló'

- *Сӧль нāнан лāвӗгум: Тӧрум ӧлнэ хӧн-мāт ӣшльпи вина айнэм хӧтал мус Ам виноград пилныл вāрим* ***айнут*** *аюӈкве воссы̄г ат патӯгум. // Bizony mondom nektek, hogy nem iszom többé a szőlő terméséből addig, amíg majd az újat nem iszom az Isten országában.* (14:25) [tkp. *…az Isten országában új bort ivó napig én szőlőszemből csinált italt nem fogok inni.*]

Mint ahogy a fenti adattárból kiderül, összesen csak három olyan alapszó van, amelyhez kapcsolódva az *ut* megjelenik *(масӈут, тӛӈут, айӈут)*. Ez a három szó 29-szer fordul elő az evangéliumfordításban, ez viszonylag soknak mondható, ha figyelembe vesszük, hogy az evangélium szoszvai változatának terjedelme nem éri el a 80 oldalt. Most vizsgáljuk meg ezt a három lexémát abból a szempontból, beszélhetünk-e grammatikalizációról!

масӈут 'ruha', tkp. 'felvehető dolog' < *masnė* 'felvevő, magára öltő' (vö. Balangyin–Vahruseva 1958: 53, Riese 2001: 143, Veenker 1971: 90);

тӛӈут 'étel', tkp. 'ennivaló dolog' < *tēnė* 'evő' (vö. Balangyin–Vahruseva 1958: 127, Veenker 1971: 90);

айӈут 'ital', tkp. 'innivaló dolog' < *ajnė* 'ivó' (vö. Balangyin–Vahruseva 1958: 11, Riese 2001: 143, Veenker 1971: 90).

Mindhárom esetről elmondható, hogy az *ut* melléknévi igenevekhez kapcsolódott, és többé-kevésbé elvont jelentésű főneveket hozott létre. Alapszava 'dolog, holmi, valami, izé' jelentésétől többé-kevésbé eltávolodott. Ez mindenképp szemantikai kiüresedésnek tekinthető, ezért az *ut* ezekben a példákban már inkább képzőszerű utótagnak minősül. Azonban az is tény, hogy még nem jutott el a grammatikalizáció végső fázisáig. Egyrészt nem ment végbe semmiféle alaki elkülönülés, másrészt nem túl produktív elem, hiszen kevés alapszó mellett fordul elő. A helyesírás nem mérvadó, de a következetes egybeírás inkább a képző jelleget erősíti.

Irodalom

Ahlqvist, August 1882: Матпійнэл і Маркнэл Елпынг Евангеліи Маньсынгыш. Гельсингфорсь.

Ahlqvist, August 1894: August Ahlqvist's Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik. Aus dem Nachlasse des Verfassers herausgegeben von Yrjö Wichmann. Das Evangelium Matthæi. Matpīnel Jelpi̯ṅ Jomas-ľaqi̯l. – Das Evangelium Marci. Marknel Jelpi̯ṅ Lattī̯lp. In: MSFOu 7: 5–80, 81–125.

Balangyin–Vahruseva 1958: М. П. Баландин–А. Н. Вахрушева, Мансийско–русский словарь. Ленинград.

Dér Csilla Ilona 2005: Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok. Doktori (PhD-) disszertáció.

DEWOS = Steinitz, Wolfgang: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Berlin 1966–1993.
Endresz Brigitta 2011: Képző-e a finn *-kunta* és a *-(n)lainen*? FUD 18: 61–70.
Gulya János 1958: Egy 1736-ból származó manysi nyelvemlék. NyK 60: 41–45.
Hunfalvy Pál 1872: A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Máté evangéliuma. A' tobolszki kormányzóságbeli kondai vogulok nyelvére. Fordította Popov G. (A' Bonaparte Lucian költségén 1869-ben eszközlött Londoni kiadásnak jogos utánnyomata.) Matpinel jälpen jomas l'achel. NyK 9: 127–194.
Hunfalvy Pál 1873: A kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). NyK 10: 177–324.
Ivanova 2000: В. С. Иванова, Марк хум хансум ёмас ляххал. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm.
Katolikus Biblia. Szent István Társulat. mek.niif.hu/00100/00176/html/index.htm
Kálmán Béla 1976: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. FUD 11: 73–86.
Keresztes László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. FUD 12: 47–58.
Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. FUD 16: 57–90.
Keresztes László 2011: A körülírás és grammatikalizáció a vogul és osztják bibliafordításokban. Magyar Terminológia 28–35.
Laitinen, Lea 1993: Nesessiivirakenne, kieliopillistuminen ja subjektiivisuus. Virittäjä 97: 149–158.
Maticsák Sándor 2005: A képzővé válás kora a mordvinban. FUD 12: 69–86.
Maticsák Sándor 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel'*? FUD 13: 41–54.
Maticsák Sándor 2010: Egy grammatikalizáció első lépései (erza-mordvin *luv* 'rend'). FUD 17: 33–44.
Riese, Timothy 2001: Historische Nominalderivation des Wogulischen. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
Rombangyejeva 1973: Е. И. Ромбандеева, Мансийский (вогульский) язык. Москва.
Sárosi Andrea 2006: A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai. FUD 13: 95–102.

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988.
Veenker, Wolfgang 1971: Rückläufiges Wörterbuch der vogulischen Schriftsprache. Wiesbaden.
WgWb = Wogulisches Wörterbuch (szerk. Munkácsi Bernát–Kálmán Béla). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
Widmer Anna 2004: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!" Az új suriskári osztják bibliafordításról. FUD 11: 127–129.

*

The grammaticalization of the Mansi *ut*

The subject of this essay is the Mansi *ut*. I regard this element as a suffix-like second constituent that has already begun to be transformed into a suffix, although the grammaticalization process has not been finished yet. I proposed to support this theory with material gained from the written records of the Mansi language – most importantly, translations of the Bible. By way of introduction, the history of Mansi literacy and Bible translations is elaborated first; and then I justify why these translations can be considered to be the most suitable sources for the study of language change processes in the Mansi language. Further on, the most significant characteristic features of grammaticalization are outlined, and the role of this process in the Ob-Ugric languages is discussed in detail. The worthiness of this research topic for attention in the case of Khanty and Mansi is demonstrated through several examples. The subject matter is further narrowed down by the description of the Mansi *ut* element. I discuss my so far acquired knowledge about the characteristics of the element, and then I include the Biblical examples I have found in connection with it. Here, *ut* is not an independent word anymore, but not yet a derivational suffix of full value either. Therefore, the term *suffix-like second constituent* is used for *ut* – an expression well-known in the Hungarian literature of the topic.

BRIGITTA ENDRESZ

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2012

A rénelnevezések hierarchiájának és alaktani megformáltságának lehetséges összefüggéseiről

FALK Nóra

0. A nyelvi ökonómia alapja, hogy minél több tárgy kap külön szavas kifejezést, önálló terminust, annál inkább megterheli a beszélő szómemóriáját, ugyanakkor annál egyszerűbb a mondat szerkesztése, a beszéd. Ezzel szemben minél több a többszavas lexéma, annál kevesebb külön morféma van a morfématárban, ám annál hosszabb, nehézkesebb a beszéd. Ily módon az egyes nyelvek akár elhelyezhetők egy képzeletbeli skálán, melynek végpontjain a fent jellemzett szintetikus és analitikus eljárás áll.

A következőkben a réntartás Nils Isak Eira két munkája[1] alapján összeállított norvéglapp terminológiáját vizsgálom. Az általam összeállított – itt teljes terjedelmében természetesen nem közölt – 535 szócikk[2] közül 343 tartalmazza a rén különböző szempontok – neme és kora (32 szócikk), agancsa (81), szőrzete (81), testi adottságai, fizikai állapota (50), füljele (16), viselkedése (59), funkciója (19), illetve a tulajdonviszonyok (5) – szerinti elnevezéseit. Ezeket a nyelvi gazdaságosság szempontjai szerint áttekintve azt láthatjuk, hogy

a) a norvéglapp szókészlet e szegmense a szintetikus és az analitikus eljárásra egyaránt bőségesen szolgáltat példákat;

b) a precizitásnak a hatékonyság érdekében megkívánt igen magas foka az elnevezések bizonyos csoportjaiban az analitikus eljárás túlsúlyához vezet, ami nem feltétlenül segíti elő az imént vázolt nyelvi gazdaságosság megvalósulását.

[1] Eira 1984; Eira 1994.

[2] A nyelvi adatok elsősorban a norvéglapp nyelvjárás norvégiai szóhasználatát tükrözik. Írásmódjuk az 1978 nyarán, a svédországi Arjeplogban rendezett XX. Számi Konferencián elfogadott, és a következő évvel hatályba lépett, így Svédországban, Norvégiában és Finnországban is hivatalosnak tekintett ortográfia elveit követi. Néhány esetben nagy segítségemre volt ennek az egyszerűsítő írásmódnak Pekka Sammallahti által a tudományos munkákban hasznosnak bizonyuló továbbfejlesztése. (Sammallahti is mellőzi nagy elődei, Lagercrantz és Nielsen fonetikus jelölésmódjának részletező, számos mellékjelet alkalmazó rendszerét.)

Míg a terminológia pontosságának okaira a szemantikai vizsgálat derít fényt, addig annak következményeit a morfológiai sajátosságok − mindenekelőtt az összetett szavak dominanciája − tükrözik. Ennek kapcsán a következőkben 1) a rénelnevezések szemantikai vizsgálatának egynémely nehézségét, illetve 2) az alaktanilag összetett rénelnevezések főbb típusait kívánom bemutatni.

1. A norvéglapp rénelnevezések optimális műszók: nincsenek szinonimáik, és elfogadott definícióval rendelkeznek. Mindez a réntartás szakszókincsének legtöbb eleméről elmondható, a terminusok lexikográfiai feldolgozása mégis számos problémát vet fel.

1.1. Egy terminus lexikográfiai leírása három részből áll: a) a terminus jele (egy szó vagy többszavas lexéma); b) a jelölt fogalom meghatározó jegyeit megadó definíció; c) a fogalom pontos megismeréséhez szükséges értelmezés, mely kiegészítéseket tartalmaz a definícióhoz.

Sok esetben az *a)* pontban megkívánt jel hiányzik a magyar nyelvből, hiszen – a magyarázatot a végletekig leegyszerűsítve – beszélői nem tartanak rént. A fogalmak nyelvi jelölőinek, a terminusoknak a rendszere kultúra- és nyelvfüggő, a különböző kultúrák kialakult fogalmi rendszereiben eltérések mutatkoz(hat)nak. Kultúrspecifikus jeltárgyak esetén (amelyekben kifejeződik az adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tehát amelyek az egyik nyelvben léteznek, a másikban nem) úgynevezett nyelvi reáliákkal, más néven lefordíthatatlan elemekkel (nonekvivalens lexémákkal) találjuk szemben magunkat. Ha referens híján hiányzik a célnyelvi terminus, a lexikográfus lehetőségei optimális esetben is a *b)* és a *c)* pontban leírtakra korlátozódnak.

A definíciók megfogalmazása során praktikusan olyan taxonómiát érdemes alkalmazni, amely lehetőséget nyújt a szóanyag egyfajta csoportosítására és áttekinthetőbbé tételére. Lexikológiai vizsgálati módszerként ilyen esetekben az onomasziológia, azaz a jelöléstan kínálkozik. Ez azt kutatja, hogy egy adott nyelvben hogyan, milyen szempontok alapján neveztek el bizonyos dolgokat, jelenségeket. Ennek megfelelően az onomasziológiai szótárak nem ábécé sorrendben, hanem fogalmi csoportokra bontva tárgyalják a szókincset.

A réntartás terminológiájának magját alkotó informatív rénelnevezések a velük jelölt állatról a névadó közösség, a nomadizáló állattartók számára fontos információkat nyújtanak. Ezek az információk azonban a neveket nem használó kultúrák képviselőinek – tapasztalatok, szakismeret, viszonyítási alap hiányában – nem feltétlen teszik lehetővé a terminusok adekvát definiálását. A nevekben rejlő implicit információk ugyanakkor módot adnak arra, hogy a terminológia elemeit fogalmi-szemantikai csoportokba soroljuk. Bár e

csoportok határai nem minden esetben húzhatók meg egyértelműen, a névadás szemléletét és motivációját tükrözik.

1.2. Magam a réntartás norvéglapp terminológiáját három fő jelentéstani csoportba sorolom. Az elsőbe a rén különböző szempontok (nem, kor, agancs, szőrzet, fizikai állapot, füljel, viselkedés, funkció, tulajdonviszonyok) szerinti elnevezései, tulajdonságai, tevékenységei, valamint bizonyos csoportjainak elnevezései (gyűjtőnevek) tartoznak. Az agancs egyes részeinek elnevezései ugyancsak itt szerepelnek. A második fő csoport az emberre vonatkozó szavakat tartalmazza: a rénpásztor elnevezéseit és tevékenységeit. A harmadik fő csoport a (természeti és anyagi) környezetet hivatott lefedni: a réntartás körülményeire, jellemző vagy fontos helyszíneire, időszakaira, eszközeire (ide értve a füljeleket is), valamint a rén táplálkozására vonatkozó szavakat sorolhatjuk ide.

Ebben a tanulmányban – mint a bevezetőben jeleztem – az első fő csoportba tartozó rénelnevezések vizsgálatára szorítkozom, melyek tehát az alábbi szempontok, névadási motívumok szerint sorolhatók jelentéstani (al)csoportokba:

I. külső, fizikai tulajdonságok
1. nem: nőstény – hím: nem kasztrált, kasztrált
2. kor
3. nem és kor: nőstény – hím
4. agancs: az agancs hiánya – az agancs nagysága – az agancsot alkotó ágak mérete, mennyisége, formája, állapota
5. szőrzet: a szőrzet minősége – a szőrzet színe: egyszínű (világos, deres, sötét), foltos (fej, törzs, láb)
6. testi adottságok, fizikai állapot
7. füljel

II. belső tulajdonságok, viselkedés

III. funkció

IV. tulajdonviszonyok

Természetesen vannak elnevezések, amelyek több kategóriába is besorolhatók. Például a *sárgoaivi* elnevezés olyan rénborjúra alkalmazható, amelynek az agancsán már van elágazás (*sárg-* < *sárggis* ’vonal, vonás’ + *oaivi* ’fej’). Ez a definíció az állat korára és agancsára vonatkozó információt egyaránt tartalmaz, tehát mindkét csoportba indokolt felvenni. Ilyen esetekben az adott szót csupán az egyik kategóriában elemzem. (A dolgozat végén – a 3. pontban – közölt táblázatban összefoglalt statisztikát is ezt figyelembe véve készítettem: minden teminust egyszer számoltam.)

1.3. A lapp réntartó gazdák spontán névalkotása sok esetben precízebbnek és szemléletesebbnek bizonyul, mint egy-egy tudományos szakszó. A legszemléletesebb nevek létrejötte részben érzelmi indíttatású is lehet, a precizitásnak azonban nyilvánvalóan elsősorban **gyakorlati okai** vannak. Például a *varitčoarvedahkki* háromszoros összetétel olyan egyéves hím rént jelöl, amely már a másfél éves rénre jellemző agancsát növeszti, jóllehet életkora ezt nem indokolja (*varit* 'második életévében lévő hím rén', *čoarvi* 'agancs', *dahkki* 'csináló'). Ebben az egyetlen szóalakban használói utalnak a szó jelöltjének korára, nemére, agancsának tulajdonságaira.

Érzelmi kötődés kifejeződését is tetten érhetjük például abban, hogy a még meg nem született rént – a réntartó gazda legfőbb vagyonát, boldogulásának zálogát – egy nem réntartó lapp beszélő nevezheti a „rén magzatá"-nak (*bohcco ohki*: *boazu* 'rénszarvas', *ohki* 'magzat'), a réntartók mégis úgy nevezik: *sismiessi*, azaz 'belső borjú' (*sis-* 'belső', *miessi* 'rénborjú'). A réntehén méhét (*álddu heagga*: *áldu* 'réntehén', *heagga* 'méh') pedig úgy hívják: *miesegoahti*, azaz 'borjúsátor, a borjú sátra' (*miessi* 'rénborjú', *goahti* 'lapp sátor').

Igen sok esetben **hasonlóság** motiválja a névadást. A *snuggoaivi* elnevezés például olyan agancsot jelöl, amelynek ágai rendkívül előre hajlanak: az összetétel előtagja a *snuggat* 'szimatol; lop, csen' ige, utótagja az *oaivi* 'fej' főnév; a szintén metaforikus *skierreoaivi* főnév alacsony, rövid ágú agancsot, illetve az ilyen agancsot viselő rént jelöli: az agancs formája, mérete a lapp flóra egyik jellegzetességére, a törpenyírre (*skierri*, lat. Betula nana) emlékezteti a névadó réntartókat.

1.4. Magam – sem zoológus, sem anatómiai, etológiai ismeretekkel bíró állattartó szakember nem lévén – számos nehézséggel találkoztam a réntartás terminusainak magyar nyelvű definícióinak, azok értelmezésének megfogalmazása során. A következőkben egyetlen szót kiválasztva röviden vázolom, milyen akadályokba ütközne az, aki a definíciók célnyelvi körülírását az ismert lapp meghatározások fordításának vélné csupán.

A réneknek az agancs formája, nagysága alapján való elnevezései között találjuk a *lieđbmečoarvi* szót: '(boazu) mas leat govddit čoarvvit go *suhkkesoaivis*, ja suorggit hui lahkalaga; sulastahttá *govdačoarvvi*, muhto govdačoarvvis eai go moadde suorggi', azaz 'rén, amelynek szélesebb az agancsa, mint egy *suhkkesoaivi*-nak, az agancs ágai egymáshoz közel helyezkednek el; hasonlít a *govdačoarvi*-ra, ez utóbbinak azonban kevesebb (általában egykét) elágazása van'. Ebben a definícióban szerepel két olyan szó, amely maga is szakszónak minősül, s így önállóan is szerepel a rénelnevezések ugyan-

ezen csoportjában. A réntartók szakszókincsének más elemeihez való hasonlítást tartalmazó meghatározás van tehát a birtokunkban.

Adódik a következő lépés, a viszonyításul szolgáló fogalmak értelmezését hívjuk segítségül. Az egyik ezek közül a *govdačoarvi*: ’govdat badjin dahje geažis, muhto eai nu ollu suorggit go *lieđmmis*, eai suorggit go okta guokte’, azaz ’az agancs ágainak csúcsa vagy felső része széles, azonban nincs olyan sok (legfeljebb egy-két) elágazása, mint egy *lieđbmi* (= *lieđbmečoarvi*) esetén’.

A másik hivatkozott szó a *suhkkesoaivi:* ’mas leat ollu suorggit, muhto eai nu guhkit go *bierffis* ja eai nu govdagat go *lieđbmánis*’, azaz ’agancs sok elágazással, ám ezek nem olyan hosszúak, mint egy *bierfi* esetén, és nem olyan szélesek, mint egy *lieđbmi* (= *lieđbmečoarvi*) esetén’.

Ebben egy újabb elem, egy újabb viszonyítási lehetőség fogalmazódik meg, a *bierfi* értelmezése: ’boazu mas leat suorgás čoarvvit, ja surggiin velá suorggit’, azaz ’ágas-bogas agancsú rén, az ágak hosszúak és egyenesek’.

A négy szó *(lieđbmečoarvi, govdačoarvi, suhkkesoaivi, bierfi)* jelentéstartalmában közös az agancs ágainak számára és szélességére való utalás, egy nem anyanyelvi beszélő számára azonban kevés a definíciók hiteles és pontos megfogalmazásához szükséges információ. Vajon miben látnánk (ha látnánk) köztük különbséget, ha a négy elnevezés egy-egy képviselőjét egymás mellé állítanánk? Egy agancs ágának hosszúsága tekintetében mi az a mérték, amely alatt az állat még *suhkkesoaivi*, fölötte viszont már *bierfi*? Hány elágazással kell rendelkeznie egy agancsnak ahhoz, hogy viselőjét ne *lieđbmečoarvi*-nak, hanem *bierfi*-nek nevezhessük?

2. A terminusoknak a bevezetőben meghatározott, kiemelt csoportja, azaz a rének bizonyos szempontok szerinti elnevezései körében – miként a terminológia egészében is – igen magas az összetételek aránya (a teljes szóanyag 535 szócikke, azon belül a 343 rénelnevezés közül 200 – azaz 58%-uk – tartalmaz összetett szavakat). A réntartás norvéglapp terminológiájának ez a sajátossága elengedhetetlenül szükséges a kívülálló számára sokszor szinte definiálhatatlan különbségek megfogalmazása, nyelvi érzékeltetése érdekében.

Az összetett szavak alaptagja lehet főnév vagy melléknév. A **főnévi alaptagú** összetételek alaptagja:

a) meghatározhatja azt a tágabb kategóriát, amelybe az összetétellel jelölt példány besorolható (pl. *boazu* ’rénszarvas’, *heargi* ’ökör’, *miessi* ’rénborjú’);

b) jelölheti a rén valamely testrészét, amelynek az előtagban megfogalmazott sajátossága elegendő motivációt jelent egy önálló lexéma létrejöttéhez (pl. *beallji* ’fül’, *čeabet* ’nyak’, *čoarvi* ’agancs’, *juolgi* ’láb’, *njunni* ’orr’, *oaivi* ’fej’, *sealgi* ’hát’, *siidu* ’oldal’);

c) lehet önállóan is használatos, speciális jelentéssel bíró főnév, mely azonban adott helyzetben további specifikációt igényel (pl. *gabba* 'fehér rén', *muzet* 'sötét rén', *noagar* 'kimerültségig dolgoztatott rénökör', *jolli* 'kövér (bizonyos kövérségű) rén', *rotnu* 'meddő réntehén');

d) és lehet képzett főnév is (pl. *luosttat* 'fehér oldalú rén' < *luosti : luostti-* 'fehér csík vagy sáv »a rén oldalán«').

A főnévi alaptagú összetételek előtagja lehet:

a) főnév (nominatívuszban vagy akkuzatívusz-genitívuszban): vagy tőszó (pl. *beaivi* 'nap', *biddu* 'lábszárvédő', *gáica* 'kecske' : Akk-Gen. *gáicca*), vagy származékszó (pl. *njuorat* 'újszülött' < *njuorra* 'törékeny, gyenge');

b) melléknév: a melléknevek attributív alakja (pl. *alla* 'magas', *čáhppes* 'fekete');

c) valamilyen igei származék. Ez utóbbi a legtöbb esetben az ige befejezett melléknévi igeneve (pl. *ástan* < *ástat* 'elsorvad' : *ástan|čoarvi* 'rén, aminek nem fejlődött ki az agancsa, tkp. »sorvadt agancsú«'), vagy redukálódott infinitívuszi alak (pl. *čallat : čala-* 'ledörzsöl »agancsról a háncsot, bőrt«': *čal|oaivi* 'rén fényesre dörzsölt aganccsal').

Az előtag végi magánhangzók a következőképpen változnak meg: *-i* > *-e* (pl. *beaive|luosttat* 'rén sok fehér csíkkal az oldalán': *beaivi* 'nap' + *luosttat* 'fehér oldalú rén'), *-u* > *-o* (pl. *biddo|juolgi* 'rén az alapszínétől eltérő árnyalatú lábbal': *biddu* 'lábszárvédő' + *juolgi* 'láb'), *-á* > *-a* (pl. *gáida|njunni* 'rén, fején ék alakú fehér mintázattal': *gáidá* 'betoldás, ék' + *njunni* 'orr').

A **melléknévi alaptagú** összetett szavak a melléknevek predikatív (nem attributív) alakját tartalmazzák (pl. *bahá* 'rossz, bosszús', *lodji* 'nyugodt, szelíd'). Természetesen előfordul, hogy a melléknév valamilyen képzőelemet tartalmaz (pl. *ballalas* 'félős, félénk' < *ballat* 'fél vmitől').

A melléknévi alaptagú összetételek előtagja lehet:

a) főnév (nominatívuszban), pl. *bádde|bahá* 'kötélen, kipányvázva nyugtalanul viselkedő rén': *báddi* 'kötél' + *bahá* 'bosszús'; *bádde|lodji* 'a kipányvázást, kötélen tartást jól viselő rén': *báddi* 'kötél' + *lodji* 'nyugodt, szelíd'; *lávže|ballalas* 'lasszótól, kötéltől félő rén': *lávži* 'kötél, lasszó' + *ballalas* 'félős, félénk'; *muorje|girjjat* 'tarka rén apró foltokkal': *muorji* 'folt »állat szőrzetén«, eredeti jelentése 'bogyó(s gyümölcs)' + *girjjat* 'tarka, foltos' < *girji* 'folt';

b) ritkábban melléknév: a melléknevek attributív alakja (pl. *guhkes|ovdagieđat* 'olyan rén, amely agancsának szemágai rendkívül hosszúak': *guhkes* 'hosszú' + *ovdagieđat* < *ovda|giehta* 'agancs szemága').

2.1. A ’szelídített (értsd: nem vad) rénszarvas’ általános megnevezése a lpN *boazu* főnév, mely a finnugor, esetleg az uráli korig visszavezethető tőszó.[3] Etimológiai összefüggésbe hozható az *-ej* képzőelemet tartalmazó votj. *pužej* ’rénszarvas, vad rénszarvas’ szó tövével, és esetleg az azonos jelentésű fi. *poro* szóval is.

A rén elnevezései között 32 olyan terminus található, amely **az állat nemére és/vagy korára** utal. A névadás alapvető, elsődleges szempontja ez, ennek megfelelően számos (ősi) tőszót találunk közöttük, azonban 56%-uk, 18 elnevezés összetétel.

Tőszó például az (átmenetileg) meddő nőstényt jelölő *rotnu*[4] vagy az agancs nélküli (elsősorban nőstény) rént jelölő *goalla*[5] főnév.

A képzett szavak gyakori eleme az *-š* és a *-t* képző, melyek egyaránt az adott tulajdonsággal jellemezhető egyedet jelölik. Az *-š* képző a réntartás terminológiájának itt vizsgált elemei közül azonban kizárólag nőstény rénekre vonatkozó származékokban jelenik meg.[6] Például a *lojáš* ’rendkívül szelíd réntehén’ derivátum alapszava a *lodji # lojes, lojis* ’nyugodt, szelíd’ melléknév, amelyhez egy hasonló természetű hím vagy kasztrált egyed elnevezése esetén a *-t* képző járul: *lojat* ’nyugodt természetű, lusta rénökör’.

2.1.1. Összetett szavak a rén nem és/vagy kor szerinti elnevezései között

2.1.1.1. Nem

2.1.1.1.1. Nőstény *(njiŋŋelas, áldu)*[7]

a) A *čoarvi* ’agancs’ utótagú elnevezéseket értelemszerűen az állat agancsának valamely jellegzetessége motiválja (bővebben lásd a **2.2.1.** pontban). A kívülálló számára azonban meglepő lehet, hogy ezek egy része − általában − nőstényt jelöl: ez csupán tapasztalat révén tudható. Néhány példa:

asttahat|čoarvi ’nőstény, amelynek az agancsa magasan, egyetlen helyen ágazik el’ (*asttahat* ’ösztöke, bot’);

biipo|čoarvi ’rén(tehén) elágazás nélküli aganccsal’ (*biipu* ’cső’);

[3] FU, ?U *poča* ’rén(borjú)’ > PS *põcõj* ’rénszarvas’ (ld. UEW 387; vö. SL 232, LpWsch 5115, YS 967, SSA II/399, Wickman 1965 : 505).

[4] < PS *ronō* ’réntehén’ < skand., vö. LpWsch 5802, YS 1047.

[5] < skand., vö. SSA I/391.

[6] Tágabb szóanyagban találunk nem nem-specifikus szavakat is, pl. *maŋeš* ’hátsó láb (lenyúzott) bőre’ < *maŋŋe* ’hátsó’.

[7] A *njiŋŋelas* szó bármely állatfaj nőstényének jelölésére alkalmas, az *áldu* főnév kizárólag a réntehenet jelenti (vö. SSS 151, illetve 21).

fáhkka|čoarvi, fáhkka|mohkat ’nőstény rén horgas ágú aganccsal’ (*fáhkka* ’hirtelen’ + *mohkat* < *mohkki* ’kanyar, görbület’);

gáicca|čoarvi ’réntehén különösen hátrahajló »kecske szarvára emlékeztető« aganccsal’ (*gáicca* ’kecske’);

nábar|čoarvi, nábár|čoarvi ’agancs csavart végű ágakkal (általában nőstény)’ (*nábar* ’csavar [fn]’).

b) A réntehén és borja viszonyára utalnak azok az elnevezések, melyek előtagja azt az évszakot jelöli, amikor a réntehén elvetélt. Ha például ez ősszel történt, az állat a ***čakča|čoavčči*s** ’borját ősszel elveszített réntehén’ nevet kapja (*čakča* ’ősz’ + *čoavčči*s ’elvetélt, borját elveszített réntehén’). Hasonló összetételek jelölik a tavasszal (*giđđa* ’tavasz’), illetve a nyáron (*geassi* ’nyár’) elvetélt teheneket: ***giđđa|čoavčči*s, *geasse|čoavčči*s**.

A ’réntehén újszülött borjúval’ jelentésű ***miesse|áldu*** összetétel előtagja a *miessi* ’rénborjú (születésétől az első télig)’, utótagja az *áldu* ’nőstény rén, réntehén’ főnév. Az a réntehén, amely újszülött borját ugyan elveszítette, de korábbi borja még követi, a *čearpmat* ’rénborjú (életének első telétől a következő őszig)’ és az *eadni* ’nőstény, anya’ szavak összetételével kapja nevét ***(čearpma|eadni / čearpmat|eadni)***.

c) Valamely viselkedésbeli sajátosság motiválta a nőstény rének elnevezései közül például az alábbiakat:

livva|sai||oahci, livva|sai||vuođđu ’szelíd nőstény, amely elsőként fekszik le, ezzel a többi rént is megnyugtatva és pihenésre késztetve’ (*livva-sadji* ’pihenőhely’ [*livvat* ’fekszik, pihen’ + *sai* ’hely’] + *oahci* ’akadály’; *vuođđu* ’alap’);

náhppe|rokkan ’réntehén, amely fejés közben hajlamos feldönteni az edényt’ (*náhppi* ’fejőedény’ + *roggat* ’turkál, vájkál’).

Ugyancsak önálló elnevezést igényel az a nőstény, amely a párzás és megtermékenyülés után is keresi a hímek társaságát (***sarat|áldu***: *sarat* ’a párzási időszak vége’ + *áldu* ’réntehén).

2.1.1.1.2. Hím

Nem kasztrált *(varis, sarvvis).* A *varis* szó bármely állatfaj hímjének jelölésére alkalmas, a *sarvvis* főnév kizárólag a rénbikát jelenti.[8] A hím rének alaktanilag összetett elnevezései közül a *sarvvis* főnév mindössze egyben jelenik meg – akár el is hagyható – utótagként: a csorda legerősebb bikáját, mely párzás idején a vezérbika szerepét tölti be, az ***áidna|vál||sarvvis*** (vagy

[8] SSS 201, illetve 177.

áidna|váldu) terminus jelöli (*áidna* 'egyetlen, egyedüli' + *váldu* 'hatalom'). Ez a név egyúttal az állat funkciójára is utal. Más, hímekre vonatkozó, morfológiailag összetett elnevezések jellemzően a rén fizikai állapota tekintetében nyújtanak járulékos információt. Ismert tény, hogy párzás előtt a rénbikák nyaka megvastagszik. Ez a jelenség motiválja a ***báđđan|čeabet*** terminust, melynek előtagja a *báđđat* 'megvastagodik' ige Part. Perf. alakja, utótagja pedig a *čeabet* 'nyak' főnév.

Ugyancsak testi sajátosságot tükröz a ***garran|čeabet*** elnevezés, amely azt a hím rént illeti, melynek nyakáról tavasszal kihullott a szőr (*garran*: Part. Perf. < *garrat* 'megkeményedik').

Kasztrált *(heargi).*[9] A hímeket általában 3–4 éves korukban – az állatok szétválogatása és megjelölése után – ősszel, a párzás előtt harapják, azaz herélik, amikor jó fizikai állapotban vannak. A kasztrálásnak ezt a hagyományos eljárását[10] jelölő *gáskit* ige származéka a *gáskkit* főnév, mely az ily módon, frissen herélt ökör (amely már a következő télen igavonóvá válhat) megnevezésére használatos. A szokásostól korábban, nyáron kasztrált rénökröt külön terminus, a ***geasse|gáskkit*** összetétel jelöli (*geassi* 'nyár').

Nem csupán a kasztrálás időpontja, hanem annak módja és szakszerűsége is befolyásolja a leendő igavonó teherbírását s ennélfogva értékét. Csak a rendkívül nagy termetű és erős hímeket nem herélik ki 5–6 éves korukig, amely kor után erejük fogyatkozni kezd.[11] Jó igásállat a harmadik vagy negyedik életévében kasztrált rénekből válik. Ha két évesen kerül sor a kasztrálásra, akkor ez a lesoványodásuk megelőzését szolgálja, hogy kora tavasszal levághassák őket; ezek – ha mégsem vágják le őket – fürgék lesznek ugyan, de meglehetősen apró termetűek maradnak (***hearge|guhkor*** 'kis termetű, gyenge rénökör').

A rosszul kasztrált, s ezért továbbra is párzásra kész rénökör sajátos viselkedése motiválja a ***biehte|heargi*** elnevezést (az előtaghoz vö. *biehttalit* 'ellenszegül, kérdésessé tesz').

[9] LpN *heargi* '(kasztrált és betanított) rénökör, igavonó' < PS *ɛrkē* 'rénökör' < balti (vö. lett *zirgs* 'ló') (LpWsch 1348, YS 236, SL 248, Johd 89) (vö. lpD *hirkiä* 'ló', ld. Halász Ignác: Déli lapp szótár. Bp. 1891). LpN > fi *härkä* 'igavonó rénökör' (SSA I/210).

[10] Olykor késsel is heréltek (lpN *gáldet*), különösen akkor, ha harapáskor a herezacskó szétpukkadt. Azonban úgy tartották, hogy az ilyen módon kasztrált állatok fejletlenek, gyengék, rossz étvágyúak lesznek.

[11] A legszebb sötét (lpN *muzet*) és fehér (lpN *čeaskkut, gabba, jievja*) réneket nem kasztrálják.

2.1.1.2. Kor

A kizárólag az állat korára (tehát a nemére nem) utaló rénelnevezések mindegyike borjúra vonatkozik. A rénborjúk nemét még nem tükrözi a nevük. Megnevezésükre két szót ismer a norvéglapp terminológia. A borjakat mintegy másfél éves korukig (májusi születésüktől a következő év teléig) tekintik borjúnak, megnevezésük attól függ, hány hónapos az állat: születésétől az első télig a neve *miessi*, életének első telétől a következő év őszéig pedig *čearpmat*. Ez utóbbi szó jelentése egy lapp beszélő − különösen egy réntartó gazda − számára 'második életévében lévő rén'. Amennyiben az állat nemét is ki kívánja fejezni – ahogy azt a következő **(2.1.1.3.)** pontban közölt táblázatban látni fogjuk –, a *varek, varit* 'második életévében lévő hím rén' vagy a *vuonjal* 'második életévében lévő nőstény rén' terminust használja.[12]

Mindezek alapján nem meglepő, hogy a (csak) korra (de nemre nem) utaló összetett elnevezések utótagja vagy a *miessi* 'rénborjú (születésétől az első télig)', vagy a *čearpmat* 'rénborjú (életének első telétől a következő őszig)' főnév.

A réntartó gazdák vagyonának gyarapodása egyenes arányban áll a nyáj szaporulatával. A fiatal állatok fontosságát a szókincs is tükrözi, hiszen az említett két szó számos összetételben megjelenik.

a) Fontos, az újszülött állat életben maradása szempontjából is lényeges információ, hogy hol, nyílt hegyvidéken (*duottar* 'tarhegy'), vagy védettebb völgyekben (*vuopmi* '»folyó«völgy') jött-e a világra. Neve is ettől függ: az élete első szakaszát a hegyekben töltött borjú jelölésére a ***duottar|miessi*** összetétel használatos, míg „szerencsésebb" kortársai a ***vuopme|miessi*** nevet kapják.

Nem kevésbé lényeges szempont, hogy mikor, a megszokott időben (tavasszal), vagy késve (nyáron) született-e az állat. A nyáron – vagy ősszel – született borjak ugyanis nem minden esetben erősödnek meg kellőképpen a (korai) tél beköszöntéig, s a réneket kínzó rovarok (böglyök, bagócsok) számára is könnyebb prédát jelentenek a vékony, sérülékenyebb, könnyebben áthatolható bőrű borjak. E tényezők indokolják például a ***geasse|miessi*** 'nyáron született borjú' terminust (*geassi* 'nyár').[13]

[12] Csupán összevetésképpen: a lpN *čearpmat, varit, vuonjal* terminusok finn nyelvi megfelelői – mindhárom szó a norvéglappból került át a finnbe – szintén a szintetikusság legmagasabb fokán állnak: fi *kermikkä* 'második életévében lévő rén', *urakka* 'második életévében lévő hím rén', *vuongeli* 'második életévében lévő nőstény rén'.

[13] Azonos jelentésű a *geaset* képzett főnév < *geassi* 'nyár'; vö. *čavčča*t 'ősszel született rénborjú' < *čakča* 'ősz'.

b) A gyenge újszülöttek sok törődést igényelnek, fizikai állapotuk, esetleges fogyatékosságuk kiemelt figyelmet kap. Előfordul például, hogy a borjú nyitott köldökkel jön a világra; ebben az esetben a ***čađa|nábat||miessi*** (*čađa* ’keresztül, át’ + *nábat* ’vmilyen köldökű egyed’ < *náhpi* ’köldök’) névvel különböztetik meg az egészséges borjaktól. Természetesen ez utóbbiak között is lehetnek önálló elnevezést indokolttá tevő különbségek: külön névvel illetik a még gyenge, fejletlen, anyját követni nem bíró borjút (***njuorat|miessi***: *njuorat* ’újszülött’ < *njuorra* ’gyenge, erőtlen’), míg az a kb. két hetes borjú, amely egy újszülött borjúnál fürgébben, könnyebben követi anyját, a ***čálggat|miessi*** nevet kapja (*čálggat* < *čálga* ’fejlett, erős’).

c) Az a borjú, amelyiket az anyja elhagyja, s nem talál magának „pótanyát”, komoly veszélynek van kitéve. Ez motiválja a *boatka* ’elszakadás, megszakítás’ előtaggal létrejött, a magára hagyott, anyját követni képtelen, vagy – már valamivel idősebb korában – a nyájtól lemaradt (nem újszülött) borjút jelölő ***boatka|miessi, boatka|čearpmat*** elnevezéseket.

d) A fiatal állatok prémje sokoldalúan felhasználható (például bundák, lábbelik készítésére), ezért indokoltak a következő elnevezések:

beaskanát|miessi ’bundakészítés céljából levágott, finom szőrzetű rénborjú’ (*beaska* ’bunda’);

borge|miessi ’új szőrzetét éppen kinövesztett borjú’ (*borgi* ’a rénborjú első szőrzete’);

guolmma|miessi ’szőrzetét növesztő, még nem teljesen kinőtt szőrzetű borjú’ (*guolbmá* ’szőrzet növesztése’);

muovja|miessi ’rénborjú az első szőrváltás idején’ (vö. *muovjádit* ’»rénborjú« első alkalommal vedlik’);

rukses|miessi ’újszülött, vörösesbarna szőrzetű rénborjú, még az első vedlés előtt’ (*rukses* ’vörös’).

e) Különösen értékes a már fiatalon utódot hátrahagyó rén: ***čoavje|čearpmat*** ’fiatal nőstény, amely már az első őszön megfogan, vemhes lesz’ (*čoavji* ’has’; vö. > *čoavjjet* ’vemhes réntehén’).

2.1.1.3. Nem és kor

A rén nem és kor szerinti elnevezéseit, tehát azon terminusokat, amelyek az állat nemét és korát egyaránt kifejezik, a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

KOR (ÉLET-ÉV)	NEM	
	HÍM	NŐSTÉNY
2	**varit** ’második életévében lévő hím rén’	**vuonjal** ’második életévében lévő nőstény rén’
3	**vuobis** ’harmadik életévében lévő hím rén’	**vuonjaláldu** ’harmadik életévében lévő nőstény rén’
4	**gottodas** ’negyedik életévében lévő hím rén’	**gottodasáldu** ’negyedik életévében lévő nőstény rén’
5	**goasohas** ’ötödik életévében lévő hím rén’	
6	**máhkan** ’hatodik életévében lévő hím rén’	
7	**nammaláhpat** ’hetedik életévében lévő vagy idősebb hím rén’	

Láthatjuk, hogy míg a hím rének kettőtől hét éves korukig, addig a nőstények csupán négy éves korukig viselnek évente más-más, a korukra utaló nevet. Ezek közül mindössze három összetétel, amiből kettő nőstényt jelöl. A harmadik életévében lévő (2½–3 éves) nőstény rén elnevezése ***(vuonjal|áldu)*** a ’második életévében lévő nőstény rén’ és a ’nőstény rén, réntehén’ jelentésű tagokból áll.[14] Ennek ismeretében, ezzel összevetve különösen izgalmas, de egyelőre megválaszolatlan kérdést vet fel a negyedik életévében lévő nőstény rén elnevezése ***(gottodas|áldu)***, hiszen ennek előtagja önálló terminusként azonos korú (negyedik életévében lévő), de hím (!) rént jelöl (eredetére vonatkozóan lásd a **2.5.** pontot).

Ebben az alcsoportban az egyetlen összetétel, amely hímre, mégpedig a hetedik életévében lévő vagy idősebb hímre vonatkozik, a ***namma|láhpat*** elnevezés. Jelentése tkp. ’nevevesztett’, hiszen előtagja a *namma* ’név’ főnév, utótagja pedig a *láhppit* ’elveszít’ ige származéka.

2.2. A rének **agancsának jellemzői** alapján 81 különböző rénelnevezés – köztük 4 melléknév – található az általam összeállított szóanyagban. Közülük 61 szóalak (75%) két- vagy háromtagú összetétel.

[14] Azonos előtaggal lásd még: *vuonjal|rotnu* ’harmadik életévében lévő, (átmenetileg) meddő réntehén’ (*rotnu* ’»átmenetileg« meddő nőstény’, vö. *stáinnat* ’»örökre« meddő nőstény’).

Ezek mellett ebbe a csoportba 14 tő- és 6 képzett szó tartozik. Például a *čoarvi* 'agancs' főnév *-i* képzős származéka a *čoarvai* szóalak. Az *-i* – ma is produktív – képző az alapszóval jelölt dologban való bővelkedést fejezi ki, tehát az említett derivátum tulajdonképpeni jelentése 'agancsos', a réntartási terminológiában azonban a feltűnően nagy agancsú rének megnevezésére használatos. Itt jegyzem meg, hogy az ehhez hasonló, főnévként használatos melléknevek voltaképpen a *boazu* 'rénszarvas' jelzői, melyek jelzett szava elliptálódott. Ezek a réntartás terminológiájában kettős szófajúaknak tekinthetők.

Hasonlóképpen: a *čoarvi* főnév fosztóképzős *(-heapmi)* származéka a *čoarvveheapmi* szóalak. Ennek jelentése tehát tkp. 'agancs nélküli', a réntartók szakszókincsében viszont a feltűnően kis aganccsal rendelkező rének megnevezése. A valóban agancs híján lévő állatok – legyen szó akár egy-, akár kétoldali hiányról – számos névvel illethetők, mely nevek egyúttal az állat nemére vonatkozóan is nyújthatnak információt, pl. *ápmil* 'fél agancsú (vagy agancs nélküli) réntehén',[15] *goalla* 'agancs nélküli rén (elsősorban nőstény)'.[16] Az is fontos s így a névben megjelenítendő információ, hogy az adott egyed milyen módon veszítette el agancsát. Annak a rénnek a neve, amelynek agancsát levágták vagy lefűrészelték, a *nállat* 'levág, letör (agancsot)' ige származéka *(nálat)*, míg az agancsát természetes módon elhullajtott rén a *nulpu*[17] nevet kapja, melynek alapszava a *nulpet* 'agancsát (rén) elhullajtja' ige; az *-at* és *-u* képzős származékok itt az alapszóval kifejezett cselekvés eredményével jellemezhető élőlényt jelölik. (Ez utóbbi terminussal elsősorban a párzás után agancsát vesztett hímeket jelölik.)

2.2.1. Összetett szavak a rén agancs *(áksán, čoarvi)* szerinti elnevezései között

2.2.1.1. Az agancs hiányára utaló elnevezések

Az alaktanilag összetett rénelnevezések között találjuk az ***ástan|čoarvi*** terminust, mely olyan rént jelöl, amelyiknek nem fejlődött ki az agancsa (tkp. 'sorvadt agancsú'; *ástan* < *ástat* 'elsorvad' + *čoarvi*). Mint már volt szó róla, az is előfordulhat, hogy az állat egyik oldali agancsa ép, a másik azonban leesett. Amennyiben az állat neme az adott szituációban kevésbé lényeges – vö. *ápmil* –, a ***čoarvet|bealli*** összetétellel nevezhetjük meg (*čoarvet* < *čoarvi* + *bealli* 'fél, fele valaminek').

[15] LpN *ápmil* < PS *āmē(lē)* 'agancs nélküli vagy fél agancsú rén' (LpWsch 205, YS 50).
[16] LpN *goalla* < skand.; lpN > fi *kolla* 'agancs nélküli rén' (SSA I/391, SSS 180).
[17] LpN *nulpu* > fi *nulppo* 'ua.' (SSA II/237).

2.2.1.2. Az agancsot alkotó ágak méretére, mennyiségére, formájára, állapotára utaló elnevezések

a) 58 – kivétel nélkül kéttagú[18] – elemnek a *čoarvi* ’agancs’ vagy az *oaivi* ’fej’ főnév az alaptagja. Ezek a metonimikus összetételek az agancsra és az azt viselő rénre egyaránt vonatkoznak. Gyakran mindkét említett utótag kapcsolható ugyanazon előtaghoz, tehát az azonos előtagú, de eltérő *(čoarvi* vagy *oaivi)* utótagú terminusok között nincs jelentésbeli különbség: például a ***duolba|čoarvi*** és a ***duolba|oaivi*** összetétel egyaránt olyan rént jelöl, melynek az agancsa alacsony, ágai rövidek és erősen előre hajlanak (*duolba* ’lapos, sík’).

Itt nem áll módomban mind az 58 összetételt bemutatni vagy akár csak felsorolni, csupán néhány példát idézek, a teljesség igénye nélkül.

Ide tartoznak azok a rénelnevezések, amelyek nem csupán az állat agancsáról informálnak, hanem annak nemére, sőt olykor korára is következtethetünk belőlük. Az (általában) nőstényeket jelölő terminusokat a **2.1.1.1.1.a** pontban már ismertettem, ezeket nem ismétlem. Kasztrált rén elnevezése a ***dárse|čoarvi (= dárse|oaivi)*** összetétel, mégpedig olyan öreg rénököré, amely megvastagodott rózsatővel[19] és megrövidült agancságakkal rendelkezik (*dársi* ’telt, termetes’). Az olyan rént (jellemzően öreg rénökröt, ritkán nőstényt), amelynek az agancsa előtt vagy mögött többletagancsa is fejlődik, a ***gearddo|čoarvi, geardo|čoarvi*** névvel illetik (*gearddo, geardo* < *geardut* ’ismétel’).

Számos esetben az összetétel előtagja az a melléknév, amely az agancs legszembeötlőbb tulajdonságát fejezi ki, például:

alla|čoarvi ’rén hosszú, felfelé álló ágú aganccsal’ (*alla* ’magas’);

ceakko|čoarvi (= ceakko-oaivi) ’agancs egyenesen felfelé meredő ágakkal’ (*ceakko-* ’álló, meredek, függőleges’);

gavvaris|čoarvi ’görbe, kunkorodó agancsú rén’ (*gavvaris* ’görbe, kunkorodó’);

govda|čoarvi ’agancs felül kiszélesedő ágakkal’ (*govda* ’széles’);

guhkes|čoarvi ’agancs rendkívül hosszú ágakkal’ (*guhkes* ’hosszú’);

njárbes|oaivi ’ritkás agancsú rén’ (*njárbes* ’ritkás, gyér’).

[18] Ebben a jelentéstani alcsoportban egyetlen háromszoros összetételt találtam: *luovos|čoar||ápmil* ’félagancsú réntehén, amelynek egyik oldali agancsa ép, a másikat azonban csupán inak tartják’ (*luovos* ’különálló’ + *čoarvi* + *ápmil* ’félagancsú »vagy agancs nélküli« réntehén’) (→ nem)

[19] Rózsató v. homlokcsap: az agancs töve, legvastagabb része (csontcsap, amelyből az agancs kinő).

Az **1.3.** pontban már ejtettem szót a hasonlóság motiválta, metaforikus névadásról. Az ott említett példák sorát tovább bővíthetjük olyan összetételekkel, amelyek előtagja egy konkrét tárgy, eszköz stb. jelölője, amelyre az agancs hasonlít:

biika|čoarvi ’rén elágazás nélküli aganccsal’ (*biika* ’tüske, fog’);

giellan|oaivi ’agancs egymás felé hajló, majdnem összeérő ágakkal’ (*giellan* ’csapda, hurok’);

rož|oaivi ’agancs egymáshoz igen közel álló ágakkal’ (*rož-* < *rohči* ’szűk hely, szoros [fn]’).

Több képzelőerő és vizualitás szükségeltetik azon összetételek elemzéséhez, amelyek előtagja olyan tevékenységet kifejező ige (vagy annak főnévi származéka), amire az elnevezéseket megalkotó réngazdák egyes állataik láttán asszociálnak. Az **1.3.** pontban említett ’szimatoló’ rén ***(snugg|oaivi)*** mellett például ismeretes a ***ládjo|čoarvi*** is, melynek agancsa jellegzetesen előre konyuló, talán sarlóra vagy kaszára, vagy magára a tevékenységre emlékeztető ágakból áll, a *ládju* előtag jelentése ugyanis ’szénagyűjtés, -kaszálás’.

A rének újonnan növő agancsa puha, gyenge, s egy dúsan erezett bőrréteg fedi (ez az ún. háncs); ezen keresztül jutnak a tápanyagok az agancs csúcsába, ahol a tulajdonképpeni növekedés történik. A rén hátsó lábán mirigyek találhatók, ezek váladékával áprilistól június közepéig kenegeti a növésben lévő agancsát, később azonban, a már kifejlett agancsot, fényesre dörzsöli. E két fázisra utalnak a következő elnevezések:

námme|čoarvi ’agancs, amelyről a rén még nem dörzsölte le a bőrt’ (*námmi* ’háncs »a rén agancsát fedő szőrös bőr«’);

čal|oaivi ’rén fényesre dörzsölt aganccsal’ (*čallat* : *čala-* ’ledörzsöl »agancsról a háncsot, bőrt«’).

b) Négy szóban az agancs homlokágának (a legalsó, a homlok fölé hajló, kiszélesedő részének, *galba*) valamely sajátossága motiválta az elnevezést:

govda|galba ’agancs szokatlanul nagy és széles homlokágakkal’ (*govda* ’széles’);

latnja|galba ’rén, amelynek mindkét oldali agancsán van homlokág’ (*latnja* ’dupla’);

nurso|galba ’rén korongszerű homlokággal’ (a *nurso-* előtagot ez idáig nem sikerült tisztáznom; az összetételek határán szabályszerűen bekövetkező magánhangzó-változást figyelembe véve alapalakja minden bizonnyal *nursu*, jelentését azonban nem ismerem);

ruossa|galba ’rén kereszt alakú homlokággal’ (*ruossa* ’kereszt’).

c) Az agancs szemága[20] (*ovdagiehta*: *ovda-* ’első, elülső’ + *giehta* ’kéz, kar’, illetve melléknévi származéka: *ovdagieđat* ’vmilyen szemágú’) is fontos szempont az állat megnevezésekor:

guhkes||ovda|gieđat ’rendkívül hosszú szemágú rén’ (*guhkes* ’hosszú’);
latnja||ovda|giehta ’rén, amelynek homlok- és szemága egyaránt van; rénborjú két szemággal’ (*latnja* ’dupla’);
roahkke||ovda|gieđat ’olyan rén, amely agancsának szemágai hurokszerűek’ (*roahkki* ’horog’).

d) Összetételi utótag nem csupán az agancs valamely része vagy maga az ’agancs’ lehet, hanem valamilyen típusú, például ’kevés rövid ágból álló (vagy elágazás nélküli)’ agancs *(sággi)* is (< *sággi* ’pálca, rudacska’):
biika|sággi, biikka|čoar||sággi *(= biika|čoarvi)* ’rén elágazás nélküli aganccsal’ (*biika* ’tüske, fog’; *čoar-* < *čoarvi* ’agancs’);
buiko|sággi ’(fiatal rének) elágazás és szemág nélküli, egyenesen felfelé meredő agancsa’ (*buiku* ’pálcika’).

e) A többszörös, háromtagú összetételek között találjuk azokat a szavakat, amelyek létrejöttét a rén agancsa és életkora közötti disszonancia motiválta. Ezek az állat agancsára, nemére és korára vonatkozó információt is nyújtanak:
varit||čoarve|dahkki ’egyéves hím rén, amikor már a másfél éves rénre jellemző agancsát növeszti’ (*varit* ’második életévében lévő hím rén’ + *čoarvi* + *dahkki:* Part. Pres. < *dahkat* ’csinál, készít’);
vuobis||čoarve|dahkki ’hím rén a második évében, amikor már a három éves rénre jellemző agancsát növeszti’ (*vuobis* ’harmadik életévében lévő hím rén’ + *čoarvi* + *dahkki*);
gottas||čoarve|dahkki, gottodas||čoarve|dahkki ’hím rén a harmadik életévében, amikor már a négy éves rénre jellemző agancsát növeszti’ (*gottas, gottodas* ’negyedik életévében lévő hím rén’ + *čoarvi* + *dahkki*);
goasohas||čoarve|dahkki ’hím rén a negyedik életévében, amikor már az öt éves rénre jellemző agancsát növeszti’ (*goasohas* ’4½–5 éves hím rén’ + *čoarvi* + *dahkki*).

2.3. A **rének szőrzetén, színén** – azaz a felismerésüket, beazonosításukat az agancsuk (és füljeleik) mellett legnagyobb mértékben megkönnyítő jellemzőjükön – alapuló elnevezések között ugyancsak az összetételek túlsúlyával szembesülünk: az ebbe a csoportba tartozó 81 terminus 80%-a (65 szó) összetétel. Az összetételek mellett 16 tő- vagy származékszó alkotja ezt a csoportot.

[20] Szemág: az agancs legalsó, általában lefelé tekintő ága.

Tőszó például az alapárnyalatok közül a *jievja* 'piszkosfehér rén',[21] ugyanakkor a fekete, valamint a szürke árnyalatú rének elnevezései származékszók. A bennük látható *-t* képző az adott tulajdonsággal jellemezhető egyedet jelöli: *čáhput* 'sima, finom fekete szőrű rén' < *čáhppat # čáhppes* 'fekete'; *ránat* 'szürke rén' < *ránis # ránes* 'szürke'.

Ezekkel – csakúgy, mint a többi alapszínnel – gyakran összetételek utótagjaként, ritkábban előtagjaként is találkozhatunk. Például a hófehér rént jelölő *gabba* főnév összetételi utótagként szerepel a *duokŋas|gabba, hilla|gabba, rišša|gabba, ruošša|gabba* terminusokban, melyek a fehérnek a különböző – gyakorlatlan szemnek már-már megkülönböztethetetlen – árnyalatait érzékeltetik, külön nevet biztosítva az albínótól a foltos fehérig minden rénnek (bővebben ld. a **2.3.1.2.1.** pontban).

A *čuoivvat*[22] 'szürkés rén (szőrszálainak a vége világos)' főnév hét összetételben utótagként, egy terminusban pedig előtagként áll. Előtagként éppen az imént említett *gabba* 'hófehér rén' szóval alkotott összetételben fordul elő: ***čuoivvat|gabba*** 'fehér rén fehér lábakkal, a törzsén szürkés árnyalattal'.

Talán e rövid ízelítő is elegendő ahhoz, hogy feltételezzük: ha a gyakran önálló terminusként is használatos összetételi tagok különböző árnyalatait is figyelembe vesszük, akkor a lehetséges kombinációk mennyisége tovább nő, s így a külső – nem lapp anyanyelvű, vagy lapp anyanyelvű, de réntartói tapasztalattal nem rendelkező – szemlélő számára befogadhatatlanná válhat. A még mindig magabiztosak (vagy éppen a kétkedők) számára íme néhány példa a szürke különböző árnyalatainak kifejezésére (morfológiai elemzésüktől itt eltekintek, ugyanakkor jelzem, hogy az adott összetételi tag mely más terminusokban fordul még elő): *duolvačuoivvat* 'piszkosszürke rén'; *luosttatčuoivvat* 'szürkés rén oldalán világosabb deres szőrzettel' (ld. még: *beaiveluosttat, birrabađatluosttat, birrabađatbeaiveluosttat, guzatluosttat; luosttatjievja, luosttatmuzet*); *muzetčuoivvat* 'szürkés rén sötétbarna hassal (gyakran foltokkal)' (ld. még: *garjamuzet, smurtamuset, spirtamuzet, guvgesmuzet, guzatmuzet, luosttatmuzet, mosatmuzet, ruoššamuzet; muzetgirjjat, muzetjievja*); *ránatčuoivvat* 'szürke rén világosabb árnyalatú hassal'; *ruoššačuoivvat* 'az átlagosnál hosszabb szőrzetű, szürkés árnyalatú rén' (vö. *ruoššagabba, ruoššajievja, ruoššamuzet; ruškesruoššajievja*); *sevdnjesmuzetčuoivvat* '(inkább barna) szürkésbarna rén'; *šelgesčuoivvat* 'fényes világosszürke rén'.

[21] < PS *jēvje* 'ua.' (LpWsch 1748, YS 273, SSS 233).
[22] < PS *ćōvje* 'ua.; kék' (LpWsch 753, YS 215, SSS 92) (lpN > fi *suivakko* 'ua.').

2.3.1. Összetett szavak a rén szőrzet *(guolga)* szerinti elnevezései között

2.3.1.1. A szőrzet minősége

A rén szőrzetének a minősége elsősorban a borjak esetén releváns, hiszen a fiatal állatok prémjét lehet a legtöbb célra felhasználni. A **2.1.1.2.d** pontban ismertetett, *miessi* 'rénborjú' utótaggal alkotott összetételek – melyek értelemszerűen egyúttal az állat korára is utalnak – természetesen jelen csoportba is besorolhatók, de ismételt felsorolásukat és morfológiai elemzésüket itt szükségtelennek érzem.

A következő összetételekkel jelölt rének korára nem, de szőrzetük minőségére utal a nevük:

bihce|guolga 'rén zúzmarásnak ható szőrzettel (a szőrszálak helyenként hosszabbak, végük világosabb)' (*bihci* 'dér, zúzmara' + *guolga* 'szőrzet, prém');

uvja|čielgi 'rén hátán finom, selymes, hosszú szőrzettel' (*uvja* 'pehely, pihe' + *čielgi* 'hát');

uvja|siidu 'rén, oldalán finom, selymes, hosszú szőrzettel' (*uvja* 'pehely, pihe' + *siidu* 'oldal').

2.3.1.2. A szőrzet színe

2.3.1.2.1. Egyszínű

a) Világos (fehér). Az egyszínű, fehér rének összetett elnevezéseinek utótagja vagy a *gabba* 'hófehér rén', vagy a *jievja* 'piszkosfehér (nem albínó) rén' jelentésű terminus. Néhány példa:

hilla|gabba 'teljesen fehér, albínó rén' (*hilla* 'ragyogó');

ruošša|gabba 'nem vakítóan fehér, de albínó rén' (*ruošša* 'orosz');

ruošša|jievja 'piszkos- vagy sárgásfehér rén (szőrszálainak a vége jellemzően barnás)';

ruškes||ruošša|jievja 'barnába hajló piszkosfehér rén' (*ruškes* 'barna').

A *ruošša* előtaggal még számos alkalommal, több szín (a fehér mellett a szürke és a barna) esetén találkozunk. Ezért talán nem érdektelen megjegyezni, hogy köznyelvi jelentése 'orosz', azonban az ezt az elemet tartalmazó réntartási terminusokat sorra véve megállapítható, hogy ezekben a *ruošša* előtag a szőrzet fakóságát és/vagy egyenetlenségét látszik kifejezni.

b) Deres (szürke). A szürke réneket jelölő összetételek utótagja − mint már említettem − a *čuoivvat* 'szürkés rén (szőrszálainak a vége világos »gyakran fehér pofával«)' szó:

duolva|čuoivvat 'piszkosszürke rén' (*duolva* 'koszos, sáros, piszkos');

ruošša|čuoivvat ’az átlagosnál hosszabb szőrzetű, szürkés árnyalatú rén’ (*ruošša* ’orosz’);

šelges|čuoivvat ’fényes világosszürke rén’ (*šelges* ’ragyogó, fényes’);

sevdnjes|muzet||čuoivvat ’(inkább barna) szürkésbarna rén’ (*sevdnjes* ’sötét’ + *muzet* ’sötét árnyalatú, általában sötétbarna rén »esetleg csüdjén és a patája fölött világosabb szőrzettel«’).

c) Sötét

Barna: a (sötét)barna rének összetett neveinek utótagja az önálló terminusként ’sötét árnyalatú, általában sötétbarna rén (esetleg csüdjén és a patája fölött világosabb szőrzettel)’ jelentésben használatos *muzet*, például: ***garja|muzet, smurta|muset, spirta|muzet*** ’sötét árnyalatú (általában sötétbarna) rén, csüdjén és a patája fölött is sötét szőrzettel’ (*garjá* ’holló’; a *smurta* és a *spirta* előtagok jelentését egyelőre nem sikerült tisztáznom); ***ruošša|muzet*** ’világosabb, fakóbb barna rén’ (*ruošša* ’orosz’).

Fekete: a ’sima, finom fekete szőrű rén’ jelentésű *čáhput* (< *čáhppat # čáhppes* ’fekete’) főnév is szerepelhet összetételi utótagként: ***láđđe|čáhput*** ’fényes fekete rén’ (*láđđi* ’posztó’).

2.3.1.2.2. Tarka, foltos. A tarka réneket jelölő összetételek utótagja a *girjjat* ’foltos’ jelentésű szó, amely a *girji* ’folt’ főnév származéka:

lámsko|girjjat ’rén sötét vagy fekete foltokkal’ (a foltok árnyalatára utaló *lámsku* (> *lámsko-*) előtag jelentése még tisztázandó);

muorje|girjjat ’tarka rén apró foltokkal’ (*muorji* ’bogyó’);

muzet|girjjat ’sötétbarna hasú foltos rén’ (*muzet* ’sötét árnyalatú, általában sötétbarna rén »esetleg csüdjén és a patája fölött világosabb szőrzettel«’).

FEJ

a) Fej

gabba|oaivi, liidne|oaivi ’fehér fejű rén’ (*gabba* ’hófehér rén’; *liidni* ’kendő, fejkendő’ + *oaivi* ’fej’);

girje|oaivi ’foltos fejű rén’ (*girji* ’folt’).

b) Orr

gáida|njunni ’rén, fején ék alakú fehér mintázattal’ (*gáidá* ’betoldás, ék’ + *njunni* ’orr’);

gálbbe|njunni *(= gálbos)* ’rén, orrán az alapszínétől eltérő árnyalatú »általában fehér« szőrzettel’ (*gálbi* ’borjú »szarvasmarháé«’);

boatka||gálbbe|njunni ’rén, orrán az alapszínétől eltérő árnyalatú, két részre osztott folttal’ (*boatka* ’elszakadás, megszakítás’);

duorše||gálbbe|njunni ’rén, orrán az alapszínétől eltérő árnyalatú széles sávval’ (vö. *gálbbenjunni*) (*duorši* ’pofa’);
girje|njunni ’foltos orrú rén’ (*girji* ’folt’);
jáfo|njunni ’fehér orrú rén’ (vö. *siekŋa|njunni*) (*jáffu* ’liszt’);
siekŋa|njunni ’rén, amelynek az orra hegye fehér (nem olyan széles sávban, mint a *gálbbenjunni* esetén)’.

c) Nyak
cohkke|niski ’rén fehér szőrcsomóval a nyakszirtjén »vagy az agancsai között«’ (*cohki* ’szív’ [fn] + *niski* ’nyakszirt, tarkó’).

d) Szem környéke
gierddo|čalbmi, gierdo|čalbmi ’rén, szeme körül az alapszínétől eltérő árnyalatú szőrzettel’[23] (*gierdu* ’kör, karika’ + *čalbmi* ’szem’).

e) Áll
jáfo|gáibi ’rén fehér állkapoccsal’ (*jáffu* ’liszt’ + *gáibi* ’áll’ [fn]).

f) Homlok
náste|gállu ’rén, homlokán az alapszínétől eltérő árnyalatú szőrzettel’ (*násti* ’csillag’ + *gállu* ’homlok; rén fejbőre’).

TÖRZS

a) Oldal
čáhppes||dielko|siidu ’világos rén oldalán sötét foltokkal’ (*čáhppes* ’fekete’ + *dielku* ’folt’ + *siidu* ’oldal’);
duokŋas|siidu ’foltos oldalú rén’ (*duokŋas* ’folt’);
silba|siidu ’fényes, ezüstösen ragyogó oldalú rén’ (*silba* ’ezüst’).

A *luosti* ’fehér csík vagy sáv (a rén oldalán)’ főnév származéka a ’fehér oldalú (rén)’-t jelölő *luosttat* terminus, mely a több információt tartalmazó összetett rénelnevezések elő- és utótagjaként is használatos:
beaive|luosttat ’rén sok fehér csíkkal az oldalán’ (*beaivi* ’nap’);
birra|bađat||beaive|luosttat ’rén sok fehér csíkkal az oldalán, a farán is körülfutó fehér sávval’ (*birra* ’körül’ + *bađat* ’vmilyen farú egyed’ < *bahta* ’far’ + *beaivi* ’nap’);
birra|bađat||luosttat ’rén, oldalán és farán is körülfutó fehér sávval’;

[23] Azonos jelentésű a *rieggalas* terminus, amely azonban képzett szó: a *-las* képző – ha főnévi alapszóhoz járul – ellátottságot fejez ki (< *riekkis : rieggá-* ’kör, karima’).

guzat|luosttat ’rén oldalán rövid világos sávokkal’ (*guzat* ’fekete rén »szőrszálainak vége gyakran világosabb«’);
luosttat|čuoivvat ’szürkés rén oldalán világosabb deres szőrzettel’ (*čuoivvat* ’szürkés rén, szőrszálainak a vége világos »gyakran fehér pofával«’);
luosttat|jievja ’piszkosfehér rén, amelynek az oldala világosabb’ (*jievja* ’piszkosfehér »nem albínó rén«’);
luosttat|muzet ’sötétbarna rén, amelynek az oldala világosabb’ (*muzet* ’sötét árnyalatú, általában sötétbarna rén »esetleg csüdjén és a patája fölött világosabb szőrzettel«’).

b) Hát
gáhtto|sealgi ’rén, melynek gerince mentén kettős fehér sáv húzódik’ (*gáhttu* ’tető’ + *sealgi* ’hát’);
čuovgi||gáhtto|sealgi, šelges||gáhtto|sealgi ’ragyogó, világos gerincű rén’ (*čuovgi* < *čuovgat* ’fénylik, ragyog’; *šelges* ’élénk, ragyogó’).

c) Far
girje|bahta ’rén farán kisebb foltokkal’ (*girji* ’folt’ + *bahta* ’far’).

d) Has. Az *a)–c)* pontokban látott, a rén oldalának, hátának, farának színére vonatkozó, e szavakat (*siidu* ’oldal’, *sielgi* ’hát’, *bahta* ’far’) utótagként tartalmazó összetételekkel szemben az állat hasának színbéli sajátosságát kifejező terminusok utótagja egyetlen esetben sem a ’has’ jelentésű főnév, hanem a valamely (világos vagy deres) alapárnyalatba sorolható rént jelentő terminus (lásd fentebb: *jievja; čuoivvat*):
muzet|jievja ’piszkosfehér rén sötétbarna hassal’ (*muzet* ’sötét árnyalatú, általában sötétbarna rén »esetleg csüdjén és a patája fölött világosabb szőrzettel«’ + *jievja* ’piszkosfehér »nem albínó« rén’);
ránes|jievja ’(elsősorban a gerince mentén) szürke rén piszkosfehér hassal’ (*ránes* ’szürke’);
muzet|čuoivvat ’szürkés rén sötétbarna hassal (gyakran foltokkal)’ (*muzet* ’sötét árnyalatú, általában sötétbarna rén »esetleg csüdjén és a patája fölött világosabb szőrzettel«’ + *čuoivvat* ’szürkés rén, szőrszálainak a vége világos »gyakran fehér pofával«’);
ránat|čuoivvat ’szürke rén világosabb árnyalatú hassal’ (*ránat* [önálló terminusként] ’szürke rén’ < *ránis* # *ránes* ’szürke’).

LÁB

A rén lábának színére utaló összetett elnevezések utótagja a *juolgi* ’láb’ főnév (itt csupán néhány példát mutatok be):

biddo|juolgi ’rén az alapszínétől eltérő árnyalatú lábbal’ (*biddu* ’lábszárvédő’);

čáhppes|juolgi ’rén sötét színű lábakkal’ (*čáhppes* ’fekete’);

sukka|juolgi ’»elsősorban szürkés rén« fehér lábbal vagy lábakkal’ (az előtag valószínűleg a skandináv eredetű *suohkku* ’zokni’ főnév variánsa; erre utalnak a finn réntartási terminológiában a fehér lábú rén megnevezésére használt, hasonló szerkezetű *sukka|jalka*, *sehkku|jalka* összetételek, jóllehet a már említett hangtani szabály – a morfémahatáron, az előtag végén *-á* > *-a* hangváltozás történik – alapján a *sukká* ’hinta, bölcső’ főnévre is gondolhatnánk, az elemző képzelőerejének függvényében).

Egy esetben a láb egy része, a csüd (*čeavži* ’csüdcsont, sarok’) szerepel előtagként: ***čeavže|vielgadas*** ’rén a csüdjének belső oldalán világosabb vagy fehér szőrzettel’ (*vielgadas* < *vielgat* ’fehér, világos’).

2.4. A réneknek a **testi adottságaik, fizikai állapotuk** szerinti elnevezései között kevesebb az összetétel (a szócsoport 50 eleméből mindössze 12 összetett szó; 24%), viszont több (15; 30%) a képzett szó.

Tőszó például a hosszú lábú rént jelölő *beavrrit*, amely – több balti-finn nyelvi megfelelő mellett – a fi *peura* ’vadrén’[24] szó etimológiai megfelelője. A valószínűleg balti eredetű főnévnek[25] a réntartást mint alapvető megélhetési módot űző lappok nyelvében egy az átadó nyelvi jelentésénél specifikusabb, szűkebb jelentése alakult ki, hiszen tudjuk: amennyiben az átvevő nyelvben az átvett szó valamely központi szerepet betöltő fogalomkörbe tartozik, gyakran jelentésszűkülés következik be.

Képzett elnevezés például a kövér rént jelölő *buoiddat:* ez a *buoidi* ’szalonna, háj, zsír’ főnév származéka; azonban ebben a csoportban a származékszók alapszava általában mégis melléknév, például: *guoggaraš* ’olyan nőstény rén, amely nagyon hajlottan tartja a törzsét’ (< *guokkas # guogge* ’hajlott’); *roaibu* ’csontsovány rén’ (< *roaibbas # roaibi* ’beteges, gyenge’).

Számos olyan képzett terminus van, amelyben semmilyen nyelvi elem vagy eszköz nem utal a hozzá rendelt jelentés valamely alapvető komponensére, például az állat nemére. Az ilyen szavak értelmezését, definiálását csupán a biológiai törvényszerűségek, illetve egyéb háttérismeretek vagy a nyelvi konvenciók ismerete teszi lehetővé, például: *busat* ’rén nagy herével (vagy herékkel)’ (tkp. ’zacskós’ < *busse* ’zacskó’ → ’herezacskó’).

[24] Vö. lpN *goddi*, ld. a 2.5. pontban.

[25] < PS *pɛvrēkkē* ’szelídítetlen vagy hosszú lábú rén’ < fi *peura* ’vadrén’ (< ? balti, vö. litván *bríedis* ’jávorszarvas’) (LpWsch 4889, YS 921, SSA II/346, SSS 39).

Megjegyzem: elengedhetetlen gyakorlati tapasztalatokat feltételező elnevezéseket máshol, többek között az agancs alapján született rénelnevezések között is találunk: *fáhkkamohkat* ’nőstény rén horgas ágú aganccsal’ (*fáhkka* ’hirtelen’ + *mohkat* < *mohkki* ’kanyar, görbület’).

A hurokszerű szemágakkal rendelkező rén neve *roahkkeovdagieđat* (morfológiai elemzését ld. a **2.2.1.2.c** pontban). A *fáhkkamohkat* terminus információt rejt ugyan a referens nemére vonatkozóan, ám az ilyet nem hordozó *roahkkeovdagieđat* szóhoz képest az agancs tekintetében kevesebbet nyújt: azt, hogy a *fáhkkamohkat* agancsának melyik ága hurokszerű, nem tudhatjuk.

Ugyancsak a réntartó gazdák tapasztalati tudása állhat az állat hasának szőrzetére, színére utaló elnevezések mögött: ahogyan azt a **2.3.1.2.2.** pontban láthattuk, ezekben nyelvi elem nem utal a ’has’-ra. A pusztán alaktani vizsgálat arra sem derít fényt, hogy vajon a *duokŋas*|*gabba* ’fehér rén foltokkal’ (*duokŋas* ’folt’ + *gabba* ’hófehér rén’) összetétellel jelölt állat mely testrésze foltos (vö. például a *duokŋas*|*siidu* ’foltos oldalú rén’ összetétellel, melynek utótagja ’oldal’-t jelent, ld. a **2.3.1.2.2.** pontban).

2.4.1. Összetett szavak a rén testi adottságok, fizikai állapot szerinti elnevezései között

Ez a csoport számos olyan összetételt is magában foglal, amely az állat nemére, illetve korára is utal. Ezekből a korábbiakban adtam ízelítőt (*báđđan*|*čeabet, garran*|*čeabet,* ld. 2.1.1.1.2.1; *hearge*|*guhkor,* ld. 2.1.1.1.2.2, ill. *čađa*|*nábat*||*miessi, njuorat*|*miessi,* ld. 2.1.1.2.b). Ismételt taglalásuktól itt eltekintek, csupán néhány további példát mutatok be.

Ha a rén agancsának a hátsó ágai olyan hosszúak, hogy szinte hozzáérnek az állat nyakához s ott kikopik a szőrzete, akkor a ***gahkka*|*čeabet, gahkkon*|*niski*** összetétellel jelölhető (*gahkka-, gahkkon*, vö. *gahkit* ’mardos, nyom’ + *čeabet* ’nyak’*; niski* ’nyakszirt’).

Nyaranta a rének életének megkeserítői a rénböglyök, más néven bagócsok. Ezek egyik fajtája a *Hypoderma tarandi,* egy kisebb dongóra emlékeztető, szőrös bögölyfajta. Jakab napja (júl. 25.) környékén rakja le petéit a rének lábszárán, hasán, tomporán, ahonnan azok lárvává fejlődve – az időjárástól, hőmérséklettől függően, általában egy hét elteltével – befúrják magukat a rének bőre alá és megtelepszenek, jellemzően a hátukon. Egy-egy állat bőre alatt akár száz lárva is meghúzhatja magát. Az ilyen rén a ***gurbma*|*boazu***[26] nevet kapja (*gurbma* ’bögölylárva’ + *boazu* ’rén’). (A lárvák később betoko-

[26] Azonos jelentésben ismert a *gurbmin* terminus is: képzett szó, a *gurbma* ’bögölylárva’ főnév származéka.

sodnak, majd bebábozódva kihullanak az állatokból vagy kifúrják magukat azok bőrén keresztül, és bögöllyé fejlődnek.) A bagócsok különösen a teljesen fehér és fehér pofájú, világosabb szürke réneket gyötrik, mivel a világos szőrű állatokat jobban látják, könnyebben észreveszik.

Egy esetlegesen levágandó rén értékét nemcsak szőrzete és bőre befolyásolhatja, hanem súlya, kövérsége is. A rének ősszel és tél elején a legkövérebbek, majd a hóréteg vastagodásával fogyni kezdenek. Rossz minőségű vagy nem elegendő táplálék esetén tavaszra a rének igen rossz állapotba kerülhetnek, alaposan lesoványodhatnak (bár képesek a tápanyagok kummulálására is).

Az aránytalanul nagy hasú rént a ***čoavje|bakkol*** összetétel jelöli (*čoavji* 'has' + *bakkol*, vö. *bakkolaš* 'kényszerű'). A jó kondícióban lévő, kövér rén neve *jolli*. Ez az ősi, a finnugor korig visszavezethető tőszó[27] önállóan is használatos, azonban több összetételben is előfordul. Például a kétes, megtévesztő mértékben kövér vagy zsíros rén nevének ***(gielis|jolli)*** előtagja azt jelenti: 'hamis, valótlan'. Ha a vágásra szánt állat keresztcsontja felett egy-két ujjnyi vastag szalonna van, a ***suorbma|jolli*** névvel illetik (*suorbma* 'ujj'). A hízott, a tőr fokára, pengéjére emlékeztetően széles állat – hasonlóság motiválta – neve: ***niibe|šipmar||jolli*** (*niibi* 'kés, tőr' + *šimir : šipmara-* 'foka vminek' + *jolli*).

2.5. A rének megjelölése, azaz **füljelekkel** való ellátása az ősz egyik legfontosabb feladata a réntartók számára. Ezt legkésőbb szeptember és október fordulóján végzik el. A füljel nem pusztán a rén „törzskönyve", hanem gazdájának meghatározója is egyben. A jelöléseket ugyanis bizonyos alapjelek és a gazdák személyi jeleinek kombinációi alkotják, így a füljel az állatok felismerhetőségének, beazonosíthatóságának elengedhetetlen feltétele.

A réneknek a füljeleik szerinti elnevezései közül 12 alaktanilag összetett (a csoportba sorolható 16 terminusnak ez 75%-a), tő- vagy származékszó összesen 4 található itt. Például a jelöletlen, gazdátlan rén megnevezésére az a *goddi* tőszó használatos, melynek jelentése tkp. 'vadrén', s amelyből a negyedik életévében lévő hím rén *(gottodas)* elnevezése származik.[28]

Az olyan rén elnevezése, amelyet túl alacsony hőmérsékleten jelöltek meg s a füle összezsugorodott: *moarran*. Ez minden bizonnyal egy *-n* képzővel létrehozott származék, alapszava azonban előttem egyelőre ismeretlen. (Az

[27] < FU *jəlɜ* 'kövér (állat)' (UEW 107).

[28] LpN *goddi* < PS *kontē* < FU, ? U *kunta*² 'vadrén' (UEW 206, LpWsch 2508, YS 450, SSA I/438, SSS 185, 191).

ezzel a deverbális képzővel ellátott derivátumok az adott cselekvéssel állandó kapcsolatban lévő élőlényeket jelölik, pl. *girddan* 'gyors futású igavonó' < *girdit* 'rohan, repül'; ld. még: **2.6.**)

2.5.1. Összetett szavak a rén füljel szerinti elnevezései között

A rén füle motiválta elnevezések tehát alaktanilag nagyrészt összetettek. Utótagjuk legtöbb esetben – nem meglepő módon – a 'fül' jelentésű *beallji* főnév. Néhány példa:

gahčča**n|**beallji 'túl mélyen bevágott és ezért lógó fülű rén' (*gahčča**n***: Part. Perf. < *gahčča**t*** 'leesik, hullik');

geaiggo**|**beallji 'rén álló, egyenes füljellel' (*geaiggo-* 'egyenes, kiegyenesített').

Utótag lehet a *mearka* 'jel' főnév származéka is (a denominális *-t* képző valamivel való ellátottságot fejez ki): ***čielga**|**mearkkat*** 'egyértelműen vágott, a tulajdonos kiléte felől kétséget nem hagyó füljellel ellátott rén' (*čielggas # čielga* 'tiszta, világos' + *mearkkat* 'jelölt, tkp. jeles, jellel ellátott').

A *beallji* 'fül' főnév előtagként is szerepelhet: ***beallje**|**lahkki*** 'túl ferdén vágott fülű rén' (*lahkki* 'rész, részlet, darab').

2.6. A réneknek a belső tulajdonságaik, **viselkedésbeli jellemzőik** szerinti elnevezései között kevesebb az összetétel (a csoport 59 eleméből mindössze 15 összetett szó; 25%), és több a képzett szó (39; 66%). Néhány példa:

A *-nas* és az *-ahkes* képző valamire való hajlamot fejez ki, s hasonló jelentésű az *-r* képző is: *eaidanas* 'félrehúzódó, magányt kedvelő rén' (< *eaidat* 'menekül, elhúzódik'); *menodahkes* 'olyan rén, amely menekül a lasszó elől' (< *menodit* 'félénkké válik'); *goččar* 'vizeletet kedvelő rén' (< *gožža : goččа-* 'vizelet').

Az *-u*, *-i* képzős származékok az alapszóval kifejezett cselekvést végző vagy a cselekvés eredményével jellemezhető élőlényt jelölik: *šloaŋgu, šloaŋgi* 'lusta, nagytermetű rénökör' (< *šloaŋgát* 'lustálkodik, tétlenkedik').

Az *-eaddji* képzős származék a cselekvőt fejezi ki: *doaraheaddji* 'olyan igavonó, amely kezdetben gyorsan fut, ám amikor elfárad, ellenségessé válik' (< *doarahit* 'verekedik').

Az *-n* képzővel létrehozott származék az adott cselekvéssel állandó kapcsolatban lévő élőlényt jelöli,[29] például: *silan* 'fáradékony rén' (< *sillot* 'kimerül'); *suoidnan* 'szénakazlakat előszeretettel dézsmáló rén' (< *suoidnut* 'szénához szokik' < *suoidni* 'széna').

[29] Megjegyzem: ezzel a képzővel jött létre a hatodik életévében lévő hím rén elnevezése is (ld. a 2.1.1.3. pont táblázatában): *máhkan* '6 éves hím rén' < *máhkkot* 'fárad, elfárad'.

2.6.1. Összetett szavak a rén viselkedés szerinti elnevezései között

A sajátos viselkedésükkel a többi rén közül kirívó egyedek alaktanilag összetett elnevezései közül többet már említettem, mégpedig a nőstény (*livva*|*sai*||*oahci, livva*|*sai*||*vuođđu, náhppe*|*rokkan, sarat*|*áldu,* ld. 2.1.1.1.1.c), illetve a kasztrált (*biehte*|*heargi,* ld. 2.1.1.1.2.2.) állatok nevei kapcsán.

Az, hogy mennyire kiszámítható egy állat viselkedése, hogyan viszonyul az emberhez, bizonyos eszközökhöz, mindenekelőtt az igavonó – az egyik legfontosabb funkciót betöltő – rének esetén lényeges. Érthető tehát, hogy a viselkedési jellemzők motiválta elnevezések túlnyomó többsége igavonókat jelöl. Értékes állat például az érintetlen hómezőn is könnyen, egyenesen haladó igavonó: ***oppas*|*rievttat*** (*oppas* 'még nem felásott, érintetlen téli legelőhely' < *obba : oppa-* 'tömör, zárt' + *rievttat* 'egyenesen haladó, nem csapongó igavonó') vagy a mély hóban, utat mutatva a többi állatnak, pásztor vezetése nélkül is ügyesen és fürgén gázoló rén: ***ovda*|*mannálas*** (*ovda-* 'elő-' + *mannálas* < *mannat* 'megy').

A réneket olykor kipányvázzák – póznához vagy élő fához kötik. Sokszor így tesznek a tehenekkel három–négy hétre tavasszal, az ellés idején, vagy a táplálékot kereső, de nehezen találó állatokkal vékony hóréteg esetén, hogy jó legelőhelyen maradjanak. A kipányvázva nyugtalanul viselkedő rén neve ***bádde*|*bahá*** (*báddi* 'kötél' + *bahá* 'bosszús'), míg a kipányvázást jól viselőé ***bádde*|*lodji*** (*báddi* 'kötél' + *lodji* 'nyugodt, szelíd'). Az állatnak a lasszóhoz való viszonyulását tükrözik a ***lávže*|*lodji*** 'kötéltől nem félő, lasszóvetéskor nyugodt (rén)' (*lávži* 'kötél, lasszó' + *lodji* 'nyugodt, szelíd'), valamint a ***lávže*|*ballalas*** 'lasszótól, kötéltől félő (rén)' (*lávži* 'kötél, lasszó' + *ballalas* 'félős, félénk' < *ballat* 'fél vmitől') elnevezések. A rén nem csupán a lasszótól riadhat meg: az az igavonó, amely a szántól fél, a lejtőkön szinte ész nélkül rohan le: ***reahka*|*balan, reahka*|*balli*** (*reahka* 'szán' + *balan; balli* < *ballat* 'fél valamitől').

2.7. Egy réntartó gazda állatállományában, egy-egy csordában, nyájban óhatatlanul kialakulnak bizonyos szerepek, melyek szintén motiválhatnak önálló terminusokat. Ezek a szerepek – más szóval **funkciók** – egyrészt természetadta, biológiai szerepek, másrészt a gazdálkodás igényei, szokásai alakítják őket. Biológiai szerepre utal például a *čoavjjet* 'vemhes réntehén, tkp. hasas' (< *čoavji* 'has') elnevezés, míg azt, hogy a kolompos rént saját terminussal (*skilan* < *skillat* 'csenget') különböztessék meg a többi állattól, már az állattartás hatékonyságára való törekvés kívánja meg.

A rének funkció szerinti 19 elnevezése között 12 összetételt találunk (63%), a terminusok kisebb hányada tő- vagy képzett szó. Tőszó például az

áldu ’nőstény rén; réntehén, amelyet újszülött borja még követ’ főnév, mégpedig a réntartás terminológiájának egy ősi (finn-volgai kori) eleme.[30] Képzett szó – az imént említett *čoavjjet* és *skilan* elnevezéseken kívül – például az azonos alapszóból (*šloaŋgát* ’lustálkodik, tétlenkedik’) két különböző alakú, de azonos jelentésű képzővel alkotott *šloaŋgi, šloaŋgu* ’lusta, nagytermetű rénökör’ is (ld. a **2.6.** pontban).

Látható, hogy ezek a terminusok a funkción alapuló mellett más szemantikai csoportba is besorolhatók (nem, viselkedés, fizikai állapot), s hasonlóan az ebbe a csoportba tartozó összetételek nagy részével is találkozhattunk már az eddigiek során, például: *áidnaváldu, áidnaválsarvvis* ’vezérbika párzás idején, a csorda legerősebb bikája’ (→ nem); *vuonjalrotnu* ’harmadik életévében lévő, (átmenetileg) meddő réntehén’ (→ nem és kor); *beaskanátmiessi* ’bundakészítés céljából levágott, finom szőrzetű rénborjú’ (→ kor); *reahkabalan, reahkaballi* ’igavonó, amely fél a szántól, ezért lejtőkön szinte ész nélkül rohan le’ (→ viselkedés).

Ezért itt csupán néhány további, eddig még nem említett összetételt mutatok be:

biello|boazu *(= skilan)* ’kolompos rén’ (*biellu* ’kolomp’ + *boazu* ’rén’);

dálo|noagar, dálu|noagar, ***goahte|noagar*** ’kimerült »ezért a ház/sátor közelében pihentetett« igavonó’ (*dállu* ’ház’, *goahti* ’[lapp] sátor’ + *noagar* ’kimerültségig dolgoztatott rénökör’);

láidestan|heargi ’kötélen a nyáj előtt vezetett rén’ (*láidestit* ’rént kötélen vezet a nyáj előtt’ + *heargi* ’kasztrált és betanított rénökör, igavonó’);

njunuš|boazu ’mindig a vonuló nyáj élén haladó rén’ (*njunuš* ’a vonuló nyáj eleje, illetve az élen haladó rének csoportja’ + *boazu* ’rén’).

2.8. A rének a **tulajdonviszonyok** alapján is kaphatnak külön elnevezést. Ezek a terminusok – az általam vizsgált szóanyagban – kivétel nélkül alaktanilag összetettek, utótagjuk minden esetben a *boazu* ’rén’ főnév:

áittar|boazu ’más gazda által felügyelt rén’ (*áittardit* ’gondoz’);

dihto|boazu ’felügyelet nélküli, de ismert tulajdonosú rén’ (*dihto-* ’egy bizonyos, ismert’ < *diehtit* ’tud, ismer’+ *boazu*);

erin|boazu ’hosszú időt a csordától elszakadva töltött rén’ (*erin* < *ere* ’külön’);

geahčču|boazu ’olyan rén, amely más gazda felügyelete alá keveredett’ (*geahčču* ’pásztorkodás, gondoskodás, felügyelet’);

vierro|boazu ’idegen, nem a nyájhoz tartozó rén’ (*vieris : vierrá-* ’idegen’).

[30] < PS *āltō* < FW *ältɜ* ’réntehén’ (UEW 609, LpWsch 198, YS 49, SL 121, SSS 14).

3. A fentebb ismertetett számbeli arányok a következő táblázatban összegezhetők:

jelentéstani csoport	**összesen**	**tő- vagy képzett szó**	**összetett**
I. külső, fizikai tulajdonságok			
1. nem és/vagy kor *(2.1.)*	32	14	18 (56%)
2. agancs *(2.2.)*	81	20	61 (75%)
3. szőrzet *(2.3.)*	81	16	65 (80%)
4. testi adottságok, fizikai állapot *(2.4.)*	50	38	12 (24%)
5. füljel *(2.5.)*	16	4	12 (75%)
II. belső tulajdonságok, viselkedés *(2.6.)*	59	44	15 (25%)
III. funkció *(2.7.)*	19	7	12 (63%)
IV. tulajdonviszonyok *(2.8.)*	5	0	5 (100%)
ÖSSZESEN	343	143	200 (58%)

Mindezek alapján levonható az a következtetés, hogy a terminusok jelentése és alaktani megformáltsága között szoros összefüggés van: minél fontosabb, hasznosabb és részletesebb információt hordoz egy szó a használói (!) számára, annál strukturáltabb.

A rénelnevezések itt vizsgált négy fő szemantikai csoportja (I. külső tulajdonságok, II. belső tulajdonságok, III. funkció és IV. tulajdonviszonyok) két tömböt alkot aszerint, hogy az azokba sorolt terminusok milyen viszonyban állnak az emberrel: függetlenek-e tőle, tehát az állat veleszületett adottságaira utalnak, vagy épp az ember hozta létre őket azáltal, hogy birtokolja és használja, funkcióval látja el őket.

Az embertől ily módon független tulajdonságok közül az állat színe (szőrzete) és agancsa a rénelnevezések motivációjaként szolgáló tényezők hierarchiájában magasabb szinten áll, ebben a csoportban az összetételek vannak túlsúlyban (a felsorolás sorrendje az alaktanilag összetett terminusok 80, illetve 75%-os arányát tükrözi).[31] A rén viselkedési sajátságai és fizikai állapota (testi adottságai) az említett hierarchia alsóbb szintjén állnak, ebben a két

[31] Ha egy állatról egyszerre több (pl. nemre, agancsra és színre vonatkozó) információt kíván közölni a réntartó, akkor terminológiájának elemeiből sokszoros összetételt vagy jelzős szószerkezetet alkothat. Például: *muzet gavvaris-suhkkesoainjiŋŋelas* (*muzet* 'sötét árnyalatú, általában sötétbarna [rén] (esetleg csüdjén és a patája fölött világosabb szőrzettel)' + *gavvariśćoarvi* 'görbe, kunkorodó agancsú rén' + *suhkkesoaivi* 'agancs sok elágazással' + *njiŋŋelas* 'nőstény').

jelentéstani csoportban a tő- és képzett szavak dominálnak (az összetételek aránya 25, illetve 24%).

Az emberhez köthető névadási szempontok – az állat funkciója, füljele és a tulajdonviszonyok – körében megfigyelhető magas arány a rénnek a lappok életében betöltött központi szerepét, fontosságát tükrözi (e három csoportban a terminusok 63, 75, illetve 100%-a összetett).

Irodalom

Álgu-tietokanta. http://kaino.kotus.fi/algu

Collinder, Björn 1984: Renkötselsnomenklaturen i Norrkaitum (Med förord av Israel Ruong). In: Svenska landsmål, 7–31.

Eira, Nils Isak 1984: Boazobargi giella. Dieđut Nr. 1. Guovdageaidnu, Sámi Instituhtta.

Eira, Nils Isak 1994: Bohccuid luhtte – gulahallat ja ollášuhttit siidadoalu. Guovdageaidnu, DAT.

Itkonen, Toivo I. 1948: Suomen lappalaiset vuoteen 1945. II. Porvoo–Helsinki, WSOY. 97–100.

Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lagercrantz, Eliel 1939: Lappischer Wortschatz I−II. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.

Lakó, György 1986: Chrestomathia Lapponica. Budapest, Tankönyvkiadó.

Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Oslo, Universitetforlaget.

Nielsen, Konrad 1932–38: Lappisk ordbok. I–III. Oslo, H. Aschehoug & Co. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning.

Nielsen, Konrad–Nesheim, Asbjørn 1956: Lappisk ordbok. IV. Systematisk del. Oslo, H. Aschehoug & Co. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning.

Qvigstad, Just Knud 1893: Nordische Lehnworter im Lappischen. Christiania Videnskabs-Selskabs forhandlinger.

Rédei, Károly 2000: Néhány gondolat a zürjén rénszarvas származásáról és koráról. Nyelvtudományi Közlemények 97: 147–149.

SKES = Toivonen,Y. H.–Itkonen, Erkki–Joki, Aulis J.–Peltola, Reino: Suomen kielen etymologinen sanakirja. I−VI. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1981.

SL = Sammallahti, Pekka: The Saami Languages. An Introduction. Kárášjohka, Davvi Girji, 1998.

SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (főszerk.): Suomen sanojen alkuperä 1–3. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
SSS = Sammallahti, Pekka: Sámi–suoma–sámi sátnegirji. Ohcejohka, Girjegiisá Oy, 1993.
UEW = Rédei, Károly (főszerk.): Uralisches Etymologisches Wörterbuch 1–3. Budapest–Wiesbaden, Akadémiai Kiadó, 1988−1991.
Wickman, Bo 1965: The Origins of the Lappish Hunting and Fishing terminology. In: Harald Hvarfner (szerk.), Hunting and Fishing. Luleå, Norrbottens Museum.
YS = Lehtiranta, Juhani: Yhteissamelainen sanasto. MSFOu. 200. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1989.

*

Possible relations between hierarchy and morphology of reindeer-names in Northern Sámi

The nomenclature related to reindeer husbandry is amazingly rich and precise. The preciseness required in order to reach efficiency does not necessarily contribute to the endeavour for linguistic economy. On one hand, the derivatives found among the terms prove the need for developing a synthetic language, on the other hand, the high number of compounds in the words under review represents the analytical constructions which are indispensable to define and linguistically express the details.

While the reasons for the accuracy of the terminology are explained by the outcome of the semantic analysis, the consequences thereof are reflected by the morphological characteristics. In this work, I demonstrate 1) some difficulties of the semantic analysis and 2) main types of compound reindeer-names.

I have examined the reindeer-names according to sex, age, antlers, fur, physical condition, earmarks, behaviour, function and property relationships. On grounds of percentage of derivatives and compound words in these semantic groups, we can find that the meaning of terms is closely connected with their morphological features: the more important information is included, the more structured the name is.

NÓRA FALK

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
DEBRECEN, 2012

A hátravetett határozó kialakulásáról (A *Pestre való utazás*-tól a *Pestre utazás*-on át az *utazás Pestre* szerkezetig)

HONTI László – H. VARGA Márta

1. A hátravetett határozók általában főnévi vagy melléknévi alaptagú szintagmák (szabad vagy kötött) határozó alakú bővítményei (pl. *utazás Pestre, bevezetés a nyelvtudományba, jártas az irodalomban, gazdag nemesfémekben*), amelyek a jelzőkhöz hasonlóan módosítják, pontosítják, árnyalják a jelzett szó denotátumát. A legtöbb főnévi alaptag 'tény, cselekvés' jelentésű, pl. ***utazás*** *a Holdra,* ***társalgás*** *Péterrel,* ***harc*** *önmagammal,* ***bevezetés*** *a nyelvtudományba,* de számos olyan szerkezet is létezik, amelynek főnévi alaptagja 'eredmény' jelentésű, pl. ***változtatás*** *a szövegen,* ***megérkezés*** *Szegedre,* ***mese*** *a hétfejű sárkányról,* ***siker*** *a fesztiválon.* Ezekben az esetekben a határozó a főnév fogalmi keretéből származik ugyan, szintaktikailag azonban nem a főnév, hanem az ige-főnév kapcsolat vonzataként szerepel, pl. *a Hold**ra** utazik, Péter**rel** társalog, a szöveg**en** változtat, a sárkány**ról** mesél.*

A hátravetett határozók érdekes kettősséget mutatnak: úgy jelölik meg a főnév tulajdonságát, hogy egyben rámutatnak különféle helyzetbeli *(kirándulás a hegyre)*, mód- és állapotbeli *(tanulás kettesben)*, időbeli *(indulás délben)*, társas *(együttlét veled)* stb. vonatkozásaira is. Ennek a (különös) mondatrésznek a megnevezése rendkívüli tarkaságot (és következetlenséget) mutat a szakirodalomban. A klasszikus grammatikákban (Tompa 1961; Bencédy–Fábián–Rácz–Velcsovné 1968) a „hátravetett határozó", a „jelzői értékű határozó", a „hátravetett, jelzői értékű határozó" terminusokat találjuk, de más megnevezésekkel is találkozhatunk, pl. „határozós jelzős szerkezet" (Kertész 1924), „hátravetett jelzői funkcióban álló határozó" (Hegedűs 2004: 147).

Antal László – a határozó alakú hátravetett jelzőt nem tudván besorolni a magyar nyelvtani hagyomány által kialakított öt mondatrész-kategória egyikébe sem – „kiegészítő" néven vetette fel a hatodik mondatrész ötletét (Antal 1985): „Nem öt, hanem hat mondatrésszel kell számolnunk: az állítmánnyal

és két bővítményével, a tárggyal meg a határozóval, és az alannyal meg szintén két bővítményével, a jelzővel és a kiegészítővel" (Antal 1985: 47). Antal már korábbi dolgozataiban (Antal 1964, 1983) azzal a javaslattal állt elő, hogy a határozós szerkezetek között számon tartott *találkozás Péterrel, vágta hajnalban* stb. típusú kapcsolatokat is tekintsük jelzős szerkezeteknek (hiszen ezek is nominális mondatrészek nominális bővítményei). „Hogy ezekben jelzős szerkezeteket látni nem különösebb szentségtörés, azt közvetve az akadémiai nyelvtan is elismeri, elvégre beszél »jelzői értékű hátravetett határozókról« (Tompa 1961: 169)" (Antal 1983: 9). Ez a gondolat részben a hagyományos nyelvészet álláspontjainak bírálata, részben pedig az amerikai strukturalista nyelvészet módszereinek illusztrációja kívánt lenni. Kenesei mutatott rá arra (2006b), hogy Antal nem következetes, érvelésében különböző szempontok keverednek. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy a hatodik mondatrész fogalma nem terjedt el a magyar nyelvtanírás gyakorlatában, és Antal ötlete mára gyakorlatilag feledésbe merült (a hatodik mondatrész fogalmát Elekfi egészen más értelemben használja, vö. Elekfi 2009).

A hátravetett határozókat a legújabb magyar grammatikák (Kiefer 1992, Keszler 2000, M. Korchmáros 2006) a határozók között, azok egyik különleges fajtájaként tartják számon.

2. A hátravetett határozós szerkezetek kialakulása, grammatikai státusuk, elfogadható használati körük „rendkívül vitatott" (Szabolcsi–Laczkó 1992: 256). Mivel a hátravetett határozó szükségszerűen nyelvtörténeti probléma is, érdemes megvizsgálni, mikor és miként alakulhatott ki. Erről a kérdésről – ismereteink szerint – eddig jobbára csak apró szösszenetek születtek, amelyek elsősorban nyelvhelyességi szempontból foglalkoztak vele. Az első komolyabb tanulmány Simonyi (1913) és Kertész (1914) tollából való, a későbbiekben pedig „A magyar nyelv történeti nyelvtana" (Benkő 1991, 1992, 1995) foglalkozott vele. Mi az alábbiakban megkíséreljük kinyomozni a (a) *Pestre való utazás*, a (b) *Pestre utazás* és az (c) *utazás Pestre* szerkezetek kialakulásának körülményeit és relatív kronológiáját.

3. Kertész (1914) részletesen tárgyalta a finnugor jelzős szerkezeteket, köztük a határozói jelzősöket. A későbbiekben az egyes finnugor nyelvek ilyen szerkezeteit az egyes nyelvek grammatikáiban tárgyalták többé-kevésbé (bár legtöbbnyire csak kevésbé) részletesen; arról nincs tudomásunk, hogy a szamojéd nyelvek e jelenségével foglalkoztak volna.

Kertész megállapította, milyen típusok figyelhetők meg. Helyszűke miatt itt nem soroljuk fel az összes típust, hanem megelégszünk azoknak legtöbb-

nyire csak egy-egy példán történő bemutatásával, mely típusok vannak adatolva a rokon nyelvekből:

(A) A jelzői értékű határozó a jelzett szó előtt áll

1. A jelzői értékű határozó esetragos főnév: észt *prillidega* (comitativus-instrumentalis) *mees* 'szemüveges férfi (szemüveggel [levő] férfi)'; mordvin E *oš-sto* (elativus) *lomań*, M *oš-sta* (elativus) *lomań* 'человек из города (городской человек) (a város-ból [való] ember)' (Koljadenkov 1954: 222); votják *kwiń busij-i̯n* (inessivus) *životli̯* 'a három legelő-n [való] marhának' (Kertész 1914: 99); zürjén *Šaburov – russkɐj armija-i̯ś* (elativus) *soldat* 'Шабуров – солдат русской армии (Šaburov az orosz hadsereg-ből [való] katona)' (Serebrennikov 1963: 51); vogul Sy *maskowski uńiversiťēt-nəl* (ablativus) *stuďentət* 'Moskauer Studenten (a moszkvai egyetem-ről [való] diákok)' (Kálmán 1976: 136, 137).[1]

2. A jelzői értékű határozó névutós szerkezet: mordvin E *pando alo* (locativusi névutó) *kudińe*, M *panda ala*[2] (locativusi névutó) *kudńa* 'домик под горой (domb alatt [levő] házikó)' (Koljadenkov 1954: 223), cseremisz *pört ümwal-nə* (locativusi névutó) *pört-kaikšəm* 'a ház tetején [levő] verebet' (Kertész 1914: 100), osztják *tăʌ əʌəŋ-ən* (locativusi névutó) *χŏr wan'səw* 'wir schauten ein Bild über den Winter an (tél-ről [való] képet néztünk meg)' (Rédei 1968: 50, 51).

3. A jelzői értékű határozó névutó-mellékneves szerkezet: finn *meren taka-inen maa* 'tengerentúli ország/föld'; észt *mere taga-ne maa* 'tengerentúli ország/föld'; cseremisz *kəž wel-en-əsə kiš* 'a fenyőn levő [tkp. fenyő feletti] gyanta' (Kertész 1914: 100); szelkup *pōn ylqy-ľ ńūty* 'трава под деревом (fa alatti fű)' (Kuznecova et al. 1980: 315).

4. A jelzői értékű határozó adverbium: mordvin E *karšo kudo*, M *karša kud* 'дом напротив (szemben [levő] ház)' (Koljadenkov 1954: 223; l. még itt a 2. jegyzetet).

5. A jelzői értékű határozó ragtalan főnév, amely a 'való (levő)' segédigenévvel alkot jelzős szerkezetet: osztják V *ľäŋkəwsə wăltə̂* ('való, levő') *tăγi̯nə tĕ̆ļəγ sŏ̆γmət* 'в том месте, где находится кладбище, сплошной березняк (temető levő helyen teljes[en] nyírfák)' (Terëškin 1961: 94); vogul É *ti mā å̄lnė* ('való, levő') *nēŋ vitən, ti mā å̄lnė* ('való, levő') *χumiŋ vitən* 'e földön levő nős vízre, e

[1] A határozói jelzőt és fordítását akkor ritkítjuk, ha a példa más mondatrészt is tartalmaz.

[2] A mordvin E *alo*, M *ala* névutó és adverbium is, ezek a példák tehát a 4. csoportba is besorolhatók.

földön levő férfias vízre' (e föld levő nős vízre, e föld levő férfias vízre) (Kertész 1914: 91), So *ēť ɔ̄lne* ('való, levő') *wāγəm* 'meine abendliche Kraft (este való/levő erőm)' (WV 6: 82).

6. A jelzői értékű határozó esetragos főnév, mely a 'való (levő)' segédigenévvel alkot jelzős szerkezetet: osztják V *süŋk-ä* (lativus-dativus) *wăl*ᶜ (< *wăltə* 'való, levő') *torə̂m peḷək* 'Himmels-Gegend, wo die Sonne (ist) (a nap felé levő ég-táj)' (DEWOS. 233); vogul É *polėm-tumėn vāta-t* (locativus) *ā̄lnė* ('való, levő') *jelpiŋ māta-t* 'a Polem folyó tava partján levő szent helyen' (Kertész 1914: 91).

7. A jelzői értékű határozó ragos névutós szerkezet, amely a 'való (levő)' segédigenévvel alkot jelzős szerkezet: vogul Jk *tomp tā̄rməl-t* (locativusi névutó) *ōlnə* ('való, levő') *pāwəl* 'das auf der Insel liegende (seiende) Dorf (a sziget rajta levő falu)' (Kálmán 1976: 160, 161).

8. A jelzői értékű határozó adverbium, mely a 'való (levő)' segédigenévvel alkot jelzős szerkezetet, pl. osztják V *i̯lə̂ wə̂l*ᶜ (< *wăltə̂* 'való, levő') *peḷək* 'Unterseite (z. B. des Tisches) (alul levő oldal)' (DEWOS. 1578); vogul É *ēlä ā̄lnė* ('való, levő') *nåmt ēl ta viśśentimėn* 'a jövőre való előgondoskodást kezdünk meg (veszünk) immár (előre való gondolatot veszegetünk)' (VNyj. 22).

(B) A jelzői értékű határozó a jelzett szó mögött áll

1. A jelzői értékű határozó esetragos főnév: finn *satu Tuhkimosta* 'mese Hamupipőkéről', *syy tällaiseen käytökseen* (illativus) 'ok ilyen viselkedésre'; észt *puust* (elativus) *kirik* 'fatemplom (= fából [való/levő] templom)'; lapp N *jieš mâid law'kii čuoi'bme giedâ-st* (inessivus-elativus) *fâdnâsii* 'auch er selbst stieg mit der Stange in der Hand ins Boot (ő maga is beszállt rúd[dal] a kézben a csónakba)' (Itkonen 1960: 50).

2. A jelzői értékű határozó névutós szerkezet: osztják Kaz *ǰĭʌəp pŏtər tăʌ ɔʌəŋən wǫn'təti pĭtsəw* 'wir begannen, eine neue Erzählung über den Winter zu lernen (új elbeszélést a télről tanulni kezdtünk)' (Rédei 1968: 50, 51).

3. A jelzői értékű határozó névutó-mellékneves szerkezet: finn *tuli mies meren taka-inen* 'tengerentúli férfi érkezett (érkezett férfi[,] tengeren-túli)' (ez ritka sorrend, a jelző kiemelésére szolgál).

4. A jelzői értékű határozó adverbium: lapp N *čoaw'je dievvâ sil'bâ-ruđâk* 'den Magen voller Silbermünzen (a gyomrot[,] tele [levő(t)] ezüstpénz[zel])' (Itkonen 1960: 50).

4. A magyar ezek közül a következőket ismeri (legalábbis történeti távlatban):

(A) A jelzői értékű határozó a jelzett szó előtt áll

1. A jelzői értékű határozó esetragos főnév, pl. RMK 3: 22: *Terök János vitézsége és Kassába jevése*, RMK 3: 10: *Királné asszonnak fiával bujdosása*, PázmPréd: *A keresztyén prédikátorokhoz intés*. Ilyen esetben a jelzett szó általában (igei vagy melléknévi alapszóból képzett) származék-főnév, a jelzői értékű határozó pedig valójában az alaptagul szolgáló deverbális nomen igei alapszavának a bővítménye, amely főnévhez járulva határozó jelzői értéket nyer. Kertész azt feltételezi, hogy a szóképzés ebben az esetben nem szóalapú (nem a puszta igéből történik), hanem szerkezetalapú: a határozóval egybeforrt igéből történik, pl. *([a fiával bujdos(ik)] + ás)* (vö. Kertész 1924: 35). Az elöl álló határozó főként *-ás, -és* képzős főnevekhez kapcsolódik, pl. *vízbe ugrás, házhoz szállítás, lóval szántás, igazságra törekvés*. A nem *-ás /-és* képzős főnevek elől általában nem maradhat el a *való*, pl. *a tűzzel való játék, a tanárral való ismeretség* (de: *fából vaskarika*). Szabályerősítő kivételek azok a nyelvtörténeti adatok, amelyekben a jelzői értékű határozó nem igéből képzett főnévhez is segédigenév nélkül kapcsolódik, pl. *foghagymás, kaszás lével tehénhús; murokkal tehénhús; riskásával tyúk* (Radvánszky-féle szakácskönyv, 16–17. század). Manapság az efféle szókapcsolatokban feltétlenül hátravetjük a jelzőt, pl. *tehénhús murokkal, tyúk rizskásával*, esetleg más igenévvel kapcsoljuk a határozót jelzett szavához, pl. *murokkal készített / főzött / főtt* stb. *tehénhús*.

2. A jelzői értékű határozó névutó-mellékneves szerkezet: *víz alatti élet, időnap előtti döntés, az asztal alatti macska*.

3. A jelzői értékű határozó ragtalan főnév, amelyet a *való (levő)* segédigenév jelzősít: *nap lévő színöd* ’a színed nap, naphoz hasonló, a színed olyan, mint a nap’; *hó lévő testöd* ’a tested olyan fehér, mint a hó’ (Kertész 1914: 93, A. Jászó 1992: 426–427).

4. A jelzői értékű határozó esetragos főnév (melléknév), amelyet a *való* segédigenév jelzősít: *a Pestre való utazás*.

5. A jelzői értékű határozó névutós főnév, amelyet a *való (levő)* segédigenév jelzősít: *a háború után való imádság, ebéd után való pihenés, az asztal alá való táska*.

6. A jelzői értékű határozó adverbium, amelyet a *való* segédigenév jelzősít: *távol/messze való, rokon való*. A *rokon* már az ősmagyar korban hármas szófajú lehetett: határozószó (’közel’), főnév (’rokon’) és melléknév (’közeli’) jelentésben.

A *való* segédigenév szerepe a nyelvtörténet folyamán mind szűkebb körre szorul. Ez a változás minden bizonnyal összefüggésben van az *-i*, az *-(V)s* és a *-sÓ* melléknévképzők elterjedésével is. Ezek is elősegítették a *való* igenév használatának visszaszorulását, pl. *eddig való hajlék* (Thaly, Adal. II. 322) → *eddig**i** hajlék*, *magán való élet* → *magán**os** élet*, *lovon való nép* → *lov**as** nép*. Mivel szinte minden névutó felveheti az *-i* képzőt, így aztán létrejött a névutó-melléknevek szófaji csoportja (pl. *föld alatt való pincék* → *föld alatt**i** pincék*, *ebéd után való pihenés* → *ebéd után**i** pihenés*). A *-sÓ* képző is sok esetben a *való* funkciójába lépett, pl. *belől való ruha* → *bels**ő** ruha*. Mindez végső soron a *való* elkerülésére irányuló törekvéssel lehet összefüggésben. A nyelvújítás korában egészen addig fajult a *való*-tól való irtózás, hogy helyette még a ragos vagy névutós főnévből, illetve határozószóból is alkottak erőszakolt módon *-i* vagy *-(V)s* képzővel melléknevet, pl. *az országbani (állapotok), a háztóli távozás, a levélrei válasz, a létérti küzdelem*. A ragos-képzős alakok divatja azonban a múlt század végére letűnt, s csak néhány szóban maradt nyoma, pl. *nagybani*, *kicsinybeli*, *természetbeni*, *jövőbeni*, *naponkénti*, *egyszeri*. Meggyökeresedtek azonban a névutókból és határozószókból képzett *-i* képzős alakok, pl. *melletti*, *utáni*, *nélküli; azonnali*, *rögtöni*, *holnapi*, *benti*, *egyedüli* stb., és sok melléknév keletkezett *-s* és *-sÓ* képzővel is, pl. *különös, magányos, nyilvános, együttes, folytonos, ingyenes, önkéntes; benső, elülső, hát(ul)só.*

A nyelvtörténeti adatok arról is tanúskodnak, hogy a hátravetett határozót jelzői szerepben a nyelvújításig ritkán használták; ekkortájt a *való* segítségével alkotott jelzős szerkezetek száma jóval több volt (vö. Hámori 1954: 425). A jelzői értékű határozók *való* igenévvel történő kapcsolódását – hosszadalmasságuk és nehézkességük miatt – többé-kevésbé a nyelvújítás óta helytelenítették. A 19–20. század fordulója táján aztán már valóságos babonává vált a *való*-tól való irtózás, de a vele való kapcsolódás nyomai kétségtelenül fellelhetők a magyar szókincsben: (a) ezekből a szerkezetből szakadt ki egy sereg önálló jelentéssel bíró összetett szavunk, amelyeknek a második tagja a *való*, pl. *fülbevaló, nyakravaló, borravaló, télirevaló, mondanivaló, sütnivaló, jelenvaló* stb., és (b) ennek a változásnak köszönhető összetett szavainknak az a csoportja is, amelynek első tagja határozó, a második tagja pedig igéből képzett főnév, pl. *szemrehányás* (< *szemre való hányás*), *nagyravágyás* (< *nagyra való vágyás*), *nagyrabecsülés* (< *nagyra való becsülés*), *tejbekása* (< *tejbe való kása*), *kétségbeesés* (< *kétségbe való esés*).

(B) A jelzői értékű határozó a jelzett szó mögött áll

1. A jelző értékű határozó esetragos főnév: *az utazás Pestre jól sikerült*.
2. A jelző értékű határozó névutós főnév: *imádság háború után, a táska az asztal alatt*.
3. A jelzői értékű határozó adverbium: *utazás holnap*.

A jelzői értékű határozók szófajisága (összefoglalás)

(A) A jelzett szó előtt álló jelzői értékű határozók szófajisága

	rokon nyelvek	magyar
esetragos főnév	+	+
névutós szerkezet	+	–
névutó-mellékneves szerkezet	+	+
adverbium	+	–
ragtalan főnév + ’való’	+	+
esetragos főnév + ’való’	+	+
ragos névutós szerkezet + ’való’	+	+
adverbium + ’való’	+	+

A vastag keretben lévő ’való’ segédigeneves szerkezetek csak az ugor nyelvekben adatolhatók.

(B) A jelzett szó mögött álló jelzői értékű határozók szófajisága

	rokon nyelvek	magyar
esetragos főnév	+	+
névutós szerkezet	+	+
névutó-mellékneves szerkezet	+	–
adverbium	+	+

5. Kertész (1914: 98) és nyomában Hámori (1954: 421) szerint is a *Pestre való utazás* (a jelzői értékű határozó esetragos főnév, amelyet a *való* segédigenév jelzősít) volt az eredeti szerkezet; gyaníthatólag finnugor alapnyelvi örökséggel számoltak, és a *Pestre utazás* ebből keletkezett volna. Ennek igazolása végett célszerű állásfoglalásukat pontosan idézni: „A votják, zürjén és cseremisz nyelvben a határozó jelző éppen úgy a jelzett szó előtt áll, mint a magyarban, vogulban és osztjákban, csakhogy a határozó és jelzett szava között hiányzik a *való* igenév. A magyar nyelv történetéből világosan kitetszik,

hogy a határozó jelzőnek igenév nélküli szerkesztése nyelvünknek csak újabb korában fejlődött ki; megvan tehát a jogunk arra, hogy azokban a rokonnyelvekben, a melyekben a határozó jelzői szerkezetét a magyarnak ez újabb fejlődési fokán találjuk, ezt a szerkezetet szintén történeti változás eredményének fogjuk fel" (Kertész 1914: 98). „Ezek a példák arra is rámutatnak, hogy a rokon nyelvekben sem ismeretlen a határozónak igenév nélkül való jelzői használata. Az igenév kimaradása ezekben a nyelvekben is – éppen úgy, mint a magyarban – történeti fejlődés eredményének tekinthető (Kertész: NyK. XLIII. 98)" (Hámori 1954: 421).

Kertész és Hámori tehát a *Pestre való utazás* szerkezet régebbi voltát feltételezik (a *Pestre utazás* segédigenév nélküli szerkezethez képest), ebből pedig az következik őszerintük, hogy a *Pestre való utazás* szerkezetnek meg kellett lennie (legalább) a finnugor alapnyelvben. Ezt talán igazolhatnák azok a cseremisz adatok, amelyekről e két szerzőnek nem volt, nem is lehetett tudomása: cseremisz *awa lijše* 'мачеха, свекровь [lexikalizálódott forma, valószínűleg az 'anya levő nő' szerkezetből]', *aćа lijše* 'отчим, свекор [apa levő]' (M. Velenyák 1970: 164), *kot lijše kinde* 'száraz [száraz levő] kenyér' (i. m. 185). Természetesen kérdés, lehet-e bizonyító erejük, és milyen bizonyító erejük lehet ezeknek a szórványos adatoknak, annál is inkább, mert a fentebbi példák – megítélésünk szerint – mást fejeznek ki (essivusi-translativusi funkciójúak), mint az itt idézett magyar adatok. Úgy tűnik, az ugor nyelvekben fellelhető *Pestre való utazás* típusú szerkezetnek másutt nincs megfelelője, ezért azzal számolunk, hogy e szerkezet vagy annak e speciális funkciója az ugor kor újításai közé tartozik. Ezáltal a közös ugor sajátosságok száma eggyel gyarapodni látszik, de csak látszik, hiszen Kertész majdnem száz évvel ezelőtt már felfedezte, de a későbbi kutatók figyelmét elkerülte, amikor főleg az utóbbi évtizedekben azt latolgatták, mennyi és milyen súlyú közös vonások szólnak a feltehető ugor alapnyelv mellett.

6. A hátravetett határozós szerkezetek *(utazás Pestre)* a magyarban a kódexek korából adatolhatók (l. az alábbi példákat). Kialakulásukat Kertész (1924: 36) és Hámori két okkal magyarázza:

– egyrészt fordított szövegekről lévén szó, a latin, illetve a környező indoeurópai nyelvek hatására következett be; a legfőbb ok a fordításirodalom eredeti latin szövegeinek a hatása lehetett: „JókK. 51: *hytett es zerelmett zent fferenczben el veztetteuala: fidem et amorem in sancto Francisco perdiderat*" (S. Hámori 1995: 345),

– másrészt „…kialakulhatott a határozó alakú jelző új szórendje szintaktikai eltolódással – akár a latin hatással párhuzamosan, akár esetleg részben at-

tól függetlenül is. A mondat határozója, amely eredetileg az igei állítmány bővítménye lehetett, attól fokozatosan elszakadva, jelentéstanilag közelebb kerülhetett valamelyik főnévi szófajú mondatrészhez. Később határozói jellegének és szerepének háttérbe szorulásával jelzői szerepet vehetett fel. Az efféle szintaktikai eltolódás elsősorban az értelmező határozós kapcsolatokat tartalmazó mondatokban mehetett végbe: JordK. 669: »*el meene maſ tartomanban aʒ pwʒtahoz kǫʒel aʒ varaſban*« (Hámori 1995: 345). Mind Kertész, mind Hámori magyarázata racionálisnak tűnik, ezért úgy véljük, az idegen hatásnak lehetett szerepe abban, hogy az értelmezői funkciójú határozói jelző meghonosodott, megerősödött, de a „csíra" magyar talajon alakulhatott ki.

7. A magyarban a jelzős szószerkezet szórendjének megváltoztatása mindenképpen szokatlan megoldásnak tűnik, mert az igétől örökölt határozói bővítmények általában idegenek a főnév természetétől, ugyanakkor az igéből képzett névszók mellett megjelenhetnek adverbiális elemek is, mégpedig különösebb erőszakoltság és az idegenszerűség gyanúja nélkül, pl. *megérkezés Budapestre, jelentés a gazdasági helyzetről*. A mértékadó stilisztikák a hátravetést a mai igényes nyelvhasználatban akkor tartják „tökéletes"-nek, ha „a határozó bizonyos szókapcsolatok 'eredmény' jelentésű főnévi tagjának fogalmi keretéből származik" (Szabolcsi–Laczkó 1992: 256), pl. *megérkezés Budapestre, megbékélés a múlttal, kiszáradás a Naptól*. Legtöbbnyire címekben fordulnak elő, mégpedig általában alany- vagy tárgyesetben lévő főnévi csoporthoz szerkeszthetők hozzá, pl. *Élvezetes volt a vágta [hajnalban], Élvezte a vágtát [hajnalban]* (de *?*Elfeledkezett a vágtáról [hajnalban]*, *?*Számított a vágtára [hajnalban]*: Kenesei példái, vö. Kenesei 2006a: 185). Határozóragos főnév után a kifejezés nehézkessé és zavarossá is válik, elsősorban az egymás mellé kerülő határozók következtében, pl. *Mit tudsz a hunok szerepéről a népvándorlásban?* (helyesebb: *a hunoknak a népvándorlásban való szerepéről*).

A címekben különösen gyakran előforduló, tömör szerkezetű hátravetett határozó nemcsak szabad határozóként (pl. *Halál Velencében*), hanem vonzatként is megjelenhet (pl. *Harc a Nagyúrral, Bevezetés a nyelvtudományba*). Ha a hátravetett határozó nem címben szerepel, akkor inkább vonzat funkciót tölt be, pl. *János találkozása Máriával ma is beszédtéma* (vö. ?*A fiúk találkozása Pesten ma is beszédtéma*) (a példák lelőhelye: Szabolcsi–Laczkó 1992: 257). Vonzatszerepet akkor tölt be leggyakrabban, ha a főnévi csoport, amelynek bővítményeként fordul elő, a mondat elején vagy végén áll, pl. *Péter befutása a célba a verseny végét jelentette*, il-

letve *Ezrek figyelték P é t e r b e f u t á s á t a c é l b a* (ezekkel szemben *?Nem tudunk Péter b e f u t á s á r ó l a c é l b a* vagy ?*Ezrek figyelték Péter b e f u t á s á t a c é l b a a lelátókról*). Szintén Szabolcsitól és Laczkótól származik az a megfigyelés, hogy „ha az illető főnévi csoport mégsem alany vagy tárgy, hanem határozó, akkor a négy elvi lehetőség közül az a legelfogadhatóbb, ha a főtag raggal, a vonzat névutóval van ellátva:

(a) *Sokat gondolkodtam a biztonsági emberek összeesküvéséről a király ellen*.
(b) *?Sokat gondolkodtam Mária találkozásáról Péterrel*.
(c) *??Sokat érdeklődtem Mária találkozása felől Péterrel*.
(d) *„*Sokan érdeklődtek a biztonsági emberek összeesküvése felől a király ellen”* (Szabolcsi–Laczkó 1992: 257–258).

8. Noha a ’való, levő’ igeneves jelzői szerkezet egyértelműen csak az ugor nyelvekből mutatható ki, egyéb, nem létigéből képzett igenevekkel természetesen másutt is megvan, pl. finn *Helsinkiin lähtevä/menevä juna* ’Helsinkibe induló/menő vonat’, amely helyett ma a *juna Helsinkiin* ’ua.’ általános. Az elöl álló határozói jelző nyilvánvalóan összefügg a finnugor nyelvek eredeti, SOV szórendjével, amely azt is magában foglalja, hogy a jelző megelőzi jelzett szavát. A hátravetett határozói jelzős szerkezetnek a finnugor nyelvekben való megjelenése a túlnyomóan SVO szórendű, szomszédos indoeurópai nyelvekkel fenntartott hosszú és intenzív kapcsolatoknak köszönhető. Megjegyezzük, hogy az indoeurópai nyelvekben is eredetileg SOV volt a szórend (vö. pl. Gamkrelidze–Ivanov 1984: 320–326), ami talán a határozói jelző helyét is befolyásolta.

Irodalom

Antal László 1964: A magyar jelző három különböző nyelvtani koncepció fényében. Magyar Nyelv 60: 61–68.
Antal László 1983: Megjegyzések a határozó közkeletű definícióiról. Magyar Nyelv 79: 1–9.
Antal László 1985: A hatodik mondatrész. Magvető Kiadó, Budapest.
Balogh Judit 1996: Van-e a magyarban összetett jelző? Magyar Nyelvőr 120: 85–92.
Balandin 1960: А. Н. Баландин, Самоучитель мансийкого языка. Учпедгиз, Ленинград.

Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné 1968: Mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest.
Benkő Loránd (szerk.) 1991: A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Benkő Loránd (szerk.) 1992: A magyar nyelv történeti nyelvtana, II/1. kötet. A kései ómagyar kor. Morfematika. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Benkő Loránd (szerk.) 1995: A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/2. kötet, A kései ómagyar kor. Mondattan, Szöveggrammatika. Akadémiai Kiadó, Budapest.
DEWOS = Steinitz, Wolfgang: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Lieferung 1–15. Akademie-Verlag, Berlin, 1966–1993.
Elekfi László 2009: A hatodik mondatrész. Nyelvtudományi Közlemények 105: 46–79.
Gamkrelidze–Ivanov 1984: Т. В. Гамкрелидзе–В. В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы. I. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Издательство Тбилисского университета, Тбилиси.
Hámori Antónia 1954: A jelzői értékű hátravetett határozó használatának kérdéséhez. Magyar Nyelv 50: 419–431.
S. Hámori Antónia 1995: Az alárendelő szerkezetek: A főnévi szerkezetek. In: Benkő 1995: 329–425.
Itkonen, Erkki 1960: Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriß und Wörterverzeichnis, Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten VII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
A. Jászó Anna 1992: Az igenevek. In: Benkő 1992: 411–454.
Kálmán, Béla 1976: Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Kenesei István 2006a: Antal László hatodik mondatrészéről. In: Vass László (szerk.), A mondat: kaland. Hetvennégy tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára. JGYF Kiadó, Szeged. 181–186.
Kenesei István 2006b: Antal László igazgyöngyei és hamis ékszerei. In: Kálmán László (szerk.), KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére. MTA Nyelvtudományi Intézet–Tinta Könyvkiadó, Budapest. 337–351.
Kertész Manó 1914: Finnugor jelzős szerkezetek. Nyelvtudományi Közlemények 43: 1–101.
Kertész Manó 1924: A jelzős kifejezések történetéhez. Magyar Nyelvőr 53: 35–37.

Keszler Borbála (szerk.) 2000: Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Kiefer Ferenc (szerk.) 1992: Strukturális magyar nyelvtan. 1. Szintaxis. Akadémiai Kiadó, Budapest.
É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter 1998: Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest.
Koljadenkov 1954: М. Н. Коляденков, Грамматика мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Часть II. Синтаксис. Мордовское книжное издательство, Саранск.
M. Korchmáros Valéria 2006: Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv. Szegedi Tudományegyetem, Hungarológiai Központ, Szeged.
Kuznecova–Helimskij–Gruškina 1980: А. И. Кузневова–Е. А. Хелимский–Е. В. Грушкина, Очерки по селькупскому языку. Тазовский диалект. Том I. Издательство Московского университета, Москва.
Lengyel Klára 1996: Van a magyarban összetett jelző! Magyar Nyelvőr 120: 195–202.
Péch Olivia 2006: Antal László és a mai magyar nyelvtudomány. Alkalmazott Nyelvtudomány 6: 213–222.
Rédei, Károly 1968: Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philosophisch-Historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 71. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
RMK 3 = Szabó Károly–Hellebrandt Árpád: Régi magyar könyvtár. III. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1896.
Serebrennikov 1963: Б. А. Серебренников, Историческая морфология пермских языков, Москва.
Simonyi Zsigmond 1913: A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
Szabolcsi Anna–Laczkó Tibor 1992: A főnévi csoport szerkezete. In: Kiefer 1992: 179–298.
Tereškin 1961: Н. И. Терешкин, Очерки диалектов хантыйского языка. Часть первая. Ваховский диалект. Издательство АН СССР, Москва.
Tompa József (szerk.) 1961: A mai magyar nyelv rendszere. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Uzonyi Kiss Judit 2003: Gondolatok a főnévi alaptagú szintagmáról. Magyar Nyelv 99: 323–331.
M. Velenyák Zsófia 1970: A „nap levő” szerkezet a cseremiszben. Nyelvtudományi Közlemények 72: 164–167.

VNyj. = Munkácsi Bernát: A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1894.
Wiedemann, Ferdinand Johann 2005: Grammatik der estnischen Sprache, Durchgesehene Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmas Sutrop. Stiftung für Estnische Sprache, Tallinn.
WV 6 = Kannisto, Artturi–Liimola, Matti: Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. VI. Band, Schisksalslieder, Klagelieder, Kinderreime, Rätsel, Verschiedenes. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 134. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki, 1963.

*

Reflections on the origin and development of adverbial complements in postposition

The aim of this paper is to describe the origin, the grammatical categorization and the use of (the so called) adverbial complements in postposition (with attributive function). The original structure is reconstructed as *Pestre való utazás* 'travelling to Pest' (literally: 'to Pest being journey'), which presumably belongs to the innovations of the Proto-Ugric language. The structure *Pestre utazás* (literally: 'to Pest journey'), which is almost equal to the previous structure (only the participle is missing), has been developed later. Even though the structure including the present participle form of *van* or *lesz* 'to be' can only be found in the Ugric languages, other Finno-Ugrian languages also have the same structure with participles formed from other verbs. Obviously, the adverbial complement as a preposition (in attributive function) is in connection with the original SOV word order of the Finno-Ugrian languages, which implies the fact that the attribute goes before the nouns. The appearance of adverbial complements as postpositions in the Finno-Ugrian languages *(utazás Pestre)* is due to the long and intensive connection with the neighbouring SVO word order Indo-European languages.

László HONTI – Márta H. VARGA

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
DEBRECEN, 2012

A köztes toldalékok kapcsolódástípusai az uráli nyelvekben

JANURIK Tamás

Mottó: *„Boncold csak nyelvész!*
hát baj, hogy az áldozat elvész?”
(Arany János)

Már régóta foglalkoztat az a számomra megoldhatatlannak tűnő probléma, hogy hogyan lett volna nyelvészeti szempontból tagolható (már ha lettek volna akkor is ilyen „boncolgató” nyelvészek) a *halakat* többes számú tárgyragos szó az ősmagyar korban.

A magyar nyelv mai állapotában a *hal-* tőhöz egy *-ak* alakú többesjel járul, amelyet egy *-at* alakú, szintén előhangzós tárgyrag követ. A tővéghangzók lekopása azonban az ómagyar korra tehető (lásd például Tihanyi alapítólevél *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* [olvasd: feherü váru reá meneh hodu utu reá] stb.), az ősmagyar korra ezért inkább egy tővéghangzós *χalu* : *χala-* (alapszó : tőalak) páros tehető fel. A *χala-* tőhöz kapcsolódó *-k* többesjel adta a többes számú alakot, de hogy kapcsolták hozzá a *-t* tárgyragot? Vagyis a problémám az, hogy az ősmagyar *χalakat* szóalakot hogyan lehet szóelemeire bontani: az egyik „megoldás” a *χala-k-at*, ez viszont ellentmond annak a szabálynak, hogy a toldaléklláncokban a toldalékok a tővégeknek megfelelő módon viselkednek: ahogy pl. a lapp nyelvben az N-CX szerkezetű, lokatívuszragos *guole-st* ’halban’ szóalak az N-CX-PX szerkezetű, lokatívuszragos és birtokos személyragos változatban *guole-stâ-m* ’halamban’ alakot vesz fel.

Ha viszont ezt a szabályt alkalmazzuk, a másik megoldás egy *χala-ka-t* formájú tagolást eredményez, tehát fel kellene tételeznünk, hogy az ősmagyar korban az abszolút szóvégen jelentkező *-k* többesjelnek a többelemű toldaléklánc belsejében volt egy *-kA- (-ka-, -ke-)* függő alakja is. (Ugyanez a tagolási probléma merül fel például a Halotti Beszéd és Könyörgés *isemucut* [olvasd: isémüküt] N-PX-CX szerkezetű szóalakjában is, vagyis ott is csak az *isé-mükü-t* lenne a helyes tagolás.)

E magyar nyelvtörténeti probléma körüljárásához célszerűnek látszik annak a megvizsgálása, hogy a különböző toldalékláncokban a köztes toldalékelemek kapcsolására milyen morfonotaktikai megoldásokat alkalmaznak a mai uráli nyelvek. Köztes toldalékelemként állnak azok a toldalékok, amelyeket a szótőhöz vagy egy korábbi toldalékhoz kapcsolódva egy újabb toldalékelem követ. A névszóragozásban ilyen köztes toldalékok lehetnek az NS számjelek, a CX esetragok és a PX birtokos személyragok, az igei paradigmákban pedig a TS időjelek, az MS módjelek, a PS passzívumjelek, az OS tárgyjelek és az RS reflexívumjelek.

Az egyes uráli nyelvek névszói és igei paradigmáinak elemzésekor azokra az összefoglaló munkákra, elsősorban a magyar nyelven megjelent chrestomathiákra támaszkodtam, amelyek megfelelő példaanyagot szolgáltattak a különböző kapcsolódástípusok kimutatására. Ezeket az alapforrásokat az egyes nyelvi megoldásokat érintő részek elején [szögletes zárójelben] adtam meg. Ahol azonban ilyen munkák nem álltak rendelkezésemre (például a szamojéd nyelvek esetében), ott kénytelen voltam egy korábbi összefoglaló munkára, Mathias Aleksander Castrén 1854-ben megjelent szamojéd nyelvtanának szóanyagára hivatkozni. Érvényes ez az enyec és a kamassz mellett a nganaszan nyelvre is, amelynek ugyan jelent meg korszerű chrestomathiája (Wagner-Nagy 2002), ez azonban a részletes ragozási táblázatok hiánya miatt nem szolgálhatott a kitűzött célnak megfelelő adatforrásként.

A köztes toldalékok előfordulásai az uráli nyelvekben

NYELV	**-NS-**	**-CX-**	**-PX-**	**-TS-**	**-MS-**	**-PS-**	**-OS-**	**-RS-**
finn	-NS-	-CX-		-TS-	-MS-	-PS-		
észt	-NS-			-TS-	-MS-	-PS-		
lapp	-NS-	-CX-	-PX-	-TS-	-MS-	-PS-		
mordvin	-NS-	-CX-		-TS-	-MS-			
cseremisz	-NS-	-CX-	-PX-	-TS-	-MS-			
votják	-NS-	-CX-	-PX-	-TS-	-MS-			
zürjén	-NS-	-CX-	-PX-	-TS-				
magyar	-NS-		-PX-	-TS-	-MS-			
vogul	-NS-		-PX-	-TS-	-MS-	-PS-	-OS-	
osztják	-NS-		-PX-	-TS-	-MS-	-PS-	-OS-	
nyenyec	-NS-	-CX-			-MS-		-OS-	-RS-
enyec	-NS-	-CX-			-MS-		-OS-	
nganaszan	-NS-	-CX-		-TS-	-MS-		-OS-	-RS-
szölkup	-NS-	-CX-	-PX-	-TS-	-MS-			
kamassz	-NS-	-CX-	-PX-	-TS-	-MS-			

Amint ez a fenti táblázatból kitűnik, ezeknek a toldalékoknak nem mindegyike található meg valamennyi uráli nyelvben: az észtben például, ahol a PX birtokos személyragok (a ragvégek lekopása és az ennek következtében bekövetkezett alaki egybeesések miatt) eltűntek, a CX esetragok szóvégre kerültek, az ugor nyelvekben pedig az általános PX-CX sorrend miatt nincsenek köztes esetragok. A finnben, mordvinban és a három északi szamojéd nyelvben a PX birtokos személyragok mindig csak szóvégen állhatnak. Eltűntek az időjelek a nyenyecben és az enyecben (a közszamojéd *-*ŋa*- aorisztoszjel funkció nélküli koaffixumként jelentkezik a mássalhangzós végű töveknél, a *-*sa*- préteritumjel a kérdőmód jelévé vált a nyenyecben és teljesen eltűnt az enyecből, az időjelölés viszont áttolódott a komplex, időjel nélküli, illetve préteritumjeles VX igei személyragokra). Ugyanígy teljesen hiányoznak az MS módjelek a zürjénben. A szenvedő (személytelen) ragozás csak a finnben, észtben, lappban, cseremiszben és az obi-ugor nyelvekben hordoz PS passzívumjelet, a tárgy számának jelölésére pedig csak az obi-ugor és az északi szamojéd nyelvekben találunk OS tárgyjeleket. A visszaható ragozás jelölésére csupán a nyenyec és nganaszan nyelvekben mutathatók ki az RS reflexívumjelek.

A köztes toldalékok két „vegyértékű” toldalékelemek: egyik oldalon a magánhangzós vagy mássalhangzós végű tőhöz (illetve a hosszabb, négyelemű stb. toldalékláncokban esetlegesen egy korábbi toldalékhoz) kapcsolódnak magánhangzós vagy mássalhangzót toldalékkezdettel, a másik oldalon viszont az őket követő magánhangzós vagy mássalhangzós kezdetű toldalékok számára kínálnak magánhangzós vagy mássalhangzós végű kapcsolódási megoldásokat. A logikailag lehetséges változatok a következők:

V1	V–c[•]v–C	**V5**	V–c[•]v–V	**C1**	C–c[•]v–C	**C5**	C–c[•]v–V
V2	V–c[•]c–C	**V6**	V–c[•]c–V	**C2**	C–c[•]c–C	**C6**	C–c[•]c–V
V3	V–v[•]v–C	**V7**	V–v[•]v–V	**C3**	C–v[•]v–C	**C7**	C–v[•]v–V
V4	V–v[•]c–C	**V8**	V–v[•]c–V	**C4**	C–v[•]c–C	**C8**	C–v[•]c–V

E lehetséges változatok mindegyike természetesen nem fordul elő minden uráli nyelvben. A „jól formált” megoldások a magánhangzók és mássalhangzók váltakozására építenek, és igyekeznek elkerülni mind a mássalhangzó-torlódásos, mind a magánhangzó-torlódásos (hiátusos) helyzeteket. Az egyes uráli nyelvekből kimutatható ténylegesen létező (csupán típuspéldákkal illusztrált és aláhúzással jelzett) kapcsolódástípusok a következők:

1. A finn (FIN) megoldás [Mikola 1968]

(Szavak: *kala* 'hal', *vesi* 'víz', *nainen* 'nő'; *antaa* 'adni', *mennä* 'menni'.)

-NS- A többes szám jele az N-NS-CX toldaléklánccban *-i-* vagy *-j-*. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V3** *kalo-i-ssa*, **V6** *kalo-j-a*, **C3** *ves-i-ssä*, **C7** *ves-i-ä*.

-CX- Az esetragok az N-CX-PX toldaléklánccban állhatnak köztes elemként. Minthogy a birtokos személyragok (az *-Vn* px3sg kivételével) mássalhangzós kezdetűek, az esetragok ragvégei csak magánhangzósak lehetnek. A -C- hangtestű, egyetlen mássalhangzóból álló toldalékok, (pl. a *-t-* többesjel vagy az *-n-* genitívuszrag) kiesnek, a testesebb mássalhangzós végű ragok, pl. az *-Vn-*, *-hVn-*, *-seen-*, *-siin-* illatívuszragok pedig elvesztik ragvégi mássalhangzójukat. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *kala-ssa-ni*, **V3** *kala-a-ni*, **V5** *kala-ssa-an*, **C1** *nais-te-mme*.

-TS- Az *-i-* időjel a V-TS-VX, valamint a V-PS-TS-VX toldaléklánccokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V3** *anno-i-n*, **C3** *men-i-n*, **C7** *anne-tt-i-in*.

-MS- Az *-isi-* feltételes, a *-ne-* lehetőségi, valamint a *-ko-* vagy *-kö-*, *-kaa-* vagy *-kää-* felszólító módjel a V-MS-VX és a V-PS-MS-VX toldaléklánccokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *anta-ne-n*, *anta-kaa-mme*, **V3** *anta-isi-n*, **V5** *anta-ne-e*, *anne-tta-ne-en*, *anta-ko-on*, *anne-tta-ko-on*, **V7** *anne-tta-isi-in*, *men-tä-isi-in*, **C1** *men-ne-n*, *men-kää-mme*, **C3** *men-isi-n*, **C5** *men-kö-ön*.

-PS- A különböző (teljes és csonka) tővégek, valamint a fokváltakozás miatt igen változatos alakú *-tta-*, *-ttä-*, *-ta-*, *-tä-*, *-da-*, *-dä-*, *-la-*, *-lä-*, *-na-*, *-nä-*, *-ra-*, *-rä-*, *-tt-*, *-t-* (személytelen) „passzívumjel" a V-PS-VX, V-PS-TS, V-PS-TS-VX, V-PS-MS, V-PS-MS-VX toldaléklánccokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *anne-tta-ne-en*, *anne-tta-ko-on*, **V5** *anne-ta-an*, *anne-tta-isi-n*, **V6** *anne-tt-i-in*, **C5** *men-nä-än*, *men-tä-isi-n*, **C6** *men-t-i-in*.

2. Az észt (EST) megoldás [Lavotha 1960]

(Szavak: *kala* 'hal', *naine* 'nő', *keel* 'nyelv'; *elama* 'élni', *sööma* 'enni', *laulma* 'énekelni, *tegema* 'tenni', *olema* 'lenni', *nägema* 'látni', *saama* 'kapni', *tooma* 'hozni', *tulema* 'jönni', *seisma* 'állni'.)

-NS- A többes szám jele az N-NS-CX toldaléklánccban *-i-*, *-e-* vagy *-u-*, illetve *-te-* vagy *-de-*. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *kala-de-sse*, **V3** *pu-i-sse*, **C1** *nais-te-sse*, **C3** *keel-i-sse*.

-TS- Az *-i-*, illetve *-si-* időjelek a V-TS-VX toldaléklláncban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *ela-si-n*, **V3** *sõ-i-n*, **C1** *laul-si-n*, **C3** *teg-i-n*.

-MS- A *-ksi-* feltételes és a *-ke-*, *-ge-* felszólító módjelek a V-MS-VX toldalékláncban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *ela-ksi-n*, *ela-ge-m*, **C1** *ol-ge-m*, *näh-ke-m*.

-PS- A változatos hangalakú *-ta-*, *-da-*, *-la-*, *-a-*, *-t-*, *-d-* (személytelen) „passzívumjel" a V-PS-TS és a V-PS-MS toldalékláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *saa-da-kse*, *saa-da-ks*, *saa-da-vat*, *saa-da-gu*, **V3** *tuu-a-kse*, **V6** *ela-t-i*, **C1** *tul-la-kse*, *seis-ta-kse*, *tul-da-ks*, *tul-da-vat*, *tul-da-gu*, **C3** *teh-a-kse*, **C6** *tul-d-i*.

3. A lapp (LAP) megoldás [Lakó 1986]

(Szavak: *guolle* 'hal'; *gullât* 'hallani', *læt* 'lenni'.)

-NS- A többes szám jele az N-NS-CX toldaléklláncban *-i-* [j hangértékben], az N-NS-PX toldalékláncokban pedig *-idâ-*, *-idi-*, *idæ-* lehet. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *gūli-idâ-m*, **V2** *gūli-i-n*.

-CX- A zárómorfémaként álló esetragok – a *-dâ*, *-di-* többes illatívuszrag kivételével – mind mássalhangzóra végződnek, azonban az ilyen esetragok az N-CX-PX és N-NS-CX-PX toldalékláncok köztes elemeként egy ragvégi, a Px-ektől függő (*â, i, æ*) magánhangzóval bővülnek. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *guole-stâ-m*, *guolle-nâ-m*, *guolle-sâ-m*, *guolle-stâ-m*, *gūli-idâ-sâ-m*, **C1** *gūli-i-nâ-m*, **C3** *gūl-inâ-m*.

-PX- A birtokos személyragok általában zárómorfémák, a névutóból agglutinálódott *-guim* többes komitatívuszrag azonban egy N-NS-PX-CX toldalékláncot eredményezett. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *gūli-idæ-skă-guim*, **V2** *gūli-idâ-m-guim*.

-TS- Az imperfektum **-j-* időjele a V-TS-VX toldaléklláncban három különböző formában jelentkezik: egyes igetövek után [j hangértékű] *-i-* alakban vagy a tővégi magánhangzót magába olvasztva *-i-* vagy *-u-*, páratlan szótagszámú és összevont igéken pedig *-ggji-* alakban. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *le-ggji-m*, **V2** *gulâ-i-mek*, **C3** *gull-i-m*.

-MS- A V-MS-VX toldaléklláncban a módjelek mindegyike, a *-žâ-*, *-že-*, *-ži-*, *-žæ-*, *-žžâ-*, *-žže-*, *-žži-*, *-žžæ-* potenciálisz, a *-kku-*, *-k'ko*, *-k'ke-*, *-kki-* imperatívusz, a *-šei-*, *-še-*, *-ši-* vagy *-včii-*, *-vči-* alakú kondícionálisz mássalhangzós

kezdetű és csak magánhangzós végű igetőhöz járulhat. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *gulâ-žâ-m*, *lē-kku-m*, *gulâ-ši-m*, *li-vči-m*, **V2** *gulâ-šei-měk*, *li-včii-měk*.

4. Az [erza-]mordvin (MOR) megoldás [Keresztes 1990]

(Szavak: *moda* 'föld', *kal* 'hal', *kudo* 'ház', *karks* 'ör', *ŕiveź* 'róka', *oš* 'város'; *sodams* 'tudni', *kandoms* 'vinni'.)

-NS- A többes szám *-tne-, -ťńe-* jele csak a determinatív főnévragozásban jelenik meg az N-NS-CX toldalékláncban. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *moda-ťńe-ń*, **C1** *kal-tne-ń*.

-CX- Az esetragok az N-CX-PX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Hangalakjukban a névszótövek hangszerkezete, magánhangzós vagy mássalhangzós tővége, az utolsó szótagi magánhangzó mély vagy magas hangrendűsége, a szóvégi mássalhangzó kemény vagy lágy, illetve zöngés vagy zöngétlen volta következtében nagyfokú változatosságokat mutatnak (lásd részletesebben: Maticsák 2003). Közülük az *-ń, -oń, -eń* genitívusz, a *-v, -ov, -ev* latívusz és a *-neń, -ńeń* datívusz nem fordul elő kettős kötődésű helyzetekben, a magánhangzóra végződőekhez: az inesszívusz *-so-, -se-*, az elatívusz *-sto-, -ste-*, a prolatívusz *-ka-, -ga-, -va-*, az ablatívusz *-de-, -ďe-, -do-, -te-, -ťe-, -to-*, az abesszívusz *-vťeme-, -vtomo-, -teme-, -ťeme-, -tomo-*, valamint a komparatívusz *-ška-, -oška-, -eška-* alakjához mássalhangzós kezdetű PX-ek kapcsolódnak, a *-ks-, -oks-, -eks-* transzlatívusz és az abszolút szóvégen *-s*, köztes elemként *-s-, -z-* alakú illatívusz viszont előhangzó felvételére kényszeríti a birtokos személyragokat. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *kudo-so-n, kudo-sto-n, kudo-va-n, kudo-do-n, kudo-vtomo-n, kudo-ška-n*, **V6** *kudo-kso-n, kudo-z-on*, **C1** *kal-so-n, kal-sto-n, kal-ga-n, kal-do-n, kal-tomo-n, kal-ška-n*, **C3** *karks-oška-n, ŕiveź-eška-n*, **C6** *kal-ks-on, kal-z-on*, **C8** *oš-oks-on*.

-TS- Az időjelek (az *-i-*, illetve *-ś-* múltidő-jel és az *-iľ-* szokásos múltidő-jel) a V-TS-VX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *soda-š-ť*, **C2** *kand-š-ť*, **C3** *sod-i-ń*, **C4** *sod-iľ-ť*, **C8** *sod-iľ-iń*.

-MS- A módjelek (a *-vľ-, -voľ-* kötőmód, a *-z-* óhajtó, az *-ikseľ-* kívánó, az *-ińďeŕ-* feltételes mód és az *-ińďeŕavľ-, ińďeŕavoľ-* feltételes kötőmód jelei) a V-MS-VX toldalékláncban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *soda-voľ-ť, soda-z-tano*, **V6** *soda-vľ-iń, soda-z-an*, **C4** *sod-ikseľ-ť, sod-ińďeŕavoľ-ť*, **C8** *sod-ikseľ-in, sod-ińďeŕ-an, sod-ińďeŕ-iń, sod-ińďeŕavľ-in*.

5. A cseremisz (CHE) megoldás [Bereczki 1990]

(Szavak: *piste* 'hárs', *kol* 'hal', *olma* 'alma', *kuγu* 'nagy'; *ilaš* 'élni', *tolaš* 'jönni'.)

-NS- A többes szám jele mindenütt, így az N-NS-CX, N-NS-PX szerkezetű toldalékláncokban is változatlanul *-wlak-* alakú. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *piste-wlak-lan, piste-wlak-na,* **V6** *piste-wlak-ə̂m, piste-wlak-em,* **C2** *kol-wlak-lan, kol-wlak-na*, **C6** *kol-wlak-ə̂m, kol-wlak-em*.

-CX- Az esetragok közül csak azok fordulhatnak elő köztes toldalékelemként, amelyek az N-CX-PX sorrendet követik. Ide tartozik a *-škə̂-*, *-əškə̂-* illatívusz, a *-štə̂-*, *-əštə̂-* inesszívusz, a *-la-* komparatívusz, az *-eš-*, *-š-* latívusz, továbbá a *-lan-* datívusz. A mássalhangzós kezdetűek változatlan alakban kapcsolódnak mind a magánhangzós, mind a mássalhangzós névszótövekhez, a redukált magánhangzósak előhangzósan a mássalhangzós és előhangzó nélkül a magánhangzós végű tövekhez. Az *-eš* latívusz lényegében ugyanezt a szabályt követi, de kivételesen magánhangós tőhöz is kapcsolódhat teljes alakjában. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *olma-la-m, olma-škə̂-na, olma-štə̂-na*, **V2** *olma-š-na, olma-lan-na*, **V4** *kuγu-eš-na*, **V6** *olma-šk-em, olma-št-em, olma-lan-em, olma-š-em*, **V8** *kuγu-eš-em*, **C1** *kol-la-m*, **C2** *kol-lan-na*, **C3** *kol-əškə̂-na, kol-əstə̂-na*, **C4** *kol-eš-na*, **C6** *kol-lan-em*, **C8** *kol-əsk-em, kol-əšt-em, kol-eš-em*.

-PX- A birtokos személyragok az N-PX-CX toldalékláncokban csak bizonyos esetragokkal együtt állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *olma-na-δe, olma-na-γe, olma-na-la, olma-na-lan, olma-na-leć, olma-na-m, olma-na-n*, **V2** *olma-m-de, olma-m-ge, olma-m-la, olma-m-lan, olma-m-leć*, **V6** *olma-m-ə̂m, olma-m-ə̂n*, **C1** *kol-na-δe, kol-na-γe, kol-na-la, kol-na-lan, kol-na-leć, kol-na-m, kol-na-n*, **C4** *kol-em-de, kol-em-ge, kol-em-la, kol-em-lan, kol-em-leć*, **C8** *kol-em-ə̂m, kol-em-ə̂n*.

-TS- Az időjelek a V-TS-VX toldaléláncban állhatnak köztes elemként. Közülük a befejezett múlt idő *-n, -ə̂n* jele kétalakú: a magánhangzós igetövekhez az *-n* alapváltozat járul, a mássalhangzós tövekhez pedig a redukált előhangzóval bővített alak. Az *-š-* folyamatos múltidő-jel ezzel szemben csak magánhangzós töveknél található meg, a mássalhangzós tövek folyamatos múlt idejéből ugyanis eltűnt a korábbi *-j-* időjel, esetenként tőbeli jésítést okozva (pl. *toľ-ə̂m* stb.). Az előforduló kapcsolódástípusok: **V8** *ile-n-am, ilə̂-š-ə̂m*, **C8** *tol-ə̂n-am*.

-MS- A változatlan hangtestű *-ne-* óhajtó módjel a V-MS-VX toldaléláncban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *ilə̂-ne-m*, **C1** *tol-ne-m*.

6. A votják (VOT) megoldás [Csúcs 1990]

(Szavak: *korka* 'ház', *gurt* 'falu', *busį* 'mező', *eš* 'barát'; *daśanį* 'elkészíteni', *luįnį* 'lenni', *mįnįnį* 'menni'.)

-NS- A többes szám jele az N-NS-CX, N-NS-PX, N-NS-CX-PX, N-NS-PX-CX szerkezetű toldalékláncokban jelenik meg köztes elemként, és a tővégekhez igazodva *-os-* vagy *-jos-* alakú, azonban – a történeti hangfejlődés „öngóljaként": a tőbeli mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó szavak tőséghangzójának kései eltűnése következtében (sokban hasonlóan a magyar *-a, -ja* px3sg stb. birtokos személyragokhoz, pl. *fi-a*, *ház-a*, de *kard-ja*, *kert-je*, *dunszt-ja* stb.) – éppen fordítottan működik: a mássalhangzó-torlódásos töveknél további torlódást okoz, a magánhangzós végűeknél pedig hiátust idéz elő. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V4** *korka-os-len*, *korka-os-mį*, **V8** *korka-os-įn*, *korka-os-įz*, **C2** *gurt-jos-len*, *gurt-jos-mį*, **C6** *gurt-jos-įn*, *gurt-jos-įz*.

-CX- A tizenhárom esetrag közül csak hat követi a CX-PX sorrendet, ezek (az *-en-*, *-jen-* insztrumentálisz, az *-eti-*, *-jeti-* tranzitívusz, az *-a-*, *-ja-* [szóvégen *-e*, *-je*] illatívusz, az *-a-*, *-ja-* [szóvégen *-n*, *-įn*] inesszívusz, a *-śen-*, *-įśen-* egresszívusz, a *-śt-*, *-įśt-* [szóvégen *-ś*, *-įś*] elatívus), továbbá a CX-PX és PX-CX sorrendben egyaránt használatos *-oź-* terminatívusz az N-CX-PX és N-NS-CX-PX toldaléklánckokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *busį-ja-m*, *busį-jeti-m*, **V6** *busį-jen-įm*, *busį-śen-įm*, **V8** *busį-įśt-įm*, *busį-oź-am*, **C3** *gurt-a-m*, *gurt-eti-m*, **C8** *gurt-en-įm*, *gurt-įśen-įm*, *gurt-įśt-įm*, *gurt-oź-am*.

-PX- A birtokos személyragok az N-PX-CX és az N-NS-PX-CX toldaléklánckokban állhatnak köztes elemként, a px1sg. *-e-*, *-je-*, a px2sg. *-ed-*, *-jed-*, a px3sg. *-ez-*, *-jez-*, a px1pl. *-mį-*, a px2pl. *-tį-*, *-dį-*, a px3pl. *-sį-*, *-zį-* alakban. Ezeket hat PX-CX-es esetrag (a *-ja* adverbiálisz, a *-lań* approximatívusz, a *-len* genitívusz, a *-lį* datívusz, a *-tek* karitatívusz és az *-oź-* terminatívusz) követheti. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *busį-mį-lań*, **V4** *busį-jed-lań*, **V5** *busį-mį-oź*, **V6** *busį-jed-oź*, **C1** *eš-tį-lań*, **C3** *eš-e-lań*, **C4** *eš-ed-lań*, **C5** *eš-tį-oź*, **C7** *eš-e-oź*, **C8** *eš-ed-oź*.

-TS- Az időjelek (az *-a-*, *-i-* múltidő-jel, az *-em-*, *-m-* befejezett múltidő-jel és az *-o-*, *-lo-* jövőidő-jel) a V-TS-VX toldaléklánccban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *daša-lo-z*, **V3** *lu-i-z*, *lu-o-z*, **V6** *daša-m-ez*, **V8** *lu-em-ez*, **C3** *daš-a-z*, *mįn-i-z*, *mįn-o-z*, **C8** *mįn-em-ez*.

-MS- A feltételes mód *-sal-* módjele a V-MS-VX toldaléklláncban állhat köztes elemként. Csak tőhangzós tőhöz járulhat. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *daša-sal-mį*, **V6** *daša-sal-įd*.

7. A zürjén (SYR) megoldás [Rédei 1968]

(Szavak: *pu* 'fa', *vęr* 'erdő'; *junį* 'inni, *munnį* 'menni'.)

-NS- A többes szám mindig változatlan *-jas-* jele az N-NS-CX, N-NS-PX, N-NS-CX-PX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *pu-jas-lęn*, *pu-jas-nįm*, **V6** *pu-jas-ę*, *pu-jas-įs*, **C2** *vęr-jas-lęn*, *vęr-jas-nįm*, **C6** *vęr-jas-ę*, *vęr-jas-įs*.

-CX- A tizenhat esetrag közül hét a CX-PX sorrendet követi, ezek (az *-a-* [szóvégen *-ę*] illatívusz, a szintén *-a-* [szóvégen *-įn*] inesszívusz, a *-na-* [szóvégen *-ęn*] insztrumentálisz, a *-śį-* [szóvégen *-įś*] elatívusz, az *-ęd-* proszekutívusz, az *-ęž-* terminatívusz, a *-ti-* tranzitívusz), valamint három olyan esetrag, amely egyaránt lehet a CX-PX és a PX-CX típusú szerkezetekben (a *-lań-* approximatívusz, a *-śań-* egresszívusz és a *-tęg-* karitatívusz) az N-CX-PX és N-NS-CX-PX toldaléklláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *pu-na-m*, **V2** *pu-tęg-nįm*, **V5** *pu-ti-įd*, **V6** *pu-śań-įd*, **C1** *vęr-na-m*, **C2** *vęr-tęg-nįm*, **C5** *vęr-ti-įd*, **C6** *vęr-śań-įd*.

-PX- A px1sg. *-ęj-*, *-m-*, a px2sg. *-įd-*, *-d-*, a px3sg. *-įs-*,*-s-*, a px1pl. *-nįm-*, a px2pl. *-nįd-* és a px3pl. *-nįs-* birtokos személyragok az N-PX-CX és N-NS-PX-CX toldaléklláncokban állhatnak köztes elemként. Ezeket kilenc PX-CX-es esetrag (az *-ęs* akkuzatívusz, a *-kęd* komitatívusz, a *-la* konszekutívusz, a *-lań* approximatívusz, a *-lęn* genitívusz, a *-lį* datívusz, a *-lįś* genitívusz-ablatívusz, a *-śań-* egresszívusz és a *-tęg* karitatívusz) követheti. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *pu-nįm-lań*, **V4** *pu-ęj-lań*, **V6** *pu-nįm-ęs*, **V8** *pu-ęj-ęs*, **C2** *vęr-nįm-lań*, **C4** *vęr-ęj-lań*, **C6** *vęr-nįm-ęs*, **C8** *vęr-ęj-ęs*.

-TS- Az időjelek (a jelen idő *-a-*, *-ę-*, a múlt idő *-i-*, illetve *-ęm-* és a jövő idő *-a-* jelei) a V-TS-VX toldaléklláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V3** *ju-a-m*, *ju-ę-nį*, *ju-i-m*, **V4** *ju-ęm-nį*, **V8** *ju-ęm-a*, **C3** *mun-a-m*, *mun-ę-nį*, *mun-i-m*, **C4** *mun-ęm-nįm*, **C8** *mun-ęm-a*.

8. A magyar (HUN) megoldás [Tompa 1961–1962]

(Szavak: *hajó* 'Schiff', *ház* 'Haus', *kard* 'Schwert'; *lőni* 'schießen', *várni* 'warten', *hajtani* 'treiben', *festeni* 'malen', *ütni* 'schlagen', *jönni* 'kommen', *enni* 'essen', *hinni* 'glauben', *kérni* 'bitten', *vésni* 'meißeln', *mászni* 'klettern', *rázni* 'schütteln'.)

-NS- A többes szám jele az N-NS-CX toldalékláncban állhat köztes elemként. A magánhangzós tövégekhez közvetlenül *-k-* alakban, a mássalhangzós tövekhez, valamint az …*i* végű melléknevekhez pedig előhangzós *-ak-*, *-ek-* vagy *-ok-*, *-ek-* [*-*ëk-*], *-ök-* alakban járul. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *hajó-k-ban*, **V4** *régi-ek-ben*,**V6** *hajó-k-at*, **V8** *régi-ek-et*, **C4** *ház-ak-ban*, **C8** *ház-ak-at*.

-PX- A birtokos személyragok [a leíró magyar nyelvtanokban helytelenül: birtokos személyjelek] az N-PX-CX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Valamennyien „kétarcúak", a névszótövek tővégéhez igazodva van legalább egy mássalhangzós vagy magánhangzós kezdetű változatuk (sokalakúságukat növeli az is, hogy a több birtokra vonatkozó személyragok magukba olvasztották az *-*i-* többes számjelet). Az ötvenkilencféle alakváltozat: px1sg.sing. *-m-*, *-am-*, *-em-*, *-om-*, *-öm-*, px2sg.sing. *-d-*, *-ad-*, *-ed-*, *-od-*, *-öd-*, px3sg.sing. *-já-*, *-jé-*, *-á-*, *-é-*, px1pl.sing. *-nk-*, *-unk-*, *-ünk-*, px2pl.sing. *-tok-*, *-tek-*, *-tök-*, *-atok-*, *-etek-*, *-otok-*, *-ötök-*, px3pl.sing. *-juk-*, *-jük-*, *-uk-*, *-ük-*; px1sg.plur. *-jaim-*, *-jeim-*, *-aim-*, *-eim-*, *-im-*, px2sg.plur. *-jaid-*, *-jeid-*, *-aid-*, *-eid-*, *-id-*, px3sg.plur. *-jai-*, *-jei-*, *-ai-*, *-ei-*, *-i-*, px1pl.plur. *-jaink-*, *-jeink-*, *-aink-*, *-eink-*, *-ink-*, px2pl.plur. *-jaitok-*, *-jeitek-*, *-aitok-*,- *eitek-*, *-itok-*, *-itek-*, px3pl. plur. *-jaik-*, *-jeik-*, *-aik-*, *-eik-*, *-ik-*. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *hajó-já-ban*, **V2** *hajó-m-ban*, **V3** *hajó-i-ban*, **V4** *hajó-im-ban*, **V5** *hajó-já-ért*, **V6** *hajó-m-at*, **V7** *hajó-i-ért*, **V8** *hajó-im-ért*, **C1** *kard-jai-ban*, **C2** *kard-jaim-ban*, **C3** *ház-ai-ban*, **C4** *ház-am-ban*, **C5** *kard-jai-ért*, **C6** *kard-jaim-ért*, **C7** *ház-á-ért*, *ház-ai-ért*, **C8** *ház-am-at*.

-TS- A *-t-*, *-tt-*, *-ott-*, *-ett-*, *-ött-* alakú múltidőjel a V-TS-VX toldalékláncban állhat köztes elemként. A változatos hangalakú igetövekhez való igazodásuk eredményezi többalakúságukat, az őket követő igei személyragok viszont egyöntetűen magánhangzós kezdettel kapcsolódnak hozzájuk. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V6** *lő-tt-em*, **C6** *vár-t-am*, **C8** *hajt-ott-am*, *fest-ett-em*, *üt-ött-em*.

-MS- A *-ná-*, *-né-*, *-aná-*, *-ané-*, *-ené-* alakú feltételes és a *-j-*, *-jj-*, *-gy-*,*-ggy-*, *-s-*, *-sz-*, *-z-* alakváltozatokban jelentkező felszólító módjel a V-MS-VX tol-

daléklánccban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V6** *lő-j-ön, jö-jj-ön, e-gy-en, hi-ggy-en*, **C1** *vár-né-k, vár-ná-m, kér-né-k*, **C3** *hajt-ané-k, hajt-aná-m, fest-ené-k*, **C6** *vár-j-on, kér-j-en, vés-s-en, mász-sz-on, ráz-z-on*.

9. A vogul (VOG) megoldás [Kálmán 1976]

(Szavak: *āpa* 'bölcső', *sāli* 'rén', *pūt* 'fazék'; *miŋkwe* 'adni', *totuŋkwe* 'vinni', *tēŋkwe* 'enni'.)

-NS- Az abszolút névszóragozásban használatos *-γ-, -i̯γ-, -j̯i̯γ-* és a birtokos névszóragozásban jelentkező *-aγ-* kettes, illetve a *-t-, -ət-* és *-an-* többes számjelek az N-NS-CX, N-NS-PX, N-NS-PX-CX toldaléklláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *āpa-γ-n, āpa-t-n, sāli-j̯i̯γ-n*, **V4** *sāli-aγ-men, sāli-an-men*, **V8** *sāli-aγ-ᵘm, sāli-an-ᵘm*, **C4** *pūt-i̯γ-n, pūt-ət-n, pūt-aγ-men, pūt-an-men*, **C8** *pūt-aγ-ᵘm, pūt-ət-əl, pūt-an-ᵘm*.

-PX- A px1sg. *-m-, -ᵘm-*, px2sg. *-n-, -ən-*, a px3sg. *-te-, -e-*, a px1du. *-men-*, a px2du. *-n-, -en-*, a px3du. *-ten-, -en-*, a px1pl. *-uw-*, a px2pl. *-n-, -an-* és a px3pl. *-nəl-, -anəl-* birtokos személyragok az N-PX-CX és N-NS-PX-CX toldaléklláncokban állhatnak köztes elemként. Ezekhez a *-γ, -i̯γ* transzlatívuszi, *-l-, -əl* insztrumentáliszi, *-n* latívuszi, *-t* lokatívuszi és *-nəl* ablatívuszi esetragok kapcsolódhatnak. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *āpa-te-γ, āpa-te-t*, **V2** *āpa-m-t, āpa-n-t, āpa-men-t, āpa-ten-t, āpa-w-t, āpa-nəl-t*, **V6** *āpa-m-i̯γ*, **C2** *pūt-men-t*, **C3** *pūt-e-γ, pūt-e-t*, **C4** *pūt-ᵘm-t, pūt-ən-t, pūt-en-t, pūt-uw-t, pūt-an-t, pūt-anəl-t*, **C6** *pūt-men-i̯γ*, **C8** *pūt-ᵘm-i̯γ*.

-TS- Az *-ēγ-, -e-, -i-* jelenidő-jel és az *-s-, -əs-, -as-* múltidő-jel a V-TS-VX, V-TS-PS, V-TS-OS-VX, V-PS-TS-VX toldaléklláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *tē-s-t*, **V6** *mi-s-ᵘm, tot-we-s-ᵘm*, **C3** *tot-e-w, tot-i-men, tot-i-l-ᵘm, tot-i-jaγ-ᵘm, tot-i-jan-ᵘm*, **C4** *tot-əs-l-um*, **C6** *tot-s-ᵘm*, **C8** *tot-ēγ-ᵘm, min-as-um*.

-MS- A *-nuw-, -nu-* feltételes és az *-e-* felszólító módjelek a V-MS-VX, V-MS-PS, V-MS-OS, V-MS-PS-VX és V-MS-OS-VX toldaléklláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V6** *mi-nuw-ᵘm*, **C1** *tot-nu-we-m*, **C2** *tot-nuw-l-um*, **C3** *maj-e-n, tot-e-n*, **C6** *tot-nuw-ᵘm, tot-nuw-aγ-um, tot-nuw-an-um*.

-PS- A *-we-, -awe-* passzívumjel a V-PS-VX, V-MS-PS-VX, V-PS-TS, V-PS-TS-VX toldaléklláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *mi-we-m, tot-nu-we-m, mi̯γ-nu-we-m*, **C1** *tot-we-s-ᵘm, maj-we-s-um*, **C3** *tot-awe-m*.

-OS- Az igéken egy tárgyat jelölő *-l-*, a két tárgyat jelölő *-ɣ-*, *-aɣ-*, *-jaɣ-* és a több tárgyat jelölő *-n-*, *-an-*, *-jan-* tárgyjelek a V-OS-VX, V-TS-OS-VX, V-MS-OS-VX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *tot-e-l-n*, **V6** *tot-i-l-ᵘm*, *tot-i-jaɣ-ᵘm*, *tot-i-jan-ᵘm*, *tot-e-ɣ-ən*, **C6** *mi̯ɣ-l-ᵘm*, *tot-əs-l-ᵘm*, *tot-nuw-l-ᵘm*, **C8** *mi̯ɣ-aɣ-ᵘm*, *mi̯ɣ-an-ᵘm*, *tot-s-aɣ-ᵘm*, *tot-s-an-ᵘm*, *tot-nuw-aɣ-ᵘm*, *tot-nuw-an-ᵘm*.

10. A [vachi] osztják (OST) megoldás [Honti 1984]

(Szavak: *imi* 'asszony', *köt* 'kéz', *kat* 'ház'; *tuta* 'hozni', *atta* 'mondani'.)

-NS- A számjelek (a kettes szám *-ɣân-*, *-ɣən-*, *-kân-*, *-kən-*, illetve *-ɣâl-*, *-ɣəl-*, *-kâl-*, *-kəl-*, *-âɣl-*, *-əɣl-*, *-ɣl-* és a többes szám *-t-*, *-ât-*, *-ət-*, *-âl-*, *-əl-*, *-l-* jelei) az N-NS-CX, N-NS-PX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V4** *imi-ɣən-nə*, **V6** *imi-ɣən-ä*, *imi-ɣl-äm*, *imi-t-ä*, *imi-l-äm*, **C2** *köt-kən-nə*, **C4** *köt-ət-nə*, *kat-âl-lâ*, **C6** *köt-kən-ä*, **C8** *kat-âɣl-am*, *köt-ət-ä*.

-PX- A px1sg. *-m-*, *-âm-*, *-əm-*, a px2sg. *-n-*, *-ân-*, *-ən-*, a px3sg. *-l-*, *-âl-*, *-əl-*, a px1du. *-mân-*, *-mən-*, *-âmân-*, *-əmən-*, a px2du. és px3du. *-tân-*, *-tən-*, *-âtân-*, *-ətən-*, a px1pl. *-ŏɣ-*, *-ŏ̈ɣ-*, a px2pl. *-tân-*, *-tən-*, *-âtân-*, *-ətən-* és a px3pl. *-tâl-*, *-təl-*, *-âtâl-*, *-ətəl-*, illetve *-i̯l-*, *-il-*, *-lâ-*, *-lə-* birtokos személyragok az N-PX-CX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Ezekhez a latívusz-datívuszi *-a*, *-ä*, approximatívuszi *-apa*, *-äpä*, *-pa*, *-pä*, a transzlatívuszi *-âɣ*, *-əɣ*, az abesszívuszi *-lâɣ*, *-ləɣ*, az insztrumentálisz-komitatívuszi *-nat*, *-nät*, *-na*, *-nä*, a lokatívuszi *-nâ*, *-nə*, a komparatívuszi *-ni̯ŋi̯t*, *-niŋit*, *-ni̯ŋi̯*, *-niŋi*, az ablatívuszi *-oɣ*, *-öɣ*, az insztruktívusz-fináliszi *-tâ*, *-tə*, *-â*, *-ə* és a disztributívuszi *-tâlta*, *-təltä*, *-âlta*, *-əltä* esetragok járulhatnak. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *imi-m-nə*, *imi-n-nə*, *imi-l-nə*, *imi-mən-nə*, *imi-tən-nə*, *imü-ɣ-nə*, *imi-təl-nə*, **V6** *imi-m-ä*, *imi-n-ä*, *imi-l-ä*, *imi-mən-ä*, *imi-tən-ä*, *imü-ɣ-ä*, *imi-təl-ä*, **C4** *kut-âm-nâ*, *kut-ân-nâ*, *kut-âl-nâ*, *kut-âmân-nâ*, *kut-âtân-nâ*, *kut-ŏɣ-nâ*, *kut-âtâl-nâ*, **C8** *kut-âm-a*, *kut-ân-a*, *kut-âl-a*, *kut-âmân-a*, *kut-âtân-a*, *kut-ŏɣ-a*, *kut-âtâl-a*.

-TS- A jelen *-l-*, *-âl-*, *-əl-*, a folyamatos múlt *-s-*, *-âs-*, *-əs-*, az elbeszélő befejezett múlt *-ɣal-*, *-ɣäl-*, az elbeszélő folyamatos múlt *-ɣas-*, *-ɣäs-* időjelei a V-TS-VX, V-TS-PS, V-TS-PS-VX, V-TS-OS, V-TS-OS-VX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *tu-l-tâ*, *tu-s-tâ*, *tu-ɣal-tâ*, *tu-ɣas-tâ*, **V6** *tu-l-âm*, *tu-s-âm*, *tu-ɣal-âm*, *tu-ɣas-âm*, **C2** *at-ɣal-tâ*, *at-ɣas-tâ*, **C4** *at-âl-tâ*, *at-âs-tâ*, **C6** *at-l-âm*, *at-s-âm*, *at-ɣal-âm*, *at-ɣas-âm*.

-MS- A felszólító mód *-a-, -ä-, -i̯-, -i-* módjele a V-MS-VX, V-MS-OS-VX toldalékláncokban állhat köztes elemként. Az egy magánhangzós alak mindig mássalhangzós tövekhez járul, és az őt követő OS vagy VX toldalékokat is mindig mássalhangzós alakjukban fogadja. Az előforduló kapcsolódástípusok: **C3** *at-a-ti̯, tuɣ-a-ti̯, at-i̯-tə̂n, tuɣ-i̯-tə̂n, at-i-ɣl-a, at-i-la, tuɣ-i-ɣl-a, tuɣ-i-l-a*.

-PS- Az *-a-, -ä-, -uj-* passzívumjel a V-PS-VX, V-TS-PS-VX toldaléklánc-okban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **C3** *tuɣ-a-tə̂t*, **C4** *tuɣ-uj-mə̂n*, **C8** *tuɣ-uj-ə̂m*.

-OS- Az igéken kettős tárgyat jelölő *-ɣə̂l-, -ɣəl-, -kə̂l-, -kəl-, -ɣl-, -ə̂ɣl-, -əɣl-* és a többes tárgyat jelölő *-l-, -ə̂l-, -əl-* tárgyjelek a V-OS-VX, V-TS-OS-VX, V-MS-OS-VX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V6** *tuɣ-i̯-l-ə̂n*, **C4** *tuɣ-ə̂l-lə̂*, **C8** *tuɣ-ə̂l-am, tu-s-ə̂ɣl-am*.

11. A nyenyec (NEN) megoldás [Hajdú 1982]

(Szavak: *tū* 'tűz', *xar* 'kés', *weˀ* 'kutya'; *nūś* 'állni', *mādāś* 'vágni', *pādāś* 'írni'.)

-NS- Csak a kettes szám *-xaju-, -xeju-, -xiju-, -xoju-, -xuju-, -kaju-* alakú számjele állhat az N-NS-PX toldaléklánc-ban köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *tū-xuju-ńi*, **C1** *xar-xaju-ńi, weŋ-kaju-ńi*.

-CX- A többes genitívuszi *-ˀ-*, datívuszi egyes számú *-xa-, -xe-, -xi-, -xo-, -xu-, -ka-*, többes számú *-xaˀ-, -xeˀ-, -xiˀ-, -xoˀ-, -xuˀ-, -kaˀ-*, lokatívuszi egyes számú *-xana-, -xena-, -xina-, -xona-, -xuna-, -kana-*, többes számú *-xaˀna-, -xeˀna-, -xiˀna-, -xoˀna-, -xuˀna-, -kaˀna-*, ablatívuszi egyes számú *-xada-, -xeda-, -xida-, -xoda-, -xuda-, -kada-*, többes számú *-xata-, -xeta-, -xita-, -xota-, -xuta-, -kata-* és proszekutívuszi egyes számú *-wna-, -mna-, -amna-*, többes számú *-ˀamna-, -ˀemna-, -ˀimna-, -ˀomna-, -ˀumna-, -ˀmana-* eset-ragok az N-CX-PX toldaléklánc-ban állhatnak köztes elemként. Ezekhez az egyöntetűen mássalhangzós kezdetű px1sg. *-n, -ńi*, px2sg. *-nd, -t, -d*, px3sg. *-nda, -ta, -da*, px1du. *-ńiˀ*, px2du. és px3du. *-nďiˀ, -tʹiˀ, -dʹiˀ*, px1pl. *-naˀ*, px2pl. *-ndaˀ, -taˀ, -daˀ* és px3pl. *-ndoˀ, -toˀ, -doˀ* genitívuszi birtokos sze-mélyragok járulhatnak. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *tū-xu-n, tū-xuna-n, tū-xuda-n, tū-wna-n, tū-xuˀna-n, tū-xuta-n, tū-ˀumna-n*, **V2** *tū-ˀ-n, tū-xuˀ-n*, **C1** *xar-xa-n, xar-xana-n, xar-xada-n, xar-wna-n, xar-xaˀna-n, xar-xata-n, xar-ˀamna-n*, **C2** *xar-ˀ-n, xar-xaˀ-n*.

-MS- A feltételes mód *-jī-* módjele a V-MS-VX, V-MS-OS-VX toldaléklánc-okban állhat köztes elemként. Az egyéb „igemódokat" (vö. Hajdú 1982: 62–

65) képzőszerű viselkedésük miatt nem tekintettem az igei paradigmák részeinek. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *nū-jī-dmʔ*, *mādā-jī-w*.

-OS- Az igéken kettős tárgyat jelölő *-xaju-*, *-xeju-*, *-xiju-*, *-xoju-*, *-xuju-*, *-ŋa-xaju-*, *-axaju-* és a többes tárgyat jelölő *-ī-*, *-j-*, *-ja-* tárgyjelek a V-OS-VX, V-MS-OS-VX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *mādā-xaju-n*, *mādā-jī-xiju-n*, *mādā-ja-xaw*, **V2** *mādā-j-n*, **C3** *pād-ī-n*.

-RS- A *-ju-*, *-ja-*, *-j-*, *-aju-*, *-aja-*, *-ī-* reflexívumjel a V-RS-VX toldalékláncban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *ťoŕe-ju-wʔ*, *ťoŕe-ja-n*, **V2** *ťoŕe-j-naʔ*, **C3** *ŋam-aju-wʔ*, *ŋam-aja-xaʔ*, *ŋam-ī-dʔ*.

12. Az enyec (ENE) megoldás [Castrén 1854]

(Szavak: *lata* 'deszka', *oddiʔ* 'levél', *tiʔ* 'ín'; *ľibe* 'sas'; *motaśi* 'vágni', *tiddeťi* 'vásárolni', *fuďi* 'letenni'.)

-NS- Csak a kettes szám *-hu-*, *-gu-*, *-ku-* alakú számjele állhat az N-NS-PX toldalékláncban köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *lata-hu-no*, *oddi-ku-no*, **C1** *tig-gu-no*.

-CX- A datívuszi egyes számú *-ho-*, *-go-*, *-ko-*, többes számú *-hi-*, *-gi-*, *-ki-*, lokatívuszi egyes számú *-hone-*, *-gone-*, *-kone-*, többes számú *-hini-*, *-gini-*, *-kini-*, ablatívuszi egyes számú *-horo-*, *-goro-*, *-koro-*, többes számú *-hiti-*, *-giti-*, *-kiti-*, proszekutívuszi egyes számú *-one-*, *-mone-*, többes számú *-one-*, *-ini-* esetragok az N-CX-PX toldalékláncban állhatnak köztes elemként. Ezekhez az egyöntetűen mássalhangzós kezdetű px1sg. *-bo*, *-no*, *-mo*, px2sg., *-lo*, *-ro-*, *-ddo*, *-to*, px3sg. *-ra*, *-dda*, *-ta*, px1du. *-biʔ*, *-ńiʔ*, *-miʔ*, px2du. *-liʔ*, *-riʔ*, *-ddiʔ*, *-tiʔ*, px3du. *-riʔ*, *-ddiʔ*, *-tiʔ*, px1pl. *-baʔ*, *-naʔ*, *-maʔ*, px2pl. *-laʔ*, *-raʔ*, *-ddaʔ*, *-taʔ*, px3pl. *-ruʔ*, *-dduʔ*, *-tuʔ* genitívuszi birtokos személyragok járulhatnak. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *ľibe-ho-no*, *ľibe-hi-no*, *ľibe-hone-no*, *ľibe-hini-no*, *ľibe-horo-no*, *ľibe-hiti-no*, *ti-mone-no*, *oddi-mone-no*, **V8** *ľibe-one-no*, **C1** *tig-go-no*, *tig-gi-no*, *tig-gone-no*, *tig-gini-no*, *tig-goro-no*, *tig-giti-no*, **C3** *ľibeʔ-ini-no*, *oddiruʔ-one-no*, *tinuʔ-one-no.*

-MS- A feltételes mód *-i-* módjele a V-MS-VX, V-MS-OS-VX toldalékláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V3** *mota-i-no*, *mota-i-hu-no*, **C3** *tiddeʔ-i-no*, *tiddeʔ-i-hu-no*.

-OS- Az igéken kettős tárgyat jelölő *-hu-*, *-ahu-*, *-gu-* tárgyjel a V-OS-VX, V-MS-OS-VX toldalékláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *mota-hu-no*, *mota-i-hu-no*, **C1** *fug-gu-no*, **C3** *tiddeʔ-ahu-no*.

13. A nganaszan (NGA) megoldás [Castrén 1854]

(Szavak: *kula* 'holló', *jam* 'tenger'; *matuja* 'vágni', *jegirsi* 'faragni'.)

-NS- A kettes szám *-gai-, -kai-* és (esetenként) a többes szám *-i-* alakú számjele állhat köztes elemként az N-NS-PX toldalékláncban. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *kula-gai-ńa*, **V3** *kula-i-ťa*, **C1** *jam-kai-ńa*.

-CX- A datívuszi egyes számú *-ta-*, többes számú *-ti-*, lokatívuszi egyes számú *-tanu-*, többes számú *-tinu-*, ablatívuszi egyes számú *-gata-*, többes számú *-giti-*, proszekutívuszi egyes és többes számú *-manu-* esetragok az N-CX-PX toldalékláncban állhatnak köztes elemként. Ezekhez az egyöntetűen mássalhangzós kezdetű px1sg. *-na*, px2sg. *-nta, -ta*, px3sg. *-ntu, -tu*, px1du. *-ni*, px2du. *-ndi, -nti, -ti*, px3du. *-ndi, -nti, -ti*, px1pl. *-nuˀ*, px2pl. *-nduˀ, -ntuˀ, -tuˀ*, px3pl. *-nduŋ, -ntuŋ, -tuŋ* genitívuszi birtokos személyragok járulhatnak. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *kula-ta-na, kula-ti-na, kula-tanu-na, kula-tinu-na, kula-gata-na, kula-giti-na, kula-manu-na, jamu-manu-na*, **C1** *jam-ta-na, jam-ti-na, jam-tanu-na, jam-tinu-na, jam-gata-na, jam-giti-na, jam-manu-na*.

-TS- A jelen idő *-ˀa-, -ˀe-, -ˀ-* és a múlt idő *-sua-, -su-, -sie-, -si-, -jua-, -ju-, -jie-, -ji-* jele a V-TS-VX, V-TS-RS, V-TS-RS-VX, V-TS-OS-VX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *mata-ˀa-m, mata-ˀa-kei-ńa, matu-jua-m, matu-jua-gei-ńa, jekiri-ˀe-m*, **V5** *matu-ju-i-ńa*, **V6** *mata-ˀ-i-ńa, jekiri-ˀ-i-ńa*, **C1** *jegir-sie-m, jegir-sie-gei-ńa, jegir-si-i-ńa*.

-MS- A feltételes mód *-fâ-, -fa-, -fea-, -bâ-, -ba-* és a felszólító mód *-ŋaˀa-, -ŋaˀ-, -ŋu-* módjelei V-MS-VX, V-MS-RS, V-MS-RS-VX, V-MS-OS-VX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *matu-bâ-m, matu-bâ-gei-ńa, matu-ŋaˀa-du, matu-ŋaˀa-gei-ťu*, **V5** *matu-ba-i-na, matu-ba-i-ńa, matu-ŋaˀa-i-ťu*, **V6** *matu-ŋaˀ-i-nti*, **C1** *jegir-fea-m*.

-OS- Az igéken kettős tárgyat jelölő *-gei-, -kei-* és a többes tárgyat jelölő *-i-* jelek a V-OS-VX, V-TS-OS-VX, V-MS-OS-VX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *mata-ˀa-kei-ńa, mata-jua-gei-ńa, matu-gei-ńa*, **V3** *mata-ˀa-i-ńa, matu-ju-i-ńa*, **C1** *ŋam-kei-ńa*.

-RS- Az *-i-* reflexívumjel a V-TS-RS-VX, V-MS-RS-VX toldalékláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V3** *matu-ju-i-na, matu-ba-i-na*.

14. A [tazi] szölkup (SEL) megoldás [Hajdú 1982]

(Szavak: *åtä* 'rén', *måt* 'ház'; *tüqo* 'jönni', *amɨrqo* 'enni', *ilɨqo* 'élni', *orqɨlqo* 'fogni'.)

-NS- A *-qɨ-* kettes, a *-t-*, *-ɨt-* többes és a birtokos személyragozásban jelentkező *-i-* birtoktöbbesítő számjelek az N-NS-CX, N-NS-PX, N-NS-CX-PX, N-NS-CX-PX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *åtä-qɨ-p*, **V3** *åtä-i-mɨt*, **V6** *åtä-t-ɨp*, **C1** *måt-qɨ-p*, *måt-qɨ-qä-k*, **C3** *måt-i-mɨt*, **C8** *måt-ɨt-ɨp*.

-CX- Az esetragok közül csak három: a *-qä-*, *-qɨ-* latívusz, a *-qä-*, *-qɨ-* lokatívusz, és a *-mä-*, *-mɨ-* proszekutívusz állhat az N-CX-PX, N-NS-CX-PX toldalékláncokban köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *åtä-qä-k*, *åtä-qɨ-nɨj*, *åtä-mä-k*, *åtä-mɨ-nɨj*, **C1** *måt-qä-k*, *måt-qɨ-nɨj*, *måt-mä-k*, *måt-mɨ-nɨj*.

-PX- A px1sg. *-nɨ-*, *-no-*, a px2sg. *-ntɨ-*, *-nto-*, a px3sg. *-ntɨ-*, *-nto-*, a px1du. *-nɨj-*, a px2du. *-ntɨj-*, a px3du. *-ntɨj-*, a px1pl. *-nɨn-*, *-nɨt-*, *-nɨs-*, a px2pl. *-ntɨn-*, *-ntɨt-*, *-ntɨs-* és a px3pl. *-ntɨn-*, *-ntɨt-*, *-ntɨs-* (genitívuszos) birtokos személyragok az N-PX-CX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban állhatnak köztes elemként. Ezeket a *-qo* transzlatívuszi, a *-mɨqɨt* (élő) lokatívuszi, a *-nånɨ* (élő) ablatívuszi, a *-nɨk* (élő) datívuszi és a *-sä* insztrumentáliszi esetragok követhetik. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *åtä-nɨ-sä*, *åtä-no-qo*, *åtä-ntɨ-sä*, *åtä-nto-qo*, **V2** *åtä-nɨj-sä*, *åtä-ntɨj-sä*, *åtä-nɨn-nɨk*, *åtä-nɨt-qo*, *åtä-nɨs-sä*, *åtä-ntɨn-nɨk*, *åtä-ntit-qo*, *åtä-ntɨs-sä*, **C1** *månn-nɨ-sä*, *månn-no-qo*, *måt-tɨ-sä*, *måt-to-qo*, **C2** *måt-tɨj-sä*, *måt-tɨn-nɨk*, *måt-tɨt-qo*, *måt-tɨs-sä*.

-TS- Az aorisztosz *-ŋa-*, *-ŋå-*, *-ŋɨ-*, *-ŋ-*, *-na-*, *-nå-*, *-nɨ-*, *-n-*, *-a-*, *-å-*, a préteritum *-sa-*, *-så-*, *-sɨ-*, *-s-* és a futúrum *-lä-*, *-lɨ-*, *-l-* időjele a V-TS-VX toldalékláncban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *tü-ŋa-k*, *tü-sa-k*, *tü-lä-k*, **V6** *tü-ŋ-ej*, *tü-s-ej*, *tü-l-ej*, *ilɨ-s-ej*, *ilɨ-l-ej*, **C1** *amɨr-na-k*, *amɨr-sa-k*, *amɨr-lä-k*, **C3** *il-a-k*, **C6** *amɨr-n-ej*, *amɨr-s-ej*, *amɨr-l-ej*.

-MS- A feltételes mód *-mmä-*, *-mm-*, *-mä-*, *-m-*, *-ɨmmä-*, *-ɨmm-* jele a V-MS-VX toldalékláncban állhat köztes elemként. A felszólító módnak nincs külön módjele, az egyéb „igemódokat" pedig (vö. pl. Hajdú 1982: 149) képzőszerű viselkedésük miatt nem tekintettem az igei paradigmák részeinek. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *tü-mmä-k*, **V6** *tü-mm-ej*, **C1** *amɨr-mä-k*, **C3** *orqɨl-ɨmmä-k*, **C6** *amɨr-m-ej*, **C8** *orqɨl-ɨmm-ej*.

15. A kamassz (KAM) megoldás [Castrén 1854]

(Szavak: *ďaga* 'folyó', *num* 'ég', *mo* 'odú'; *nuzet* 'állni', *mozet* 'válni vmivé', *minzit* 'menni', *kanzet* 'elmenni', *nerezet* 'megijedni', *pimzet* 'félni', *ťawozet* 'tartani', *kunzet* 'elszöktetni', *bissit* 'inni', *e-* tagadó ige.)

-NS- A többes szám kétféle jele: a *-zaŋ-, -zäŋ, -saŋ-, -säŋ-*, illetve a csak az abszolút névszóragozásban – előhangzóval vagy előhangzó nélkül – használatos *-je-, -aje-, -eje-, uje-, -üje-* az N-NS-CX, N-NS-PX, N-NS-CX-PX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *ďaga-je-m, ďaga-je-n, ďaga-je-ne, ďaga-je-gan, ďaga-je-gaˀ, ďaga-je-zeˀ*, **V2** *ďaga-zaŋ-de, ďaga-zaŋ-gan, ďaga-zaŋ-gaˀ, ďaga-zaŋ-zeˀ*, **V6** *ďaga-zaŋ-am, ďaga-zaŋ-an*, **C2** *num-zaŋ-de, num-zaŋ-gan, num-zaŋ-gaˀ, num-zaŋ-zeˀ, num-zaŋ-ba, num-zaŋ-na, num-zaŋ-de, num-zaŋ-bej, num-zaŋ-nej, num-zaŋ-dej, num-zaŋ-baˀ, num-zaŋ-naˀ, num-zaŋ-den*, **C3** *num-eje-m, num-eje-n, num-eje-ne, num-eje-gan, num-eje-gaˀ, num-eje-zeˀ*, **C6** *num-zaŋ-am, num-zaŋ-an.*

-CX- Az esetragok közül a *-zeˀ, -seˀ* insztrumentálisz az N-PX-CX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban záróelemként állhat, a *-ga-, -gä-, -go-, -gö-, -gu-, -gü-, -ka-, -kä-, -ko-, -kö-, -ku-, -kü-* alakú datívusz és a vele azonos alakú lokatívusz, valamint a *-gat-, -gät-, -got-, -göt-, -gut-, -güt-, -kat-, -kät-, -kot-, -köt-, -kut-, -küt-*, illetve *-t-* alakú ablatívusz állhat az N-CX-PX, N-NS-CX-PX toldalékláncokban köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *mo-go-ńi*, **V2** *mo-got-ťi, tura-t-ťi*, **C1** *num-gu-ńi*.

-PX- A birtokos személyragok az N-PX-CX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban a *-zeˀ, -seˀ* insztrumentáliszi esetrag előtt állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *tura-m-zeˀ, tura-l-zeˀ, tura-t-seˀ*, **V2** *tura-wej-zeˀ, tura-lej-zeˀ, tura-dej-zeˀ, tura-waˀ-zeˀ, tura-laˀ-zeˀ, tura-den-zeˀ*, **C1** *num-bu-zeˀ, num-nu-zeˀ, num-du-zeˀ*, **C2** *num-buj-zeˀ, num-nuj-zeˀ, num-duj-zeˀ, num-baˀ-zeˀ, num-naˀ-zeˀ, num-dun-zeˀ*.

-TS- Az időjelek (a jelenidő *-ga-, -gä-, -la-, -ľä-, -le-, -ma-, -ńä-*, a múlt idő *-bi-, -wi-, -pi-, -bia-, -wia-, -wiä-, -wie-* és a jövő idő *-la-, -ľä-, -le-, -ľi-, -ńä-* jelei) a V-TS-VX toldalékláncban állhatnak köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *nu-ga-m, nu-wia-m, nu-wie-gej, nu-wi-wej, nu-la-m, mo-la-m, nere-ľä-m, e-le-m, ťawo-ma-m, ťawo-ľi-m, bi-pi-wej*, **C1** *min-gä-m, mim-biä-m, kal-la-m, kam-bia-m, bit-ľä-m, kul-ľi-m, pim-ńä-m*.

-MS- A kamasszban a kijelentő mód jelöletlen, a felszólító módnak pedig sajátos, az igei személyragokkal kombinált toldalékai vannak, ezért önállóan csak a feltételes mód jele használatos. Ez mindig mássalhangzós kezdetű és

igen sokféle (*-na-, -nä-, -ne-, -n-, -da-, -dä-, -de-, -ta-, -tä-* vagy *-te-*) alakban jelentkezik a V-MS-VX toldalékláncokban. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *nu-na-m*, *nere-nä-m*, **V2** *nu-n-baˀ*, **C1** *min-dä-m*, *bit-tä-m*.

*

Az uráli nyelvek toldalékolási megoldástípusainak áttekintése után – mintegy kontrollnyelvként – megvizsgáltam a mai oszmán-török nyelv hasonló megoldásait is. Az ehhez felhasznált nyelvi anyagot a Török társalgás című kiadvány (Kenesey–Öztürk 1985) Kis török nyelvtan című fejezetéből (178–216. oldal) vettem át.

16. Az oszmán-török (OSM) megoldás

(Szavak: *oda* 'szoba', *ev* 'ház'; *okumak* 'olvasni', *vermek* 'adni'.)

-NS- A többes szám *-lar-, -ler-* jele az N-NS-CX, N-NS-PX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban állhat köztes elemként. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V2** *oda-lar-da*, **V6** *oda-lar-ın*, **C2** *ev-ler-de*, **C6** *ev-ler-in*.

-PX- A birtokos személyragok az N-PX-CX, N-NS-PX-CX toldalékláncokban nagyfokú alkalmazkodóképességről tanúskodnak, gyakorlatilag minden PX-nek megvannak a magánhangzós és mássalhangzós kezdetű alternánsai, px1sg: *-ım-, -im-, -um-, -üm-, -m-*, px2sg: *-ın-, -in-, -un-, -ün-, -n-*, px3sg és px3pl: *-ı-, -i-, -u-, -ü-, -sı-, -si-, -su-, -sü-*, px1pl: *-ımız-, -imiz-, -umuz-, -ümüz-, -mız-, -miz-, -muz-, -müz-*, px2pl: *-ınız-, -iniz-, -unuz-, -ünüz-, -nız-, -niz-, -nuz-, -nüz-*. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *oda-sı-na*, **V2** *oda-m-da*, **V6** *oda-m-a*, **C3** *ev-i-ye*, **C4** *ev-im-de*, **C8** *ev-im-e*.

-NP- A tagadópartikula abszolút szóvégen *-maz, -mez*, a felszólító módban a tiltó alak *-ma, -me* alakú, a toldalékláncok belsejében azonban a rá következő toldalék hangalakjától is függően *-maz-, -mez-, -ma-, -me-* vagy *-mı-, -mi-, -mu-, -mü-* formában jelentkezik. A V-NP-VX, V-NP-TS, V-NP-MS, V-NP-TS-VX, V-NP-MS-VX, V-NP-TS-MS-VX, V-NP-MS-TS-VX szerkezetű toldalékláncokban mindig közvetlenül az igető után áll, megelőzve az idő- vagy módjeleket vagy az igei személyragokat. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *oku-ma-m*, *oku-mu-yor*, *oku-ma-sa*, *oku-mu-yor-um*, *oku-ma-sa-m*, *oku-ma-ya-yım*, *oku-mu-yor-sa-m*, *oku-ma-say-dı-m*, **V2** *oku-maz-lar*, **C1** *ver-me-m*, *ver-mi-yor-um*, *ver-me-se-m*, *ver-me-ye-yim*, **C2** *ver-mez-ler*.

-TS- Az ötféle időjel (az általános jelen *-r-, -ar-, -er-, -ır-, -ir-, -ur-, -ür-*, a pillanatnyi jelen *-yor-, -ıyor-, -iyor-, -uyor-, -üyor-*, a bizonyossági múlt *-dı-, -di-, -du-, -dü-, -tı-, -ti-, -tu-, -tü-, -dıy-, -diy-, -duy-, -düy-, -tıy-, -tiy-, -tuy-, -tüy-*, a bizonytalansági múlt *-mış-, -miş-, -muş-, -müş-*, továbbá a jövő idő

-yacak-, -yecek-, -acak-, -ecek-, -yacağ-, -yeceğ-, -acağ-, -eceğ- időjele) igen változatos helyeken jelentkezik a V-TS-VX, V-TS-MS, V-TS-MS-VX, V-MS-TS-VX, V-NP-TS-VX, V-NP-TS-MS-VX és V-NP-MS-TS-VX toldalékláncokban. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *oku-du-m*, **V2** *oku-duy-sa-m*, **V5** *oku-yacağ-ım*, V**6** *oku-yor-um*, *oku-r-um*, *oku-muş-um*, **C2** *ver-diy-se-m*, **C3** *ver-di-m*, **C4** *ver-ir-ler*, *ver-iyor-lar*, *ver-ecek-se-m*, **C6** *ver-miş-im*, **C8** *ver-ir-im*, *ver-iyor-um*, *ver-eceğ-im*.

-MS- A három igemód jelei (a *-say-, -sey-, -sa-, -se-* feltételes, a *-yay-, -yey-, -ay-, -ey-, -ya-, -ye-, -a-, -e-* óhajtó és a *-malıy-, -meliy-, -malı-, -meli-* szükségességi módjel) igen változatos helyeken jelentkeznek a V-MS-VX, V-MS-TS, V-TS-MS-VX, V-MS-TS-VX, V-NP-MS-VX, V-NP-TS-MS-VX és V-NP-MS-TS-VX toldaléklláncokban. Az előforduló kapcsolódástípusok: **V1** *oku-sa-m*, *oku-ya-yım*, *oku-malı-yım*, **V2** *oku-say-dı-m*, *oku-say-mış-ım*, *oku-yay-dı-m*, *oku-yay-mış-ım*, *oku-malıy-dı-m*, *oku-malıy-mış-ım*, **C1** *oku-r-sa-m*, *oku-yor-sa-m*, *oku-muş-sa-m*, *oku-yacak-sa-m*, **C2** *ver-sey-di-m*, *ver-meliy-di-m*, **C3** *ver-e-yim*, **C4** *ver-ey-di-m*, **C8** *ver-di-se-m*.

*

Az előforduló kapcsolódástípusok összesítő táblázata

	V1	**V2**	**V3**	**V4**	**V5**	**V6**	**V7**	**V8**	**C1**	**C2**	**C3**	**C4**	**C5**	**C6**	**C7**	**C8**
FIN	V1	—	V3	—	V5	V6	V7	—	C1	—	C3	—	C5	C6	C7	—
EST	V1	—	V3	—	—	V6	—	—	C1	—	C3	—	—	C6	—	—
LAP	V1	V2	V3	—	—	—	—	—	C1	—	C3	—	—	—	—	—
MOR	V1	V2	—	—	—	V6	—	—	C1	C2	C3	C4	—	C6	—	C8
CHE	V1	V2	—	V4	—	V6	—	V8	C1	C2	C3	C4	—	C6	—	C8
VOT	V1	V2	—	V4	V5	V6	—	V8	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
SYR	V1	V2	V3	V4	V5	V6	—	V8	C1	C2	C3	C4	C5	C6	—	C8
HUN	V1	V2	V3	V4	V5	V6	V7	V8	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8
VOG	V1	V2	—	V4	—	V6	—	V8	C1	C2	C3	C4	—	C6	—	C8
OST	—	V2	—	V4	—	V6	—	—	—	C2	C3	C4	—	C6	—	C8
NEN	V1	V2	—	—	—	—	—	—	C1	C2	C3	—	—	—	—	—
ENE	V1	—	V3	—	—	—	—	V8	C1	—	C3	—	—	—	—	—
NGA	V1	—	V3	—	V5	V6	—	—	C1	—	—	—	—	—	—	—
SEL	V1	V2	V3	—	—	V6	—	—	C1	C2	C3	—	—	C6	—	C8
KAM	V1	V2	—	—	—	V6	—	—	C1	C2	C3	—	—	C6	—	—

	V1	**V2**	**V3**	**V4**	**V5**	**V6**	**V7**	**V8**	**C1**	**C2**	**C3**	**C4**	**C5**	**C6**	**C7**	**C8**
OSM	V1	V2	—	—	V5	V6	—	—	C1	C2	C3	C4	—	C6	—	C8

A táblázatból kiolvasható tanulságok:

1. Jól követhetők az egyes nyelvekben a **V1** alaptípustól a legnagyobb morfonotaktikai változást jelentő **C8** típusig terjedő módosulások.
2. A magyar az egyetlen nyelv, amelyben mind a 16 kapcsolódástípus előfordul (a birtokos személyragozás sokszínűségének köszönhetően).
3. Egyetlen kapcsolódástípus sincs meg valamennyi uráli nyelvben. A **V1** és **C1** típusok általánosaknak tekinthetők, egyedül az osztják nyelv jelent kivételt, ahol nincsenek már pl. tisztán magánhangzós végű névszótövek, a *weli* 'rénszarvas', *kărə̑* 'hely' alakú szavak magánhangzós kezdetű toldalékok előtt mássalhangzóval bővülnek: *weləj-ä*, *kărə̑ɣ-a* stb.
4. Érdekes, hogy a **C8** típus a nyelvcsalád központi nyelveiben jelentkezik, a nyelvterület széleire került, periférikus nyelveknél viszont nem. Az úgynevezett „telepes" nyelvek (azaz a nyelvi közösségből kiszakadt vagy idegen nyelvi környezetbe került nyelvek) általában archaikusabbak, ilyen pl. a csángó, az izlandi, a kanadai francia stb. Ezt igazolni látszik itt, hogy éppen ezek a periférikus nyelvek, a finnségi és az északi szamojéd nyelvek őrizték meg leginkább az egykori alapnyelvi állapotokat.
5. A **C8** típusos nyelvek mellesleg éppen az uráli/török nyelvek metszésvonalán helyezkednek el, mindegyiküket érte jelentős török hatás, ez areális jelenségként való értelmezést is feltételezhet.

Az ősmagyar, korai ómagyar kori *χalakat*/*halakat* szegmentálási problémájának feloldására viszont a mai erza-mordvin nyelv kínál elfogadható megoldást: a *kudo-so-n* és az *oš-oks-on* szópárok szimultán jelenléte arról tanúskodik, hogy egyazon szinkrón rendszerben is jól megférnek egymás mellett a (még) véghangzós, CV-CV-CV és a (már) előhangzós, VC-VC-VC szerkezetű toldalékláncok.

Mindez azonban felvetheti a PU-PFU alapnyelvi kizárólag tővéghangzósnak rekonstruált két szótagos VCV, VCCV, CVCV, CVCCV stb. névszó- és igetövek, továbbá ezzel összefüggésben az egész alapnyelvi toldalékrendszer morfonotaktikai viszonyainak újragondolását is.

Ennek a kérdéskörnek a szemléltetésére álljon itt egy általam „rekonstruált" fiktív alapnyelvi szöveg magyar fordításával együtt:

> *tälwä wole. towet, joket wolek jäŋen alana. wamtana wole paľa. puŋejen šaŋkat wolek lumeta walket. kotana tule äŋe. tulen päŋenä kalalēme peje. pojkań wole päwe kotana. seń tule śome. se wetem juɣe. nejde patata metem ńōle. isä kotan peränä kalem puna. pene owem näke: ke kulke? jorta tule. emä kotan miŋätä puŋejem toɣe.*

Tél van. A tavak, folyók jég alatt vannak. Az erdőben fagy van. A fák ágai hótól fehérek. A sátorban tűz ég. A tűz felett halleves fő. A fiúnak melege van a sátorban. Vizet iszik. A kislány egy fazékból mézet nyalogat. Az apa a sátor végében hálót fon. A kutya az ajtót nézi: Ki járkál? Ismerős jön. Az anya a sátor mögül fákat hoz be.

A vizsgálati szóanyag forrásai

Elsődleges (átadó) forrás

Janurik Tamás, Az uráli nyelvek morfonotaxisa. Morfonotaktikai megoldások a névszó- és igeragozásban. Kandidátusi értekezés. Székesfehérvár 1993. Kézirat.

Másodlagos (alap)források

Finn nyelv – Penttilä, Aarni, Suomen kielioppi. Helsinki–Porvoo 1963; Ikola, Osmo, Suomen kielen käsikirja. Helsinki 1968; Papp István, Finn nyelvtan. Budapest 1956; Mikola Tibor, A finn nyelv áttekintése. Budapest 1968.

Észt nyelv – Valgma, J.–N. Remmel, Eesti keele grammatika. Tallinn 1968; Muuk, Elmar, Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu 1946; Vääri, Eduard, Eesti keele õpik keskkoolile. Tallinn 1979; Lavotha Ödön, Észt nyelvkönyv. Budapest 1960.

Lapp nyelv – Itkonen, Erkki, Lappische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis. Helsinki 1960; Lakó György, Chrestomathia Lapponica. Budapest 1986.

Mordvin nyelv – Paasonen, Heikki, Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss. Helsinki 1953; Koljadenkov, M. N.–R. A. Zavodova, Grammatika mordovskih jazykov. Časť I. Fonetika i morfologija. Saransk 1962; Erdődi József, Erza-mordvin szövegek. Budapest 1968; Keresztes László, Chrestomathia Morduinica. Budapest 1990.

Cseremisz nyelv – Wichmann, Yrjö, Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und grammatikalischem Abriss. Helsingfors 1923; Sovremennyj marijskij jazyk. Morfologija. Joškar-Ola 1961; Bereczki Gábor, Cseremisz (mari) nyelvkönyv. Budapest 1980; Bereczki Gábor, Chrestomathia Ceremissica. Budapest 1990.

Zürjén nyelv – Uotila, T. E., Syrjänische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und etymologischem Wörterverzeichnis. Helsinki 1938;

Sovremennyj komi jazyk. Časť I. Fonetika, leksika, morfologija. Syktyvkar 1955; Rédei Károly, Chrestomathia Syrjaenica. Budapest 1968.

Votják nyelv – Emeljanov, A. I., Grammatika votjackogo jazyka. Leningrad 1927; Perevoščikov, P. N., Grammatika sovremennogo udmurtskogo jazyka. Fonetika i morfologija. Iževsk 1962; Csúcs Sándor, Chrestomathia Votiacica. Budapest 1990.

Magyar nyelv – A mai magyar nyelv rendszere I–II. Szerkesztette: Tompa József. Budapest 1961–1962; Benczédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné, A mai magyar nyelv. Budapest 1985.

Vogul nyelv – Balandin, A. N.–M. P. Vahruševa, Mansijskij jazyk. Moskva–Leningrad 1957; Veenker, Wolfgang, Vogul Suffixes and Pronouns (An Index A Tergo). Uralic and Altaic Series 100. The Hague–Bloomington 1969; Rombandeeva, E. I., Mansijskij (voguľskij) jazyk. Moskva 1973; Kálmán Béla, Chrestomathia Vogulica. Budapest 1976.

Osztják nyelv – Steinitz, Wolfgang, Ostjakische Grammatik und Chrestomathie. Leipzig 1950; Rédei, Károly, Northern Ostyak Chrestomathy. Uralic and Altaic Series 47. The Hague–Bloomington 1965; Gulya, János, Eastern Ostyak Chrestomathy. Uralic and Altaic Series 50. The Hague–Bloomington 1966, Honti László, Chrestomathia Ostiacica. Budapest 1984.

Nyenyec nyelv – Castrén, M. A., Grammatik der samojedischen Sprachen. St. Petersburg 1854. 117–138, 222–228, 235–263, 335–338, 380–441; Décsy, Gyula, Yurak Chrestomathy. Uralic and Altaic Series 50. The Hague–Bloomington 1966; Hajdú Péter, Chrestomathia Samoiedica. Budapest 1982. 17–119.

Enyec nyelv – Castrén, M. A., Grammatik der samojedischen Sprachen. St. Petersburg 1854. 169–178, 231–235, 293–304, 340–342, 495–518. Katzschmann, Michael–János Pusztay, Jenissej-Samojedisches (Enzisches) Wörterverzeichnis. Fenno-Ugrica. Band 5. Hamburg 1978.

Nganaszan nyelv – Castrén, M. A., Grammatik der samojedischen Sprachen. St. Petersburg 1854. 154–169, 228–231, 263–292, 338–339, 441–495; Tereščenko, N. M., Nganasanskij jazyk. Leningrad 1979.

Szölkup nyelv – Castrén, M. A., Grammatik der samojedischen Sprachen. St. Petersburg 1854. 138–154, 304–325, 519–544; Kuznecova, A. I.–E. A. Helimskij–E. V. Gruškina, Očerki po sel'kupskomu jazyku. Moskva 1980; Hajdú Péter, Chrestomathia Samoiedica. Budapest 1982. 121–193.

Kamassz nyelv – Castrén, M. A., Grammatik der samojedischen Sprachen. St. Petersburg 1854. 178–186, 325–335, 544–578; Donner, K.–A. J. Joki, Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik. Helsinki 1944; Künnap, Ago, System und Ursprung der ka-

massischen Flexionssuffixe. I. Numeruszeichen und Nominalflexion. MSFOu 147. Helsinki 1971; Künnap, Ago, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe. II. Verbalflexion und Verbalnomina. MSFOu 164. Helsinki 1978.

A hivatkozott irodalom

Hajdú Péter 1982: Chrestomathia Samoiedica. Tankönyvkiadó. 147–149.

Kenesey Mária–Cemil Öztürk 1985: Török társalgás. Tankönyvkiadó. Budapest. [Kis török nyelvtan: 178–216.]

Maticsák Sándor 2003: Névszói morféma-alternációk az erza-mordvinban. Folia Uralica Debreceniensia 10. Debrecen. 143–164.

Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002: Chrestomathia Nganasanica. Studia uralo-altaica Supplementum 10. Szeged.

*

Die Verbindungstypen der mittleren Nachsilben in den uralischen Sprachen

In den uralischen Sprachen können mehrere Nachsilben in den verschiedenen nominalen oder verbalen Nachsilbenketten sich verbinden. Die in den mittleren Positionen stehenden Suffixe sind zweiwertig: an einer Seite binden sich sie zu einer Nominal- oder Verbalstamm, beziehungsweise zu einem vorherigen Suffix, an anderer Seite zu einer folgenden Nachsilbe.

Die C-V, V-V, V-C, C-C-typischen Verbindungsmöglichkeiten ergeben 16 logisch mögliche Verbindungstypen. Der vorliegende Text überblickt die tatsächlich auftretenden Lösungen in den 15 uralischen Sprachen und auch (als „Kontrollsprache") im Osmane-türkischen.

Eine zusammenfassende Tabelle hilft die Überblick der nachweislichen Verbindungstypen am Ende der Abhandlung.

TAMÁS JANURIK

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2012

Pluratívák vizsgálata az északi lapp Máté evangéliumban[1]

KELEMEN Ivett

Az északi lapp pluratívák[2] szerkezeti, szemantikai elemzését (Kelemen 2008, 2009, 2010, 2011a, 2011b) követően szükségszerűnek láttam szövegkörnyezetben való előfordulásuk, viselkedésük vizsgálatát is. Ehhez Máté evangéliumának szövegét választottam. A választást az is motiválta, hogy ezt az evangéliumot már sok finnugor nyelvre lefordították, így ez a tanulmány egy későbbi, kontrasztív vizsgálat alapját képezheti. A Biblia különböző nyelvre lefordított szövegei ugyanis olyan korpuszt alkotnak, melyek számos vizsgálati lehetőséget biztosítanak. Ez a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének fő kutatási témája, vö. Armutlieva 2004: 20–24; Dusnoki 2005: 13–22; Fábián 2003: 94–100; 2004: 54–61; 2007: 23–33; Fodor 2007: 35–43; Keresztes 2005: 50–55; 2008: 49–64; 2009: 57–89; Maticsák 2005: 69–86; 2006: 41–54; 2010: 33–44; Peneva 2004: 101–112; Sárosi 2006: 95–102; 2007: 119–131. Egy-egy választott nyelv bibliafordításában szinkrón és diakrón szempontból egyaránt vizsgálhatóak bizonyos nyelvi megoldások, de emellett a fordított szövegek kiváló lehetőséget biztosítanak különböző nyelvek ugyanazon jelenségeit érintő kontrasztív vizsgálatokra is (vö. Keresztes 2009: 57–89).

A dolgozat elején, a lapp bibliafordítások történetének rövid áttekintése után definiálom a pluratíva fogalmát, majd ezt követi a Máté evangéliumban talált pluratívák szemantikai és szerkezeti elemzése, és ahol lehetséges, ott az adott szó etimológiájáról is szólok. A szavak rendszerezése a szemantikai cso-

[1] A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

[2] A jelenség általánosan ismert neve plurale tantum. Ez a meghatározás azonban nem érvényes az összes többes számban használatos szóra, ezért szükségesnek tartok egy újabb megnevezést és a hozzá tartozó definíció megalkotását. Az általam vizsgált jelenséget a továbbiakban *pluratíva*ként nevezem meg, és az alábbiak szerint definiálom: a pluratívák olyan szavak, melyekben az egyes vagy kollektív jelentés többes számú formában valósul vagy valósulhat meg (vö. Kelemen 2011b).

portok alapján történik. A korpusz összeállítását az interneten elérhető lapp (www.bibelen.no) és magyar (www.biblia.hu; www.kereszteny.hu/biblia) szövegek felhasználásával végeztem, mivel ezek rendkívül megkönnyítik a konkrét adatokra irányuló keresést.

1. Az északi lapp bibliafordítások története

A kereszténység terjesztése Lappföldön már a XI. században megkezdődött. Keresztény templomokat a XVI. századtól emeltek, a kereszténység azonban csak az 1840-es évektől, Lars Levi Laestadius lelkész mozgalmát követően szilárdult meg (Tamás 2007: 32). Ebben az időben kezdődött a katekizmusoknak, a bibliai történeteknek, illetve magának a Bibliának lappra fordítása is. Ezek célja az új hit közvetítése, terjesztése volt.

A lapp bibliafordítások úttörője Nils Vibe Stockfleth volt, aki 1838-ban lappra fordította Máté és Márk evangéliumát, majd 1840-ben az egész Újtestamentumot, melynek új, javított kiadása 1850-ben jelent meg. Lars Hætta, a kautokeinói lázadásban való részvételért elítélt lapp rénszarvaspásztor a börtönévek alatt kezdett hozzá a teljes norvég nyelvű Biblia lapp fordításához. A munka végül egy norvég nyelvész, Andreas Friis korrektúrájával a Stockfleth-féle Újtestamentum teljes átdolgozásaként jelent meg Hvoslef püspök megbízásából. Ezt követően a norvég Biblia Társaság jelentette meg Mózes első könyvét (1889), Ézsaiás próféta könyvét (1890), majd Mózes öt könyvét (1891), az Ótestamentum történeti könyveit (1893), Jób könyvét (1894) és a Próféták könyvét (1895). Az 1873-as Újtestamentum revideálása Just Knud Qvigstad által történt 1895-ben, de még ugyanebben az évben megszületett a teljes Biblia is, melynek fordításában Jans Andreas Friis, Lars Hætta, Salamon Nilsen, Just Knud Qvigstad és Johannes Nilsson Skaar is részt vett (Qvigstad–Wiklund 1899: 82–84, 102, 111–118, 120).

Az északi lapp Újtestamentum (Ođđa Testamenta) újbóli kiadására 1998-ban került sor Oslóban, a Norvég Biblia Szövetség megbízásából. A fordító Britta Rajala két konzultánsa a lapp nyelv professzora, a májusban elhunyt Nils Jernsletten és Per Oskar Kjølaas tiszteletes voltak. Ennek a Bibliának az interneten elérhető verzióját (www.bibelen.no) használtam munkám során. Az Ótestamentum újabb kiadását jelenleg a svéd és finn fordító társaságok készítik, a teljes Biblia fordítását pedig 2015–2018-ra ígéri a Norvég Biblia Szövetség.

2. A pluratíva az északi lappban

A vizsgált pluratívák szerkezeti csoportosítása a következők alapján történik (részletesebben ld. Kelemen 2011b: 95–97):

a) nem rendelkezik egyes számú paradigmával *(abszolút pluratíva);*
b) rendelkezik egyes számú paradigmával, de az egyes és a többes számú alak jelentése kisebb vagy nagyobb mértékben eltér egymástól *(részleges pluratíva),* ezen belüli alcsoportok:
   – *általánosító többes szám:* az egyes számú alak egy határozott dolgot jelöl, miközben a pluratíva általánosabb, az 'olyan dolgok, mint' jelentést hordozza;
   – *átvitt jelentésű többes szám:* az egyes számú alak jelentése és a többes számú alak jelentése között csak kevés közös vonás van;
   – *konkretizáló többes szám:* a szónak pontosító, konkretizáló jelentéssel rendelkező többes számú alakja az absztrakt jelentést hordozó egyes szám mellett használatos;
   – *absztraháló többes szám:* a konkrét jelentésű egyes számú főnév mellett a többes számú alak absztrakt jelentést hordoz;
c) rendelkezik egyes számú paradigmával, és az egyes és a többes számú alak jelentése között látszólag nincs különbség, a szótárban viszont önálló szócikként jelenik meg *(fakultatív pluratíva);*
d) olyan gyűjtőfogalmat takar, melynek egyes részeit a nyelv nem nevezi meg külön, azaz a részek megnevezéseire ugyanannak a szónak az egyes számú, az egésznek vagy a párnak a megnevezésére a többes számú alak használatos *(potenciális pluratíva);*
e) az 'emberek csoportja' jelentésű *-š* korrelatív képzővel jöttek létre (ld. Kelemen 2009). Ezeknek a szavaknak az egyes számú alakja képzett szó, de ez a forma ma már nem vagy csak ritkán használatos *(korrelatív pluratíva).*

A pluratívák közé sorolható szavak száma a legújabb, 2006-os Pekka Sammallahti és Klaus Peter Nickel által szerkesztett lapp–német szótár adatai szerint *(Sámi–duiskka sátnegirji)* 954. Ez kifejezetten soknak tűnik a többi finnugor nyelv pluratíváihoz képest: finn 340, észt 270 (Palo 2000: 22), mordvin kb. 150 (Maticsák 2004: 264, 272–276); magyar kb. 20 (H. Varga 2011).

Az északi lapp Máté evangéliumban az alábbi pluratívák fordulnak elő: *alimat* 'csípő, derék'; *bealjit* 'egy pár (két) fül'; *beas'sážat* 'húsvét'; *beassášmállását* 'húsvéti ebéd'; *biktasat* 'ruha, ruházat'; *čalmmit* 'egy pár (két) szem; arc' *fámut* 'erő'; *gápmagat* 'egy pár (két) cipő'; *gárvenat* 'kömény'; *heajat* 'esküvő, ünnep'; *headjamállásat* 'esküvői vacsora'; *headjabiktasat* 'esküvői ruha'; *jáffut* 'liszt'; *oskuguimmežat* 'hittestvérek'; *nahkárat* 'álom, alvás'; *sálttit* 'só'.

3. Ezek a szavak az alábbi szemantikai csoportokba sorolhatók:

3.1. Ünnepek, rendezvények. Ez a pluratívák egyik legtipikusabb szemantikai csoportja. Kialakulása arra vezethető vissza, hogy a rendezvények, ünnepek általában több részből épülnek fel, régen több napig tartottak, de a többes szám használatának oka lehet a résztvevők sokasága is. Braun (1930: 13–14) véleménye szerint még a kereszténység előtti időkből származó többes formák azok, melyek mintául szolgálhattak az egyházi ünnepek megnevezésére. A lappban is számolhatunk ilyen jellegű folyamatokkal. Míg ugyanis a 'karácsony' jelentésű *juovllat* a lappban többes számban, addig az átadó nyelvben (fi. *joulu* 'karácsony') egyes számban áll. Azaz a lappban feltételezhetően a már meglévő többes számban álló ünnepek mintájára került a szó többes formába. Ebbe a csoportba sorolhatók a keresztény ünnepek lapp megnevezései: *hellodagat* 'pünkösd'; *hearrábeaivvit, herrásbeaivvit* 'az Úr napja'; *loahppášbasit* 'vízkereszt'; *juovllat* 'karácsony'. – A vizsgált evangéliumban a következő ünnepeket jelentő szavak tartoznak ebbe a kategóriába:

a) *beas'sážat* 'húsvét'

Dii diehtibehtet ahte ***beassážat*** [NomPl] *leat guovtti beaivvi geažes, jadalle Olbmobárdni addojuvvo russiinávlejuvvot.* 'Tudjátok, hogy két nap múlva lesz a **húsvét** ünnepe, és az Emberfia átadatik, hogy megfeszítsék.' (Máté 26,2)

A *beassážat* a finn *pääsiäinen* 'húsvét' szó átvétele (SSA II: 464). Lindahl–Öhrling 1780-as szótárában már szerepel *Påssats* formában, ugyancsak egyes számban, vagyis maga az átvétel egyes alakban történt meg. A Lagercrantz (1939: 4875.) által megadott lexéma *(pĕä·ṡsàcą^{H}k)* viszont már csak többes alakban szerepel, külön jelölve, hogy plurale tantumról van szó. Azaz a pluratívává való átalakulás már a lappban következhetett be. A többes forma használatát feltehetően az indokolja, hogy egyrészt maga a húsvéti ünnep is két napból áll, másrészt a húsvéti ünnepkör is több részre osztható, ugyanis beletartozik a pünkösd és a negyven napos böjti időszak is.

A *beas'sážat* szónak nincs meg az egyes számú paradigmája, azaz szerkezetileg az abszolút pluratívák csoportjába tartozik. Ugyanakkor az egyes számú alak *(beassáš-)* bizonyos összetett szavak előtagjaként megjelenhet (ld. később).

b) *heajat* 'esküvő, ünnep'

Almmiriika sáhttá veardiduvvot gonagasain gii lágidii ***heajaid*** [AccPl] *bárdnásis.* 'Hasonló a mennyek országa egy királyhoz, aki **menyegzőt** készített a fiának.' (Máté 22,2)

A szó eredete igen érdekes. Az oroszországi lapp nyelvek kivételével (lpKo *nåį̯ìm^{e}*; *näi'mm ~ näimm*; lpKi *svādbo̯*) minden lapp nyelvben megtalálható: lpS *hi̯e̯'je̯*, *hiëje*; lpU *heäjja, hiäjjama;* lpN *heajat;* lpL *hǟdja;* lpI *hæœija- ~ hæœjah, heejah*. Ennek ellenére közös, ősi tőre nem vezethetők vissza, feltételezhető a szó más nyelvből történő átvétele: a lappba a finn *hää̈t* 'esküvő' szó került át (SKES 100; SSA I: 213).

A *hää̈t* szónak megfelelője a déli észt *hähk* ~ (pl) *hähä;* de az etimológiai szótárak említést tesznek még egy ősi *eias ~ eiad* 'lakoma, halotti lakoma, halotti áldozat, esküvői lakoma' szóról, ami lehetséges, hogy a vizsgált szavakhoz kapcsolódik. Az *-a(s)* végződés itt másodlagos, ami jellemző az észt jövevényszavakra. Az említett három forma arra enged következtetni – figyelembe véve a bennük végbemenő szabályos hangmegfeleléseket –, hogy a szó nem finnugor alapnyelvi eredetű, hanem későbbi jövevény.

Az 'esküvő' jelentésű szavakat együttesen jellemzi, hogy jobbára nem vezethetőek vissza ősi eredetű tőre, legalábbis nem a szűk értelemben vett 'esküvő' jelentésben. A német *Hochzeit* 'esküvő' ['magas idő'] korábban általában világi vagy egyházi ünnepet jelentett (vö. sv. *högtid* 'ünnep'), de ez a feltehetőleg egyházi terminus sem vezethető vissza az ófelnémet nyelvnél régebbi időszakra. Ősibb, a germán együttélés koráig visszavezethető, esküvőt jelentő szó a svéd *bröllop* ~ ném *Brautlauf* 'a feleség elvitele'. A megnevezés e motivációja jellemző a balti finn nyelvekben is: **saajat* > észt *saja* ~ (pl) *sajad* 'esküvő, esküvői menet'; vepsze *sai* 'esküvő' (Koivulehto 2002: 491).

A *hää̈t* szó végső soron a középalnémet *hȫge* (írott formái *hoege, hoge, hage, hege*) < germ. **hugi-* szóból származik, amelynek eredeti jelentése 'kedv', ill. 'emelkedett hangulat, boldogság, vidámság' volt, ebből fejlődhetett ki a konkrét 'boldog ünnep, ünnepi vendégsereg, udvari ünnep, egyházi, ünnepek' jelentés (Koivulehto 2002: 493). Lehetséges, hogy a szó már a középkorban átkerült a finnbe, mivel a német kereskedők már igen korán, az 1200-as évek első felében megjelentek Finnországban, és sokan le is telepedtek az ország nyugati felében. (A Balti-tenger környékén az alnémet egyfajta lingua francaként működött.) Az átvétel feltehetőleg már az 1300-as években megtörtént, amikor is a német kultúra egyre inkább ismertté, fontossá vált a finnek körében. Ehhez hozzájárult az is, hogy Nyugat- és Dél-Finnországban sok vegyes házasság köttetett. Ez a viszonylag kései jövevényszó így terjedhetett el igen rövid idő alatt el egész Finnország területén, már csak azért is, mert egy tradicionális ünnepet jelölt, emellett pedig a keresztény terminológiában is központi szerepet játszott.

A lapp szókezdő *h-* is azt mutatja, hogy fiatal átvételről van szó, ugyanis az őslappban nem volt még meg a /h/ fonéma (Koivulehto 2002: 499–501). Ugyancsak a kései átvételt igazolja, hogy germán jövevényszavak már az ősfinnbe is szép számmal kerültek át, viszont amennyiben ezek továbbvándoroltak a lappba, akkor szókezdő pozícióban a **š* > fi *h-* > lp *-s* változás figyelhető meg: germ. **sauþa* > korai közfinn **šavδa* vagy **šavta* > fi *hauta* 'gödör, sír' > lp *suow'de* 'torok, garat; kopoltyúk' (Korhonen 1981: 35). A lappba ezt követőn is folyamatosan kerültek át balti finn jövevényszavak, amelyek közül a korábbiak minden lapp nyelvjárásban előfordulnak, még azokban is, melyek már nem állnak közvetlen kapcsolatban a finn nyelvvel. Ebből az időből származó jövevények esetén már a balti finn *h-* > lp *h-* figyelhető meg: fi *hinta* 'ár' > lp *hâd'de* 'ár' (Korhonen 1981: 38).

A *hȭge* alak a finnbe többféleképpen kerülhetett be: lehetett **hää*, többes *häät* alak, és az átvétel már többes alakban történhetett. A másik lehetőség egy **hääkä* alak, amelynek többes gyenge fokú alakja a **hääγät* > *hää'ät* (> *häät*) (Koivulehto 2002: 498). A lappba viszont az egyes számú alak átvételét feltételezhetjük, mivel Lindahl–Öhrling szótárában csak az egyes forma *(Håje)* szerepel. Lagercrantznál (1939: 1319.) a többes alak *(hѐ·ӓ̆ja^{H}k)* mellett már megjelenik a *Pluraletantum* jelölés, így feltehetően a lappban indult meg a többes forma használata, amit motiválhatott, hogy a lapp hagyományok szerint – akárcsak a finneknél – az esküvői szertartás is több részből épült föl (Kerezsi 2009: 271–272).

Az 'esküvő' jelentésű szó szerkezetileg – a 'húsvét'-hoz hasonlóan – kötelező többes, abszolút pluratíva, azaz hiányzik az egyes számú paradigmája (az egyes számú forma csak összetett szavak előtagjaként létezik).

c) *beassáš\|mállását* 'húsvéti ebéd', ***headja\|mállásat*** 'esküvői lakoma'

Suvrrokeahtes láibbiid basiid vuosttaš beaivvi máhttájeaddjit bohte Jesusa lusa ja jerre: Gosa don hálidat min lágidit alccesat ***beassášmállásiid*** [AccPl]*?* 'A kovásztalan kenyerek első napján odamentek a tanítványok Jézushoz, és megkérdezték tőle: Hol akarod megenni a **húsvéti vacsorát**, hol készítsük el?' (Máté 26,17)

De son celkkii bálvaleddjiide: ***Headjamállásat*** [NomPl] *leat lágiduvvon, muhto bovdejuvvon guossit eai lean dohkálaččat heajaide.* 'Akkor ezt mondta szolgáinak: A **menyegző** ugyan kész, de a meghívottak nem voltak rá méltók.' (Máté 22,8)

Ezekben a szavakban a 'húsvét' és az 'esküvő' szó egyes számban áll, a *mállásat* viszont maga is pluratíva, jelentése 'étkezés, ebéd'. A szó skandináv eredetű, a norvég és svéd *mål* 'ebéd' < ónor. *mál* 'ua.' szóból származik (Qvig-

stad 1893: 230). Tehát az egyes számú forma került át a lapp nyelvbe, s belső fejlődés eredményeként alakult ki az egyes számú alak (*mális* 'leves, étel, étkezés') mellett a pluratíva.

Ez a szó a részleges, azon belül az általánosító pluratívák csoportjába tartozik. Az egyes számú alak határozott dolgot jelöl, miközben a pluratíva az 'olyan dolgok, mint' jelentést hordozza. Vagyis a konkrét 'étel, leves' jelentésből alakult ki az 'ebéd, étkezés' (tulajdonképpen 'több fogás') jelentés. Ilyen esetben a többes alak nem tartalmaz a numerusra vonatkozó pontos információt, ugyanis az egyes számú jelentés realizálódik többesként, vagyis a *mállásat* jelentése lehet 'egy ebéd' vagy 'több ebéd' egyaránt.

3.2. Ruházat. A ruhadarabok, lábbelik, kiegészítők vagy több részből állnak, vagy a páros testrészek szimmetriája indokolja a többes szám használatát.

a) *biktasat* 'ruha, ruházat', ***headja*|*biktasat*** 'esküvői ruha'

Son lei šearrat dego álddagas, ja ***biktasat*** [NomPl] *ledje vielgadat dego muohta.* 'Tekintete olyan volt, mint a villámlás, és **ruhája** fehér, mint a hó.' (Máté 28,3)

Muhto go gonagas bođii sisa dearvvahit gussiid, de oinnii muhtuma geas eai lean ***headjabiktasat*** [NomPl] *badjelis.* 'Mikor a király bement, hogy megtekintse a vendégeket, meglátott ott egy embert, aki nem volt **menyegzői ruhába** öltözve' (Máté 22,11)

A 'ruházat' jelentésű szó esetén a többes forma különböző kombinációban használható ruhadarabokat, ruhadarabok csoportját jelöli, melyek egyidőben, egy testen/testrészen viselhetők.

A szó egyes számú paradigmája *bivttas* 'ruhadarab', ezáltal a részleges pluratíva csoportjába tartozik, azon belül általánosító többesről van szó, mivel a konkrét ruhadarab helyett általánosságban 'ruházat'-ot jelent.

b) *gápmagat* '(egy pár) cipő'

Mun gásttašan din čáziin jorgaleapmái, muhto son gii boahtá mu maŋŋil, lea gievrrat go mun, in ge mun leat dohkálaš guoddit su ***gápmagiid*** [AccPl] ge. 'Én vízzel keresztellek titeket, hogy megtérjetek, de aki utánam jön, erősebb nálam: arra sem vagyok méltó, hogy a **saruját** vigyem.' (Máté 3,11) [Szó szerinti fordítás: 'Én vízzel keresztellek titeket fordulásra, de ő, aki énutánam jön, erősebb, mint én, én arra sem vagyok méltó, hogy vigyem a **cipőit**.']

A 'cipő' az általam potenciális pluratívaként meghatározott szavak közé tartozik. Az ilyen típusú pluratíva olyan gyűjtőfogalmat takar, amelynek az

egyes részeit nem nevezi meg külön a nyelv, azaz a részekre ugyanannak a szónak egyes/többes számú alakját lehet használni. A lappban – akárcsak a finnben (vö. Vilkuna 2003: 97) – ide sorolhatjuk a páros testrészneveket (*čalmmit* ’szem-plur.’, *bealjit* ’fül-plur.’ stb.) és a ruhadarabokat is: *gápmagat* ’cipő-plur.’. Ezeket tehát olyan szavaknak tekinthetjük, amelyek többes alakban egy párt fejeznek ki, míg egyes alakban egy darabot.

A vizsgált szónak létezik egyes *gáma* ’cipő’ formája is, viszont a lapp a páros testrészek fedésére használatos ruhákat és lábbeliket többes számban használja: *Mon aigŏm gābmâgiid* [AccPl] ’Cipőt akarok venni.’ (Lakó 1986: 160); *Cokka daid gápmagiid* [AccPl] *juolgái*. ’Vedd fel a cipőt (a lábra)!’ (Nickel 1990: 504). Az abszolút pluratíva és a potenciális pluratíva közötti szemantikai különbség abban áll, hogy míg az *ovttat* (< *okta* ’egy’ plur. alakja) *vuoigŋašat* (két agyfélből felépülő) egyetlen agyat jelent, addig a *ovttat gápmagat* egy pár (azaz két darab) cipőt (vö. Hedlund–Larsson 2011: 255). A potenciális pluratíva esetén tehát azzal a problémával kell szembesülnünk, hogy a többes forma jelentése lehet az egyes paradigma párjaként ’cipők (több)’, míg gyűjtőnévi funkcióban ’egy pár cipő’; ’több pár cipő’. Ezt az alábbiak szerint ábrázolhatjuk (Ingo 1978: 50 alapján):

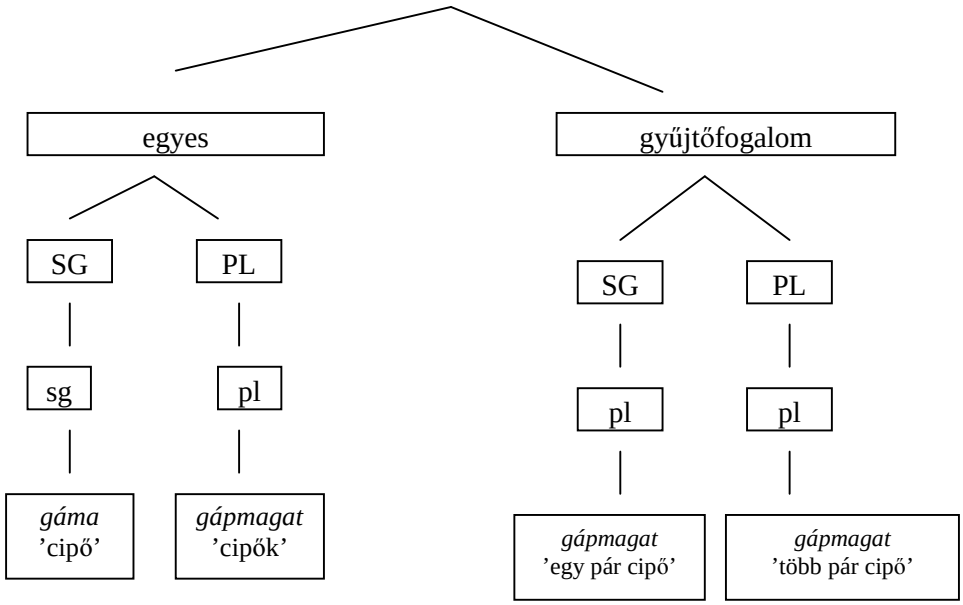

3.3. Testrészek. Ebben a csoportban az emberek és élőlények testének, testrészeinek szimmetriája eredményezi a többes szám használatát.

a) *alimat* ’csípő, derék’

Johanas anii kamelguolgabiktasiid ja náhkkeboahkána ***alimiiddis*** [GenPlPx3Sg] *birra, ja su borramuš lei rásselohkut ja meahccehonnet*. ’Maga János teveszőr ruhát, és **dereka** körül bőrövet viselt, tápláléka pedig sáska és erdei méz volt.’ (Máté 3,4)

A szó létezik egyes alakban is (*alin* ’csípő, derék’), és ugyanabban a jelentésben használatos, mint a többes forma, így a fakultatív pluratíva közé sorolom, vagyis a beszélőtől függ, hogy az egyes vagy a többes alakot kívánja-e használni az adott kontextusban.

b) *čalmmit* ’(egy pár) szem’

De son guoskkahii sudno ***čalmmiid*** [AccPl] *ja celkkii: Šaddos nu mo doai oskubeahtti.* ’Ekkor megérintette a **szemüket**, és ezt mondta: Legyen a ti hitetek szerint!’ (Máté 9,29) [Szó szerinti fordítás: ’Ekkor megérintette kettejük **szemeit** és azt mondta: Legyen úgy, ahogy ti ketten hiszitek!’]

Akárcsak a cipő jelentésű *gápmagat* szó esetén, itt is potenciális pluratívával számolhatunk, ugyanis a *čalbmi* ’szem’ egyes alakja mellett a többes forma fejezi ki az ’egy pár szem’ jelentést. Általánosságban a lapp a páros testrészek esetén a többes számot preferálja. Viszont ha átvitt értelemben használatos a szó, úgy az egyes számú alak jelenik meg. Példák ez utóbbira:

Čalbmi *lea rupmaša čuovga. Jos du* ***čalbmi*** *lea dearvvaš, de oppa rumaš čuvgejuvvo.* ’A test lámpása a **szem**. Ezért ha a **szemed** tiszta, az egész tested világos lesz.’ (Máté 6,22) [Szó szerinti fordítás: ’A **szem** a test fénye. Ha a **szemed** egészséges, akor az egész test világítva van.’]

Ja jos du ***čalbmi*** *vearránahttá du, de gaikkit dan olggos ja bálkes eret! Dutnje lea buoret mannat eallimii* ***čalbmebeallin*** *go bálkestuvvot helveha dollii* ***guvttiin čalmmiin*** [KomPl]. ’Ha a jobb **szemed** visz bűnre, vájd ki, és dobd el magadtól, mert jobb neked, ha **egy** vész el tagjaid közül, mintha egész tested vettetik a gyehennára.’[3] (Máté 5,29) [Szó szerinti fordítás: ’És ha a **szemed** megbotránkoztat téged, akkor vájd azt ki és dobd el! Jobb neked **félszemmel** menned az életre, mint dobatni a pokol tüzére **két szemmel**.’]

[3] Vö. Károli-féle Biblia: ’És ha a te **szem**ed botránkoztat meg téged, vájd ki azt és vesd el magadtól; jobb néked **félszem**mel bemenned az életre, hogynem **két szem**mel vettetned a gyehenna tüzére.’

Külön érdekesség a ’fél szem’ kifejezése, mely összetételként valósul meg a *bealli* ’fél’ (vö. m. *fél*, vog. *pāl* ’fél’ < U *pälä* ’fél’ – UEW 362) szóval. Nesheim szerint elképzelhető, hogy korábban a páros testrészeket egy egységként értelmezték a lappban, vagyis pl. a *čalmmit leat* ’a szemek vannak’ kifejezés egy korábbi *čalbmi lea* ’a szem van’ kifejezést helyettesíthetett (Nesheim 1942: 76).

Igen kevés olyan példa található viszont, amikor a páros testrésznév dualisi formában ragozódik. Az oroszországi kolta lappban találhatunk olyan példát, melyben a predikátum dualisban áll: *gost sust læin* [Vx3Du] ***giedak*** [NomPl] *rasta čuppom* ’ahol a kezei eltörtek’. Ennek a formának a kivételességét bizonyítja, hogy a predikátum megelőzi a szubjektumot (Nesheim 1942: 65). Egy másik példa az inari lappban található, amikor a szubjektum többes számban, míg a predikátum dualisban áll: ***kieđaidan*** [NomPlPx1Sg] *læva* [Vx3Du] *kuohtuh nannosah* ’mindkét erős kezem’ [tkp. ’kezeim vannak mindketten erősek’] (Nesheim 1942: 65).

A páros testrészek egyes számú használatára szintén igen kevés példa található. Egyes számban állnak a páros testrészneveket jelölő szavak, ha azok ruházkodással kapcsolatosan használatosak, a ruhák viszont már többes számban, vö. lp. *bijâ dāid gābmâgiid* [AccPl] ***juoł'gai*** [IllSg] ’vedd fel ez(eke)t a cipő(ke)t a lábra’ ~ m. vedd fel a cipőt [AccSg] a **lábra** [IllSg].

Egyes szám figyelhető meg az északi lappban olyan esetekben is, amikor az adott testrésznevek elvont értelemben használatosak: *gâlgâk dâm čâlmest âdnet* ’szemmel kell tartanod’; *ǫwdâld gīttii mak'set* ’előre fizetni’ (vö. fi. *etukäteen*) (Nesheim 1942: 78).

Amennyiben a páros testrészek egyik tagjáról van csak szó, úgy a lappban az alábbi formákkal találkozhatunk:

a) Általában egyes számmal fejeződik ki (logikusan): *belajit* ’(egy pár) fül’ ~ *beallji* ’fül’.

b) A *bælle* ’fél’ és a *pæl* ’fél’ szóval válik hangsúlyossá, hogy csakis egy kézről, lábról, stb. van szó: *juol’gĕ-pæl* ’fél láb’.

c) Van néhány olyan kivétel is, amikor az *okta* ’egy’ számnévvel fejezi ki a lapp, ha egy dologról van szó. Ez nagyon ritka. Arra következtethetünk, hogy az *okta giehta* eredetileg nem jelenthetett ’egy kezet’. Ez esetleg skandináv hatásra jött létre. Némely nyelvben, többek között az északi lappban is megtalálható viszont ennek többes számú használata (pl. *ovttat*) az ’egy pár’ jelentésben, amely szintén skandináv hatásra vezethető vissza (Nesheim 1942: 82–83). Nehéz viszont meghatározni annak időpontját, mikor vette át a többes alak az egyes alaktól ezt a funkciót. Meglehet, hogy a finn *yhdet ken-*

gät ’egy pár cipő’ is hatással lehetett az efféle forma kialakulására, sőt, a skandináv nyelvekben is megtalálható az ilyen típusú többes forma: sv. *tuennir skór* ’egy pár cipő’ (Nesheim 1942: 83).

A többes *čalmmit* ’egy pár szem’ jelentés mellett megjelenik az ’arc’ jelentés is. A ’szemek’ szó, pars pro toto jelenségként nemcsak a finnben, hanem más finnugor nyelvekben (vót *pezē silmeD* ’pesen kasvoni’; észt *silmad* ’Angesicht, Anlitz’), így a lappban is megtalálható: *sog'gai čâlmii* ’arccal a fal felé fordul’; *ok'tii čâlmii* ’arctól arcig’ [= m. szemtől-szembe][4] (Nielsen 1932: 356). A finn nyelvjárásokban a többes alak a gyakoribb, és a *kasvot* ’arc’ szó jelentésében is használatos. Ez is elsősorban a *pestä silmänsä* ’megmosni az arcot [= megmosni a szemeit]’ kifejezésben jelenik meg. Ingo szerint a *pestä kasvot* ’megmosni az arcot’ kifejezésből indulhatott meg a változás azáltal, hogy a mosakodás egyik kulcsfontosságú lépése volt a szemek és azok környékének megtisztítása. Valószínűleg a *kasvot* többes alak következtében szilárdult meg a *silmät* is többes alakban, majd pedig a jelentés is fokozatosan kiszélesedett: *silmät* ’szemek’ > *silmät* ’arc’ (Ingo 1978: 360). Az ilyenfajta többessé alakulásnak Ravila szerint két oka lehet: egyrészt idegen nyelvi hatással lehet magyarázni, másrészt egy adott nyelvben spontán módon is megkezdődhet a többes felé történő elmozdulás (Ravila 1939: 17).

c) bealjit ’(egy pár) fül’

Geas leššet ***bealjit*** [NomPl], *son gullos!* ’Akinek van **füle**, hallja!’ (Máté 11,15). – Akárcsak a ’szem’ esetén, itt is potenciális pluratívával találkozhatunk, hiszen a *beallji* ’fül’ egyes alak mellett, a párosság kifejezése történik a többes számú formával.

3.4. Anyagnevek. Az anyagnevek elkülönítésének egyik fontos szempontja a részekre osztható csoport és az oszthatatlan „massza” megkülönböztetése. Az önálló részekből építkező, de egységes egészt kifejező pluratívák a kettő között foglalnak helyet. A plurativitás hátterében a sok kis részecske alkotta egész képzete húzódik. Az egyes és a többes számú forma használata az általános és a konkrét megkülönböztetésében keresendő.

a) ***jáffut*** ’liszt’ (< ***jáffu*** ’ua.’)

Son muitalii sidjiide dán veardádusa vel: Almmiriika lea suvrradáiggi láhkásaš man nisu soatká golmma mihtu ***jáffuid*** [GenPl] *sisa, ja de suvru*

[4] A kifejezést formailag és jelentésében is leginkább az angol adja vissza: *ok'tii čâlmii* ’face to face’.

buot. ’Más példázatot is mondott nekik: Hasonló a mennyek országa a kovászhoz, amelyet fog az asszony, belekever három mérce **liszt**be, míg végül az egész megkel.’ (Máté 13,33)

Egyes szám használatos, ha általánosságban beszélünk az adott anyagról: pl. *Go soahti bisttii, de nogai vel* ***jáffu*** [Sg]. ’Amikor még a háború folyt, elfogyott a liszt.’ (Nickel 1990: 506). Többes számban állnak az anyagnevek, ha konkrétan az anyagról van szó, és főzéssel, bevásárlással, étellel kapcsolatban használjuk mint hozzávalót, pl. *Oastte munnje* ***jáf(f)uid*** [AccPl] ’Vegyél lisztet!’ (Nickel 1990: 506).

b) ***sálttit*** ’só’ (< ***sálti*** ’ua.’)

Dii lehpet eatnama ***sálttit*** [NomPl]*! Muhto jos* ***sálttit*** [NomPl] *veagahuvvet, mainna dalle sáhttá sáltet?* ’Ti vagytok a föld **só**ja. Ha pedig a **só** megízetlenül, mivel lehetne ízét visszaadni?’ (Máté 5,13). – A szó skandináv eredetű, a norv. és svéd *salt* ’só’ átvétele (Qvigstad 1893: 284).

c) ***minttat*** ’menta’ (< *minta* ’ua.’); ***dillat*** ’kapor’ (< *dil'la* ’ua.’); ***kárvenat*** ’kömény’ (< ***kárven*** ’ua.’)

Vuoi din, čálaoahppavaččat ja farisealaččat! Dii guoktilaččat! Dii addibehtet logádasa ***minttain***, ***dillain*** *ja* ***gárveniin*** [LocPl], *muhto ehpet beroš das mas lea eanet deaddu lágas: vuoigatvuođas, váibmoláđisvuođas ja oskkáldasvuođas.* ’Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert tizedet adtok a **mentából**, a **kaporból** és a **köményből**, de elhagytátok mindazt, ami a törvényben ezeknél fontosabb: az igazságos ítéletet, az irgalmasságot és a hűséget.’ (Máté 23, 23)

Ebben a mondatban az egymás után álló fűszerneveket egységesen többes számban fordították, jóllehet a szótárakban csak a *kapor* esetén találkozhatunk a többes használattal.

Az anyagnevek tehát a részleges pluratívák, azon belül a konkretizáló pluratívák csoportjába tartoznak. Ezek a szavak rendelkeznek ugyan egyes számú alakkal, de míg az egyes forma általános jelentést hordoz, a többes forma konkretizál.

3.5. Emberek csoportja. A többes használatot ebben az esetben a résztvevők sokasága teszi indokolttá.

a) ***osku|guimmežat*** ’felebarátok [= hitbarátok]’

Muhto allet divtte iežadet gohčoduvvot rabbin, dasgo okta lea din oahpaheaddji, ja dii lehpet buohkat ***oskuguimmežat***. ’De ti ne hívassátok

magatokat mesternek, mert egy a ti mesteretek, ti pedig mindnyájan **testvérek** vagytok.' (Máté 23,8)

Mesterségesen létrehozott (ilyen formában szótári alakkal nem rendelkező) összetett szó, mely az *osku* 'hit, vallás' és a *guimmežat* 'barátok, barátnők (együtt)' pluratívából épül föl. A lapp nyelv saját formája, ugyanis a bibliafordítások lehetséges átadó nyelvei közül ebben a pozícióban mindig a 'testvérek' szó figyelhető meg: svéd *bröder;* norvég *brør;* finn *veljiä*. A *guimmežat* korrelatív pluratíva, egyes paradigmáját a felhasznált szótárak nem jelölik, viszont Nielsen szótárában megtalálható a *gūimiš* 'barátok, pajtások' jelentésű egyes számú forma (Nielsen 1932: 194).

A korrelatív viszony kifejezésére egy denominális *-š* képző használatos. Ez olyan személyjelölő származékot képez, amely két vagy több személy egymáshoz való viszonyát fejezi ki (Nesheim 1942: 30; Korhonen 1981: 321; Lakó 1986: 69). Az *-š* képző kapcsolódása a tőhöz kétféleképpen történhet, attól függően, hogy páros vagy páratlan tőhöz járul-e. A páros tövű *guoibmi* 'barát' szó esetén a magánhangzós tőhöz kapcsolódik az *-š* képző. A kapcsolódás során *i* > *e* változás is bekövetkezik, illetve monoftongizáció is megfigyelhető: *guoipmi* > *guimmežat*.

Ebben a szemantikai kategóriában létezik olyan osztályozás is, melynek során a kapcsolatban állók viszonyának minősége alapján történik a csoportosítás. Ez alapján megkülönböztethetünk szimmetrikus kapcsolatot jelölő szavakat, vagyis amikor a személyek kölcsönös és azonos viszonyban állnak (erre példa a most vizsgált *guimmežat* szó), illetve aszimmetrikus kapcsolatokat jelölő szavakat, amikor is a személyek kölcsönös, de hierarchikus kapcsolatban állnak (pl. *áhčežat* 'apa és gyerek' < *áhčči* 'apa'; *ētneža(ga)t* 'anya és gyerek' < *eadni* 'anya').

2.5. Absztrakt viszonyok

a) *náhkarat* 'álom, alvás' (< *nagir* 'ua.')

Go Jovsset morihii ***nahkáriinnis*** [LocPlPx3Sg], *de son dagai nugo Hearrá eŋgel lei gohččon, ja válddii Márjjá lusas áhkkán.* 'József pedig, amikor felébredt **álmából**, úgy cselekedett, ahogyan az Úr angyala parancsolta neki: magához vette feleségét.' (Máté 1,24)

A szó szintén részleges, konkretizáló pluratíva, ugyanis – hasonlóan az anyagnevekhez – az egyes számú alak (*nágir* 'álom, alvás') általános jelentéssel rendelkezik, míg a többes konkrét jelentéssel: *mánás ledje nahkárat* 'a gyerek aludt' (= a gyereknek álmai voltak) (Nickel 1990: 506). Az 'álom' szó többes számú használata finn hatást feltételez, ahol a többes szám kö-

rülmény- vagy állapothatározói funkciójú: *puhua unissaan* ’beszél álmában’, *olla nukuksissa* ’alszik’ (vö. Karlsson 1957). A skandináv nyelvekben nincs ilyen jellegű konstrukció.

b) fámut ’erő’ (< *fápmu* ’ua.’)

*Son dajai bálvaleddjiidasas: Dat lea gásttašeaddji Johanas. Son lea bajásčuoččáldahttojuvvon jábmiid luhtte; danne sus leat dakkár **fámut**.* ’És ezt mondta szolgáinak: Ez Keresztelő János, ő támadt fel a halottak közül, és ezért működnek általa a csodatevő **erők**.’ (Máté 14,2)

A szó fakultatív pluratíva, mivel az egyes és a többes forma is hasonló jelentésben használatos.

Irodalom

Armutlieva, Christina 2004: Az inari és a kildini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján. FUD 11: 20–24.

Biblia. Károli-féle fordítás. (www.biblia.hu)

Biblia. A Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája. (www.kereszteny.hu/biblia)

Braun, Maximilian 1930: Das Kollektivum und das Plurale tantum im Russischen: ein bedeutungsgeschichtlicher Versuch. Leipzig.

Bussmann, Hadumod 1996: Routledge Dictionary of Language and Linguistics. London and New York.

Dusnoki Gergely 2005: The Names of the Diseases in Northern Saami Bible Translations. FUD 12: 13–22.

Glück, Helmut (szerk.) 1993: Metzler Lexikon Sprache. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart-Weimar.

Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. FUD 10: 94–100.

Fábián Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. FUD 11: 54–61.

Fábián Orsolya 2007: A ’dicsőség’ szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban. FUD 14: 23–33.

Fodor György 2007: Terminológiai kérdések a Máté evangélium erza-mordvin és karjalai fordításaiban. FUD 14: 35–43.

Friis, J. A. 1887: Ordbok over det lappiske sprog med latinsk og norsk forklaring samt en oversigt sprogets gramatik. Christiania.

Hedlund, Cecilia–Larsson, Lars-Gunnar 2011: Ii dušše duoddaris! Lärobok i nordsamiska. Edita Västra Aros, Västerås.
Ingo, Rune 1978: Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat. Åbo Akademi, Turku.
Ingo, Rune 1997: Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus II. Ruumiinosia ja vaatteita tarkoittavat sanat. Vaasan yliopisto. Humanistinen tiedekunta. Käännösteorian ja ammattikielten tutkijaryhmä, Vaasa.
Karlsson, Göran 1957: Suomen kielen nukuksissa ja hereillä tyypiset paikallisija adverbit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
Kelemen Ivett 2008: A plurale tantum az északi lappban. FUD 15: 35–48.
Kelemen Ivett 2009: Az *-š* korrelatív képző funkciói az északi lappban. FUD 16: 47–55.
Kelemen Ivett 2010: A páros testrésznevek számhasználati kérdései az ugor nyelvekben. FUD 17: 25–32.
Kelemen Ivett: 2011a: Examination of number-problems in the North Saami (with special regard to pluralia tantum). CIFU-11/4: 208–214.
Kelemen Ivett 2011b: Pluratívák szintatikai és szemantikai vizsgálata az északi lappban. FUD 18: 89–98.
Keresztes László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translationș. FUD 12: 50–55.
Keresztes László 2008: A vepsze irodalmi nyelv az új evangéliumfordítás tükrében. FUD 15: 49–64.
Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. FUD 16: 57–89.
Kerezsi Ágnes 2009: Az uráli népek néprajza. Fenno-Ugrica Pázmániensia II. Piliscsaba.
Koivulehto, Jorma 2002: Häät. Virittäjä 106/4: 490–507.
Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
Lagercrantz, Eliel 1939: Lappischer Wortschatz I–II. Lexica Societatis Fennougricae 6. Helsinki.
Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Lindahl Erico–Öhrling Johanne 1780: Lexicon Lapponicum. typis Joh. Georg. Lange.
Maticsák Sándor 2004: A plurale tantum a mordvinban. In: Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. ELTE Finnugor Tanszék. Budapest. 264–276.

Maticsák Sándor 2005: A képzővé válás kora a mordvinban. FUD 12: 69–86.
Maticsák Sándor 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel'?* FUD 13: 41–54.
Maticsák Sándor 2010: Egy grammatikalizálódás első lépései (erza-mordvin *luv* 'rend'). FUD 17: 33–44.
Nesheim, Asbjørn 1942: Der lappische Dualis mit Berücksichtigung finnisch-ugrischer und indogermanischer Verhältnisse. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. II. Hist-Filos. Klasse. No. 5. Oslo.
Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget. Oslo.
Nielsen, Konrad 1926: Lærebok i Lappisk I. Grammatikk. I. Kommisjon: A. W. Brøggers Boktrykkeries Forlag. Oslo.
Nielsen, Konrad 1932–1956: Lappisk Ordbok–Lapp Dictionary I–III. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
Palo, Triinu 2000: Suomen ja viron pluratiivit eli monikkosanat. CIFU–9/6: 22–28.
Peneva, Denica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. FUD 11: 101–112.
Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl et Søn. Christinania.
Qvigstad, J. K.–K. B. Wiklund 1899: Bibliographie der Lappischen Litteratur. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XIII. Helsinki.
Rajala, Britta (szerk.) 1998: Ođđa testamenta. Det Norske Bibelselskap og Verbum Forlag. Oslo. http://www.bibelen.no
Ravila, Paavo 1939: Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. FUF 27: 1–136.
Saas, Franciscus Wilhelmus 1965: Pluralia tantum. Assen.
Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi. Girji OS. Kárášjohka.
Sammallahti, Pekka–Nickel, Klaus Peter 2006: Sámi–duiskka sátnegirji. Saamisch–deutsches Wörterbuch. Davvi Girji OS. Kárášjohka.
Sammallahti, Pekka 2007: Gielladutkama terminologiija. Davvi Girji, Kárášjohka.
Sárosi Andrea 2006: A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai. FUD 13: 95–102.
Sárosi Andrea 2007: Az egyházi terminológia elemzése Márk evangéliumának vogul fordításaiban. FUD 14: 119–131.
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki, 1955–1981.
SSA = Suomen sanojen alkuperä (toim. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000.

Tamás Ildikó 2007: Tűzön át, jégen át. A sarkvidéki nomád lappok énekhagyománya. Napkút Kiadó. Budapest.
UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch. Ed. Rédei Károly. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988–1991.
H. Varga Márta 2011: A magyar szókészlet hiányos paradigmájú főnevei. A plurale tantumok. (Kézirat.)
Vilkuna, Maria 2003: Suomen lauseopin perusteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.

*

The Examination of Northern Saami plurativas in the Matthew Gospel

In this study special lingual phenomena, the *plurativa*, will be investigated within the Northern Saami Matthew Gospel. With the term of *plurativa* (*pluratiivi* in Finnish, *pluratiiva* in Saami) those words will be marked where the singular or the collective meaning has or can have a plural form. In the Matthew Gospel sixteen pluratives were examined: *alimat* 'waist, hip'; *bealjit* 'a pair of '(two) ears'; *beas'sážat* 'Easter'; *beassášmállását* 'Easter lunch'; *biktasat* 'cloth, clothing'; *čalmmit* 'a pair of (two) eyes; face' *fámut* 'force'; *gápmagat* 'a pair of (two) shoes'; *gárvenat* 'cumin'; *heajat* 'wedding, holiday'; *headjamállásat* 'wedding dinner'; *headjabiktasat* 'wedding dress'; *jáffut* 'flour'; *oskuguimmežat* 'soul mates'; *nahkárat* 'dream, sleep'; *sálttit* 'salt'. In the following article the semantic and structural examination of the above mentioned words will be done and the word's etymology will be also mentioned where it is possible.

IVETT KELEMEN

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
DEBRECEN, 2012

Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozatlan névragozásban II.[1]

KERESZTES László

Az erza-mordvin névragozást Maticsák Sándor dolgozta föl és tette közzé magyarul (vö. Maticsák 2003: 143–164). Ugyanilyen szempontok szerint magam is gyűjtöttem anyagot a moksa névszóragozás kérdéseiről, és Ny. V. Butilov segítségével összeállítottam és alább közzé teszem a moksa-mordvin névragozás vázlatát.

Az erza esetragok kapcsolódási szabályainak leírásához Maticsák (2003: 143) öt megkülönböztető jegyet vett figyelembe:

a) a tővéghangzó (magánhangzó, ill. mássalhangzó),
b) a mássalhangzós tő (egyszerű, ill. kapcsolat),
c) a tő (utolsó szótagjának) magánhangzója (palatális, ill. veláris),
d) a szóvégi vagy az utolsó szótagközi mássalhangzó minősége (palatális, ill. nem palatális; lágy, ill. kemény),
e) a szóvégi mássalhangzó szonoritása (zöngés, ill. zöngétlen).

A fenti elvek alapján vázolom a tő és esetrag kapcsolatát én is. Megjegyzem azonban, hogy egy kissé eltérek Maticsák tárgyalási sorrendjétől, mert – a felesleges ismétlések elkerülése végett – a ragokat másképpen csoportosítom, és ennek megfelelően ismertetem a morféma-alternációkat. Másfelől nyílvánvaló, hogy a moksa fonetika eltér az erzától, ezért Maticsák szempontjait moksa oldalról ki kellett egészítenem újabbakkal.

A tövek és az esetragok kapcsolatát a következő sorrendben vázoltam (vö. FUD 18: 100–113): határozatlan ragozás 1) nominativus, 2) genitivus(-accusativus), dativus(-allativus), 3) lativus, ablativus, 4) illativus, inessivus, elativus. Ebben a részben a határozatlan névragozás további toldalékokait tárgyalom: 5) prolativus, abessivus, translativus, comparativus, causativus, 6) többes nominativus (vö. Keresztes 2011a: 63–65).

[1] A tanulmány első részét folyóiratunk előző számában (FUD 18: 99–116) közöltük. *(A szerk.)*

8. Prolativus *-va, -ga, -ka, -gä [-ва, -га, -ка, -гя/-ге]* (Jevszevjev 1934/1963: 320, 323–327; Grammatika 1962: 193, 147–151; Grammatika 1980: 158, 172–174; MdChr 1990: 55; MK 2000: 53)

a) A szóvégi magánhangzó, ill. mássalhangzó releváns a toldalék alternánsainak kapcsolódásakor. Magánhangzó után ***-va*** áll: *varma* 'szél' : *varma-va, pe* 'vég' : *pe-va, kši* 'kenyér' : *kši-va, kino* 'mozi' : *kino-va, kelu* 'nyírfa' : *kelu-va, śeďi* 'szív' : *śeďi-va.* (Kivétel: *ki* 'út' : *ki-gä.)* Mássalhangzó után ***-ga (-gä) vagy -ka*** használatos: *tol* 'tűz' : *tol-ga, bazar* 'piac' : *bazar-ga,* ill. *viŕ* 'erdő' : *viŕ-ga (~ -gä), käľ* 'nyelv' : *käľ-gä, śťiŕ* 'lány' : *śťiŕ-gä, jofks* 'mese' : *jofks-ka.* Az irodalmi átírás e tekintetben nem különbözik a fonematikustól: *варма: варма-ва, пе : пе-ва, кши : кши-ва, кино : кино-ва, келу : келу-ва, седи : седи-ва | тол : тол-га, базар : базар-га, вирь : вирь-га ~ -гя, кяль : кяль-гя, стирь : стирь-гя, ёфкс-ка.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta általában nem megkülönböztető jegy: *śorma* 'levél' : *śorma-va, šuftə* 'fa' : *šuftə-va, äŕkə* 'tó' : *äŕkə-va | сёрма-ва, шуфта : шуфто-ва, эрьхке-ва.*

A szóvégi teljes, nyílt magánhangzók közül a palatális *ä* a kemény mássalhangzós toldalék előtt velarizálódik: *pŕä* 'fej' : *pŕa-va, uľćä* 'utca' : *uľća-va | пря : пря-ва, ульця : ульця-ва.*

c) A lappangó mássalhangzós tövekben a lativus rag a nominativusi alapalakhoz járul : *todu* 'párna' : *todu-va, iľi* 'ág, hajtás' : *iľi-va, vani* 'pásztor' : *vani-va | моду-ва, или-ва, ваны-ва.* Egyetlen szóban a prolativus rag egy lappangó *j*-s tőhöz járul: *ki* 'út' : *ki-gä* < **kij-gä.* Megjegyzendő, hogy az E-ban is a prolativus őrizte meg a *j*-s tövet: *kija-va.* Régebbi forrásokban a rag a következőképpen is szerepel: *-ге*.

d) A tő mássalhangzójának egyszerű vagy kapcsolat volta ugyancsak nem releváns: *lov* 'hó' : *lov-ga, käľ* 'nyelv' : *käľ-gä, karks* 'öv' : *karks-ka, keńkš* 'ajtó' : *keńkš-ka | лов-га, кяль-гя, каркс-ка, кенкш-ка.*

e) Az utolsó szótagi magánhangzó veláris, ill. palatális volta nem releváns a moksában: *kär* 'kéreg' : *kär-ga, kal* 'hal' : *kal-ga | кяр-га, кал-га.*

f) A tő utolsó mássalhangzójának veláris, ill. palatális volta viszont igen fontos szempont a *-ga,* ill. *-gä* alternánsok használata tekintetében:

Veláris és palatális párok:

t – ť: *stuďent* 'diák': *stuďent-ga (студент-га), krovať* 'ágy': *krovať-gä (кровать-гя)*
d – ď: *kud* 'ház' : *kud-ga (куд-га), veď* 'víz' : *veď-gä (ведь-гя)*
s – ś: *ozks* 'ima' : *ozks-ka (озкс-ка), riś* 'hiúz' : *riś-gä (рысь-гя)*

z – ź: *kuz* ’lucfenyő’ : *kuz-ga (куз-га), ľivəź* ’verejték’ : *ľivəź-gä (ливозь-гя)*
c – ć: *puʀc* ’malac’ : *puʀc-ka (пурхц-ка), grać* ’varjú’ : *grać-gä (граць-гя)*
n – ń: *jon* ’irány’ : *jon-ga (ён-га), lomań* ’ember’ : *lomań-gä (ломань-гя)*
l – ľ: *kel* ’sógornő’ : *kel-ga (кел-га), śeľ* ’öl’ : *śeľ-gä (сель-гя)*
r – ŕ: *kär* ’kéreg’ : *kär-ga (кяр-га), maŕ* ’alma’ : *maŕ-gä (марь-гя)*

Mindig palatalizáltnak számítanak a M-ban még a következő mássalhangzók is:

j: *pej* ’fog’ : *pej-gä (пей-гя)*
č: *veńč* ’csónak’ : *veńč-gä (венч-гя), vrač* ’orvos’ : *vrač-gä (врач-гя)*

Kemény tőként viselkednek a következők:

š: *keńkš* ’ajtó’ : *keńkš-ka (кенкш-ка)*
ž: *šuž* ’árpa’ : *šuž-ga (шуж-га)*

Mindig keményen viszont a következők:

p – b: *pop* ’pópa’ : *pop-ga (поп-га), klub* ’klub’ : *klub-ga (клуб-га)*
k – g: *vek* ’évszázad’ : *vek-ga (век-га), flag* ’zászló’ : *flag-ga (флаг-га)*
f – v: *kožf* ’levegő’ : *kožf-ka (кожф-ка), snav* ’borsó’ : *snav-ga (лов-га)*
χ: *gŕeχ* ’bűn’ : *gŕeχ-ga (грех-га)*

g) A szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége viszont nem releváns: *pangə* ’gomba’ : *pangə-va, pińgə* ’idő’ : *pińgə-va, pekə* ’has’ : *pekə-va, piľə* ’fül’ : *piľə-va.* Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli a tőséghangzót: *панга : панго-ва, пиньге : пиньге-ва, пеке : пеко-ва, пиле : пиле-ва.* (Vö. a b-pontot!) Egy szóban – *langə* ’felszín’ – a szabályos prolativusi forma **langə-va* lenne. Ennek a szónak toldalékos alakjai névutóvá váltak. A prolativusi névutó *langa!*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta releváns:

p – b: *pop* ’pópa’ : *pop-ga* (поп-га), klub* ’klub’ : *klub-ga (клуб-га)*
t – d: *śvet* ’világ’: *śvet-ga* (свет-га), kud* ’ház’ : *kud-ga (куд-га),*
ť – ď: *krovať* ’ágy’: *krovať-gä* (кровать-гя), käď* ’kéz’ : *käď-gä (кядь-гя)*
k – g: *vek* ’évszázad’ : *vek-ga* (век-га), flag* ’zászló’ : *flag-ga (флаг-га)*
s – z: *saraz/-s* ’tyúk’ : *saraz-ga (сараз-га)*
ś – ź: *kelaź/-ś* ’róka’ : *kelaź-gä (кела-гя)*
š – ž: *meš* ’méh’ : *meš-ka (меш-ка), šuž* ’árpa’ : *šuž-ga (шуж-га)*
f – v: *kožf* ’levegő’ : *kožf-ka (кожф-ка), ťev* ’dolog’ : *ťev-ga (тев-га)*
χ: *gŕeχ* ’bűn’ : *gŕeχ-ga* (грех-га)*

Ugyanez a helyzet a rezonánsok után is: *l – ľ, r – ŕ, n – ń,* pl. *kal* ’hal’ : *kal-ga (кал-га); kaľ’* fűzfa’ : *kaľ-gä (каль-гя).*

A szakirodalom nem egységes a változatokat illetően. Butilov például zöngétlen hangok *(p, t, ť, χ)* után is írt zöngés alternánst. Ez részben adódhat a mechanikus toldalékolásból, másrészt pedig annak is tulajdonítható, hogy a mássalhangzó utáni variánsok közül ma a zöngések dominálnak. Jevszevjev (1934/1963: 320–321) még zöngétlen lágy mássalhangzók után – „ritkán” megjegyzéssel – *-kä* alternánst is felvesz; példát viszont nem hoz. Az ő szabálya szerint olyan alakokat konstruálhatunk, mint pl. *krovaťʼ* ’ágy’: **krovaťʼ-kä, grać* ’varjú’ : **grać-kä.* Ugyanígy zöngétlen kemény mássalhangzó után *-ka* lenne a helyes: **śvet-ka, *pop-ka.*

9. Abessivus *-ftəmə [-фтома]* (Jevszevjev 1934/1963: 321, 323–327; Grammatika 1962: 104–105, 155–157; Grammatika 1980: 158–159, 177–178; MdChr 1990: 55; MK 2000: 53)

A toldalék funkcióját tekintve képzőszerű, valószínűleg Paasonen mordvin kresztomátiájában ezért nem található az esetragok között (1909: 01–02), Jevszevjev óta viszont (1934/1963) az összes leíró nyelvtanban stabil tagja lett az esetrendszernek.

a) Az alapalak (nominativus) magánhangzó, ill. mássalhangzó végződése nem releváns. Utána az abessivus egyalakú: *vaľmä* ’ablak’ : *vaľma-ftəmə, pe* ’vég’ : *pe-ftəmə, kud* ’ház’ : *kud-ftəmə, kal* ’hal’ : *kal-ftəmə, käľ* ’nyelv’ : *käľ-ftəmə | вальма-фтома, пе-фтома, куд-фтома, кал-фтома, кяль-фтома.*

b) A tőséghangzó teljes vagy redukált volta nem releváns: *śorma* ’levél’ : *śorma-ftəmə, tumə* ’tölgy’ : *tumə-ftəmə, piľə* ’fül’ : *piľə-ftəmə | сёрма: сёрма-фтома, тума : тумо-фтома, пиле : пиле-фтома.* Biztonyos tőtípusokban a szóvégi redukált hang megmaradása vagy kiesése (nyelvjárásilag) ingadozhat: *šuftə* ’fa’ : *šuft-ftəmə ~ šuftə-ftəmə, piľgə* ’láb’ : *piľg-ftəmə ~ piľgə-fťəmə, śeľmə* ’szem’ : *śeľm-ftəmə ~ śeľmə-ftəmə | шуфта : шуфт-фтома ~ шуфто-фтома, пильге : пильг-фтома ~ пильг-фтема.* (Vö. Jevszevjev 1934/1963: 324–325.)

A szóvégi teljes, nyílt *ä* velarizálódik: *pŕä* ’fej’ : *pŕa-ftəmə, uľćä* ’utca’ : *uľća-ftəmə | пря : пря-фтома, ульця : ульця-фтома.*

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az abessivus rag a nominativusi alapalakokhoz járul : *todu* ’párna’ : *todu-ftəmə, ińži* ’vendég’ : *ińži-ftəmə, vani* ’pásztor’ : *vani-ftəmə | моду-фтома, инжи-фтома, ваны-фтома.*

d) A mássalhangzós tő egyszerű mássalhangzós, ill. mássalhangzó-kapcsolat volta sem releváns: *pej* ’fog’ : *pej-ftəmə, piks* ’kötél’ : *piks-ftəmə* | *пей-фтома, пикс-фтома.*

e) A tő utolsó szótagi magánhangzójának (veláris, ill. palatális) nincs szerepe a toldalék kapcsolódásában: *mäl’* ’ész, kedv’ : *mäl’-ftəmə, kši* ’kenyér’ : *kši-ftəmə, pop* ’pópa’ : *pop-ftəmə* | *мялкь-фтома, кши-фтома, поп-фтома.*

f) A tővégi mássalhangzó lehet kemény vagy lágy. A mai irodalmi nyelvben az a tendencia látszik, hogy ez a toldalékolás szerint nem releváns, mert a toldalék egyöntetűen *-ftəmə: kal* ’hal’ : *kal-ftəmə, kaľ* ’fűzfa’ : *kaľ-ftəmə , vlaśť* ’hatalom’ : *vlaśť-ftəmə* | *кал-фтома, каль-фтома, власть-фтома.* Bizonyos tőtípusokban a szóvégi redukált hang megmaradása vagy kiesése (nyelvjárásilag) ingadozhat: *oftə* ’medve’ : *oft-ftəmə ~ oftə-ftəmə, śeľmə* ’szem’ : *śeľmə-ftəmə* | *офт-(о)фтома, сельмо-фтома.* (Vö. Jevszevjev 1934/1963: 324–325.)

g) A főnév utolsó szótagközi kemény, ill. lágy mássalhangzójának nincs szerepe a toldalék kapcsolódásában: *kal* ’hal’ : *kal-ftəmə, kaľ* ’fűzfa’ : *kaľ-ftəmə, šuftə* ’fa’ : *šuft-ftəmə, ťäšťə* ’csillag, jel’ : *ťäšť-ftəmə* | *кал-фтома, каль-фтома, шуфт-фтома, тяшть-фтома.* Jevszevjev (1934/1963: 324–325) szerint nyelvjárásilag van *-fťəmə* variáns is palatális szavakban: *тяшть : тяшт-фтема, пильгя* ’láb’ : *пильк-фтема, вирь* ’erdő’ : *вирь-фтема.*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngétlen vagy zöngés voltának nincs megkülönböztető szerepe:

p – b: *pop* ’pópa’ : *pop-ftəmə (поп-фтома), klub/-p* ’klub’ : *klub-ftəmə (клуб-фтома)*
t – d: *śvet* ’világ’: *śvet-ftəmə (свет-фтома), kud* ’ház’ : *kud-ftəmə (куд-фтома)*
f – v: *kožf* ’levegő’ : *kožf-ftəmə (кожф-фтома), ťev* ’dolog’ : *ťev-ftəmə (тев-фтома)*
χ: *gŕeχ* ’bűn’ : *gŕeχ-ftəmə (грех-фтома)*

Ugyanez a helyzet a rezonánsok után is: *l – ľ, r – ŕ, n – ń,* pl. *kär* ’kéreg’ : *kär-ftəmə (кяр-фтома), viŕ* ’erdő’ : *viŕ-ftəmə (вирь-фтома), on* ’álom’ : *on-ftəmə (он-фтома), lomań* ’ember’ : *lomań-ftəmə (ломань-фтома).*

10. Translativus *-ks, - əks [-кс, -окс, -екс]* (Jevszevjev 1934/1963: 320–321, 323–327; Grammatika 1962: 153–155; Grammatika 1980: 159, 174–176; MdChr 1990: 55; MK 2000: 53, 68–69)

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) csak részben megkülönböztető jegy. A szóvégi magánhangzó után ***-ks*** áll: *moda* 'föld' : *moda-ks, pe* 'vég' : *pe-ks, ši* 'nap' : *ši-ks, todu* 'párna' : *todu-ks.* Az orosz jövevényszavakkal is ez a helyzet: *dača* 'nyaraló' : *dača-ks, točka* 'pont' : *točka-ks, kino* 'mozi' : *kino-ks.* Az irodalmi nyelvben: *мода : мода-кс, пе-кс, ши-кс, моду-кс, дача-кс, точка-кс, кино-кс.* A nyílt *ä* a translativus ragja előtt is *a*-vá válik: *ṕŕä 'fej' : ṕŕa-ks, uľćä* 'utca' : *uľća-ks* | *пря : пря-кс, ульця : ульцякс.*

Mássalhangzó után a rag lehet ***-ks*** alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-ks, on* 'álom' : *on-ks, sur* 'ujj' : *sur-ks, veď* 'víz' : *veď-ks, pej* 'fog' : *pej-ks.* Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angəl* 'angyal' : *angəl-ks, bazar* 'piac' : *bazar-ks, pop* 'pap' : *pop-ks.* Mássalhangzókapcsolat után előhangzós *-əks* toldalék használatos, pl. *jofks* 'mese' : *jofks-əks, piks* 'kötél' : *piks-əks.* Jövevényszavakban is találunk előhangzós alternánst, pl. *tańəc* 'tánc' : *tańəc-əks, vrač* 'orvos' : *vrač-əks.* Irodalmi megfelelők a következők: *нал-кс, он-кс, сур-кс, ведь-кс, пей-кс, ангел-кс, базар-кс, поп-кс; ёфкс-окс, пикс-окс, танец-екс, врач-екс.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-ks, pakśä* 'szántóföld' : *pakśa-ks; kizə* 'nyár, év': *kizə-ks, tumə* 'tölgy' : *tumə-ks, pandə* 'hegy' : *pandə-ks, keńžə* 'köröm' : *keńžə-ks, śeľmə* 'szem' : *śeľmə-ks.* Ez az irodalmi átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *киза : кизо-кс, тума : тумо-кс, панда : пандокс, кенже : кенже-кс, сельме : сельмо-кс.*

c) A lappangó mássalhangzós tövekben e toldalék is a nominativushoz járul: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-ks, śeďi* 'szív' : *śeďi-ks, vani* 'pásztor' : *vani-ks* | *келу : келу-кс, седи : седи-кс, ваны : ваны-кс.*

d) A szóvégi mássalhangzó-torlódás megkülönböztető jegy: *tol* 'tűz' : *tol-ks, käľ* 'nyelv' : *käľ-ks.* Torlódás után viszont előhangzós alternáns van: *karks* 'öv' : *karks-əks, keńkš* 'ajtó' : *keńkš-əks* | *тол : тол-кс, кяль : кяль-кс, каркс : каркс-окс, кенкш : кенкш-екс.* Újabb jövevényszavakban mássalhangzó-kapcsolatban is előfordul: *stuďent* 'diák' *: stuďent-ks ~ -əks, vlaśť* 'hatalom' : *vlaśť-ks ~ -əks* | *студент-(о)кс, власть-(е)кс.* Ugyanakkor egy mássalhangzó után is találunk előhangzós változatot, vagy ingadozó alako-

kat, pl. *vek* 'évszázad' : *vekə-ks, tańəc* 'tánc' : *tańəc-əks, vrač* 'orvos' : *vrač-əks, śvet* 'világ' : *śvet-(ə)ks, ruz* 'orosz' : *ruz-ks ~ -əks, šuž* 'árpa' : *šuž-ks ~ -əks* | *век-окс, танец-екс, врач-екс, свет-(о)кс, руз-(о)кс, шуж-(е)кс*.

e) A tő utolsó szótagi magánhangzójának az erzával ellentétben nincs jelentősége a ragok kapcsolódása tekintetében. (A nominativusról írottakat l. FUD 18: 100–102.)

f) A szóvégi mássalhangzó palatális, ill. nem palatális voltának nincs jelentősége:

Veláris és palatális párok:

d – ď: *kud* 'ház' : *kud-ks (куд-кс), käď* 'kéz' : *käď-ks (кядь-кс)*
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-ks (куз-кс), ľivəź* 'verejték' : *ľivəź-ks (ливозь-кс)*
n – ń: *san* 'ér' : *san-ks (сан-кс), lomań* 'ember' : *lomań-ks (ломань-кс)*
r – ŕ: *ver* 'vér' : *ver-ks (вер-кс), mań* 'alma' : *mań-ks (марь-кс)*
j: *škaj* 'isten' : *škaj-ks (шкай-кс)*
š: *meš* 'méh' : *meš-ks (меш-кс)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* 'pópa' : *pop-əń (поп-кс), klub* 'klub' : *klub-ks (клуб-кс)*
f – v: *ťev* 'dolog' : *ťev-ks (тев-кс)*
χ: *gŕeχ* 'bűn' : *gŕeχ-ks (грех-кс)*

g) Ugyanez a helyzet a szótagközi mássalhangzójának kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangə* 'gomba' : *pangə-ks, pińgə* 'idő' : *pińgə-ks, pekə* 'has' : *pekə-ks, pińə* 'kutya' : *pińə-ks, ťäšťə* 'csillag, jel' : *täšťə-ks.* Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli e váltakozásokat: *панга : панго-кс, пиньге : пиньге-кс, пеке : пеко-кс, пине : пине-кс, тяште-кс*. (Vö. b-pont!)

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns a fonematikus írásban:

p – b: *klub* 'klub' : *klub-ks (клуб-кс)*
t – d: *tarad/-t* 'faág' : *tarad-ks (мараd-кс)*
k – g: *flag* 'zászló' : *flag-ks (флаг-кс)*
s – z: *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-ks (сараз-кс)*
ť – ď: *käď* 'kéz' : *käď-ks (кядь-кс)*
ś – ź: *kelaź/-ś* 'róka' : *kelaź-ks (келазь-кс)*
f – v: *ťev* 'munka' : *ťev-ks (тев-кс)*

A toldalék előtti zöngés mássalhangzó zöngétlenedik. Korábban ezt jelölték, újabban azonban az irodalmi helyesírás – a többes számmal ellentétben – nem jelöli.

11. Comparativus *-ška [-шка]* (Jevszevjev 1934/1963: 321, 323–327; Grammatika 1962: 152–153; Grammatika 1980: 158, 176–178; MdChr 1990: 55; MK 2000: 53, 68)

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) általában nem megkülönböztető jegy. A szóvégi magánhangzó után ***-ška*** áll: *moda* ’föld’ : *moda-ška, učа* ’juh’ : *učа-ška.* A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *uľćä* ’utca’ : *uľća-ška, kino* ’mozi’ : *kino-ška, kelu* ’nyírfa’: *kelu-ška.* Az irodalmi nyelvben ***-шка:*** *мода : мода-шка, уча : уча-шка, ульця : ульца-шка, кино : кино-шка, келу-шка.*

Mássalhangzó után a rag ugyancsak ***-ška*** alakú: *nal* ’nyíl’ : *nal-ška, sur* ’ujj’ : *sur-ška, veď* ’víz’ : *veď-ška, pej* ’fog’ : *pej-ška, jofks* ’mese’ : *jofks-ška, piks* ’kötél’ : *piks-ška*. Ugyanígy van a jövevényszavakban is: *angəl* ’angyal’ : *angəl-ška, bazar* ’piac’ : *bazar-ška, pop* ’pap’ : *pop-ška, vrač* ’orvos’ : *vrač-ška* | *нал-шка, сур-шка, ведь-шка, пей-шка, ёфкс-шка, пикс-шка, ангел-шка, базар-шка, поп-шка, врач-шка.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* ’föld’ : *moda-ška, pakśä* ’szántóföld’ : *pakśa-ška, tumə ’tölgy’* : *tumə-ška, pandə* ’hegy’ : *pandə-ška, keńžə* ’köröm’ : *keńžə-ška, śeľmə* ’szem’ : *śeľmə-ška.* Ez az irodalmi átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *тума : тумо-шка, панда : пандо-шка, кенже : кенже-шка, сельме : сельмо-шка.*

c) A lappangó mássalhangzós tövekben az alapalakhoz járul: *kelu* ’nyírfa’ : *kelu-ška, śeďi* ’szív’ : *śeďi-ška, vani* ’pásztor’ : *vani-ška* | *келу-шка, седи-шка, ваны-шка.*

d) A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *tol* ’tűz’ : *tol-ška, käľ* ’nyelv’ : *käľ-ška, karks* ’öv’ : *karks-ška, keńkš* ’ajtó’ : *keńkš-ška* | *тол-шка, кяль-шка,каркс-шка, кенкш-шка.* Ritkán: *suks* ’féreg’ : *suks-əška (сукс-ошка), jofks* ‘mese’ : *jofks-əška (ёфкс-ошка), puʀc* ’malac’ : *puʀc-əška (пурхц-ошка).*

e) A tő utolsó szótagi magánhangzójának nincs jelentősége: *kel* ’sógornő’ : *kel-ška, kal* ’hal’ : *kal-ška* | *кел-шка, кал-шка.*

f) A tő mássalhangzója is irreleváns: a kemény és lágy tövű szavakhoz egyöntetűen kapcsolódik a *-(ə)ška.*

Veláris és palatális párok:

t – ť: *švet* ’világ’: *švet-ška (свет-шка), krovať* ’ágy’: *krovať-ška (кровать-шка)*
d – ď: *kud* ’ház’ : *kud-ška (куд-шка), käď* ’kéz’ : *käď-ška (кядь-шка)*
z – ź: *kuz* ’lucfenyő’ : *kuz-ška (куз-шка), ľivəź* ’verejték’ : *ľivəź-ška (ливозь-шка)*
c – ć: *puʀc* ’malac’ : *puʀc-əška (пурхц-ошка), grać* ’varjú’ : *grać-ška (граць-шка)*
n – ń: *san* ’ér’ : *san-ška (сан-шка), lomań* ’ember’ : *lomań-ška (ломань-шка)*
r – ŕ: *ver* ’vér’ : *ver-ška (вер-шка), mań* ’alma’ : *mań-ška (марь-шка)*

Palatalizáltnak számítanak a M-ban még a következő mássalhangzók is:

j: *škaj* ’isten’ : *škaj-ška (шкай-шка)*
č: *vrač* ’orvos’ : *vrač-ška (врач-шка)*
š: *meš* ’méh’ : *meš-ška (меш-шка)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* ’pópa’ : *pop-ška (поп-шка), klub* ’klub’ : *klub-ška (клуб-шка)*
k – g: *vek* ’évszázad’ : *vek-ška (век-шка), flag* ’zászló’ : *flag-ška (флаг-шка)*
f – v: *kožf* ’levegő’ : *kožf-ška (кожф-шка), ťev* ’dolog’ : *ťev-ška (тев-шка)*
χ: *gŕeχ* ’bűn’ : *gŕeχ-ška (грех-шка)*

g) A szótagközi mássalhangzójának kemény, ill. lágy minősége hasonlóképpen nem releváns: *pangə* ’gomba’ : *pangə-ška, pińgə* ’idő’ : *pińgə-ška, pekə* ’has’ : *pekə-ška, pińə* ’kutya’ : *pińə-ška | панга : панго-шка, пиньге : пиньге-шка, пеке : пеко-шка, пине : пине-шка.*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés/zöngétlen volta sem releváns.

t – d: *tarad/-t* ’faág’ : *tarad-ška (марад-шка)*
ť – ď: *vlaśť* ’hatalom’ : *vlaśť-ška (власть-шка), veď* ’víz’ : *veď-ška (ведь-шка)*
s – z: *saraz/-s* ’tyúk’ : *saraz-ška (сараз-шка)*
f – v: *usf* ’rakomány’ : *usf-ška (усф-шка), ťev* ’munka’ : *ťev-ška (тев-шка)*

A toldalék előtti tővéghangzó a kiejtésben zöngétlenedik, de az irodalmi helyesírás ezt nem jelöli.

12. Causativus *-nksə, -ənksə [-нкса, -онкса, -енкса]* (Jevszevjev 1934/1963: –; Grammatika 1962: 105, 157–159; Grammatika 1980: 159, 178; MdChr 1990: 55; MK 2000: 53–54, 69)

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi magánhangzó után ***-nksə*** áll: *moda* ’föld’ : *moda-nksə, pakśä* ’szántóföld’ : *pakśa-nskə, kši* ’kenyér’ : *kši-nksə.* A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *točka* ’pont’ : *točka-nksə, uľćä* ’utca’ : *uľća-nksə, kino* ’mozi’ : *kino-nksə.* Az irodalmi nyelvben ***-нкса:*** *мода : мода-нкса, пакся : пакся-нкса, кши : кши-нкса, точка : точка-нкса, ульця : ульця-нкса, кино : кино-нкса.*

Mássalhangzó után a rag ***-ənksə*** alakú: *nal* ’nyíl’ : *nal-ənksə, on* ’álom’ : *on-ənksə, sur* ’ujj’ : *sur-ənksə, veď* ’víz’ : *veď-ənksə, pej* ’fog’ : *pej-ənksə, jofks* ’mese’ : *jofks-ənsə, piks* ’kötél’ : *piks-ənsə*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* ’angyal’ : *angel-ənksə, bazar* ’piac’ : *bazar-ənksə, pop* ’pap’ : *pop-ənksə, vrač* ’orvos’ : *vrač-ənksə*. Az irodalmi alakok: *нал-онкса, он-онкса, сур-онкса, вед-енкса, пе-енкса, ёфкс-онкса, пикс-онкса, ангел-онкса, базар-онкса, поп-онкса, врач-енкса.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* ’föld’ : *moda-nksə, pakśä* ’szántóföld’ : *pakśa-nksə, kizə* ’nyár, év’: *kizə-nksə, pandə* ’hegy’ : *pandə-nksə, keńžə* ’köröm’ : *keńžə-nksə, śeľmə* ’szem’ : *śeľmə-nksə* | *мода-нкса, киза : кизо-нкса, панда : пандо-нкса, кенже : кенже-нкса, сельме : сельмо-нкса.*

c) A lappangó mássalhangzós tövekben leíró szempontból *-v-ənksə, -j-ənksə* toldalék látszik. Ezekben az allomorfokban a mássalhangzó történetileg a szótőhöz tartozik, így a toldalék tulajdonképpen itt is *-ənksə* formában írható le: *kelu* ’nyírfa’ : *kelu-v-ənksə, maći* ’liba’ : *maći-j-ənksə, śeďi* ’szív’ : *śeďi-j-ənksə, vani* ’pásztor’ : *vani-j-ənksə* | *келу : келув-онкса, маци-енкса, седи : седи-енкса, ваны : ваны-енкса.*

d) A szóvégi mássalhangzó-kapcsolat nem megkülönböztető jegy: *tol* ’tűz’ : *tol-ənksə, käľ* ’nyelv’ : *käľ-ənksə, karks* ’öv’ : *karks-ənksə, keńkš* ’ajtó’ : *keńkš-ənksə* | *мол : мол-онкса, кяль : кял-енкса, каркс : каркс-онкса, кенкш : кенкш-енкса.*

e) A tő utolsó szótagi magánhangzójának az erzával ellentétben nincs jelentősége a ragok kapcsolódása tekintetében.

f) A tő mássalhangzója sem releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak:

Veláris és palatális párok:

d – ď: *kud* ’ház’ : *kud-ənksə (куд-онкса), käď* ’kéz’ : *käď-ənksə (кяд-енкса)*
s – ś: *piks* ’kötél’ : *piks-ənksə (пикс-онкса), riś* ’hiúz’ : *riś-ənksə (рыс-енкса)*
z – ź: *kuz* ’lucfenyő’ : *kuz-ənksə (куз-онкса), ľivəź* ’verejték’ : *ľivəź-ənksə (ливоз-енкса)*
c – ć: *purc* ’malac’ : *purc-ənksə (пурхц-онкса), grać* ’varjú’ : *grać-ənksə (грацц-енкса)*
n – ń: *san* ’ér’ : *san-ənksə (сан-онкса), lomań* ’ember’ : *lomań-ənksə (ломан-енкса)*
l – ľ: *kel* ’sógornő’ : *kel-ənksə (кел-онкса), kaľ* ’nyírfa’: *kaľ-enksə (кал-енкса)*
r – ŕ: *ver* ’vér’ : *ver-ənksə (вер-онкса), maŕ* ’alma’ : *maŕ-ənksə (мар-енкса)*

Palatalizáltnak számítanak a M-ban még a következő mássalhangzók is:

j: *škaj* ’isten’ : *škaj-ənksə (шкай-енкса)*
č: *vrač* ’orvos’ : *vrač-ənksə (врач-енкса)*
š: *meš* ’méh’ : *meš-ənksə (меш-енкса)*
ž: *šuž* ’árpa’ : *šuž-ənksə (шуж-енкса)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* ’pópa’ : *pop-ənksə (поп-онкса), klub* ’klub’ : *klub-ənksə (клуб-онкса)*
k – g: *vek* ’évszázad’ : *vek-ənksə (век-онкса), flag* ’zászló’ : *flag-ənksə (флаг-онкса)*
f – v: *kožf* ’levegő’ : *kožf-ənksə (кожф-онкса), ťev* ’dolog’ : *ťev-ənksə (тев-онкса)*
χ: *gŕeχ* ’bűn’ : *gŕeχ-ənksə (грех-онкса)*

g) Ugyanez a helyzet a szótagközi mássalhangzójának kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangə* ’gomba’ : *pangə-nksə, pińgə* ’idő’ : *pińgə-nksə, pekə* ’has’ : *pekə-nksə, pińə* ’kutya’ : *pińə-nksə | панга : панго-нкса, пиньге : пиньге-нкса, пеке : пеко-нкса, пине : пине-нкса.*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns:

t – d: *tarad/-t* ’faág’ : *tarad-ənksə (марад-онкса)*
ť – ď: *vlašť* ’hatalom’ : *vlašť- ənksə (власт-енкса), veď* ’víz’ : *veď-ənksə (вед-енкса)*

s – z: *saraz/-s* ’tyúk’ : *saraz-ənksə (сараз-онкса)*
f – v: *usf* ’rakomány’ : *usf-ənksə (усф-онкса), ťev* ’munka’ : *ťev-ənksə (тев-онкса)*

13. Nominativus pluralis *-t, -t’ [-m, -mь]* (Jevszevjev 1934/1963: 321–323, 323–327; Grammatika 1962: 76–79; Grammatika 1980: 145–148; MdChr 1990: 55–56; MK 2000: 41–46)

A többes szám jele szerepel a legtöbb mordvin szótárban az egyes nominativus után a főnév másik alapalapjaként. A legtöbb fonetikai változás ugyanis ez előtt a toldalék előtt következik be. A moksában a többes jel előtti zöngésségi hasonulás (= zöngétlenedés) fonetikailag legtöbbször jelölt. Megjegyzendő, hogy a határozatlan főnévragozásban az indeterminatív ragozásnak nincs esetparadigmája, csak többes nominativusa. Minthogy más toldalékok előtt ma már a fonematikus írásmód dominál az irodalmi átírásban, azaz nem jelölik a zöngésség szerinti asszimilációkat és összeolvadásokat *(кядь-кс, -с [кять-кс, кя-ц]* | *куд-кс, -с [кут-кс, куц]* stb.) véleményem szerint itt sem feltétlenül indokolt a fonetikus eljárás, tehát *(кус-т* helyett inkább *куз-т* lenne a helyes). Az anyanyelvi beszélők minden bizonnyal automatikusan tudják ezeket a fonetikai változásokat, és az iskolások számára is nyilvánvalóvá válnának a morfémák kapcsolódási szabályai. A következőkben a finnugor átírás fonematikus változatában közlöm a legfőbb típusokat, és megadom a cirill betűs irodalmi írás betű szerinti változatát is. A többes jel minden esetben egyetlen mássalhangzóból áll *(-t, -ť)*, amely változatok jelzik az ősi hangrendet és illeszkedést, illetőleg a régi idők szabályainak reliktumai.

a) A tővéghangzó lehet teljes magánhangzó vagy mássalhangzó. A többes jel magánhangzó után ***-t/-t’****: śorma* ’levél’ : *śorma-t, pakśä* ’szántóföld’ : *pakśa-t, pŕä* ’fej’ : *pŕa-t, ši* ’nap’ : *ši-t, kino* ’mozi’ : *kino-t* | *мода-т, сёрма-т, пакся-т, пря-т, ши-т, кино-т.*

Mássalhangzó után is használatos: *kuz* ’lucfenyő’ : *kuz-t, kud* ’ház’ : *kud-t, veď* ’víz’ : *veď-ť, kal* ’hal’ : *kal-t, kaľ* ’fűzfa’ : *kaľ-ť, kel* ’sógornő’ : *kel-t, käľ* ’nyelv’ : *käľ-ť, mar* ’halom’ : *mar-t, viŕ* ’erdő’ : *viŕ-ť, kuj* ’kígyó’ : *kuJ-ť;* és nem fonetikusan: [kus-t, kut-t, veť-ť, kaL-t, kaɭ-ť, keL-t, käɭ-ť, maR-t, viŕ-ť, kuJ-ť], ahogyan az irodalmi írás jelöli: *кус-т, кут-т, вет-ть, калх-т, кальх-ть, келх-т, кяльх-ть, марх-т, вирьх-ть, куйх-ть* stb.

b) A tővéghangzó lehet teljes vagy redukált magánhangzó: *tunda* ’tavasz’ : *tunda-t, šəra* ’asztal’ : *šəra-t, uľćä* ’utca’ : *uľća-t, kizə* ’nyár, év’ : *kizə-t, pińə* ’kutya’ : *pińə-t, śeľmə* ’szem’ : *śeľmə-t* | *тунда-т, шра-т, ульця-т – киза : кизо-т, пине : пине-т, сельме : сельмо-т.*

c) Lappangó mássalhangzós tövek. A többtagú *i* és *u* végű névszók a ragozás során a többes jel előtt *j*-vel, ill. *v*-vel bővülnek: *śeďi* 'szív' : *śeďij-ť* [-Jť], *vani* 'őr, pásztor' : *vanij-ť* [-Jť], *kelu* 'nyírfa' : *keluv-t* [-ft]. Az irodalmi megfelelőik *седи : седих-ть*, *ваны : ваных-ть*, *келу : келу-фт*.

d) A mássalhangzós tő végződhet egy mássalhangzóra vagy kapcsolatra: *sur* 'ujj' : *sur-t* [-RT], *on* 'álom' : *on-t* [-tt], *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-t* [-st], *kel* 'sógornő': *kel-t* [-LT], *riś* 'hiúz' : *riś-ť*, *käď* 'kéz' : *käď-ť* [-ťť], *jofks* 'mese' : *jofks-t*, *aťakš* 'kakas' : *aťakš-t*, *keńkš* 'ajtó' : *kańkš-t*, *veńč* 'csónak' : *veńč-t*, *puʀc* 'malac' : *puʀc-t*, *stuďent* 'diák' : *stuďent-t* | *сурх-т, от-т, кус-т, келх-т, рысь-ть, кят-ть, ёфкс-т, атякш-т, кеншк-т, венч-т, пурхц-т, студент-т*. Más tőtípus a szóbelseji mássalhangzó-kapcsolatot tartalmazó redukált végű szavak, pl. *pandə* 'hegy' : *pand-t*, *ärńkə* 'tó' : *ärńk-t*, *ťäšťə* 'csillag, jel' : *ťäšť-ť* | *панда : панд-т, эрхке : эрхк-т, тяште : тяшт-ть*. De: *śeľmə* 'szem' : *śelmə-t* | *сельме : сельмо-т*.

e) A tő (utolsó szótagi) magánhangzójának (palatális, ill. veláris) az erzával ellentétben a moksában nincs jelentősége. Az erzával összevetve derül ki, hogy legfeljebb a nominativusi végmagánhangzók értelmezhetők az eredeti hangrend reliktumaiként. Az eredeti hangrendet tehát a nominativus képviseli: *pangə* 'gomba' : *pang-(ə)t*, *pińgə* 'idő' : *piń́g-(ə)t* | *панк-т, пинк-т*. Igen jól nyomon követhető ez a tendencia a Herrala–Feoktyisztov 1998 szótárban, amelyben az irodalmi átírás mellett megtaláljuk a finnugor fonetikus jelölést is.

Fontos viszont a következő pont:

f) A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j, ć, ď, ľ, ń, ś, ť, ź | č, š, ž – c, d, l, m, n, r, s, t, z | b, f, g, χ, k, p, v*. Kemény mássalhangzó után *-t*, lágy után *ť* használatos:

t – ť: *stuďent* 'diák' : *stuďent-t (студент-т), krovať* 'ágy': *krovať-ť (кровать-ть)*
d – ď: *kud* 'ház' : *kud-t (кут-т), käď* 'kéz' : *käď-ť (кят-ть)*
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-t (пикс-т), riś* 'hiúz' : *riś-ť (рыс-ть)*
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-t (кус-т), kelaź 'róka' : kelaź-ť (келас-ть)*
c – ć: *puʀc* 'malac' : *puʀc-t (пурхц-т), grać* 'varjú' : *grać-ť (граць-ть)*
n – ń: *san* 'ér' : *san-t (сат-т), lomań* 'ember' : *lomań-ť (ломат-ть)*
l – ľ: *kel* 'sógornő' : *kel-t (келх-т), kaľ* 'nyírfa': *kaľ-ť (кальх-ть)*
r – ŕ: *ver* 'vér' : *ver-t (верх-т), maŕ* 'alma' : *maŕ-ť (марьх-ть)*
j: *škaj* 'isten' : *škaj-ť (шкайх-ть)*

A többes jel szempontjából keménynek számítanak:

č: *vrač* ’orvos’ : *vrač-t (врач-т)*
š: *meš* ’méh’ : *meš-t (меш-т)*
ž: *šuž* ’árpa’ : *šuž-t (шуш-т)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *škap ’szekrény’ : škap-t (шкап-т), klub* ’klub’ : *klub-t (клуп-т)*
k – g: *vek* ’évszázad’ : *vek-t (век-т), flag* ’zászló’ : *flag-t (флак-т)*
f – v: *počf* ’liszt’ : *počf-t (почф-т), ťev* ’dolog’ : *ťev-t (меф-т)*
χ: *gŕeχ* ’bűn’ : *gŕeχ-t (грех-т)*

g) A főnév utolsó szótagközi kemény, ill. lágy mássalhangzójának szerepe van a magánhangzó végű főnevek többes számának képzésében: *pandə* ’hegy’ : *pand-t, kizə* ’nyár, év’ : *kizə-t, pekə* ’has’ : *pek-t, śeľmə* ’szem’ : *śeľmə-t, pińə* ’kutya’ : *pińə-t, kečə* ’merőkanál’: *keč-t, ťäšťe* csillag, jel’ : *ťäšť-ť | пандə : пант-т, кизэ : кизо-т, пеке : пек-т, сельме : сельмо-т, пине : пине-т, кече : кеч-т, тяште : тяшт-ть.*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns a fonematikus írásban:

p – b: *pop* ’pópa’ : *pop-t (поп-т) klub* ’klub’ : *klub-t (клуп-т)*
t – d: *tarad, -t* ’faág’ : *tarad-t (марат-т)*
k – g: *unək* ’unoka’ : *unək-t (унок-т), flag* ’zászló’ : *flag-t (флак-т)*
š – ž: *oš* ’város’ : *oš-t (ош-т), šuź* ’árpa’ : *šuž-t (шуш-т)*
s – z: *saraz/-s* ’tyúk’ : *saraz-t (сарас-т)*
ť – ď: *vlaśť* ’hatalom’ : *vlaśť-ť (власт-ть), käď* ’kéz’ : *käď-ť (кят-ть)*
ś – ź: *kelaź/-ś* ’róka’ : *kelaź-ť (келас-ть)*
f – v: *počf* ’liszt’ : *počf-t (почф-т), ťev* ’munka’ : *ťev-t (меф-т)*

A toldalék előtti zöngés mássalhangzó zöngétlenedik, ezt az irodalmi helyesírás jelöli.

A nazális végű tövek – zöngétlen nazálisok nem lévén – a homorgán orális zárhangra zöngétlenednek:

m: *jam* ’kása’ : *jam-t* [-pt] *(ям-т), ľem* ’név’ : *lem-t* [-pt] *(леп-т)*
n: *san* ’ér’ : *san-t* [-tt] *(сат-т)*
ń: *narmәń* ’madár’ : *narmәń-ť* [-ťť] *(нармот-ть)*

Az esetragok megkülönböztető jegyeinek összefoglaló táblázata

Jelen tanulmány magyar nyelven első alkalommal foglalkozik részletesen a moksa névszóragok és -jelek kapcsolódási szabályaival. Véleményem szerint a legrészletesebb leírást a szakirodalomban M. Je. Jevszevjev (1934/1963) közölte, noha erza volt az anyanyelvjárása. Meglepő, hogy a legújabb moksa nyelvtan (MK 2000) igen szűkszavú az alternánsok, s főként a kapcsolódási szabályok leírásában. Ny. V. Butilov friss anyaggal egészítette ki számomra a korábbi adatokat. A toldalékolás produktív voltát sokszor a legújabb jövevényszavak alapján lehet lemérni. E tekintetben informátorom pótolhatatlan segítséget jelentett.

Tanulmányai során már korábban behatóan foglalkoztam és áttekintést adtam a mordvin (erza és moksa) grammatika szerkezetéről (MdChr 1990) és történetéről (Keresztes 2011). Jelen tanulmány a korábbinál is világosabbá és pontosabbá tette számomra a moksa névragozás rendszerét. Moksa-mordvin kollégáimmal történt találkozásaim és helyszíni kutatásaim alapján néhány szubjektív megjegyzést kell tennem. Természetesnek vélem, hogy egy olyan forrásban levő irodalmi nyelvben, mint a moksa, vannak vagylagos vagy bizonytalan alakok. A moksa anyanyelvű informátorok sok meglepő jelenséget tártak fel előttem, főként a morfonológia terén tapasztalható kiejtést illetően. Magyar anyanyelvűként rendkívüli szekvenciákat hallottam, amelyeket világosan érzékeltem, ám magam korábban egyáltalán el sem tudtam képzelni, nemhogy produkálni. Itt mondok köszönetet moksa informátoraimnak, főként A. P. Feoktyisztovnak és Ny. V. Butilovnak, de hálás vagyok a többi türelmes nyelvészkollégának: O. Je. Poljakovnak, Sz. I. Lipatovnak, Ny. Sz. Aljamkinnak, A. Ny. Kelinának, T. P. Gyevjatkinának és másoknak.

Tanulmányomban a határozatlan névszói paradigmát, ennek esetragjait elemeztem, és ezt kiegészítettem a többes nominativus-accusativusi formával. A többes paradigmában esetragos formák nem használatosak. A többes szám mégis lényeges információkat rejt a névragozás és a határozott ragozás szempontjából is. Ezekkel terveim szerint később foglalkozom.

A megkülönböztető jegyek alapján a tőmorfémák (Nominativus) a következő csoportokba rendeződnek:

I. Szóvégi magánhangzó: 1) teljes: V[–red] *(a, ä, o, e, i)*, 2) redukált: V[+red] *(ə)*

II. Szóvégi mássalhangzó vagy -kapcsolat: 1) kemény [–pal] vagy lágy [+pal], 2) zöngétlen [–zs] vagy zöngés [+zs], 3) obsztruens vagy szonoráns, zár-, réshang, affrikáta [–son], ill. likvida vagy nazális [+son].

A megkülönböztető jegyek alapján a toldalékok a következő csoportokba rendeződnek:

I. Mássalhangzós toldalékok egyes számban
1) előhangzóval: Genitivus *-ń, -əń* | Dativus-allativus *-ńďi, -əńďi* | Translativus *-ks, -əks* | Causativus *-nksə, -ənksə*
2) előhangzó nélkül: Illativus *-s* | Inessivus *-sə* | Elativus *-stə* | Ablativus *-də, -tə* | Prolativus *-va, -ga, -ka, -gä* | Abessivus *-ftəmə* | Comparativus *-ška*
3) Mássalhangzó *(v)* / magánhangzó *(-u, -i):* Lativus *-v, -u, -i*

II. Pluralis *-t, -ť*

Moksa–erza összehasonlító táblázat
[Az erza adatokra vö. Maticsák 2003: 143–164.]

ERZA					**MOKSA**			
(-ń, -oń, -eń)				**GENITIVUS**	***(-ń, -əń)***			
moda-ń	:	*keľ-eń*	+	a) -V / -C	+	*śorma-ń*	:	*käľ-əń*
	:			b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕä-ń*	:	*tumə-ń*
	:			c) -V-*v*-/-*j*-	+	*kelu-v-əń*	:	*śeďi-j-əń*
	:			d) -C / -CC	–	*kud-əń*	:	*jofks-əń*
sur-oń	:	*kem-eń*	+	e) -V- [+pal/–pal]	–		:	
kaľ-eń	:	*kal-oń*	+	f) -C [+pal/–pal]	(+)	*kaľ-əń*	:	*kal-əń*
	:			g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-ń*	:	*pang-əń*
	:			h) -C [–zs/+zs]	–	*meš-əń*	:	*šuž-əń*

(-ńeń, -neń)				**DATIVUS**	***(-ńďi, -əńďi)***			
ava-ńeń	:	*śeďij-ńeń* *piks-neń*	(+)	a) -V / -C	+	*śorma-ńďi*	:	*käľ-əńďi*
	:			b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕä-ńďi*	:	*tumə-ńďi*
	:			c) -V-*v*-/-*j*-	+	*kelu-v-əńďi*	:	*śeďi-j-əńďi*
	:			d) -C / -CC	–	*kud-əńďi*	:	*jofks-əńďi*
	:			e) -V- [+pal/–pal]	–		:	
kaľ-ńeń	:	*kal-neń*	+	f) -C [+pal/–pal]	(+)	*kaľ-əńďi*	:	*kal-əńďi*
	:			g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-ńďi*	:	*pangə-ńďi*
	:			h) -C [–zs/+zs]	–	*meš-əńďi*	:	*šuž-əńďi*

(-v, ov, -ev)				**LATIVUS**		***(-v, -u, -i)***		
śorma-v	**:**	*keľ-ev* *kal-ov*	+	a) -V / -C	+	*śorma-v*	**:**	*käľ-i*
	:			b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕa-v*	**:**	*tumə- v*
	:			c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-v*	**:**	*śeďi-v*
	:			d) -C / -CC	–	*kud-u*	**:**	*jofks-u*
piks-ev	**:**	*utom-ov*	+	e) -V- [+pal/–pal]	–		**:**	
kaľ-ev	**:**	*kal-ov*	+	f) -C [+pal/–pal]	+	*kaľ-i*	**:**	*kal-u*
	:			g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-v*	**:**	*pangə-v*
	:			h) -C [–zs/+zs]	–	*meš-u*	**:**	*šuž-u*

(-do, -ď'e, -de, -to, -ť'e, -te)				**ABLATIVUS**		***(-də, -tə)***		
moda-do *veľe-ďe*	**:**	*kal-do* *keľ-ďe*	+	a) -V / -C	–	*śorma-də*	**:**	*käľ-də*
				b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕa-də*	**:**	*tumə-də*
				c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-də*	**:**	*śeďi-də*
jovks-to	**:**	*piks-te*	+	d) -C / -CC	–	*kud-tə*	**:**	*jofks-tə*
kize-ďe	**:**	*kudo-do*	+	e) -V- [+pal/–pal]	–		**:**	
kaľ-ďe	**:**	*veŕgiz-de*	+	f) -C [+pal/–pal]	–	*kaľ-də*	**:**	*kal-də*
pińge-ďe	**:**	*pango-do*	+	g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-də*	**:**	*pangə-də*
oš-to	**:**	*kal-do*		h) -C [–zs/+zs]	+	*meš-tə*	**:**	*šuž-də*
						san-də	**:**	*lomań-də*

(-s)				**ILLATIVUS**		***(-s, -c)***		
śorma-v	**:**	*keľ-s*	–	a) -V / -C	–	*śorma-s*	**:**	*käľ-s*
	:			b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕa-s*	**:**	*tumə- s*
	:			c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-s*	**:**	*śeďi-s*
kal-s	**:**	*piks-es*		d) -C / -CC	–	*kud-s*	**:**	*jofks-s*
	:		–	e) -V- [+pal/–pal]	–		**:**	
kaľ-s	**:**	*kal-s*	–	f) -C [+pal/–pal]	–	*kaľ-s*	**:**	*kal-s*
	:			g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińg-s*	**:**	*pang-s*
	:			h) -C [–zs/+zs]		*meš-s*	**:**	*šuž-s*
					(+)	*san-c*		*lomań-c*

(-so, -se)				**INESSIVUS**	***(-sə, -cə)ə***			
				a) -V / -C	–	*śorma-sə*	:	*käľ-sə*
				b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕa-sə*	:	*tumə-sə*
				c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-sə*	:	*śeďi-sə*
				d) -C / -CC	–	*kud-sə*	:	*jofks-sə*
kem-se	:	*sur-so*	+	e) -V- [+pal/–pal]	–		:	
kaľ-se	:	*kal-so*	+	f) -C [+pal/–pal]	–	*kaľ-sə*	:	*kal-sə*
				g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińg-sə*	:	*pang-sə*
				h) -C [–zs/+zs]		*meš-sə*	:	*šuž-sə*
					(+)	*san-cə*	:	*lomań-cə*

(-sto, -ste)				**ELATIVUS**	***(-stə , -ctə)***			
				a) -V / -C	–	*śorma-stə*	:	*käľ-stə*
				b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕa-stə*	:	*tumə-stə*
				c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-stə*	:	*śeďi-stə*
				d) -C / -CC	–	*kud-stə*	:	*jofks-stə*
kem-ste	:	*sur-sto*	+	e) -V- [+pal/–pal]	–		:	
kaľ-ste	:	*kal-sto*	+	f) -C [+pal/–pal]	–	*kaľ-stə*	:	*kal-stə*
				g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińg-stə*	:	*pang-stə*
				h) -C [–zs/+zs]		*meš-stə*	:	*šuž-stə*
					(+)	*san-ctə*	:	*lomań-ctə*

(-va, -ga, ka)				**PROLATIVUS**	***(-va, -ga, -ka, -gä)***			
moda-va	:	*kal-ga* *oš-ka*	+	a) -V / -C	+	*śorma-va*	:	*käľ-gä*
				b) -V[–red] / -V[+red]	–	*pŕa-va*	:	*tumə-va*
				c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-va*	:	*śeďi-va*
				d) -C / -CC	+	*kud-ga*	:	*jofks-ka*
				e) -V- [–pal/+pal]	–		:	
				f) -C [+pal/–pal]	+	*kaľ-gä*	:	*kal-ga*
				g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-va*	:	*pangə-va*
oš-ka	:	*kal-ga*	+	h) -C [–zs/+zs]	+	*meš-ka*	:	*šuž-ga*
						san-ga	:	*lomań-gä*

(-vtomo, -vt'eme, -tomo, -t'eme, -teme)				**ABESSIVUS**		***(-ftəmə)***		
oľa-vtomo	**:**	*kal-tomo*	+	a) -V / -C	–	*śorma-ftəmə*	**:**	*käľ-ftəmə*
				b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕa-ftəmə*	**:**	*tumə-ftəmə*
				c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-ftəmə*	**:**	*śeďi-ftəmə*
				d) -C / -CC	–	*kud-ftəmə*	**:**	*jofks-ftəmə*
oš-tomo	**:**	*piks-teme*	+	e) -V- [–pal/+pal]	–		**:**	
kaľ-ťeme	**:**	*kal-tomo*	+	f) -C [+pal/–pal]	–	*kaľ-ftəmə*	**:**	*kal-ftəmə*
				g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-ftəmə*	**:**	*pangə-ftəmə*
				h) -C [–zs/+zs]	–	*meš-ftəmə*	**:**	*šuž-ftəmə*

(-ks, -oks, -eks)				**TRANSLATIVUS**		***(-ks, -əks)***		
moro-ks	**:**	*keď-eks* *oš-oks*	+	a) -V / -C	–	*śorma-ks*	**:**	*käľ-ks*
				b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕa-ks*	**:**	*tumə-ks*
				c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-ftəmə*	**:**	*śeďi-ks*
keľ-ks	**:**	*piks-eks*	+	d) -C / -CC	(+)	*kud-ks*	**:**	*jofks-əks*
sur-oks	**:**	*ťev-eks*	+	e) -V- [–pal/+pal]	–		**:**	
śokś-eks	**:**	*soks-oks*	+	f) -C [+pal/–pal]	–	*kaľ-ks*	**:**	*kal-ks*
				g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-ks*	**:**	*pangə-ks*
				h) -C [–zs/+zs]	–	*meš-ks*	**:**	*šuž-ks*

(-ška, -oška, -eška)				**COMPARATIVUS**		***(-ška, -əška)***		
kilo-ška	**:**	*ľej-eška* *vaz-oška*	+	a) -V / -C	–	*śorma-ška*	**:**	*käľ-ška*
				b) -V[–red] /-V[+red]	–	*pŕa-ška*	**:**	*tumə-ška*
				c) -V-*v*-/-*j*-	–	*kelu-ška*	**:**	*śeďi-ška*
keď-ška	**:**	*piks-eška*	+	d) -C / -CC	(+)	*kud-ška*	**:**	*jofks-əška*
piks-eška	**:**	*soks-oška*	+	e) -V- [+pal/–pal]	–		**:**	
śokś-eška	**:**	*soks-oška*	+	f) -C [+pal/–pal]	–	*kaľ-ška*	**:**	*kal-ška*
				g) -C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-ška*	**:**	*pangə-ška*
				h) -C [–zs/+zs]	–	*meš-ška*	**:**	*šuž-ška*

		CAUSATIVUS					(-nksə, -ənksə)		
a)	-V / -C	+	*śorma-nksə*	:	*käľ-ənksə*
b)	-V[–red] / -V[+red]	–	*pŕa-nksə*	:	*tumə-nksə*
c)	-V-*v*-/-*j*-	+	*kelu-v-ənksə*	:	*śeďi-j-ənksə*
d)	-C / -CC	(+)	*kud-ənksə*	:	*jofks-ənksə*
e)	-V- [+pal/–pal]	–		:	
f)	-C [+pal/–pal]	–	*kaľ-ənksə*	:	*kal-ənksə*
g)	-C-[+pal/–pal]	–	*pińgə-nksə*	:	*pangə-nksə*
h)	-C [–zs/+zs]	–	*meš-ənksə*	:	*šuž-ənksə*

(-t, -t')					PLURALIS		(-t, -t')		
śorma-t	:	*keľ-ť*	+	a)	-V / -C	+	*śorma-t*	:	*käľ-ť [-ʟť]*
veľe-ť		*kal-t*							
				b)	-V[–red] / -V[+red]	–	*pŕa-t*	:	*tumə-t*
				c)	-V-*v*-/-*j*-	+	*kelu-v-t [-ft]*	:	*śeďi-j-ť [-ʝť]*
kal-t	:	*jovks-t*	+	d)	-C / -CC	–	*kud-t [-tt]*	:	*jofks-t*
ľem-ť	:	*kal-t*	+	e)	-V- [+pal/–pal]	–		:	
kaľ-ť	:	*sur-t*	+	f)	-C [+pal/–pal]	+	*kaľ-ť [-ʟť]*	:	*kal-t [-ʟt]*
pińg-ť	:	*pang-t*	+	h)	-C-[+pal/–pal]	–	*pińg-t [-kt]*	:	*pang-t [-kt]*
				g)	-C [–zs/+zs]	–	*meš-t*	:	*šuž-t [-št]*

MOKSA

Nom		Gen	Dat	Lat	Abl	Illat	Iness	Elat	Prol	Abess	Transl	Comp	Caus
a)	-V / -C	+	+	+	–	–	–	–	+	–	–	–	+
b)	-V[–red/+red]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
c)	-V-v-/-j-	+	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+
d)	-C / -CC	–	–	–	–	–	–	–	+	–	(+)	(+)	(+)
e)	-V- [+pal/–pal]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
f)	-C [+pal/–pal]	(+)	(+)	+	–	–	–	–	+	–	–	–	–
g)	-C- [+pal/–pal]	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
h)	-C [–son/+son]	–	–	–	+	(+)	(+)	(+)	+	–	–	–	–

ERZA (vö. Maticsák 2003: 162)

Nom		**Gen**	**Dat**	**Lat**	**Abl**	**Illat**	**Iness**	**Elat**	**Prol**	**Abess**	**Transl**	**Comp**
a)	-V / -C	+	(+)	+	(+)	–	–	–	+	+	+	+
b)	-C / -CC	–	–	–	(+)	–	–	–	–	–	+	+
c)	-V- [+pal/–pal]	+	–	+	+	–	+	+	–	+	+	+
d)	-C [+pal/–pal]	+	+	+	+	–	+	+	–	+	+	+
e)	-C [+son/–son]	–	–	–	+	–	–	–	+	–	–	–

Irodalom

Babuskina 1987: Р. В. Бабушкина, В. Р. Горбунова, О. Е. Поляков (отв. ред. М. А. Келин), Мокшень орфографическяй словарь. Саранск, Мордовскяй книжнай издательствась.

Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. MSFOu 232. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.

Bubrih 1953: Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск, Мордовское Книжное Издательство.

EK 2000 = Д. В. Цыганкин (ред.), Эрзянь кель. Саранск, Красныий Октябрь.

Feoktyisztov 1966: А. П. Феоктистов, Мокшанский язык. Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки. Москва, Наука. 199–220.

Grammatika 1962 = М. Н. Коляденков (ред.), Грамматика мордовских языков. Часть I. Фонетика и морфология. Саранск, Мордовское Книжное Исдательство.

Grammatika 1980 = Д. В. Цыганкин (ред.), Грамматика мордовских языков. Саранск, Мордовский Государственный Университет.

Jevszevjev 1934/1963: М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Избранные труды. Том третий. Саранск, Мордовское Книжное Издательство.

Keresztes László 1995: On the Question of the Mordvinian Literary Language. In: Zaicz 1995: 47–55.

Keresztes László 2010: Adalék az uráli fosztóképző eredetéhez. In: Hári Gy. (szerk.), „Végetlen a tér, mely munkára hív”. Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára. A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai II. Veszprém 2010. 116–120.

Keresztes László 2011a: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debrecen University Press, Debrecen.
Keresztes László 2011b: Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozatlan névragozásban I. FUD 18: 99–116.
Maticsák Sándor 2003: Névszói morféma-alternációk az erza-mordvinban. FUD 10: 143–164.
MdChr 1990 = Keresztes László, Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó. Budapest.
MdWb 1990–1996 = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. I–IV. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä, unter Mitarbeit von Hans-Hermann Bartens, Aleksander Feoktistow und Grigori Jermuschkin, bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
Mészáros Edit 1998: Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak. JATEPress, Szeged.
MK 2000 = Н. С. Алямкин (ред.), Мокшень кяль. Морфология. Красный Октябрь типографиясь. Саранск 2000.
MRV 1998 = Б. А. Серебренников, А. П. Феоктистов, О. Е. Поляков, Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско-русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва.
MSS 1998 = Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, Mokšalais–suomalainen sanakirja. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 58. Turku.
Ornatov 1938: П. Орнатов, Мордовская грамматика, составленнная по наречию мордвы-мокши. Москва.
Paasonen, Heikki 1903: Mordvinische lautlehre. MSFOu 22. Helsingfors.
Paasonen, Heikki 1909: Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss. Helsingfors.
Sahmatov 1910: А. А. Шахматов, Мордовский этнографический сборник. Ст. Петербург.
Szerebrennyikov 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Москва, Наука.
Zaicz Gábor (ed.) 1995: Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes, 17. Budapest.
Zaicz Gábor 1998: Mordva. In: Daniel Abondolo (ed.), The Uralic Languages. London–New York, Routledge. 184–218.
Zaicz Gábor 2000: Az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdése. FUD 7: 109–131.

Morpheme alternations in the Moksha-Mordvin indefinite declension II.

With the help of N. V. Butylov, I prepared an outline of the Moksha-Mordvin indefinite declension in the above paper. I utilized the newer Moksha (-language) grammar as well (MK 2000), which was a great help in providing exact information about the present-day orthographical practice. In the majority of the issues, however, it was M. Ye. Yevsev'ev's paper (1934/ 1963) that served as a basis for clarification. The first part of my study was published in the previous issue of the journal (FUD 18: 99–116).

Sándor Maticsák differentiates between five distinctive features that determine the linking rules of the Erzya case endings (Maticsák 2003: 143). I used his system to describe the relationship between the stem and the case endings in Moksha. The order of discussion is somewhat modified here, however, since I applied a different kind of classification for the case endings. On the other hand, it is obvious that Moksha phonetics differs from Erzya phonetics, and therefore it was necessary to add some further features to the system. In addition, I studied the linking rules of the plural nominative in both of the dialects.

I differentiated between eight distinctive features in Moksha, instead of the five features applicable in Erzya, but one of these is only relevant in Erzya, therefore, only seven of the features were needed for the description of the Erzya morpheme alternations. Items 'a', 'b' and 'c' in the Moksha description correspond to item 'a' in the Erzya description, 'd' corresponds to the Erzya 'b', 'f' and 'g' to the Erzya 'd', and 'g' to the Erzya 'e'. The eighth, 'e', item of the Moksha description is a feature only relevant in Erzya (item 'c' in the Erzya description), and not in Moksha.

The relationship between the stem and the case endings is discussed in the following order, general suffixes: 1) nominative, 2) genitive(-accusative), dative(-allative), and locative suffixes: 3) lative, ablative, 4) illative, inessive, elative (cf. FUD 18: 100–113); 5) prolative, abessive, translative, comparative, causative, 6) plural nominative.

In summary, we can establish that based on the distinctive features, the following stem-types (nominative) can be distinguished:

I. Stem-final vowel: 1) full: V[-red] *(a, ä, o, e, i)*, 2) reduced: V[+red] *(ə)*

II. Stem-final consonant or consonant-cluster: 1) hard [-pal] or soft [+pal], 2) voiceless [-voiced] or voiced [+voiced], 3) obstruent or sonorant, plosive, fricative, affricate [-son], and liquid or nasal [+son].

The suffixes can be grouped into the following categories, based on the distinctive features:

I. Suffixes containing consonants in the singular

1) With an initial vowel: genitive *-ń, -əń* | dative-allative *-ńďi, -əńďi* | translative *-ks, -əks* | causative *-nksə, -ənksə*
2) Without an initial vowel: illative *-s* | inessive *-sə* | elative *-stə* | ablative *-də, -tə* | prolative *-va, -ga, -ka, -gä* | abessive *-ftəmə* | comparative *-ška*
3) Consonant *(v)*/vowel *(-u, -i):* lative *-v, -u, -i*

II. In the plural *-t, -ť*

Differences of the two dialects are shown in a table at the end of the essay.

LÁSZLÓ KERESZTES

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
DEBRECEN, 2012

Az első mordvin szövegemlék elemzése[1]

MATICSÁK Sándor

A Folia Uralica Debreceniensia előző, 18. számában bemutattam a XVII–XVIII. századi mordvin nyelvemlékeket. Ezek között 16 szótár és szójegyzék, illetve 10 vallási tartalmú szöveg szerepelt. Áttekintésemet egyrészt az motiválta, hogy erről a kérdéskörről magyarul még nem jelent meg összefoglalás, másrészt pedig az eddigi orosz nyelvű művek – javarészt A. P. Feoktyisztov munkái – kiegészítésre, újfajta rendszerezésre szorulnak.

A moszkvai, pétervári és Nyizsnyij Novgorod-i levéltárakban gyűjtött anyagokról eddig csak Feoktyisztov publikációi jelentek meg (1963, 1968, 1968, 1971, 1975, 1976; vö. még Keresztes 1987: 15–20), s egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy az archívumok mélyén több mordvin nyelvű kézirat várhatja, hogy valaki felfedje és publikálja őket.

1. A szöveg keletkezési körülményei

Az első összefüggő mordvin nyelvemlékek olyan szövegek, amelyek a papneveldékben, elsősorban a Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumban használatos többnyelvű (általában orosz, latin, görög, német, francia, tatár, csuvas), vallási tartalmú könyvekben kaptak helyet.[2] (Ezekről, a hittérítésben fontos szerepet játszó szövegekről részletesebben ld. Maticsák 2011.)

[1] A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

[2] *Сочинения в прозе и стихах*. Moszkva, 1782: az első (moksa-)mordvin vers, hat nyomtatott sor. *Торжество Нижегородской семинарии*. Moszkva, 1787: 133 szavas erza szöveg. *Действие Нижегородской духовной семинарии*. 1788 (kézirat): 55 szavas erza szöveg. *Краткій катихизись*. 1788 (kézirat, Ivan Tyihov műve): 32 oldalas orosz–erza szöveg. *Священная исторія*. 1788 (kézirat, Szemjon Berezovszkij műve): 85 lapnyi orosz–erza anyag. *Символъ вѣры*. 1791 (kézirat, Grigorij Szimilejszkij műve): 3 lapnyi orosz–erza anyag. *Торжество Казанской семинарии*. Kazany, 1795: hatsoros moksa szöveg. *Всерадостное торжество*. Москва, 1797: rövid erza anyag.

A jelen ismeretünk szerinti első összefüggő mordvin szövegemlék 1769-ből származik: a Pétervári Akadémia kiadott egy kötetet *Духовная церемония* címmel,[3] ezek egyházi szövegeket tartalmaztak orosz, latin és görög nyelven, de helyet kapott benne néhány cseremisz, votják, mordvin, csuvas és tatár versrészlet és prózatöredék is. Mint ahogy a mű hosszú, a kor szokásai szerint sok információt közlő címe is mutatja, a kiadvány megjelentetésének indokaként II. Katalin kazanyi látogatása szolgált. A felvilágosult, tudomány- és művészetpártoló cárnő 1767-ben tett látogatást a kazanyi szemináriumban.

Ezzel a szöveggel A. P. Feoktyisztov a mordvin irodalmi nyelv kialakulását tárgyaló monográfiájában foglalkozott röviden, megadva a szöveg cirill- és latinbetűs olvasatát, ill. közreadva néhány rövid információt annak nyelvezetéről (1976: 55–57, 236). Úgy vélem, lévén szó a mordvin írásbeliség első összefüggő emlékéről, célszerű a szöveget alaposabban bemutatni. Elsőként az olvasat nehézségeivel és a helyesírás kérdéseivel foglalkozom, utána közreadom a szöveg 36 szavának részletes, többszempontú elemzését, ezt követően összefoglalom az etimológiai tudnivalókat, végül igyekszem meghatározni a szöveg nyelvjárási hovatartozását.

2. A szöveg olvasata, helyesírása

A nyelvemlék szövege A. P. Feoktyisztov (1976: 236) olvasatában a következő: *Вясе минь Эрдчисте кшнасынекъ вясе Оймсынь, сонъ синзе Пазость, итынкъ инязорость: сонъ, миндянекъ ванкексъ нымъ-тынь, инязороавась пекъ партадо. Тынь лажатадо вясе менъ-минекъ прявейстэтяй ме: вясе минь бу пазъ икеле, вадрясто еряволнекъ и яла уцяскавсто улевелнекъ.*

A keményjel az orosz helyesírásban a XX. század elejéig fennmaradt, noha eredeti funkcióját (az ószláv szóvégi magánhangzó jelölését) már régesrég elvesztette. A szerző – eltérően a kor egyéb mordvin szövegeitől – következetesen, a kemény mássalhangzók után használja ezt az elemet: *кшнасынек**ъ**, сон**ъ**, тынк**ъ**, миндянек**ъ**, пек**ъ**, минек**ъ**, паз**ъ**, еряволнек**ъ**, улевел-*

[3] Духовная церемония, производившаяся во время всевожделеннейшего присутствия ее императорского величества великой государыни премудрейшей монархиии по печительнейшей матери Екатерины Второй в Казани, с приложенным при том словом о несравненном великодушии августейшей императрицы самодержицы Всероссийской, получившей благополучное от прививания оспы выздоровление.

*нек**ъ***. (Egy hibát ejt csak: a *вясе мен**ь*** helyett *вясе мен**ь*** lenne a helyes.) A palatalizációt, korát megelőzve, helyesen jelzi: *ми**нь**, и**ня**зорос**ть**, и**ня**зорова**сь**, мин**дя**н**е**къ, ми**не**къ, ми**нь**, п**ря**вейстэ, ике**ле**, е**ря**волн**е**къ, у**ця**скавсто, ул**е**велнекъ*. A nem palatalizált konszonánsokat az utána következő *ы*-vel és *э*-vel jelöli: *кшна**сы**некъ*, ***ты**нкъ*, *прявейс**тэ*** (de hibásan: *эрдчис**те***).

A szöveg olyan erza dialektusban íródott, melyben az alsó és középső nyelvállású /ä/ és /e/ hang megtalálható (ez egyébként a XVII–XVIII. századi erza nyelvemlékek nagy részére jellemző). Előbbi hang jelölésére a *я* betű szolgál: *в**я**се* (mai irodalmi alakja *весе*), *минд**я**некъ (минденек), пр**я**вейстэ (превейстэ)*. A szöveg írója következetlen ugyanakkor a szóeleji /e/ lejegyzése során: ***э**рдчисте*, de ***е**ряволнекъ* (helyesen ***э**ряволнекъ* lenne).

A szöveg tartalmaz néhány ortográfiai hibát is (ezeket röviden Feoktyisztov is bemutatta, 1976: 56–57):

a) *Эрдчисте* helyes olvasata *эрьчисте;*
b) *итынкъ* külön írandó: *и тынкъ;*
c) *ванкексъ нымъ-тынь:* a tagolás rossz, az első két elemet valószínűleg egybe kell írni, de jelentésük nem világos: *ванкексънымъ (?) тынь;*
d) *вясе менъ-минекъ:* a helyes tagolás *вясемень минекъ* (s mint szó esett róla, az első szó végén keményjel helyett lágyjelnek kellene állnia);
e) *прявейстэтяй ме:* a helyes tagolás *прявейстэ тяйме*.

Mindezek alapján a helyes olvasat és annak latin betűs transzkripciója a következő (vö. Feoktyisztov 1976: 57).[4] *Вясе минь эрьчисте кшнасынекъ вясе оймсынь, сонъ синзе Пазость, и тынкъ инязорость: сонъ, миндянекъ ванкексънымъ тынь, инязороавась пекъ партадо. Тынь лажатадо вясемень минекъ прявейстэ тяйме: вясе минь бу пазъ икеле, вадрясто еряволнекъ и яла уцяскавсто улевелнекъ. // Väśe miń eŕčiste kšnasińek väśe ojmsiń soń śinze pazośť i tink ińazorośť: son, mińďäńek vańkeksnim tiń, ińazoroavaś, pek partado. Tiń lažatado väśemeń mińek pŕävejste täjme: väśe miń bu paz ikeľe, vaďŕasto eŕavoľńek i jalaućaskavsto uľeveľńek.*

[4] Feoktyisztov olvasatát néhol korrigáltam: ő két helyen kötőjelet használt *(er-čiste > erčiste, ińazoro-avaś > ińazoroavaś),* megszüntettem a veláris *į* és veláris *ę* írásmódját *(kšnasįńek, ojmsįń, tįnk, tįń; pŕävejstę),* a szemivokális helyett az elfogadottabb *v*-t használom *(ućaskaų̯sto > ućaskavsto*). Íráshiba a *miń ďäńek,* ezt *mińďäńek* formában adtam közre.

3. A szöveg morfológiai tagolása és fordítása

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Вясе	*минь*	*эрь+чи-сте*	*кшна-сынекъ*	*вясе*	*ойм-сынь,*
mindenki	mi	minden+nap-elat	dicsőít-Vx1Pl	minden	lélek-?

(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
сонъ	*син-зе*	*Паз-ость,*	*и*	*тынкъ*	*инязоро-сть:*
ő	ő-Acc	isten-detAcc	és	ti-Acc	cár-detAcc

(13)	(14)	(15)	(16)	(17)
сонъ,	*мин-дянекъ*	*ванкексънымъ*	*тынь,*	*инязоро+ава-сь*
ő	mi-Allat	szent-?	ti	cár+nő-detNom

(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)
пекъ	*пар-тадо.*	*Тынь*	*лажа-тадо*	*вяселе-нь*	*минекъ*
nagyon	jó-Vx2Pl	ti	óv-Vx2Pl	mindenki-Acc	mi-Acc

(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
прявей-стэ	*тяй-ме:*	*вясе*	*минь*	*бу*	*пазъ*	*икеле,*
okos-Elat	tesz-Inf-Nom	mind	mi	lenne	isten	előtt

(31)	(32)	(33)	(34)	(35)	(36)
вадря-сто	*еря-вол-некъ*	*и*	*яла*	*уцяскав-сто*	*уле-вел-некъ.*
jó-Elat	él-Conj-Vx1Pl	és	mindig	boldog-Elat	van-Conj-Vx1Pl

A szöveg magyar fordítása:

Mi mindannyian minden nap dicsőítjük teljes lelkünkkel (ő)magát az istent és Önt,[5] cár. Ő nekünk szent, és Ön, cáranya, nagyon jó.[6] Ön óv[7] mindnyájunkat, hogy okosan cselekedjünk, hogy mi isten előtt mindannyian jól éljünk és mindig boldogok legyünk.

[5] A többes szám második személyű névmás (ill. a későbbiekben a Pl2 igealakok) használata valószínűleg az orosz szövegkörnyezet hatásának az eredménye (önözés, esetleg a fejedelmi többes kifejezése).
[6] Vx2Pl.
[7] Vx2Pl.

4. A szöveg részletes elemzése

Az elemzés során hat szempontot vettem figyelembe:

a) Az adott szó morfológiai tagolása, a szuffixumok pontos definiálásával. Ehhez elsősorban Keresztes László chrestomáthiáját (1990) és a mordvin grammatikákat (Grammatika 1980, Erźan keľ 2000) használtam fel.

b) A szó (vagy annak szótári alakjának) előfordulása a korai nyelvemlékekben: Witsen (1692), Strahlenberg (1730), Müller (1743/1791), Fischer (1747), Ricskov (1762), Pallas (1786–87), Lepjohin (1771–1805) szójegyzékeinek, útleírásainak mordvin anyaga, ill. főként Damaszkin 11 000 lexémát tartalmazó szótára (1785) (a forrásokról, pontos könyvészeti adatokkal, részletesebben ld. Maticsák 2011). (A moksa alakokat M-mel jelölöm, az erzákat jelöletlenül közlöm.)

c) Az erza szóalak előfordulása Paasonen nagy nyelvjárási szótárában.

d) A szó mai alakja. Itt három szótár adatait adom meg, ezek: az erza–orosz nagyszótár (ERV), az erza–finn középszótár (ESS) és a Mészáros–Sirmankina-féle kisszótár (EMSz).

e) A szó eredete: az UEW anyaga mellett Keresztes etimológiai szójegyzékét (1986) és a frissen megjelent Versinyin-féle etimológiai szótárt használtam fel (2004–2011). Cigankin és Moszin etimológiai szótára (EtV) nem megbízható, ennek adatait nem közlöm.

f) Az adott szó moksa megfelelője. Ehhez a moksa–orosz nagyszótárt (MRV) és a moksa–finn középszótárt (MSS) használtam. Az elemzés végén az erza és moksa adatok egybevetésével egyértelműen igazolom, hogy a szövegemlék erza dialektusban íródott.[8]

*

(1, 5, 26) вясе

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: ***вясе*** (Dam 52, 62, 123, 177, 201, 238, 269, 275, 310).
- Paas. *veśe* ’весь, целый, все / ganz, all, alle’ (MdWb 2627).
- Mai alakja: ***весе*** ’весе, вся, все’ (ERV 128); ’koko, kaikki’ (ESS 29); ’mind, minden, mindenki, mindannyian; egész, összes’ (EMSz 87).
- Uráli eredetű szó: U *weńć₃ ~ weć₃* ’ganz, all’ > ?vj. *voć*, ?zj. *vać*, ?m. *össze*, tvg. *bánsa* (UEW 568; Keresztes 1986: 187). Versinyin (50) felveti a md. *veťe [веме]* ’öt’ szóval való rokonságát, szerinte ennek szemantikai alapja

[8] A mordvin szakirodalom általában két külön mordvin nyelvről beszél. A külföldi nyelvészek véleménye megoszlik, jómagam azt a nézetet vallom, hogy az erza és a moksa a *mordvin nyelv* két fő nyelvjárása, nyelvjáráscsoportja.

az ’egy kéz összes ujja’ jelentés lenne. Ez az egybevetés hangtanilag nem tartható.
- Moksa megfelelője: –

(2, 27) минь
- Többes szám első személyű személyes névmás (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *минь* (Pallas 393); *мигакъ* ’и нас’ (Lepj 165, helyesen *миньгакъ* lenne); *минь* ’мы’ (Dam 325).
- Paas. *miń* ’мы / wir’ (MdWb 1263).
- Mai alakja: *минь* ’мы’ (ERV 384); ’me’ (ESS 95); ’mi’ (EMSz 230).
- Uráli eredetű személyes névmás: U *mə̈* ’wir’ > fi. *me*, é. *me*, lpN *mī*, cser. *mä*, vj. *mi*, zj. *mi*, osztj. *mĕŋ*, vog. *mäŋ*, m. *mi*, jur. *mańeʔ* stb. Az *-n* az uráli **nз* névmási szuffixum folytatása (UEW 294; Keresztes 1986: 89; Vers 252).
- Moksa megfelelője: *минь* ’мы’ (MRV 383); ’me’ (MSS 112).

(3) Эрдчисте [helyes olvasata: ***эрь чисте***]
- Morfológiai tagolása: *эрь(ва) чи + стэ* elativus. Az elativus a mordvinban lehet helyhatározó (*кудо-сто* ’házból’), módhatározó (*стака-сто* ’nehezen’) és – mint jelen esetben is – időhatározó (*те шка-сто* ’eközben’, *омбоце чи-стень* ’a következő napon’, *валске-сте чокшнес* ’reggeltől estig’) (Grammatika 170; EK 85; Keresztes 1990: 74).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *арва чисте* (Dam 203), *iарвачинь* (Dam 176). – Az egyes elemek előfordulása: *эрь* (Dam 141, 236), *iарь* (Dam 176), *эрва* (Dam 48, 49, 77, 95, 203, 293), *эрьва* (Dam 90, 103, 230, 276), *iарьва* (Dam 304), *ярва* (Dam 64); M *schy* (Witsen 626); *чи* (Müller 83); *чи* (Pallas 235, 273); *чи* (Dam 80, 105, 208, 218, 239, 248, 256, 316).
- Paas. *eŕva* ’каждый, всякий, весь / jeder, all’ (MdWb 381); *či* ’солнце; день / Sonne; Tag’ (MdWb 249).
- Mai alakja: *эрьва чистэ* ’ежедневно’ (ERV 786); ’mindennap, naponta’ (EMSz 454). Az egyes elemek előfordulása: *эрьва* ’каждый, всякий; разный, всякий’ (ERV 785); ’joka(inen); tavallinen’ (ESS 201); ’minden, mindegyik’ (EMSz 454); *чи* ’Солнце; солнце; день’ (ERV 747); ’aurinko, päivä’ (ESS 191); ’nap (mint égitest és mint időegység)’ (EMSz 427). A Nap mint égitest és a nap mint időegység összefüggéséről ld. Maticsák 2006: 17–20. A *-чи* grammatikalizálódva elvont főnevek képzőjévé vált, erről ld. Maticsák 2005.

- Az előtagot Versinyin (517) a tat. *här* szóval veti össze, ez nem meggyőző etimológia. Az utótag finnugor eredetű, vö. FU *kečä* 'Kreis, Ring, Reifen' > fi. *kehä* 'Kreis, Umkreis, Ring, Kreisline, é. *keha* 'Körper, Rumpf; Gefäß, Geschirr', cser. *kečə*, votj. *kįč* 'Schlinge, Schleife', zj. *kįč* 'Ohrring; Mondhof, Sonnenring; Schlinge', osztj. *kŏč* 'Ring am Ende des Schneeschuhstabes', vog. *küš* 'Reif', ?m. (óm.) *kégy* 'stadium, circus, curriculum, meta', (nyj.) *kegyelet* (UEW 141; Keresztes 1986: 157; Vers 490).
- Moksa megfelelője: *эрь шиня* 'joka päivä ((MSS 205). Az egyes elemek megfelelői: *эрь* 'каждый, любой, всякий' (MRV 903); 'jokainen' (MSS 216); *ши* 'солнце, свет, тепло; день' (MRV 863); 'päivä, aurinko' (MSS 205).

(4) кшнасынекъ

- A *кшна-* ige *-сынекъ* ragos (3. személyű tárgyra utaló Det. Ind. Praes. Pl1) alakja (Grammatika 305–306; EK 174–176; Keresztes 1990: 45–46; 1998: 34–35).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *паро шкнамс* [: кшнамс], *кшнам* [: кшнамс] 'достойный похвалы'; *кшнамо пряве* 'достохвалный' (Dam 87); *кшнан* 'выхваляю' (Dam 69), *аволь кшназь* 'нехвалный' (Dam 168).
- Paas. *kšnams ~ šnams* 'хвалить, восхвалять / rühmen, loben, preisen' (MdWb 909).
- Mai alakja: *шнамс* 'хвалить, похвалить' (ERV 766); 'ylistää, kehua, kiittää' (ESS 195); '(meg)dicsér, dicsőít, magasztal' (EMSz 443). A szóeleji *kšn- > šn-* változásra ld. *kšna ~ šna* 'szíj' (UEW 786; Vers 505), *kšta- ~ šta-* 'mos' (UEW 788; Vers 505).
- Eredete ismeretlen (Versinyin szótárában nem található).
- Moksa megfelelője: *шнамс* 'хвалить, похвалить, расхвалить' (MRV 871); 'kehua, ylistää; imarrella' (MSS 207).

(6) оймсынь

- Morfológiai tagolása nem világos, a szótő valószínűleg *оймс-*.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *оймечень* (Pallas 219); *оймс* (Dam 49, 72, 89, 90).
- Paas. *ojme* 'дыхание, вдыхание; жизнь, душа, дух / Atem, Atemzug; Leben, Geist, Seele' (MdWb 1436).
- Mai alakja: *оймс* 'дух, душа; живое существо, человек; жизнь' (ERV 434); 'sielu; hengitys' (ESS 108); 'lélek; lélegzet; lelkiismeret' (EMSz 258).

- Finn-volgai eredetű: FV *wajmз* ’Herz’ > fi. *vaimo* ’Frau, Ehefrau, Gattin’, é. *vaim* ’Geist, Seele’, lpN *vai’bmo* ’heart’. A jelentésfejlődésre: ’szív’ > ’a szívben lakó lélek’ > (becéző forma) ’feleség’, vö. m. *szívem, szívecském* (UEW 809; Keresztes 1986: 99; Vers 37).
- Moksa megfelelője: *вайме* ’душа’ (MRV 81); ’sielu, henki; hengitys’ (MSS 24).

(7, 13) сонъ

- Egyes szám harmadik személyű személyes névmás (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *сонъ* (Pallas 390); *сон* (Dam 180, 325).
- Paas. *son* ’он, она, оно / er, sie, es’ (MdWb 2011).
- Mai alakja: *сон* ’он, она, оно’ (ERV 601); ’hän’ (ESS 155); ’ő’ (EMSz 339).
- Finnugor eredetű névmás, vö. FU *sə̈* ’er, sie, es’ > fi. *hän*, é. *en-*, lpN *sōn*, ?vj. *so*, ?zj. *sį*, osztj. *lŏ̈γ*, vog. *tüw*, m. *ő*. A finn és a mordvin *-n* képzőelem (UEW 453; Keresztes 1986: 146; Vers 409).
- Moksa megfelelője: *сон* ’он, она, оно’ (MRV 652); ’hän’ (MSS 170).

(8) синзе

- Morfológiai tagolás: a *сон* Sg3 személyes névmás genetivus-accusativusi alakja.
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *сонзэ* (Dam 87).
- Mai alakja: *сонзэ* ’его’ (ERV 601); ’őt; övé’ (EMSz 339).
- Eredete: a *сон* névmás Px3Sg szuffixummal ellátott alakja.
- Moksa megfelelője: *сонь* ’его’ (MRV 652).

(9) пазость

- A *паз* főnév detGen-Acc *(-ость)* alakja. Az irodalmi nyelvi *-нть (-онть, -ентьь)* helyén a nyelvjárási *-Vсть* rag áll (Jermuskin 1984: 17–18, 109–112; Keresztes 1990: 56).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: M *sca+bas* (’isten+isten’) (Witsen 624); *пассъ* (Müller 83); M *боасъ* (Ricskov 182); *паасъ* (Pallas 1); *шка+басъ* (’isten+isten’), *кау+бавась*, *ку+бавасъ*, *кува+пасъ* (’hold+isten’), *ши+бавасъ* (’nap+isten’) (Lepj 165, 166); *пас* (Dam 44, 321), *паз* (Dam 70, 96, 233, 321), M *шка+бавась* (Dam 321).
- Paas. *paz* ’бог / Gott’ (MdWb 1560).

- Mai SgNom: *паз* ’бог’ (ERV 450); ’jumala’ (ESS 113); ’isten’ (EMSz 265).
- Iráni jövevényszó: av. *baγa* (~ ói. *bhagas*) > ősmd. **paγas* > **pavas* (Joki 1973: 301; Keresztes 1986: 106; Vers 323).
- Moksa megfelelője: *паваз* ’счастье; успех, радость, удача; участь, доля, судьба’ (MRV 452); ’jumala; onni’ (MSS 131).

(10, 33) и

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *и* ’и’ (Dam 46, 48, 64, 84, 108, 117, 252).
- Paas. *i* ’и / und’ (MdWb 437).
- Mai alakja: *и* ’и’ (ERV 201); ’myös, -kin’ (ESS 54).
- Orosz eredetű kötőszó, vö. or. *и* ’és’.
- Moksa megfelelője: *и* ’и’ (MRV 198); ’ja, myös’ (MSS 51).

(11) тынкъ

- A többes szám 2. személyű személyes névmás (*тынь*, ld. 16. és 20. sz. szócikk) genetivus-accusativusa (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Paas. *tińk ~ tiŋk ~ tïŋk* ’ваш / euer’ (MdWb 2292).
- Mai alakja: *тынк* ’ваш’ (ERV 684); ’titeket; a tiétek’ (EMSz 389).
- Moksa megfelelője: *тинь* ’ваш’ (MRV 721); ’teidän’ (MSS 181).

(12) инязорость

- Az *инязоро* főnév Det. Gen-Acc *(-сть)* alakja. Az irodalmi nyelvi *-нть* helyén a nyelvjárási *-сть* rag áll (Jermuskin 1984: 17–18, 109–112; Keresztes 1990: 56).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *инязоро* ’император’ (Dam 112, 115), ’король’ (Dam 124), ’царь’ (Dam 306). A második elem: *кудазаръ* ’господинъ’ (< *куд* ’ház’) (Müller 87).
- Paas. *ińazoro* ’князь, император / Fürst, Kaiser’ (MdWb 463).
- Mai SgNom: *инязор* ’царь’ (ERV 216); ’tsaari’ (ESS 58); ’cár, császár, uralkodó, fejedelem’ (EMSz 128). Összetett szó: *ине* ’великий’ (ERV 212); ’suuri, iso’ (ESS 57); ’nagy, hatalmas’ (EMSz 127) + *азор* ’хозяин, владелец; хозяйственник; хозяин, глава дома; полновластный распорядитель; близкий родственник жениха на свадьбе’ (ERV 37); ’isäntä, omistaja’ (ESS 4); ’gazda, házigazda, tulajdonos, úr’ (EMSz 34). A korabeli alak *инязоро* lehetett.

- Az előtag uráli eredetű: PU *enä* ’groß, viel’ > fi. *enä (enää, enempi)*, é. *enam*, lpN *ædnâg*, ?vj. *uno*, ?zj. *una*, osztj. *enə*, vog. *jinəw*, jur. *ńīńeka*, tvg. *ʔaniʔe*, szelk. *innэ* (UEW 74; Keresztes 1986: 42; Vers 87). Az utótag a finnugor alapnyelv iráni jövevényszava: FU *azʁrз* ’Herr, Fürst’ (> vj. *uzi̯r*, zj. *ozi̯r*, vog. *ātər*) < ősir. **asura-:* ói. *ásurah*, av. *ahurō* (UEW 18; Joki 1973: 253; Keresztes 1986: 35; Rédei 1983: 220; Vers 10).
- Moksa megfelelője: *оцязор* ’царь, государь, император’ (MRV 451); ’keisari, tsaari’ (MSS 131) < *оцю* ’большой, крупный (MRV 451); ’iso, suuri’ (MSS 130) + *азор* ’хозяин, владелец’ (MRV 29); ’isäntä, herra’ (MSS 11).

(14) миндянекъ

- A többes szám első személyű névmás (vö. 2. szócikk) ablativusa: *минь* + *-дя* ablativusrag + *-некъ* Pl1 (Grammatika 255; EK 127; Keresztes 1990: 198), de Paasonen (MdWb 1263) alapján lehet allativusi alak is. A szövegösszefüggés ez utóbbit támogatja.
- Paas. *mińeńek ~ mińďeńek* allativus (MdWb 1263).
- Mai abl. alak: *минденек*, dat. alak *миненек* (Keresztes 1990: 198).
- Eredete: ld. a 2. sz. szócikket.
- Moksa megfelelője: *миндеденк* (Keresztes 1990: 198).

(15) ванкексънымъ

- Morfológiai tagolása nem világos.
- Az alapszó előfordulása a korai nyelvemlékekben: *ванкс* ’чистый’ (Dam 54, 237); *ванкс, ванькс* ’святый’ (Dam 256); *ванькс* ’непорочный’ (Dam 164), ’чистый, свежий’ (Dam 234, 310).
- Paas. *vańks* ’чистый / rein, sauber’ (MdWb 2540).
- Mai SgNom alakja: *ванькс* ’чистый; прозрачный; радостный; правдивый, честный’ (ERV 107); ’puhdas, siisti, raikas; vilpitön’ (ESS 24); ’tiszta’ (EMSz 71). Vö. továbbá *иневанькс* ’szent’ < *ине* ’nagy’ + *ванькс* ’tiszta’ (Keresztes 2009: 76).
- Eredete ismeretlen (vö. Vers 40).
- Moksa megfelelője: *ванкьс* ’целиком’ (MRV 90; Vers 40).

(16, 20) тынь

- Többes szám 2. személyes névmás (Grammatika 252; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *тынь* (Pallas 396; Dam 325).
- Paas. *tiń* ’вы / ihr’.

- Mai alakja: *тынь* ’te’ (ESS 175); ’ti’ (EMSz 385).
- Uráli eredetű névmás, vö. U *tə̈* ’ihr’ > fi. *te*, é. *te*, lpN *dī*, cser. *tä*, vj. *ti*, zj. *ti*, m. *ti*, tvg. *têŋ* (UEW 539; Vers 438). A mordvin *-n* képzőelem (UEW 539; Keresztes 1986: 168; Vers 438).
- Moksa megfelelője: *тинь* ’вы’ (MRV 721); ’te’ (MSS 181).

(17) инязороавась

- Összetett szó: *инязоро* (ld. 12. szócikk) + *ава.* Az *-сь* a határozott ragozás Sg. nominativusa (Grammatika 220; EK 106; Keresztes 1990: 56).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *инязоро ава* ’царица’ (306), *иня зоро ава* ’королева’ (124). – Az *ава* előfordulása: *ava* (Witsen 625); *авай, аувай* [Voc.] (Müller 85); *авай* [Voc.] (Pallas 11); *ава* ’баба’ (Dam 38, 275), ’женщина’ (Dam 41, 137, 138, 152, 221, 253, 309, 311), ’жена’ (Dam 92), ’мать’ (Dam 46, 139).
- Paas. *инязорава* ’императрица / Kaiserin’ (MdWb 463).
- Mai SgNom alakja: *инязорава* ’царица’ (ERV 216), ’tsaaritar’ (ESS 58); ’cárnő, cárné’ (EMSz 128). Az utótag jelentése: *ава* ’женщина; мать; хозяйка; замужняя женщина; богиня’ (ERV 28); ’nainen; äiti (ESS 1); ’nő, asszony; anya’ (EMSz 29).
- Versinyin gyermeknyelvi eredetű szónak tartja, és összeveti a cser. *ава* szóval (Vers 5).
- Moksa megfelelője: *ава* ’женщина; жена’; (nyj.) ’мать’ (MRV 22); ’nainen, vaimo; anoppi; naaras; (myt.) haltija, henki(olento)’ (MSS 9).

(18) пекъ

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *пекъ* (Dam 39 stb.).
- Paas. *pek* ’очень / sehr’ (MdWb 1590).
- Mai alakja: *пек* ’очень, сильно, весьма (ERV 466); ’kovin, erittäin, aivan, hyvin’ (ESS 117); ’nagyon’ (275).
- Paasonen a tat. *bik* ’nagyon’ szóból eredezteti (MdWb 1590). Versinyin (341) emellett összekapcsolja a cser. nyelvjárási *päk* ’mindig; nagyon; mindenütt’ lexémával is.
- Moksa megfelelője: *пяк* ’очень, сильно’ (MRV 555); ’hyvin, oikein, kovin, erittäin’ (MSS 154).

(19) партадо

- A *напо* melléknév Vx2Sg ragos *(-тадо)* alakja (Grammatika 285; EK 157; Keresztes 1990: 40). A mordvin (és a szamojéd nyelvek) különleges tulajdonsága, hogy a névszókat el lehet ragozni igeként: *par-an* ’jó vagyok’,

par-at ’jó vagy’, *par-tano* ’jók vagyunk’, *par-tado* ’jók vagytok’; *od-oliń* ’fiatal voltam’, *kudosa-n* ’a házban vagyok’ stb. (Keresztes 1990: 60; Szerebrennyikov 1967: 160–163).

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *napo* (Pallas 278; Dam 42, 46, 49, 50 stb.).
- Paas. *paro* ’добрый, хороший / gut’ (MdWb 1545).
- Mai alakja: *napo* ’хороший, богатый; хороший, добротный, доброкачественный, прочный (прил.); добро; богатство (сущ.); хорошо (нареч.); хорошо, ладно (частица)’ (ERV 458); ’hyvä (ESS 115); ’jó; rendes, derék; helyes’ (EMSz 270).
- Finn-permi eredetű szó: FP *para* ’gut’ > fi. **para (parempi, paras),* é. *parem,* lpN *buorre,* cser. *purə,* vj. *bur,* zj. *bur* (UEW 724; Keresztes 1986: 106). Versinyin (334) esetleg összekapcsolná az or. *правый* ’igaz’, *правда* ’igazság’ szavak tövével, ezt nem lehet elfogadni.
- Moksa megfelelője: *napa* ’добро, доброе дело; хороший’ (MRV 463); ’hyvä; omaisuus’ (MSS 134).

(21) лажатадо

- A *лажа-* ige Vx2Sg *(-тадо)* alakja (Grammatika 285; EK 157; Keresztes 1990: 40).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *лажан* ’воплю, причитаю’ (Dam 291).
- Paas. *lažams* ’вопить, причитивать, горевать; печалиться, оплакивать / beweinen, Klagelieder singen; trauern, betrauern’ (MdWb 1043).
- Mai alakja: *лажамс* ’оплакивать, причитать; плакать’; (nyj.) ’беречь’ (ERV 326); ’parkua, kirkua’ (ESS 82); ’siránkozik, jajveszékel’ (EMSz 194). A vizsgált nyelvemlékben a 3. jelentés (’őriz, óv, véd’) fordul elő.
- Versinyin (194) a *лаж-* tövet (vö. még *лажадомс* ’зарыдать, заплакать’, *лажамо* ’оплакивание, причитание’ onomatopoetikus eredetűnek tartja, és esetleg összetartozónak véli a zj. *люскыны,* cser. *нюслаш* ’всхлипывать, тихо плакать’ szavakkal.
- Moksa megfelelője: *лажнамс* ’грустить, тосковать, горевать, печалиться; беспокоиться, переживать’ (MRV 320), ’surra, murehtia, olla huolissaan’ (MSS 94); *лажадомс* ’истосковаться, соскучиться’ (MRV 320), ’kyllästyä, ikävystyä, pitkästyä’ (MSS 93).

(22) ***вясе менъ*** [helyes olvasata: ***вясемень***]

- A *вясеме* határozószó genetivus-accusativusi *(-нь)* alakja (Grammatika 153–155; EK 78–79; Keresztes 1990: 54–55). Vö. 1. szócikk.

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *вясемень* (Dam 64, 284).
- Paas. *veśeme* ’весь, все, всё / alle, all’ (MdWb 2628).
- Mai alakja: *весеме* ’весь’ (ERV 128); ’kaikki’ (ESS 29); ’minden, összes’ (EMSz 87).
- Eredete: a *весе* szóra vezethető vissza (ld. az 1. sz. szócikket).
- Moksa megfelelője: –

(23) *минекъ*

- A *минь* többes szám első személyű személyes névmás (ld. 2. szócikk) genetivus-accusativusi alakja (Grammatika 255; EK 127; Keresztes 1990: 198).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *минек* (Dam 105), *минекъ* (Dam 110, 158).
- Paas. *mińek* ’наш / unser’ (MdWb 1263).
- Mai alakja: *минек* ’наш; нас’ (ERV 383); ’bennünket; miénk’ (EMSz 229).
- Uráli eredetű névmás, ld. 2. szócikk.
- Moksa megfelelője: *минь* ’наш’ (MRV 383); ’meidän’ (MSS 112).

(24) прявейстэ

- A *превей* melléknév elativusi *(-стэ)* alakja. Az elativus a mordvinban lehet helyhatározó, időhatározó és – mint jelen esetben – módhatározó is (Keresztes 1990: 74). Ezeket az alakokat a mordvin grammatikák a határozószók között tárgyalják, morfológiai tagolás nélkül: *бойкасто* ’gyorsan’, *мазыйстэ* ’szépen’ (Grammatika 364; EK 228–229).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *прявейсте* (Dam 215, 243, 267, 297); *прявѣйста* (Dam 53); *прявяйсте* (Dam 243).
- Paas. *pŕevej* ’умный, разумный / verständig, klug’ (MdWb 1810).
- Mai alakja: *превейстэ* ’умно; разумно’, *теемс превейстэ* ’поступить разумно’ (ERV 511); ’okosan, eszesen, értelmesen; ésszerűen; bölcsen’ (EMSz 300).
- Eredete: a *прев* ’ум, разум’ (ERV 511); ’järki’ (ESS 129); ’ész, értelem, elme’ (EMSz 299) szó *-ей* melléknévképzős alakja. Paasonen (MdWb 1808) ezt a *pŕa* ’голова; вершина / Kopf, Haupt; Gipfel’ szó származékának tartja (MdWb 1796, 1810). A *pŕa* finnugor eredetű: FU *perä* ’Hinterraum, Hinterteil’ > fi. *perä*, é. *pera*, vj. *ber*, zj. *bęr*, osztj. *pĕrtäγ*, vog. *pärəw* (UEW 373; Keresztes 1986: 121).
- Moksa megfelelője: *прявиста* ’умно, разумно’ (MRV 540); *пряви* ’älykäs, teräväpäinen’ (MSS 149).

(25) тяй ме [helyes olvasat: ***тяйме***]
- A *тяемс* ige infinitivus-nominativusi alakja (Grammatika 274–276; EK 154–155; Keresztes 1990: 67)
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *тяйме* (Dam 42, 76, 82, 89 stb.).
- Paas. *ťejems* ’делать / machen, tun’ (MdWb 2377).
- Mai alakja: *теемс* ’делать; строить; изготовлять, производить; поступать’ (ERV 652); ’tehdä, suorittaa, toimittaa’ (ESS 167); ’csinál, tesz, cselekszik’ (EMSZ 367).
- Finnugor eredetű szó, vö. FU *teke-* ’machen’ > fi. *teke-*, é. *tege-*, lpN *dâkkâ*, m. *tev-* (UEW 519; Keresztes 1986: 165; Vers 433).
- Moksa megfelelője: *тиемс* ’сделать, создать, изготовить’ (MRV 720); ’tehdä, maksaa’ (MSS 181).

(28) ***бу***
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *бу* (Dam 260, 316); *бы* (Dam 115, 229).
- Paas. *bu* ’= russ. *бы* [образует сослагательное наклонение / dient zur Umschreibung des Konjunktivs]’ (MdWb 145).
- Mai alakja: *бу* ’бы’ (ERV 91); konditionaalipartikkeli (ESS 20); ’volna (feltételes módot kifejező segédszó)’ (EMSz 62).
- Orosz eredetű jövevényszó, vö. *бы*.
- Moksa megfelelője: *ба* ’бы’ (MRV 52).

(29) пазъ – ld. a 9. szócikket.

(30) икеле
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *икеле* (Dam 49, 58, 62, 96, 97, 109, 113, 114, 153, 157, 167, 177, 196, 198, 206, 213, 219, 220, 242, 245, 256, 264, 269, 306, 311, 325); *икеля* (Dam 73); *икелѣ* (Dam 157).
- Paas. *ikeľe* ’перед, прежде / vor, früher, zuerst’ (MdWb 442).
- Mai alakja: *икеле* ’впереди; прежде, раньше (нареч.); предыдущий (прил.); перед, напротив (послелог)’ (ERV 206); ’edellä, edessä; ennen, aikaisemmin’ (ESS 56); ’*hsz* elöl, *nu* előtt’ (EMSz 125).
- Vitatott eredetű, Versinyin szerint az ősi *e-* mutatószó rejlik benne (Vers 84; de vö. UEW 67).
- Moksa megfelelője: *инголе* ’впереди; перед’ (MRV 205).

(31) вадрясто

- A *вадря* melléknév elativus ragos *(-сто)* alakja (ld. 24. szócikk).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *вадря* (Pallas 275); *вадрясто* (Dam 49, 113, 114, 136, 161, 221, 222, 305).
- Paas. *vaďŕa* ’миловидный, красивый; хорошый; отличный / hübsch, schön; gut; vortrefflich’ (MdWb 2510).
- Mai alakja: *вадрясто* ’хорошо; обыльно’ (ERV 97); ’hyvin, kauniisti’ (ESS 21); ’jól, szépen, rendesen’ (EMSz 65).
- Versinyin az EM *вадяжа, вадяв* ’sima, sík’, M *вадряв* ’sima, vasalt’ szavak *вадь-, вадрь-* tövével kapcsolja össze (a jelentésfejlődésre: ’sík’ > ’egyenes’ > ’jó’). Cseremisz párhuzamai (*одар* ’szétdobált’, *мотор* ’jó, szép’) valószínűleg nem állják meg a helyüket (Vers 36).
- Moksa megfelelője: *вадряста* ’tasaisesti, sujuvasti, hyvin’ (MSS 23).

(32) еряволнекъ

- Az *еря-* ige többes szám első személyű conjunctivusi alakja: nyj. *-вол-* (irod. *-вл-*) conj. + *некъ* Vx1Pl (Grammatika 296–297; EK 170–171; Keresztes 1990: 43).
- Az igető a korai nyelvemlékekben a következő alakokban fordul elő: *эрь-* (Dam 42, 75, 79, 95, 148, 176, 206); *ярь-* (Dam 244); *iарь-* (Dam 176). Névszói származékként: *эрямо* ’жизнь’ (Pallas 212).
- Paas. *eŕams* ’жить; проживать; бывать / leben; wohnen; oft sein’ (MdWb 368).
- Mai infinitivusi alakja: *эрямс* ’жить’ (ERV 787); ’elää, asua; olla’ (ESS 201); ’él; lakik’ (EMSz 456).
- Az UEW szerint (73) talán összekapcsolható az uráli eredetű *elä-* ’leben’ szócsaládjával: fi. *elä-*, é. *ela-*, lpN *œlle-*, cser. *əle-*, vj. *ul-*, zj. *ol-*, osztj. *jel*, vog. *ilt-*, m. *él-*, jur. *jīľe-* stb. Keresztes (2011: 55) egyértelműen idetartozónak veszi a mordvin igét, melyben az *l* > *r* rotacizmus a homonímia kiküszöbölése végett mehetett végbe, az **elä-* ugyanis szabályosan *iľe-* alakká fejlődhetett volna, ami egybeesne az *iľa* tiltó segédigével (vö. fi. *älä*, de: é. *ära*). Vö. még: Vers 86.
- Moksa megfelelője: *эрямс* ’жить’ (MRV 905); ’elää, asua’ (MSS 217).

(34) яла

- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *яла* ’всегда’ (Dam 62, 73, 85) ’постоянно’ (298).
- Paas. *jala* ’всегда, всё, постоянно / immer, stets. beständig, unaufhörlich’ (MdWb 489).

- Mai alakja: *яла* ’всегда, постоянно, всё время; до сих пор (нареч.); всё, всё ещё; уже (частица)’ (ERV 801); ’aina, yhä, edelleen (ESS 204); ’állandóan, egyre, egyre csak; tovább; mindig, még mindig; mégis’ (EMSz 469).
- Tatár eredetű szó, vö. tat. *jalan* ’всё, всё время’ (Paas 490; Vers 524).
- Moksa megfelelője: *яла* ’всегда, постоянно’ (MRV 917); ’aina’ (MSS 221).

(35) уцяскавсто

- Az *уцяска* ’boldogság, szerencse’ melléknév *-в* melléknévképzős alakjának (*уцяскав* ’boldog, szerencsés’) *-сто* elativusragos formája (ld. 24. szócikk).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *уцяскавсто* (Dam 42, 158) *уцяска всто* (Dam 315).
- Paas. *ućaska* ’счастье / Glück’, *ućaskav* ’счастливый, сулящий счастье / glücklich, glückverheissend’ (MdWb 2425).
- Mai alakja: *уцяскавсто* ’счастливо’ (ERV 702); ’boldogan, szerencsésen’ (EMSz 401).
- Orosz eredetű jövevényszó (Vers 467), vö. *участь* ’sors’ > E *уцяска* ’счастье; судьба, доля’ (ERV 702); M *уця* ’судьба’ (MRV 792).
- Moksa megfelelője: *уця* ’судьба’ (MRV 792).

(36) улевелнекъ

- Az *уле-* ige többes szám első személyű conjunctivusi alakja: nyj. *-вел-* (irod. *-вл-*) conj. + *некъ* Vx1Pl (Grammatika 296–297; EK 170–171; Keresztes 1990: 43).
- Előfordulása a korai nyelvemlékekben: *улевелъ* Conj3Sg ’было бы’ (Dam 90, 91). Egyéb igei formák: *ули* IndPres3Sg (Pallas 367); *уляза* Opt3Sg (Lepj 165).
- Paas. *uľems* ’быть; становиться; иметь / sein; werden; haben’ (MdWb 2448).
- Mai infinitivusi alakja: *улемс* ’есть, иметься; быть’ (ERV 692); ’olla; tulla’ (ESS 178); ’(meg)van, létezik’ (EMSz 395).
- Finnugor eredetű szó, vö. FU *wole-* ’sein, werden’ > fi. *ole-*, é. *ole-*, cser. *∂la-*, vj. *vi̯l-*, zj. *ve̯l-*, osztj. *wăl-*, vog. *āl-*, m. *vol-*, *val-* (UEW 580; Keresztes 1986: 175; Vers 460).
- Moksa megfelelője: *улемс* ’быть, иметься; существовать’ (MRV 779); ’olla’ (MSS 190).

5. Következtetések

5.1. A szókincs etimológiai megoszlása

A szövegben (az összetételi tagokat külön elemnek számítva, az azonos tőből alkotott szavakat összevonva) 26 lexéma fordul elő. Ezek közül ősi eredetű (az adatokat itt már mai helyesírással adom meg): *весе* ’mind’ < U *weć3*, *ине* ’nagy’ < U *enä*, *минь* ’mi’ < U *mə̈*, *ойме* ’lélek’ < FV *wajm3*, *напо* ’jó’ < FP *para*, *сон* ’ő’ < FU *sə̈*, *тее-* ’tesz’ < FU *teke-*, *тынь* ’ti’ < U *tə̈*; *уле-* ’van’ < FU *wole-*, *чи* ’nap’ < FU *kečä*, *эря-* ’él’ < U *elä-*.

Belső keletkezésű: *превей* ’okos’, *?ава* ’anya’, *?вадря* ’jó’, *?лажа-* ’óv’.

Iráni jövevényszó: *азоро* ’úr’, *паз* ’isten’.

Tatár jövevényszó: *яла* ’mindig’, *пек* ’nagyon’, *?эрь* ’minden’.

Orosz jövevényszó: *бу* ’lenne’, *и* ’és’, *уцяска* ’boldogság’.

Ismeretlen eredetű: *ванкс* ’tiszta; szent’, *икеле* ’előtt’, *кшна-* ’dicsőit’.

Összefoglalva:

	összes	**biztos**	**bizonytalan**
Ősi eredetű:	11	11	
Belső keletkezésű:	4	1	3
Tatár jövevényszó:	3	2	1
Orosz jövevényszó:	3	3	
Iráni jövevényszó:	2	2	
Ismeretlen eredetű:	3		3

5.2. Erza vagy moksa?

Azt, hogy az adott szöveg melyik nyelvjárást képviseli, lexikai és grammatikai ismérvek alapján dönthetjük el. A szóban forgó 26 lexéma között vannak olyanok, amelyek nem alkalmasak ennek a kérdésnek a megválaszolására:

a) mert mindkét nyelvjárásban azonos alakúak, pl. EM *сон* ’ő’, EM *минь* ’mi’, EM *ава* ’nő, asszony’, EM *эрямс* ’él’, EM *улемс* ’van’, EM *яла* ’mindig’;
b) mert a moksa alak csak a szóvégi redukáltban különbözik (amelynek lejegyzése a korábbi szövegekben nem mindig volt pontos): E *вадрясто* ~ M *вадряста* ’jól’;
c) mert a szópár csak az /e/ és /ä/ hangban tér el (ez sem mérvadó, mert több erza nyelvjárás is ismeri az /ä/ hangot): E *пек* ~ M *пяк* ’nagyon’.

Ezzel szemben:

d) a szövegben több olyan lexéma fordul elő, amely csak az erzára jellemző: E *инязоро* ~ M *оцязор* 'úr', E *икеле* ~ M *инголе* 'előtt', E *эрь чисте* ~ M *эрь шиня* 'minden nap', E *пазъ* ~ M *паваз* 'isten', E *ойме* ~ M *вайме* 'lélek', E *теемс* ~ M *тиемс* 'tesz';
e) a névmások ragozott alakjai is árulkodóak: a *тынь* 'ti' Gen-Acc alakja az erzában *тынк*, a moksában *тинь*, ugyanígy *минь* 'mi' – Gen-Acc E *минекъ*, M *минь;* Abl. E *минденек*, M *миндеденк;*
f) eltérés mutatkozik az igealakokban is: E *кина-сынекъ* DetIndPraes1Pl / Sg3obj, ennek moksa megfelelője: *кина-саськ;* az *эря-волнекъ*, *уле-велнекъ* Conj1Pl moksa alakja *еря-ляма, уле-ляма.*

5.3. Melyik erza nyelvjárásban íródott a szöveg?

A fentiek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy az 1769-es első mordvin szövegemlék erza nyelvjárásban íródott. Mégpedig olyan erza dialektusban, amelyben ismeretes volt az /ä/ hang (ld. fentebb), a (későbbi) irodalmi nyelvi *-ńť* DetGen-Acc helyett az *-śť* forma volt használatos, a conjunctivusban pedig az irodalmi *-vl-* helyett *-voľ/-veľ-* alak élt.

Az erza dialektusokat Jermuskin (1984: 9–27) öt fő csoportra osztotta (1. központi, 2. nyugati, 3. északnyugati, 4. délnyugati, 5. délkeleti), ehhez Keresztes (1990: 16–17) hozzávette a Volgán túli, a tatárföldi és a baskíriai területek mordvinságát, keleti nyelvjáráscsoport néven; Feoktyisztov (1990) pedig az első négy mellett a soksai dialektust tüntette fel.

A felsorolt ismertetőjegyek közül a lokalizáció során a genitivus-accusativus rag a perdöntő, ugyanis az *-śť* forma csak az északnyugati dialektusokban fordul elő (ezt a nyelvjárást az Alatir folyótól északra, a Pjana folyó mentén, Ardatov és Bolsoje Ignatovo környékén beszélik a mai Mordvin Köztársaságban; Szergacs és Lukojanov vidékén a mai Nyizsnyij Novgorod-i területen, ill. Poreckoje környékén a mai Csuvas Köztársaságban). Ezt alátámasztják egyéb, erre a területre (is) jellemző jelenségek is: a *-mo* infinitivus és a *-tano* többes szám első személyű igei személyrag használata, valamint a szóeleji *kš-* hangkapcsolat megőrződése *(kšna- ~ šna)* (Jermuskin 1984: 61, 109–111, 124–127, 128–129).

Jermuskin dialektológiai kutatásai jóvoltából talán még jobban le lehet szűkíteni a kérdéses területet, ugyanis az *-śť* genitivusrag és a *-voľ/-veľ-* conjunctivus használata nem az egész északnyugati nyelvterületre jellemző, hanem csak a Pjana folyónak a Lukojanovtól északra lévő mellékfolyói mentén (Jermuskin 1965: 415, 419; 1967: 114, 138). Innen származhatott tehát az első mordvin szövegemlék lejegyzője.

Irodalom

Dam = Словарь языков разных народов в Нижегородской эпархии обытающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис… под присмотром Дамаскина епископа Нижегородского и Алатырского сочиненный 1785-го года = А. П. Феоктистов: Русско–мордовский словарь. Издательство Наука, Москва, 1971.

EK = Д. В. Цыганкин (отв. ред.), Эрзянь кель. Морфология. Типография Красный Октябрь, Саранск, 2000.

EMSz = Mészáros Edit–Raisza Sirmankina, Erza-mordvin–magyar szótár. SUA. Supplementum 8. Szeged, 1999.

ERV = Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.

ESS = Jaana Niemi–Mihail Mosin, Ersäläis–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48, Turku, 1995.

Feoktyisztov 1963: А. П. Феоктистов, Мордовские языки и диалекты в историко-этнографической литературе XVII–XVIII. вв. In: Очерки мордовских диалектов II. Мордовское книжное издательство, Саранск. 3–36.

Feoktyisztov 1968: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Наука, Москва.

Feoktyisztov 1971: А. П. Феоктистов, Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Наука, Москва.

Feoktyisztov 1975: А. П. Феоктистов, „Linguarum totius orbis vocabularia comparativa” в его мордовской части. In: Finno-ugristica 1. Tartu. 117–127.

Feoktyisztov 1976: А. П. Феоктистов, Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.

Feoktyisztov 1990: А. П. Феоктистов, Диалекты Мордовских языков. In: MdWb LX–LXXXVI.

Fischer = Johann Eberhard Fischer: Vocabularium Sibiricum (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. Bearbeitet und herausgegeben von János Gulya. Frankfurt am Main etc. 1995. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia VII.)

Grammatika 1980 = Д. В. Цыганкин (ред.), Грамматика мордовских языков. Мордовский государственный университет, Саранск.

Jermuskin 1965: Г. И. Ермушкин, Характеристика северо-западных говоров эрзя-мордовского языка в связы с историей их носителей. In: Этногенез мордовского народа. Мордовское книжное издательство, Саранск. 414–424.

Jermuskin 1967: Г. И. Ермушкин, Имя существительное и глагол в северо-западных говорах эрзя-мордовского языка. In: Вопросы мордовского языкознания. Труды, вып. 32: 104–143.

Jermuskin 1984: Г. И. Ермушкин, Ареальные исследования по восточным финно-угорским языкам (эрзя-мордовский язык). Наука, Москва.

Joki, Aulis 1973: Uralier und Indogermanen. MSFou 151. Helsinki.

Keresztes László 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Studia uralo-altaica 26. Szeged.

Keresztes László 1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. Studia uralo-altaica 27. Szeged.

Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.

Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. Folia Uralica Debreceniensia 16: 57–89.

Keresztes László 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Lehtisalo, Toivo 1936: Über die primären Ururalischen Ableitungssuffixe. MSFOu 72. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

Lepj = И. И. Лепёхин, Дневные записки путешествия доктора и Академии наук адъюнкта Ивана Лепёхина по разным провинциям Российского государства. Санкт-Петербург, 1771–1805.

Maticsák Sándor 2005: A képzővé válás kora a mordvinban. Folia Uralica Debreceniensia 12: 69–86.

Maticsák Sándor 2006: Vándorló napnevek. Debrecen.

Maticsák Sándor 2011: A mordvin írásbeliség kezdetei: a XVII–XVIII. század nyelvemlékei. Folia Uralica Debreceniensia 18: 113–138.

MdWb = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von K. Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. I. (A–J) 1990, II. (K–M) 1992, III. (N–Ŕ) 1994, IV. (S-Ž) 1996. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

MRV = Б. А. Серебренников–А. П. Феоктистов–О. Е. Поляков: Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1998.

MSS = Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, Mokšalais–suomalainen sanakirja. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 58, Turku, 1998.

Müller = Г. Ф. Миллер [Gerhard Friedrich Müller], Описания живущих в Казанской губернии языческих народов. Санкт-Петербург, 1791.

Paasonen, Heikki 1909: Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingfors.

Pallas = Peter Simon Pallas, Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий. Санкт-Петербург, 1786–87.

Rédei, Károly 1983: Die ältesten indogermanischen Lehnwörter der uralischen Sprachen. MSFOu 185: 201–233.

Ricskov = П. И. Рычков, Топография Оренбургская, то есть обстоятельное описание Оренбургской губернии, сочиненное коллежским советником и императорской Академии наук корреспондентом Петром Рычковым. Санкт-Петербург, 1762.

Strahl = Philipp Johann von Strahlenberg, Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730.

Szerebrennyikov 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988.

Vers = В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Том I (Аба – Кеверь), 2004; Том II (Кеветие – Мекснемс), 2005; Том III (Мекш – Пиле), 2005; Том IV (Пиледемс – Уштомс), 2009; Том V (Фала – Яштерь), 2011. Стринг, Йошкар-Ола.

Witsen = Nicolaes Witsen, Noord en Oost Tartarye, ofte bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekent zyn geweest. Amsterdam, 1692.

Analysis of the first Mordvin written record

According to our present knowledge, the first written record of the Mordvin language is from 1769. A. P. Feoktistov has discussed this text briefly, in a monograph on the development of the Mordvin literary language, providing the reader with a Cyrillic and a Roman letter transcription of the text, and with some information about its language use. This paper aims to study the same record in more detail.

First, I address problems of the transcriptions and issues of the orthography. Then, a detailed, multiple-aspect analysis of the 36 words of the text is provided. I took six aspects into consideration during the analysis: a) morphologic segmentation of the given word with an exact definition of the suffixes; b) occurrence in early records; c) occurrence in Paasonen's large dialectal dictionary; d) present form; e) derivation; f) Moksha equivalent.

In the last section of the essay, I summarize the etymological characteristics of the lexemes appearing in the text (almost half of the words is of ancient origin); and then, through a survey of the phonetic and morphological features of the text, I prove that this record was written in Erzya, more exactly, in a variant of the North-West dialect spoken along the affluents of the Pjana river that are located north to Lukojanov.

SÁNDOR MATICSÁK

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
DEBRECEN, 2012

A finnugor (?) *kacsa* és az oktatás[1] (avagy az oktatásban is felhasználható elektronikus források az MTA Nyelvtudományi Intézetében)

OSZKÓ Beatrix

Bevezetés

A dolgozatban arra mutatunk példát, hogy a középiskolák magyar nyelvtan óráinak a finnugor nyelvrokonsággal foglalkozó anyagrészében, illetve a felsőoktatásban a magyar szakos bölcsészek nyelvrokonság, nyelvi kapcsolatok anyagrészeinek oktatásában hogyan használhatók fel a MTA Nyelvtudományi Intézetének adatbázisai.[2] Ezek közül részletesebben azokat mutatjuk be, amelyek az alábbi feladatok megoldásához használandók.

Szemléltetésként a címben szereplő szavunkat, a *kacsá*t választottuk. Megvizsgáljuk finnugor eredetét és azt, hogy az intézet gondozásában lévő elektronikus források, adatbázisok milyen egyéb megközelítésből teszik lehetővé a szó vizsgálatát.

Prensky 2001-es tanulmánya óta egyre szélesebb körben ismertek a „digitális bennszülött" és „digitális bevándoló" fogalmak, mely terminusok megkülönböztetik az újabb média világába beleszületetteket – akik anyanyelvükként beszélik az új formanyelvet –, és az újabb technikát csak később,

[1] A dolgozat az „Adatbázisok és szövegtárak a nyelvtörténet oktatásában" című előadás alapján készült, mely 2011. október 20-án Nyitrán, a „Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért" konferencián hangzott el.

[2] A MTA Nyelvtudományi Intézetének honlapjáról jelenleg a következő adatbázisok és korpuszok érhetők el: Magyar Irodalmi és Köznyelv Nagyszótárának korpusza / Magyar Történeti Korpusz; Magyar Nemzeti Szövegtár; Mazsola – a magyar igei bővítményszerkezet vizsgálata; E-Szókincs; Hunglish; Uralonet; Beszédarchívum: Nyelvjárási hangfelvételek Hegedűs Lajos gyűjtéséből; Adatbázis a magyar szavak hangidőtartam-képeinek bemutatására; Beszédadatbázis a magyar mássalhangzó-kapcsolódások szerkezeti bemutatására; Beszédadatbázis a magyar beszédhang-kapcsolódások szerkezeti bemutatására; BEA – Magyar spontán beszéd adatbázis. Intézetünk honlapja ad otthont a Termini Kutatóhálózat adatbázisának is.

felnőtt fejjel elsajátítókat (Prensky 2001). Egy mai fiatalnak az internet természetes közeg, legyen szó információszerzésről vagy akár közösségi létről. Természetes, hogy hordozható számítógépükön vagy akár a telefonjukon azonnal hozzájutnak a számukra érdekes vagy szükséges információhoz, és azt vagy egyéb közölnivalójukat – szintén azonnal – meg is oszthatják társaikkal. Ezek ismeretében nem meglepő, hogy napjainkban a tanulás is újraértelmezendő: a felhasznált eszközök gyorsan és meglepő mértékben változnak, egyre több iskolában naponta használt eszközzé válik az interaktív tábla, ezekhez viszont nélkülözhetetlenek az interaktív oktatási segédletek. Ez utóbbiakat előállíthatja a gyakorló pedagógus, csakhogy erre a feladatra nem elegendő egy ember ideje, valamint az egyén ötleteinek tárháza is kimerülhet idővel. Részben ezért jönnek létre – világszerte – a digitális tananyagokat összegyűjtő oldalak, melyeket gyakran maguk a pedagógusok építenek és töltenek meg saját ötleteikkel (ilyenek például a Sulinet oldalain található feladatok). De akad példa tankönyvkiadók, az Oktatási Hivatal vagy az akadémiai kutatóintézetek által létrehozott feladatgyűjteményre is. A teljesség igénye nélkül említünk néhányat: a Mozaik Kiadó, a Dinasztia Kiadó szabad hozzáférést biztosít digitális tananyagaihoz, a Nemzeti Tankönyvkiadó ugyanilyen lehetőséget csak az osztálytermi mennyiségben megvásárolt tankönyvek mellé kínál; az Educatio Társadalmi Szolgáltató KHT nevéhez kapcsolható Sulinet és Sulinova Adatbank – ebben a tárgykörben talán a leglátogatottabb oldalak; a MTA Nyelvtudományi Intézetének honlapján is elérhető egy oktatási segédletnek készülő oldal, mely az Uralonet munkálatai során született.

A következőkben egy konkrét feladatsort mutatunk be, melynek részfeladatai nemcsak a magyar nyelvhez tartozó uráli, ill. finnugor etimológiai adatbázist, hanem az intézet egyéb korpuszait és szövegtárait is felhasználják. Nem felesleges tehát röviden áttekinteni néhány fogalmat, melyet a nyelvtechnológia, ez az utóbbi két évtizedben született tudományterület, a köznapitól némileg eltérő értelemben használ.

Nyelvtechnológia: adatbázis, korpusz, szövegtár

*Korpusz*nak nevezzük azt az elegendően nagy méretű elektronikus adattárat, mely elemei meghatározott nyelvi jelenségek. Ezeket előre definiált célból gyűjtötték össze és ugyanilyen módon rendezik. Az összegyűjtött anyagban való eligazodást, a gyorsabb keresést szolgálja az egyes elemek megjelölése.

Annotált korpusz az adatbázis igényeinek megfelelő címkékkel (pl. szófaji kódokkal, nyelvtani információkkal) ellátott állomány. Egy korpusz tartalmazhat írott és/vagy hangzó adatokat.

*Adatbázis*ról beszélhetünk akkor, ha a megfelelően strukturált anyagot egy olyan szoftver kezeli, mely tárolásra, lekérdezésre és szerkesztésre is alkalmas.

A korpuszok gyakorta egyben *szövegtár*ak is, mivel a gyűjtött nyelvi jelenségek nem izoláltan, hanem legtöbbször az őket tartalmazó szöveggel szerepelnek az állományban.

Intézetünk honlapjáról elérhető adatbázisok mindegyike vagy magában rejti a bővülés lehetőségét, vagy jelenleg is folyamatosan változik. Némelyik formája már végleges, csak adatállományuk bővül, de vannak még fejlesztés alatt állók, amelyeknek tesztváltozata áll a nagyközönség rendelkezésére.

A továbbiakban mindig az adott feladatnál mutatom be röviden azt az állományt, amelyre a megoldáshoz szükség van.

Nyelvi és nyelvészeti korpuszok az oktatásban

1. Uralonet

A közoktatás számára a magyar nyelv és irodalom tantárgyak tanításakor lehetnek hasznosak és érdekesek az alábbi a feladatok. Most csak néhány tananyagrészt említek, amelyek esetében kézenfekvő az internetes eszközök használata, ezek: a nyelv változó rendszer; a nyelvrokonság; a jelentésváltozások; a nyelvi változatok; a magyar nyelvjárások; a nyelvjárási és köznyelvi jelenségek. A felsőoktatásban a magyar mellett a következő szakok hallgatói találhatnak feladatokat – elsősorban az Uralonethez kapcsolódó oldalon: (elméleti és alkalmazott) általános nyelvészet; magyar szak; finnugor nyelvészet; romanisztika, skandinavisztika és egyéb összehasonlító nyelvészeti tudást igénylő szakok. (Az eddig elkészült feladatsorokról: Oszkó 2010, Sipos 2010, Várnai 2010.)

A finnugor *kacsa*

Következzék tehát a feladatsor és a megoldáshoz szükséges adatbázisok, szövegtárak rövid leírása!

- *Állapítsa meg az Uralonet segítségével, hogy* kacsa *szavunk az ősi örökség része-e! Ha igen, melyik alapnyelvhez tartozott?*

A kérdés megválaszolásához az Uralonetet kell használnunk. A jelenleg tesztváltozatban működő adatbázis a szakma egyik jelentős etimológiai mű-

vét, az Uralisches Etymologisches Wörterbuchot dolgozza fel. Az eredeti műnek megfelelően az adatbázis is megtartotta a szótár négy nagy egységét: **a)** a címszót és az azt követő információkat; **b)** az etimológiákat alkotó leánynyelvi adatokat; **c)** az előzőekhez fűzött, azokat kiegészítő vagy értelmező magyarázatokat és **d)** a szakirodalmi részt.

A feladat megoldásához a felület első egységét kell használni: „Keresés az alapalakok között". Itt – mint ahogy az az elnevezéséből is kiderül – a kikövetkeztetett alapalakokhoz kapcsolódó információk szerint kereshetünk. Kiválaszthatjuk, hogy melyik alapnyelvi rétegből, a biztos és/vagy a bizonytalan etimológiákat tartalmazza a találati lista. Mód van arra is, hogy – ha ismerjük – egy teljes alapalakot vagy annak részletét keresse a program. Fonológiai összetevők és pozíciók szerint, illetve a kikövetkeztetett jelentés szerint is szűrhetjük az adatokat. Itt kell megemlíteni, hogy az adatbázist a papírszótárhoz képest helyenként kibővítettük. Így a rekonstruktumok eredetileg csak németül megadott jelentései ma már magyarul és angolul is rendelkezésre állnak. Ahhoz, hogy a felhasználók köre a középiskolás korosztállyal is bővülhessen, nélkülözhetetlen volt bizonyos információkat magyarul is elérhetővé tenni. Ide sorolható a fogalomkörök szerinti besorolás is. A diákok körében talán ez lesz a legnépszerűbb keresési szempont. Az adatbázis összes rekonstruktumához hozzárendeltük a Dornseiff-féle fogalomköri lista megfelelő kategóriáját[3] (vö. Dornseiff 1959), így most a megjelenő listából kiválaszthatjuk pl. az „Időjárás" vagy az „Esik. Süllyed" stb. kategóriákat, s a „Keres" gombra kattintva a program már listázza is azokat az alapalakokat, melyek jelentése a kiválasztott fogalomkörökhöz tartozik.

Most pedig nézzük meg, hogy mit kell tennünk ahhoz, hogy a feltett kérdésre megkapjuk a választ!

- *Jelöljük be az „Alapnyelv" és „Minősítés" mezőkben a „mind" lehetőségeket, a „Kikövetkeztetett jelentés"-hez pedig írjuk be: kacsa! Klikkeljünk a „Keres" gombra!*

[3] A besorolást Sipos Mária végezte saját és Bakró-Nagy Marianne korábbi munkáit felhasználva és kiegészítve (Bakró-Nagy 1992, Sipos 2003).

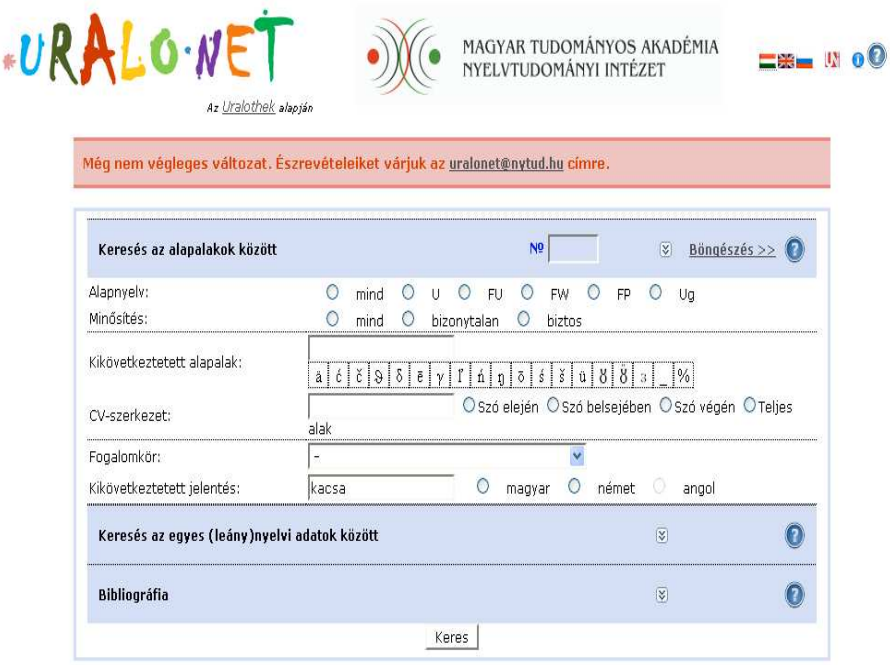

http://www.uralonet.nytud.hu/uewww/search.cgi?id_eintrag=&as_q=&skeleton=&taxonomy=&rkn_BED=kacsa&verg_c=&lexem=&verg_DI=&dialect_from=&dialect_to=&author=&abbr=&submit=Keres

A program kiválasztja az összes olyan etimológiát, amely jelentésében a *kacsa* szó előfordul. Ebben az esetben az utolsó találat kivételével mindegyik szócikk megfelelő választ rejthet. Ahhoz, hogy felelni tudjunk a kérdésre, végig kell nézni az egyes etimológiákat, s megállapítani, hogy a hozzájuk tartozó leánynyelvek között ott van-e a magyar. Az eredmény fejlécéből kiderül, hogy az általunk meghatározott szempontok szerint összesen 10 etimológia van az Uraloneten. A találati listából az alapalakokra kattintva juthatunk el egy-egy teljes etimológiához. A lista különböző részletességű információkat tartalmaz attól függően, hogy a „Megjelenítés” sorban mit jelölünk be. Kérhetjük az „Alapnyelv”, a „Sorszám”, a „Jelentés” és a „Bibliográfia” feltüntetését egy-egy találat mellett. A kategóriák elnevezései önmagukért beszélnek, talán csak a „Sorszám”-ról kell szólni. Ezek az adatbázis építése során gyakorlati céllal jöttek létre, s mivel az oktatáshoz készülő oldalon jól használhatónak bizonyultak, megtartottuk őket.

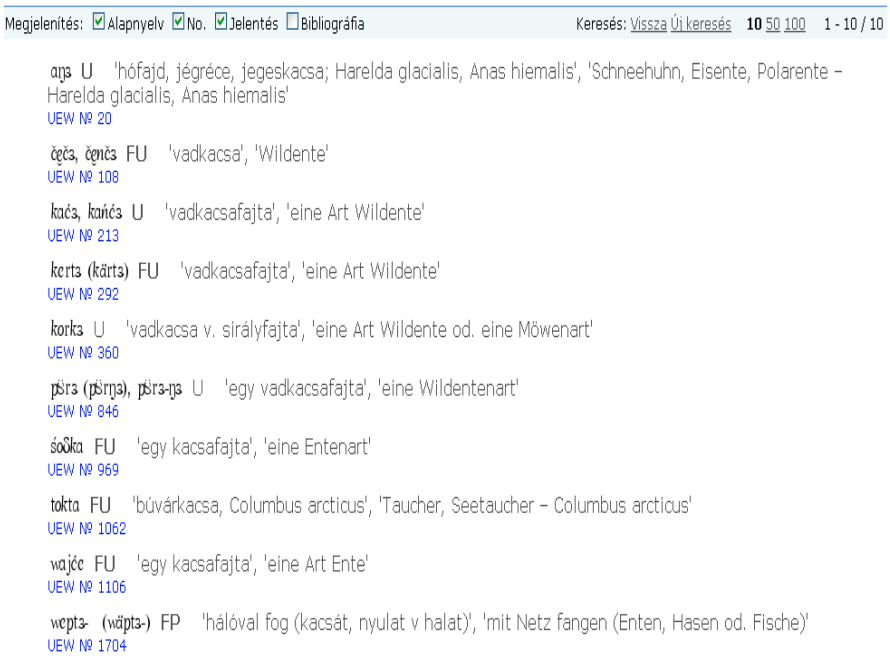
Megjelenítés: ☑ Alapnyelv ☑ No. ☑ Jelentés ☐ Bibliográfia Keresés: Vissza Új keresés **10** 50 100 1 - 10 / 10

ӄŋɜ U 'hófajd, jégréce, jegeskacsa; Harelda glacialis, Anas hiemalis', 'Schneehuhn, Eisente, Polarente – Harelda glacialis, Anas hiemalis'
UEW № 20

čęčɜ, čęnčɜ FU 'vadkacsa', 'Wildente'
UEW № 108

kaćɜ, kańćɜ U 'vadkacsafajta', 'eine Art Wildente'
UEW № 213

kertɜ (kärtɜ) FU 'vadkacsafajta', 'eine Art Wildente'
UEW № 292

korkɜ U 'vadkacsa v. sirályfajta', 'eine Art Wildente od. eine Möwenart'
UEW № 360

pə̈rɜ (pə̈rŋɜ), pə̈rɜ-ŋɜ U 'egy vadkacsafajta', 'eine Wildentenart'
UEW № 846

śoδkɑ FU 'egy kacsafajta', 'eine Entenart'
UEW № 969

tokta FU 'búvárkacsa, Columbus arcticus', 'Taucher, Seetaucher – Columbus arcticus'
UEW № 1062

wajće FU 'egy kacsafajta', 'eine Art Ente'
UEW № 1106

wepɪɜ- (wäpɪɜ-) FP 'hálóval fog (kacsát, nyulat v halat)', 'mit Netz fangen (Enten, Hasen od. Fische)'
UEW № 1704

http://www.uralonet.nytud.hu/uewww/search.cgi?resetform=1&collapse=1

Végignézve az egyes etimológiákat meg kell állapítanunk, hogy ugyan az uráli vagy finnugor alapnyelvet beszélők ismerhettek többféle kacsát is, de ezen szavak egyike sincs rokonságban az általunk keresett magyar szóval. Amennyiben ellenőrizni szeretnénk, hogy valóban ez-e az igazság, megnézhetjük az(oka)t az oldal(aka)t, amely az adatbázisban szerepelő összes magyar adatot mutatja. Ehhez a felület második egységét használjuk: „Keresés az egyes (leány)nyelvi adatok között”. Az itt rendelkezésünkre álló szempontok tára is bőséges: a nyelvek neve előtti négyzetet bejelölve megadhatjuk, hogy a keresett etimológiákat milyen nyelvek alkossák, de egy-egy konkrét adatot is kérdezhetünk. Ebben a részben található a különböző uráli és finnugor nyelvek közötti kölcsönzés szerinti szűrés is.

Amennyiben a ’kacsa’ jelentésű etimológiák keresési eredményét szeretnénk ellenőrizni, az itt kínálkozó lehetőségek közül a magyar[4] opciót használjuk, azaz ne a „magyar” előtti négyzetet jelöljük meg, hanem a szóra kat-

[4] Az aláhúzás ebben az esetben ugrópontot jelent, az Uralonet minden leánynyelv esetében képes az összes odatartozó adatot listázni.

tintsunk. Így jutunk a fentebb említett listához. Az egyes szavak kétféle színnel lehetnek aláhúzva: a kék a nyelvjárási, a piros pedig a nyelvemlékekből származó, régi adatokat különbözteti meg. A következő ábrán a vonatkozó oldal egy részlete látható, segítségével megállapíthatjuk, hogy ebben a listában sem leljük a *kacsa* alakot, tehát ez a szavunk valóban nem alkotja az ősi örökség részét.

jegy	jel	jég	joh
joh, juh, éh, íh	*jorgot–	jó	jó–ság
jó–ság	jó: Berettyó Héjő Sajó	jóság	jószág
jö–	jöv–	jő	juh
juk	jut–	juvnak	jün
kapufélfa	kaszahúgy	Káposztás–megyer	kedig
kedv	kegyelet	kegyelet	kegyelet
kel–	kelet	kelő	kemény
keneelew	kengyel	kenw	kenweb
kenyid	ker–	kerek	kerék
kerít–	kert	kerül–	keskëny
kesered–	keserű	keshed–	keshedt
keskëny	keszeg	kettő	kevés
këgyelet	këgyelet	këgyelëm	këll–

http://www.uralonet.nytud.hu/uewww-dev/browse.cgi?offset=601

2. A Magyar Nemzeti Szövegtár

Kacsa szavunkkal kapcsolatban további segítséget tehát nem kapunk az Uralonettől, a Magyar Nemzeti Szövegtárban (MNSz) viszont bukkanhatunk még érdekes adalékokra.

Ez a folyamatosan bővülő korpusz jelenleg 187,6 millió szövegszót tartalmaz. A szövegek öt regionális nyelvváltozatot reprezentálnak (az anyaországi mellett szlovákiait, kárpátaljait, erdélyit és vajdaságit) és ezeken belül öt stílusréteget különítenek el (sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes). Az oldal a http://corpus.nytud.hu/mnsz/ címen érhető el, és regisztráció után ingyenesen használható. A regisztrációval nemcsak a MNSz már

bevált keresőfelülete elérhető el, hanem egy újabb is, mely egyszerűbb, de egyelőre csak béta változata áll a felhasználók rendelkezésére.

- *Milyen jelentéseit ismeri ma a szónak? És milyen jelentései elfogadottak a köznyelvben? Segítséget a Magyar Nemzeti Szövegtárban talál.*

A kérdés megválaszolásához elegendő az alábbi ábrán látható felület első részét kitölteni, mivel egyetlen szóra vagyunk kíváncsiak. Az első mező a szóalak és szótő közötti választást teszi lehetővé, de megadhatjuk a szófajt és néhány, környezetre vonatkozó szempontot is. A további mezők nem kívánnak különösebb magyarázatot, csak az MSD-kód a kivétel, mely az adott szóalak morfoszintaktikai jegyeinek kódolt leírását takarja. Bővebben olvashatunk erről is a SÚGÓ-ban.

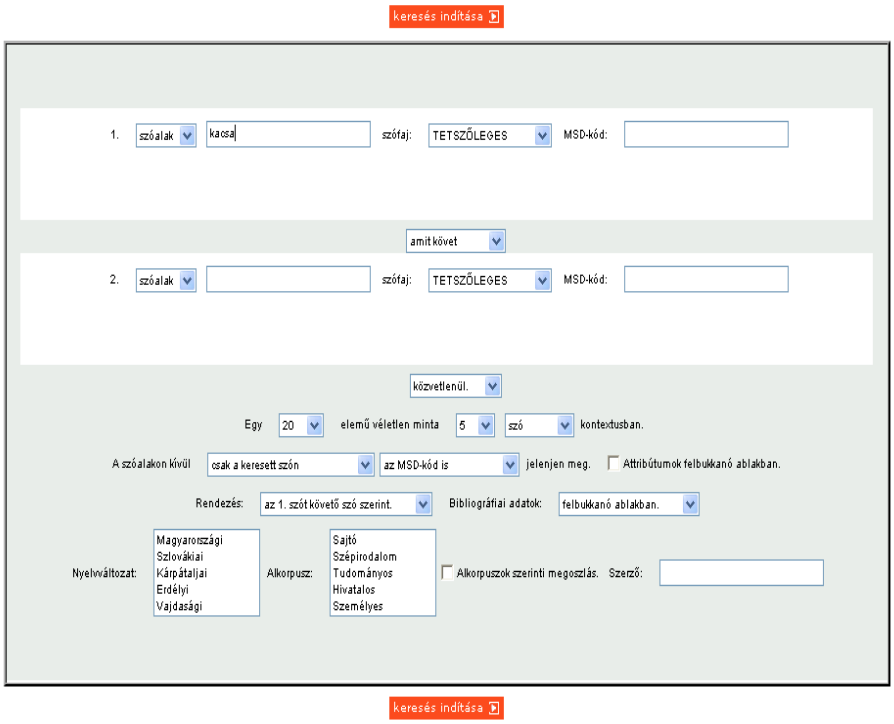

http://corpus.nytud.hu/mnsz/secret/szovegtar_hun.html

A „keresés indítása” gombra kattintva a következő eredményt kapjuk:

Nyelvváltozat: magyarországi, szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági
Alkorpusz: sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes
Lekérdezés: [word = "kacsa"] ;
Lekérdezett korpusz mérete: 187644886 szó
Találatok száma: 697 db 3,71 db / millió szó
Keresési idő: 0,02s

1.		; a kakas legelöl,	**kacsa** *N.NOM*	a második, a malac
2.		az ügy a jelenlegi béna	**kacsa** *N.NOM*	állapotból, hogy az amerikai
3.		, azt látod, Van	**kacsa** *N.NOM*	barátod Aki Neked rimez,
4.		nem bukkant fel. Minden	**kacsa** *N.NOM*	három napig érdekes. Dr.
5.		a kezével. Mikor a	**kacsa** *N.NOM*	látta, hogy már jó
6.		sziklaszirtjére. Ez az öreg	**kacsa** *N.NOM*	ma akadémiai babérokon hízik (
7.		c.) előnevelt liba,	**kacsa** *N.NOM*	süldőnyúl 20.- d.) kisliba
8.		fácán, hal, cilinderes	**kacsa** *N.NOM*	tartja az égőt. Likőröskészlet
9.		be Európát. Most a	**kacsa** *N.NOM*	van soron. A kilencvenes
10.		: 12 Most olvasom sajna	**kacsa** *N.NOM*	volt a hir, hogy
11.		. Úgy látszik a történet	**kacsa** *N.PSe3.NOM*	volt. irokéz: Mi
12.		négy-öt lágytojás vagy egy fél	**kacsa** *N.NOM*	(a kacsa volt Józsi
13.		, rohanok, csámpásan szuszogó	**kacsa** *N.NOM*	, bele a sötétbe,
14.	közszolgálatiság Magyarországon, akkor valóban		**kacsa** *N.NOM*	, erről nem tehetek.
15.		primőrkertészeiről, liba -,	**kacsa** *N.NOM*	- és csirketenyésztőiről, agrárkutatóiról
16.		és álmokat benne. Kedves	**kacsa** *N.PSe3.NOM*	, gondold úgy, hogy
17.		a.) hízott liba,	**kacsa** *N.NOM*	, pulyka 30.- b.)
18.		b.) sovány liba,	**kacsa** *N.NOM*	, pulyka, tyúk,
19.		jár ', jakargo '	**kacsa** *N.NOM*	', jalaks ' öcs
20.		! Én vagyok a Dani	**kacsa** *N.PSe3.NOM*	! Felmászik a középső kéményre

Kérjük, ha észrevétele van, tudassa velünk.
MTA Nyelvtudományi Intézet, 1998-2003.

Ha nem az internetet választanánk segédletül, a kérdésre a választ értelmező szótáraink egyikében találnánk. A legutóbb megjelent Magyar értelmező kéziszótár a következő jelentéseit ismeri a szónak: 1. A lúdnál kisebb, rövid nyakú, rövid lábú, hízékony lúdféle háziszárnyas (Anas domestica).; 2. Vadkacsa.; 3. A kacsa húsa (mint étel); 4. Fekvő férfi betegektől vizelésre haszn. öblös csöves edény.; 5. Valótlan (újság)hír; híresztelés, pletyka (Pusztai 2006: 610). Ezek közül majd mindegyikre találunk is példát az MNSz első eredményei között, az 5. jelentésre többet is. Míg az első négy jelentés nem kíván különösebb magyarázatot, az utolsó mintha nem illene bele a sorba. Vajon mikortól adatolható ez a jelentés? Választ egy újabb adatbázis, a Magyar Irodalmi és Köznyelv Nagyszótárának korpusza / Magyar Történeti Korpusz segítségével kaphatunk.

3. A Magyar Történeti Korpusz

A szövegarchívum jelenleg mintegy 17 millió szóból áll, 19. és 20. századi, nagyobb részben szépirodalmi műveket tartalmaz. Regisztrációhoz nem kötött, bárki számára szabadon használható adatbázis. A következő ábrán láthatjuk, hogy a keresett szó mellett szűrési szempont lehet a szerző, a műfaj

és műcím, valamint a keletkezés ideje. Az eredményeket kérhetjük konkordancialistában és bibliográfiai adatokkal együtt is. A szövegtárat a http://www.nytud.hu/hhc/ címen érhetjük el.

- *A Történeti korpusz szerint mikor bukkan fel a kacsa szó először a 'nem megbízható forrásból származó hír' jelentésben?*

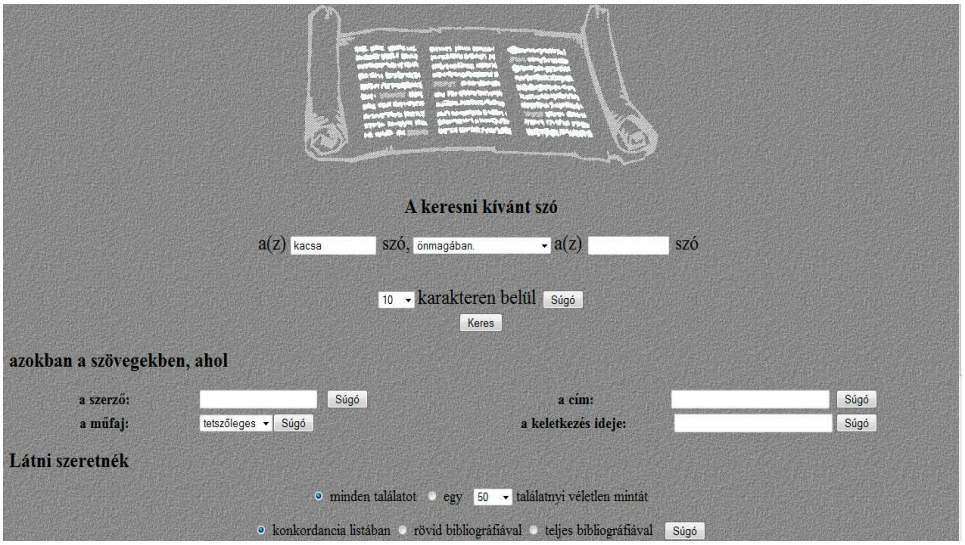

Az eredmény az MNSz-hez hasonló listában, időrendben jelenik meg, azzal a különbséggel, hogy itt a találatok sorszáma ugrópont, ezekre kattintva jutunk el egy nyelvi adat metaadataihoz és hosszabb szövegkörnyezethez. A felületet az ábrán szereplő módon kitöltve a 46. előfordulásként kaptuk először a keresett jelentést[5]. Ebből megtudhatjuk, hogy Mikszáth egy 1877-es publicisztikájában már használja a szót ebben a jelentésben, azaz feltehetjük, hogy ekkor már szélesebb körben ismert volt.[6] A 46. találat a következő ábrán látható:

[5] Mivel a program véletlen mintát bocsát rendelkezésünkre, egy másik alkalommal talán más eredményt kapunk.

[6] Itt érdemes megemlíteni, hogy hamarosan publikussá válik a Régi magyar konkordancia nevet viselő adatbázis is, mely magyar nyelvű kódexeink szövegein kívül számos kisebb középkori nyelvemléket (például misszilis leveleket) dolgoz fel. A felület a Magyar Generatív Történeti Szintaxis projekt részeként készül. Jelenleg csak a hozzáférést külön igénylők dolgozhatnak a próbafelülettel. Az eddig feltöltött nyelvemlékekben nem

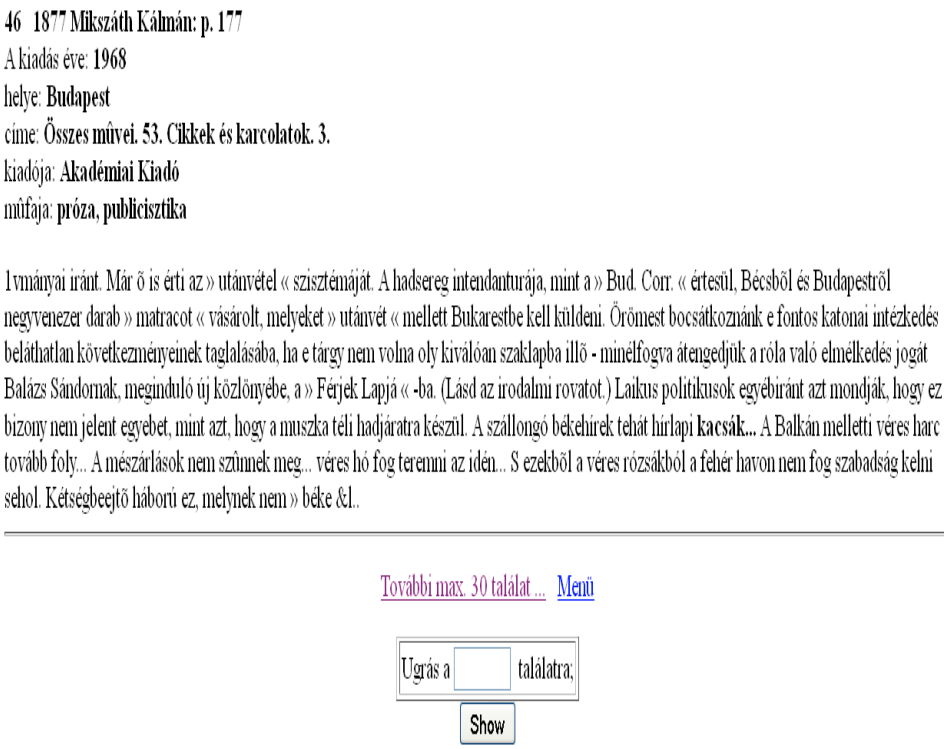

46 1877 Mikszáth Kálmán: p. 177
A kiadás éve: **1968**
helye: **Budapest**
címe: **Összes mûvei. 53. Cikkek és karcolatok. 3.**
kiadója: **Akadémiai Kiadó**
mûfaja: **próza, publicisztika**

Ivmányai iránt. Már õ is érti az » utánvétel « szisztémáját. A hadsereg intendanturája, mint a » Bud. Corr. « értesül, Bécsbõl és Budapestrõl negyvenezer darab » matracot « vásárolt, melyeket » utánvét « mellett Bukarestbe kell küldeni. Örömest bocsátkoznánk e fontos katonai intézkedés beláthatlan következményeinek taglalásába, ha e tárgy nem volna oly kiválóan szaklapba illõ - minélfogva átengedjük a róla való elmélkedés jogát Balázs Sándornak, megindúló új közlönyébe, a » Férjek Lapjá « -ba. (Lásd az irodalmi rovatot.) Laikus politikusok egyébiránt azt mondják, hogy ez bizony nem jelent egyebet, mint azt, hogy a muszka téli hadjáratra készül. A szállongó békehírek tehát hírlapi **kacsák...** A Balkán melletti véres harc tovább foly... A mészárlások nem szünnek meg... véres hó fog teremni az idén... S ezekbõl a véres rózsákból a fehér havon nem fog szabadság kelni sehol. Kétségbeejtõ háború ez, melynek nem » béke &l..

További max. 30 találat ... Menü

Ugrás a találatra;
Show

Tudjuk tehát, hogy eredetét tekintve *kacsa* szavunk nem finnugor, s az eddig használt adatbázisok segítségével megállapíthattuk azt is, hogy milyen jelentései vannak. Ezek az állományok azonban egyelőre nem segítenek abban, hogy a szó ’valótlan hír’ jelentésének eredetét kiderítsük. Mivel az olvasókat és a feladatsorral majdan foglalkozókat is bizonyára érdekeli, nem maradhatunk adósok a válasszal.

A *hírlapi kacsa* eredete

A TESz és az EWUng a *kacsa* szót hozza ugyan – az ÉKSz-ben találhatónál több jelentéssel –, de ezek egyike sem az általunk keresett (Benkő 1967–1984/2: 297, Benkő 1993–1997: 657).

Mivel magyar és német nyelvű etimológiai szótárunkhoz hiába fordulunk választ, a kutatást két irányban folytatjuk. Egyrészt régi lexikonok hasábjain, másrészt a világhálón.

szerepel a *kacsa* vagy bármely toldalékolt formája (vö. http://corpus.nytud.hu/ rmk/). – Egy magyar szó teljes szótörténetét akkor tudjuk majd az intézeti adatbázisok segítségével feltérképezni, ha az egyik újabb munkálat, az Új magyar etimológiai szótár anyagai is elérhetőek lesznek. Erre azonban még egy-két évet várnunk kell.

Pallas nagylexikonát – ellentétben több, újabb keletű lexikonnal – sikerrel forgathatjuk: *hírlapi kacsa* címszó alatt Tóth Béla 1895-ös művének részletét az enciklopédia pontosan idézi: „Büchnamm ezt az Európa minden nyelvében élő kifejezést Luther Márton ama szójátékából […] eredőnek véli, mely a »*legenda*« szóból »*lugendá*«-t csinállt. Reuter K. egy 1596-ban megjelent könyvében Luther e szójátéka már »*lügente*«, vagyis a kacsa első alakja. Grimm német szótárában nem fogadja el e származtatást és mivel a H. (sic!) németül valamikor »*blaue ente*« is volt, a »*kék*«-ből akarja deriválni a dolgot. Mások szerint a »*kacsa*« eredete a leydeni újságban keresendő, mely egyszer [mikor?] azt a hírt közölte, hogy valahol háromorrú kacsa kelt ki a tojásból." (Pallas 9: 238). A látszólag igen aprólékos, körültekintő magyarázat nem tűnik valóban meggyőzőnek, különösen, ha a Pallas által idézett forrást tovább olvassuk. Ebből ugyanis az derül ki, hogy nemcsak *kacsa*, hanem *tengeri kígyó* témájú, hasonló megalapozottságú, ill. megalapozatlanságú cikkek is jelentek meg annak idején (Tóth 1895: 334–335).

Az interneten egy másik – véleményünk szerint szellemesebb – megoldást találunk. Ez az előzőhöz képest annyival speciálisabb, hogy csak a magyar adat eredetére kínál magyarázatot: „Az újságírás hajnalán szokás volt a nem ellenőrzött forrású újságcikkeket nt. (latin: non testatum = ellenőrizetlen) aláírással jelölni. Az ilyen cikkek bekerülhettek az újságokba, […] érthető, hogy az újságíró nem tudott minden hírt ellenőrizni. Az nt. rövidítés pedig kimondva így hangzott: Ente, ami németül kacsát jelent." (Forrás: Wikipédia http://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:Tudakoz%C3%B3/Arch%C3%ADvum/2010-03-23.)

Zárszó gyanánt

Dolgozatunkban a *kacsa* szó segítségével azt szemléltettük, hogy az újabb médium, az internet mennyiben járulhat hozzá egy általunk összeállított rövid kérdéssor megválaszolásához. A segítséget a világhálón nyelvészeti célra készült, a MTA Nyelvtudományi Intézetében gondozott adatbázisok nyújtották. A fentiekhez hasonló vagy attól eltérő metodikájú feladatsorok garmadája állítható össze. Hogy csak egy újabb szempontot említsünk: nem használtuk ki a nyelvjárási szövegek adta lehetőségeket.

Reméljük, hogy a hagyományos tantárgyak, illetve tananyagrészekhez ezzel az új megközelítéssel valóban felhasználó-, azaz diákbarát hozzáférést sikerül biztosítanunk. Az intézet honlapján jelenleg is elérhető feladatok a közeljövőben tematikájukat és számosságukat tekintve bővülni fognak, hathatós segédeszközt adva ezzel a gyakorló pedagógusok és az érdeklődő diákok kezébe.

Irodalom

Bakró-Nagy Marianne 1992: Die Begriffsgruppen des Wortschatzes im PU/PFU. Ural-Altaische Jahrbücher, Neue Folge 11: 13–40.

Dornseiff, Franz 1959: Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. De Gruyter, Berlin.

E-Dinasztia (a Dinasztia Kiadó digitális tananyagai): http://www.dinasztia.hu/webset32.cgi?Dinasztia@@HU@@101@@564818380

ÉKSz = Pusztai Ferenc (főszerk.): Magyar értelmező kéziszótár. 3. átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

ÉrtSz = Országh László (főszerk.), A magyar nyelv értelmező szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.

EWUng = Benkő Loránd (Hrsg.): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1997.

Mozaik interaktív tábla használatát segítő programok: http://www.mozaik.info.hu/Homepage/Mozaportal/MPdigitalis.php?op=interaktiv

Oszkó Beatrix 2010: Uralonet. Internetes etimológiai adatbázis és a nyelvészeti oktatás. In: Kozmács István–V. Kremmer Ildikó (szerk.), Közös jövőnk a nyelv. A nyitrai magyar pedagógusképzés 50 éves évfordulója tiszteletére tartott nemzetközi konferencia előadásai. Nyitra. 73–80.

Pallas Nagy Lexikona 1985: Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapesten.

Prensky, Marc 2001: Digital Natives, Digital Immigrants. MCB University Press. Vol. 9, No. 5. http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf

Sipos Mária 1999, Az ugor kori szókincs fogalomkörök szerinti csoportosítása. NyK 96: 158–169.

Sipos Mária 2003: A finn-volgai alapnyelv fogalomköri felosztása. In: Molnár Zoltán–Zaicz Gábor (szerk.), Permistica et Uralica: Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fenno-Ugrica Pázmániensia I. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba. 223–228.

Sipos Mária 2010: Etimológiai adatbázis középiskolai nyelvtanórán? In: Kozmács István–V. Kremmer Ildikó (szerk.), Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia. A nyitrai magyar pedagógusképzés 50 éves évfordulója tiszteletére tartott nemzetközi konferencia előadásai. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra. 145–156.

Sulinet: http://tudasbazis.sulinet.hu/hu

Sulinova: http://www.sulinovadatbank.hu

TESz = Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984.
Tóth Béla 1895: Szájrul szájra. A magyarság szálló igéi. Atheaneum R. Társaság Kiadása, Budapest.
UEW = Rédei Károly (főszerk.): Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1989.
Uralonet: http://www.uralonet.nytud.hu
Váradi Tamás 2002: The Hungarian National Corpus. In: Proceedings of the 3rd LREC Conference, Las Palmas, Spanyolország. 385–389. http://corpus.nytud.hu/mnsz
Várnai Zsuzsa 2010: Hangváltozások – óraterv uráli nyelvi adatokkal általános nyelvtörténet bevezető kurzushoz. In: Kozmács István–V. Kremmer Ildikó (szerk.), Közös jövőnk a nyelv. A nyitrai magyar pedagógusképzés 50 éves évfordulója tiszteletére tartott nemzetközi konferencia előadásai. Nyitra. 223–234.
Wikipédia: *kacsa* http://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia: Tudakoz%C3%B3/Arch%C3%ADvum/2010-03-23

*

Finnougric (?) *kacsa* and the education

The Research Institute for Linguistics HAS has different electronic databases for linguistic purposes available on the homepage of the institute. The wide scale of them contains the etymological database of Uralic languages (Uralonet) among others, the corpora of every day and historical texts of Hungarian (Hungarian National Corpus, Hungarian Historical Corpus). The paper provides an example of how to use these databases for teaching purposes. The questions are made for secondary school and university students about the Hungarian word *kacsa* ‘duck’. From the responses we can learn details about the origin and semantic aspects of this word.

BEATRIX OSZKÓ

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
DEBRECEN, 2012

Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban VI. (Számbeli egyeztetés II.)

DENNICA PENEVA

Az állítmány egyeztetése két vagy több (halmozott) egyes számú alannyal

Ebben a típusban alaki egyeztetéssel voltaképpen egyes szám lenne várható. A gyakorlat azonban mind a magyarban, mind a többi vizsgált nyelvben bonyolultabb. A probléma feltárására a magyar nyelvben főleg Rácz Endre monográfiájában (Rácz 1991: 96) használt struktúrát követtem, és számos példamondat is onnan származik.

Az egyes nyelvek elemzésének felépítése két részből áll. Az első részben összefoglaltam a megvizsgált problémát az adott nyelvben a szakirodalomra hivatkozva. A példák a szakirodalomból, napi- és hetilapokból, szépirodalmi művekből valók. A második részben pedig lefordíttattam bizonyos magyar mondatokat anyanyelvű beszélőkkel. Ez a rész egységes a három nyelvben (finn, észt, bolgár). Itt szeretnék köszönetet mondani Petteri Laihonen és Susanna Virtanen debreceni finn lektoroknak és Kai Tiislär debreceni észt lektornak a magyar mondatok értelmezésében és fordításában nyújtott segítségükért. A lapp példákat is nagyrészt a szakirodalomból vettem, ám a magyar mondatok megfelelőit illetően további segítséget kívánok kérni lapp beszélőktől.

1. Magyar

„A magyar szakirodalomban az alany és az állítmány egyeztetésének a legbővebben tárgyalt kérdése az, miképpen egyezik az állítmány a két vagy több (halmozott) egyes számú 3. személyű alannyal” (Rácz 1991: 96). Az alaki és az értelmi egyeztetés ingadozása érvényesül az adott kongruenciatípusban is. Az egyes szám használata, tehát az alaki egyeztetés az ősibb és a gyakoribb. „Nyelvművelésünk általában magyarosabbnak mondja a hagyományos, egyes számú állítmányt. Kivált az alanyokat megelőző sorrendben ez a legszokásosabb forma” (MMNyR 2: 141).

A magyarban az állítmány alaki egyeztetéssel egyes számban állhat több esetben (Bencédy 1991: 253; Rácz 1991: 97), röviden: NomSg + NomSg = Vx3Sg.

1.1. Ha az alany konkrét vagy elvont főnév (animated/non-animated):

A kukorica [NomSg] *és az akácfa* [NomSg] *virul* [Vx3Sg]. | *A félelem* [NomSg] *s az álom* [NomSg] *volt* [Vx3Sg] *apám és anyám.* Ez felfogható ekvatív mondatnak is, így a következő elemzés is szóba jöhet: *A félelem s az álom volt* [Vx3Sg] *apám* [NomSg] *és anyám* [NomSg]. | *Ereje* [NomSg] *és önbizalma* [NomSg] *nincs* [Vx3Sg]. | *Az Élet* [NomSg] *és a Szépség* [NomSg], *az Erő* [NomSg] *és a Jóság* [NomSg] *nevetett* [Vx3Sg] *körülötte*. | *Abházia* [NomSg] *és Dél-Oszétia* [NomSg] *is önállóságot akar* [Vx3Sg]. (Népszabadság) | *Az Európai Unió* [NomSg] *és a NATO* [NomSg] *nyugalomra int* [Vx3Sg]. (Népszabadság) | *A Microsoft* [NomSg] *és a Google* [NomSg] *igyekszik* [Vx3Sg] *behatolni egymás területére.* (Világgazdaság)

Különösen gyakori az egyes számú állítmány akkor, ha megelőzi az alanyokat (Rácz 1991: 98): *Most van papírja* [NomSg], *pénze* [NomSg], *lakása* [NomSg].| *Elfogyott* [Vx3Sg] *az időm* [NomSg] *és a pénzem* [NomSg]. | *Elfogyott* [Vx3Sg] *az energiám* [NomSg] *és a türelmem* [NomSg]. | *Hogyan jön össze* [Vx3Sg] *a Gálfy* [NomSg] *meg az Eduárd* [NomSg]? | *Várni, hát-ha feltűnik* [Vx3Sg] *apa* [NomSg] *és anya* [NomSg], *vagy Clo* [NomSg] *és a két gyerek* [NomSg] *a Jagelló úton.* (Ferdinandy 1993:125.)

A fenti példákban egyszerű kapcsolatos viszony van az alanyok között. A MMNy helyesebbnek tartja az egyes számú állítmány használatát, ha a) az alanyok között nem egyszerű kapcsolatos viszony áll fenn, hanem b) egyéb kapcsolatos, illetőleg c) ellentétes vagy d) választó viszony (MMNy 1991: 253). Ilyenkor a hozzá közelebb álló személyhez igazodik az állítmány (MMNy 1991: 253; Hegedűs 2005: 277; Rácz 1991: 122). Rácz Endre részletesebben megvizsgálta az összes lehetséges kapcsolatos viszonyt és a velük előforduló kombinációt (Vö. Rácz 1991: 99).

A nem egyszerű kapcsolatos viszony közül kiválasztottam néhány típust, és ezeket megvizsgáltam a különböző finnugor nyelvekben és a bolgárban. **Fokozó** kapcsolatos viszony *(sőt): Az osztályfőnök* [NomSg], *sőt az igazgató* [NomSg] *is velünk jön* [Vx3Sg]. Hozzátoldó kapcsolatos viszony *(is …is): Péter* [NomSg] *is, Gábor* [NomSg] *is elment* [Vx3Sg] *a mérkőzésre*. **Ellentétes** hozzátoldó kapcsolatos viszony *(nemcsak, hanem ... is): Nemcsak a gyermek* [NomSg], *hanem az anya* [NomSg] *is megkaphatja* [Vx3Sg] *a védőoltást.* Összefoglaló-megosztó kapcsolatos viszony *(mind …mind, sem … sem):*

Előfordul vagylagos megoldás is *(sem…, sem): Sem én* [1Sg], *sem te* [2Sg] *nem mentél* [Vx2Sg] *el a tárgyalásra. ~ Sem én* [1Sg], *sem te* [2Sg] *nem mentünk* [Vx1Pl] *el a tárgyalásra.* – Ha az alany nem főnév, hanem különböző személyű névmás ilyenkor az állítmány a hozzá közelebb álló személyhez igazodik: *Nemcsak te* [2Sg] *hanem én* [1Sg] *is elmentem* [Vx1Sg] *a tárgyalásra. Nemcsak én* [1Sg], *hanem te* [2Sg] *is elmentél* [Vx2Sg] *a tárgyalásra.*

Egészen más a helyzet, a **választó** viszonyban álló alanyok esetében, mint az előző példákban, hiszen végső soron itt csak egyetlen alany van: *Vagy Éva* [NomSg], *vagy Mária* [NomSg] *fog* [Vx3Sg] *mosogatni.* Ezt támasztja alá, ha különböző személyű névmási alanyok vannak a mondatban: *Vagy én* [1Sg] *vagy te* [2Sg] *mész* [Vx2Sg] *el a tárgyalásra. Vagy te* [2Sg], *vagy én* [1Sg] *megyek el a tárgyalásra.* Az állítmány az ilyenekben nemcsak számban, hanem személyben is egyezik a hozzá legközelebb álló alannyal, de egyes számban áll. Más megoldás szóba sem jöhet. Ugyanígy a magyarázó *(... azaz)* és következtető *(... tehát)* viszonyban álló alanyok mellett is csak egyes szám használatos.

A példákból látszik, hogy az állítmány szinte mindig a hozzá közelebb álló alannyal egyezik, vagyis egyes számba kerül. Az esetek különböző típusától függetlenül az állítmány legtöbbször egyes számú. Vagyis olyan tényezők, mint az állítmány fajtája (igei, névszói vagy igei-névszói), az állítmány helye a mondatban az alanyokra nézve (megelőzi az alanyokat, vagy közéjük ékelődik, vagy követi őket), valamint az alanyként szereplő szerkezet tagjainak száma nem befolyásolja az állítmány egyes számú használatát.

Egyes számba kerül az állítmány akkor is, ha az alanyokat mennyiségjelző vagy határozatlan névelő előzi meg: *Két férfi* [NomSg] *és egy nő* [NomSg] *jött* [Vx3Sg] *az utcán.* (MMNy 1991: 253.) | *Egy nő* [NomSg] *és két férfi* [NomSg] *jött* [Vx3Sg] *velem szemben.* (MMNy 1991: 253.) | *Három pincér* [NomSg] *és egy segédtiszt* [NomSg] *fogadta* [Vx3Sg] *az érkező vendégeket.* (Vö. Rácz 1991: 101.)

Összetett országnevek esetén, mint pl. *Antigua és Barbuda, Trinidad és Tobago* az állítmány ugyancsak egyes számban áll: *Trinidad és Tobago* [NomSg] *nyerte* [Vx3Sg] *a 4x100-as váltót.* | *Antigua és Barbuda* [NomSg] *az 1976-os nyári olimpián szerepelt* [Vx3Sg] *első alkalommal.*

1.2. A magyarban az állítmánynak az egyes számú halmozott alannyal való értelmi egyeztetésének esetei a következők.

Gyakran találkozunk többes számú állítmánnyal is a több egyes számú alany mellett, tehát NomSg + Nom Sg = Vx3Pl. Ez az értelmi egyeztetési

forma különösen akkor szokásos, ha az alanyok személyt jelölnek és megelőzik az állítmányt (MMNy 1991: 253): *Anya* [NomSg] *és apa* [NomSg] *megitták* [Vx3Pl] *a teát*. | *A sarokban Kornél* [NomSg] *és Helénke* [NomSg] *suttogtak* [Vx3Pl]. | *Cili* [NomSg] *és Balázs* [NomSg] *önállóan élnek* [Vx3Pl] *külön lakásban.* | *Most Michel* [NomSg] *és Anita* [NomSg] *próbálgatják* [Vx3Pl] *az illatos, édes trópusi rumot.* (Ferdinandy 1993: 132.) *A kutya* [NomSg] *és a macska* [NomSg] *már bent éltek* [Vx3Pl]. (Ferdinandy 1993: 23.)

A magyar nyelvészek szabályosnak vélik a többes számú névszói állítmányt, ha az alanyok élő személyek (animated), de az élettelen alanyok (unanimated) mellett jobb az egyes számú állítmány: *A fiú* [NomSg] *és a lány* [NomSg] *barátok* [NomPl]. | *Az asztal* [NomSg] *és a szék* [NomSg] *bútor* [NomSg] (Vö. Rácz 1991: 97.)

Az értelmi egyeztetés akkor gyakori, s kötelező is, ha az összetett állítmány névszói része kölcsönösséget kifejező névszó (Lengyel 2000: 405; Hegedűs 2005: 276): *Péter* [NomSg] *és Pál* [NomSg] *barátok/ellenfelek/testvérek* [NomPl] *voltak* [Vx3Pl]. | *Péter* [NomSg] *és Pál* [NomSg] *vitatkoztak* [Vx3Pl] *(egymással).* | *A kék* [NomSg] *és a zöld* [NomSg] *nem illenek* [Vx3Pl] *egymáshoz.*

2. Finn

2.1. A finnben – a magyartól eltérően – mellérendelő viszonyban álló egyes számú alanyok mellett inkább használatos többes számú állítmány (l. alább). Vannak viszont olyan esetek is, amikor az állítmány egyes számban áll.

Számjelzős alanyok esetén a finnben is állhat egyes számú állítmány. Mellérendelt kapcsolatban, amelyben a második tag számnév, tehát mennyiséget jelöl, az állítmány egyes számban áll: *Ensimmäisessä kilpailussa 1970 oli 127 juoksijaa* [PartSg], *joista Lebow* [NomSg] *ja 54 juoksijaa* [PartSg] *jaksoi* [Vx3Sg] *maaliin saakka.* 'Az első versenyen 1970-ben 127 futó volt, akik közül Lebow és még 54 másik futó célba ért.' (ISK 1225.) A magyar nyelvhez hasonlóan egyes számba kerül az állítmány, ha tehát az alanyokat mennyiségjelző előzi meg. 'Három pincér [NomSg] és egy segédtiszt [NomSg] fogadta [Vx3Sg] az érkező vendégeket.' *Kolme tarjoilijaa* [PartSg] *ja nuorempi upseeri* [NomSg] *otti* [Vx3Sg] *vieraat vastaan.* Számjelzős alanyok esetén a finnben tehát az állítmány egyes vagy többes számban állhat. Itt nagyon fontos szerepet játszik a szórend: 'Egy nő és két férfi jött velem szemben.' *Minua vastaan tuli* [Vx3Sg] *nainen* [NomSg] *ja kaksi* [NomSg] *miestä.*

Vagy: *Yksi nainen* [NomSg] *ja kaksi* [NomPart] *miestä tulivat* [Vx3Pl] *minua vastaan.*

Bár a finn nyelvben tipikusabb a több egyes számú alany mellett az állítmány többes számú alakja, két vagy több alany esetén az állítmány állhat egyes számban a következő esetekben:

Ha a mellérendelt alanyok szinonimák, vagy szemantikai párokat képeznek, amelyek tartalmilag közel állnak a szinonimákhoz, az állítmány állhat egyes számban is. E szavaknak leggyakrabban absztrakt jelentésük van: *Kohu* [NomSg] *ja hälinä* [NomSg] *ei näyttänyt* [Vx3Sg] *vaikuttavan nuorukaiseen lainkaan.* 'A felháborodás és a zsivaj úgy tűnik egyáltalán nem befolyásolta a fiatalembert.' | *Ilo* [NomSg] *ja kiitollisuus* [NomSg] *täyttää* [Vx3Sg] *sydämemme*. 'Öröm és hála tölti el a szívünket.' | *Positiivisuus* [NomSg] *ja avoimuus* [NomSg] *uusia asioita kohtaan saattaisi* [Vx3Sg] *kuitenkin helpottaa muutoksiin sopeutumista.* 'A pozitív és az őszinte viszonyulás az új dolog iránt mégis megkönnyítheti a beilleszkedést.' (ISK 1225.)

Összetett országnevek esetén, mint pl. *Antigua ja Barbuda, Trinidad ja Tobago* az állítmány egyes számban áll: *Bosnia ja Hertsegovina* [NomSg] *viettää* [Vx3Sg] *kansallispäivänsä 1. maaliskuuta.* 'Bosznia-Hercegovina március 1-jén tartja nemzeti ünnepét.' (ISK 1225.)

Ha az alanyok között nem egyszerű kapcsolatos viszony áll fenn, hanem másfajta kapcsolatos, illetőleg ellentétes vagy választó viszony**,** ilyenkor a hozzá közelebb álló személyhez igazodik az állítmány. Nézzük meg, hogy ehhez a magyar eljáráshoz milyen finn gyakorlat párosul! (A következő mondatoknak a finnre fordítását Petteri Laihonen készítette.)

Ellentétes hozzátoldó kapcsolatos viszony *(nemcsak, hanem ... is):* 'Nemcsak a gyermek [NomSg], hanem az anya [NomSg] is megkaphatja [Vx3Sg] a védőoltást.' *Ei pelkästään lapsi* [NomSg] *vaan myös äiti* [NomSg] *voi* [Vx3Sg] *saada rokotuksen*. | 'Nemcsak nő [NomSg], hanem férfi [NomSg] sem mert [Vx3Sg] átmenni ilyenkor a völgyön keresztül futó úton.' *Ei nainen* [NomSg] *eikä mieskään* [NomSg] *uskaltanut* [Vx3Sg] *silloin mennä laakson läpi vievää tietä*. Páros tagadó kötőszavak mellett tehát egyes szám használatos: *Ei Pentti eikä Pirkko ole tullut vielä.* 'Pentti sem, és Pirkko sem érkezett még meg.' (Vö. ISK 1226) De: *Pentti ja Pirkko ovat jo tulleet.* 'Már megjött Pentti és Pirkko.

Hozzátoldó kapcsolatos viszony *(is … is):* 'Péter [NomSg] is, Gábor [NomSg] is elment [Vx3Sg] a mérkőzésre.' *Sekä Péter* [NomSg] *että Gábor* [NomSg] *menivät* [Vx3Pl] *katsomaan ottelun.*

Összefoglaló-megosztó kapcsolatos viszony *(mind … mind, sem/se … sem/se):* ’Se a tanár [NomSg], se az igazgató [NomSg] nem ment el [Vx3Sg] az ünnepségre.’ *Ei opettaja* [NomSg] *eikä rehtorikaan* [NomSg] *mennyt* [Vx3Sg] *juhliin*.

Az állítmány egyes számban áll, ha a *tai* jelentése kizárólag ’vagy’, azaz vagy az egyiket, vagy a másikat jelenti: *Riittää jos ruoka* [NomSg] *tai juoma* [NomSg] *tuntuu* [Vx3Sg] *maukkaalta ja tuo* [Vx3Sg] *tyytyväisen olon.* ’Elég ha vagy az ennivaló vagy az innivaló jó ízű és elégedettséget okoz.’

Választó kapcsolatos viszony *(vagy ... vagy)* esetén nagy valószínűséggel csak egyes számú alany lehetséges, mivel logikailag csak egy alany végezheti a cselekvést: ’Vagy Éva [NomSg] vagy Mária [NomSg] fog [Vx3Sg] mosogatni.’ *Joko Éva* [NomSg] *tai Mária* [NomSg] *tiskaa* [Vx3Sg]. Különböző személyű alanyok esetén az állítmány a legközelebbi alannyal egyezik: ’Vagy Mária [NomSg] vagy én [1Sg] megyek el a tárgyalásra.’ *Joko minä* [1Sg] *menen* [Vx1Sg] *tai Maria* [NomSg] *menee* [Vx3Sg] *neuvotteluun.* Vagy: *Neuvotteluun menen* [Vx1Sg] *joko minä* [1Sg] *tai Maria* [NomSg].’ | ’Vagy Mária [NomSg] vagy te [2Sg] mész el a tárgyalásra.’ *Joko sinä* [2Sg] *menet* [Vx2Sg] *tai Maria* [NomSg] *menee* [Vx3Sg] *neuvotteluun.* Vagy: *Neuvotteluun menet* [Vx2Sg] *joko sinä* [2Sg] *tai Maria* [NomSg].

A finn *habeo*-szerkezetekben a létigének kizárólag az egyes szám 3. személye *(on/oli, ei ole/ollut)* használatos, pl. *Isällä oli* [Vx3Sg] *rahat* [NomPl] *ostaa uusi auto.* ’Apának megvoltak az anyagi eszközei új autóra.’ *Perheessä ei ollut* [Vx3Sg] *lapsia* [PartPl]. ’A családban nem voltak gyermekek.’

2.2. A finnben – a magyartól eltérően – két mellérendelt egyes számú alany esetén az állítmány általában többes számban áll, és ebben az esetben az értelmi kongruencia érvényesül: *Hyvä terveys* [NomSg] *ja kunto* [NomSg] *ovat* [Vx3Pl] *tietysti eduksi tehtävässä kuin tehtävässä.* ’A jó egészség és erőnlét természetesen előny akármilyen munkában.’ (Lieko 1999: 90.)

A finnben nem szükséges különbséget tenni, mint a magyar nyelvben, konkrét vagy elvont főnév, illetve személyt jelölő alany között, hiszen mind a három esetben az állítmány többes számban van: *Sähkö* [NomSg], *valo* [NomSg] *ja lämpö* [NomSg] *ovat* [Vx3Pl] *perusmukavuuksia, joita ilman elämä näillä leveysasteilla olisi kovin kolkkoa.* ’Az elektromosság, a világítás és a fűtés alapvető dolog ezen a szélességi fokon, nélkülük az élet elég rideg lenne.’ | *USA* [NomSg] *ja Britannia* [NomSg] *uhkuvat* [Vx3Pl] *sotilasvoimaa.* ’Az USA és Britannia duzzad a katonai erőtől.’ | *Suomen kielen opettaja* [NomSg] *ja valtio-opin opiskelija* [NomSg] *etsivät* [Vx3Pl] *vuokrakaksio-*

ta raitiovaunualueelta. 'Egy finn nyelvtanár és egy politológia szakos hallgató kétszobás albérletet keres/keresnek közel a villamoshoz.' (ISK 1225.)

A fentebbi, magyar részben (1.1.) idézett néhány magyar mondat finn fordítása is tanulságos lehet az egyeztetési gyakorlat szempontjából: 'Cili [NomSg] és Balázs [NomSg] önállóan élnek [Vx3Pl], külön lakásban.' *Cili* [NomSg] *ja Balázs* [NomSg] *elävät* [Vx3Pl] *itsenäisesti omassa asunnossaan.* | 'Abházia [NomSg] és Dél-Oszétia [NomSg] is önállóságot akar [Vx3Sg].' *Abhazia* [NomSg] *ja Etelä-Ossetiakin* [NomSg] *haluavat* [Vx3Pl] *itsenäiseksi.* | 'A Microsoft [NomSg] és a Google [NomSg] igyekszik [Vx3Sg] behatolni egymás területére.' *Microsoft* [NomSg] *ja Google* [NomSg] *haluavat* [Vx3Pl] *toistensa alueille.* | 'Elfogyott [Vx3Sg] az időm [NomSg] és a pénzem [NomSg].' *Aikani* [NomSg] *ja rahani* [NomSg/Pl] *loppuivat* [Vx3Pl].

Az értelmi egyeztetés esetei továbbá a következők:

Ha az értelmezős szerkezetben az első tag gyűjtőnévi vagy más összefoglaló jelentésű főnévi alany, az állítmány száma ingadozik. Ha az állítmány a nevekhez igazodik, többes számban áll: *Tuusulan moottorikerhon parivaljakko Mikko Nykänen* [NomSg] *ja Samuli Aro* [NomSg] *ajoivat* [Vx3Pl] *Hyvinkäällä järjestetyn neljän tunnin maratoncrossin selvään voittoon.* 'A tuusulai autóklub párosa, Mikko Nykänen és Samuli Aro tisztán nyerte a hyvinkääi négy órás maratoni versenyt.' | *Suurlähettiläspari* [NomSg] *Judit ja György Krausz ovat* [Vx3Pl] *valmiit ottamaan vieraansa vastaa*. 'A Krausz György és Judit nagykövet házaspár készen áll a vendégek fogadására.' – Az állítmány igazodhat az appozícióhoz is, s ekkor egyes számban áll: *Filippiinien entinen presidenttipari* [NomSg] *Ferdinand ja Imelda Marcos odottaa* [Vx3Sg] *Havaijan Oahu-saarella päivää, jolloin he voisivat taas astua vallan kahvaan.* 'Az egykori Fülöp-szigeteki uralkodópár, Ferdinand és Imelda Marcos Hawaiin várja azt a napot, amikor vissza tudnák szerezni a hatalmukat.' (Vö. ISK 1226.)

Fokozó kapcsolatos viszony *(sőt):* 'Az osztályfőnök [NomSg], sőt az igazgató [NomSg] is velünk jön [Vx3Sg].' *Luokanvalvoja* [NomSg] *ja jopa rehtori* [NomSg] *tulevat* [Vx3Pl] *mukaan.*

Összefoglaló kapcsolatos viszonyban a *sekä ... että* 'mind ... mind' kiemeli az összekapcsolt dolgoknak a különbségét, és megkívánja az állítmányi többes szám használatát: *Sekä korkotulon lähdeveroprosentti* [NomSg] *että tuloveron pääomatuloverokanta* [NomSg] *pysyvät* [Vx3Pl] *molemmat 28 prosentissa.* 'Mind a kamatadó, mind az ingatlanadó megmarad 28 százalékosnak.' | *Sekä SAK* [NomSg] *että STTK* [NomSg] *vaativat* [Vx3Pl] *hallitukselta työttömyysturvan leikkausten olennaista pienentämistä.* 'Mind az SAK, mind az

STTK [két szervezet: munkavállalók és munkaadók szakszervezete] a munkanélküliség lényeges csökkentését várja a kormánytól.’ (Vö. ISK 1225.)

A magyar nyelvben a névszói illetve a névszói-igei állítmány többes számú, ha az alany személyeket jelöl, és egyes számú, ha élettelen tárgyat jelöl. A finnben viszont a névszói állítmány mind a két esetben többes számban áll, mivel két külön dolgot fejez ki: ’A fiú [NomSg] és a lány [NomSg] barátok [NomPl].’ *Poika* [NomSg] *ja tyttö* [NomSg] *ovat* [Vx3Pl] *ystäviä.* | ’Az asztal [NomSg] és a szék [NomSg] bútor [NomSg].’ *Pöytä* [NomSg] *ja tuoli* [NomSg] *ovat* [Vx3Pl] *huonekaluja.* | ’Péter [NomSg] és Pál [NomSg] barátok/ellenfelek/testvérek [NomPl] voltak [Vx3Pl].’ *Péter* [NomSg] *ja Pál* [NomSg] *olivat* [Vx3Pl] *ystäviä/vihamiehiä/veljeksiä.* | ’Péter [NomSg] és Pál [NomSg] vitatkoztak [Vx3Pl] (egymással).’ *Péter* [NomSg] *ja Pál* [NomSg] *riitelivät* [Vx3Pl] *(keskenään).*’ | ’A kék [NomSg] és a zöld [NomSg] nem illenek [Vx3Pl] egymáshoz.’ *Sininen* [NomSg] *ja vihreä* [NomSg] *eivät* [Vx3Pl] *sovi yhteen.*

Ha a *tai* ’vagy’ kötőszó felsorolásszerű, és nem egymást kizáró lehetőségekről van szó, akkor az állítmány többes számban áll: *Olympiakulta* [NomSg] *tai maailmanennätys* [NomSg] *eivät* [Vx3Pl] *enää riitä rankan harjoittelun kimmokkeeksi.* ’Az olimpia arany és/vagy a világcsúcs sem elegendő(ek) ahhoz, hogy ösztönözzenek a kemény edzésekre.’ | *Esimerkiksi salibandy* [NomSg] *tai sulkapalloilu* [NomSg] *korvaavat* [Vx3Pl] *juoksemisen.* ’Például a teremlabda vagy a tollaslabda pótolják a futást.’ (Vö. ISK 1226.)

3. Észt

3.1. Több egyes számú alany mellett ritkábban használatos egyes számú állítmány, mint akár a finnben, akár a magyarban, pl. *Väljas algas* [Vx3Sg] *kisa* [NomSg] *ja lärm* [NomSg]. ’Kint zaj és lárma kezdődött.’ | *Kus oli* [Vx3Sg] *nüüd ta au* [NomSg] *ja uhkus* [NomSg]? ’Hol volt most a becsülete és a büszkesége?’ | *Mul sai* [Vx3Sg] *aeg* [NomSg] *ja raha* [NomSg] *otsa.* ’Elfogyott az időm [NomSg] és a pénzem [NomSg].’ | *Siis tüdines* [Vx3Sg] *üks, teine ja kolmas ning lahkus* [Vx3Sg] *mängu juurest.* ’Aztán megunta az egyik, majd a második és a harmadik is kilépett a játékból.’ (Vö. Erelt 2006: 18.) Ha az állítmány megelőzi az alanyokat, és a felsorolás miatt az alanyok gradációban vannak és egyben hangsúlyosak is, ekkor az állítmány egyes számban van. Ingadozó megoldások is vannak: *Sauna juurde kuulub ~ kuuluvad mullivan ja puhkeruum.* ’A szaunához tartozik a fürdőkamra és a pihe-

nő.’ Feltehetően azért lehet az alany egyes számban, mert a *mullivan ja puhkeruum* szemantikai párt alkotnak. (Kai Tiislär szóbeli közlése.)

Kapcsolatos: *Meiega tuleb* [Vx3Sg] *klassijuhataja* [NomSg] *ja isegi direktor* [NomSg]. ’Az osztályfőnök [NomSg], sőt/és az igazgató [NomSg] is velünk jön [Vx3Sg]’. | *nii ... kui ka* ’is … is’: *Nii üks kui ka teine nõjatub* [NomSg] ~ *nõjatuvad* [NomPl] *tuge otsides vastu uksepiita.* ’Az egyik és a másik is nekitámaszkodik az ajtófélfának.’

Ha az alanyok között nem kapcsolatos, hanem másfajta, pl. választó viszony áll fenn, az állítmány egyes számban áll: *kas ... või* ’vagy ... vagy’: *Nõud peseb* [Vx3Sg] *kas Éva* [NomSg] *või Mária* [NomSg]. ’Vagy Éva, vagy Mária fog mosogatni.’

3.2. A finnhez hasonlóan alakul az egyeztetés két egyes számú alany esetén az észtben is. Az észtben, ha a mondatban több egyes számú alany van, az állítmány többes számban áll: *Mart* [NomSg] *ja Ants* [NomSg] *jooksevad* [Vx3Pl]. ’Mart és Ants szalad(nak)’ | *Andres ja Made õpivad koolis.* ’Andres ja Made iskolában tanul(nak).’ | *Jüri* [NomSg] *ja Peeter* [NomSg] *astusid* [Vx3Pl] *ülikooli*. ’Jüri és Peeter bekerültek a főiskolára.’ (Vö. Erelt 2006: 18.) | *Péter* [NomSg] *ja Pál* [NomSg] *olid* [Vx3Pl] *sõbrad/vaenlased/vennad*. ’Péter [NomSg] és Pál [NomSg] barátok/ellenfelek/testvérek [NomPl] voltak [Vx3Pl]’. | *Péter* [NomSg] *ja Pál* [NomSg] *vaidlesid (teineteisega).* ’Péter [NomSg] és Pál [NomSg] vitatkoztak [Vx3Pl] (egymással).’ | *Abhaasia* [NomSg] *ja Lõuna-Osseetia* [NomSg] *tahavad* [Vx3Pl] *ka iseseisvust.* ’Abházia [NomSg] és Dél-Oszétia [NomSg] is önállóságot akar [Vx3Sg].’ | *Microsoft* [NomSg] *ja Google* [NomSg] *proovivad* [Vx3Pl] *teineteise territooriumile tungida.* ’A Microsoft [NomSg] és a Google [NomSg] igyekszik [Vx3Sg] behatolni egymás területére’. | *ETV ja ER lõimuvad Euroopa Ringhäälingute Liiduga.* ’Az Észt TV és az Észt Rádió integrálódnak az európai közvetítési hálózatba.’ (Vö. Erelt 2006: 37.) | *Cili* [NomSg] *ja Balázs* [NomSg] *elavad* [Vx3Pl] *iseseisvalt, eraldi korterites*. ’Cili [NomSg] és Balázs [NomSg] önállóan élnek [Vx3Pl], külön lakásban.’

Többes számba kerül az állítmány, ha az alanyokat mennyiségjelző előzi meg: *Kolm kelnerit* [PartSg] *ja üks adjutant* [NomSg] *võtsid* [Vx3Pl] *saabuvad külalised vastu*. ’Három pincér [NomSg] és egy segédtiszt [NomSg] fogadta [Vx3Sg] az érkező vendégeket’.

Hozzátoldó kapcsolatos viszony *(is … is):* ’Péter [NomSg] is, Gábor [NomSg] is elment / elmegy [Vx3Sg] a mérkőzésre.’ *Nii Peter* [NomSg] *kui ka Gabor* [NomSg] *läksid / lähevad* [Vx3Pl] *võistlusele*.

Ingadozó esetek is vannak. Ha a többtagú alany tagjai szinonim szavak, az állítmány ingadozik, egyaránt állhat egyes és többes számban is: *Rikkus* [NomSg] *ja kuulsus* [NomSg] *toovad* [Vx3Pl] ~ *toob* [Vx3Sg] *rohkem häda kui õnne*. 'A gazdagság és hírnév több bajt hoz(nak), mint boldogságot.' | *Armastus* [NomSg] *ja austus* [NomSg] *oli* [Vx3Sg] ~ *olid* [Vx3Pl] *talle rohkem häda kui õnne toonud.* 'A szerelem és a becsület több kárt okozott ~ okoztak, mint szerencsét.' | *Iga mees* [NomSg] *ja (iga) naine* [NomSg] *peab* [Vx3Sg] *teadma oma õigusi.* 'Minden férfinak és nőnek tudnia kell a jogaikat.' ~ *Kõik mehed* [NomPl] *ja naised* [NomPl] *peavad* [Vx3Pl] *teadma oma õigusi.* A két általános névmás különbözőképpen viselkedik az egyeztetés szempontjából: az *iga* 'minden egyes, valamennyi' jelzőként egyes számmal, a *kõik* 'mindenki' többes számmal áll. (Ugyanígy viselkedik a hasonló jelentésű finn *jokainen* és *kaikki*.)

A létige egyes és többes 3. személye jelen időben megegyezik (*on* 'van/vannak') és a tagadó formákról (minden személyben *ei* 'nem') sem állapítható meg a kongruencia: *Poiss* [NomSg] *ja tüdruk* [NomSg] *on* [Vx3Sg/Pl] *sõbrad* [NomPl]. 'A fiú [NomSg] és a lány [NomSg] barátok [NomPl].' | 'Peti [NomSg] és Laci [NomSg] rendes emberek.' *Peti ja Laci on* [Vx3Sg/Pl] *korralikud inimesed* [NomPl]. Itt az állítmányi névszó jelzi a kongruenciát. A múlt idejű alakok már egyértelművé teszik a kongruenciát: 'A fiú [NomSg] és a lány [NomSg] barátok voltak [Vx3Pl].' *Poiss* [NomSg] *ja tüdruk* [NomSg] *olid* [Vx3Pl] *sõbrad* [NomPl]. | Ugyanígy: *Laud* [NomSg] *ja tool* [NomSg] *on* [Vx3Sg/Pl] *mööbliesemed* [NomPl]. 'Az asztal [NomSg] és a szék [NomSg] bútor [NomSg]'. | 'Az asztal [NomSg] és a szék [NomSg] a szobában állt / volt [Vx3Sg].' *Laud* [NomSg] *ja tool* [NomSg] *seisid / olid* [Vx3Pl] *toas*.

A finit igék tagadó formái sem jelzik az egyes és a többes 3. személy különbségét: *Sinine* [NomSg] *ja roheline* [NomSg] *ei sobi* [Vx3Sg/Pl] *kokku.* 'A kék [NomSg] és a zöld [NomSg] nem illenek [Vx3Sg/Pl] egymáshoz'. De: 'A rózsaszín [NomSg] és a zöld [NomSg] illenek [Vx3Pl] az új nappaliba.' *Roosa* [NomSg] *ja roheline* [NomSg] *sobivad* [Vx3Pl] *uude elutuppa*. *Ei õpetaja* [NomSg] *ega direktor* [NomSg] *ei läinud* [Vx3Sg/Pl] *pidustustele.* 'Se a tanár [NomSg], se az igazgató [NomSg] nem ment el [Vx3Sg/Pl] az ünnepségre.' (de: *Nemad ei läinud*.) | *Mitte ainult naine* [NomSg], *vaid ka mees* [NomSg] *ei julgenud* [Vx3Sg] *sellisel ajal läbi oru kulgevat teed pidi minna*. 'Nemcsak nő [NomSg], hanem férfi [NomSg] sem mert [Vx3Sg] átmenni ilyenkor a völgyön keresztül futó úton.'

A létige egyezése rendhagyó, mert 3Sg = 3Pl, ráadásul habeo-szerkezet! *Nüüd on/oli ?* [Vx3Sg] *tal paber* [NomSg], *raha* [NomSg], *korter* [NomSg]. 'Most van papírja [NomSg], pénze [NomSg], lakása [NomSg].' | *Tal ei ole*

jõudu ega enesekindlust. ’Ereje [NomSg] és önbizalma [NomSg] sincs [Vx3Sg].’

Az *Antigua és Barbuda* típusú alany esetén az állítmány azért van többes számban, mert a szigetország több szigetből áll: ’Antigua és Barbuda az 1976-os nyári olimpián szerepelt első alkalommal.’ *Antigua ja Barbuda osalesid* [Vx3Pl] *olümpiamängudel esimest korda 1976. aasta suvel.* Ezzel szemben egységes országnak tekintik a következőt: ’Bosznia-Hercegovina megtette az első lépést az európai uniós tagság felé, azzal, hogy aláírta Luxemburgban a stabilizációs és társulási folyamatot.’ *Bosnia ja Hertsogoviina astus* [Vx3Sg] *esimese sammu Euroopa Liidu liikmesriigi staatuse poole, kirjutades Luxemburgis alla stabiliseerimis- ja assotsieerimisprotsessile*. (Kai Tiislär szóbeli közlése)

4. Lapp

4.1. Alaki egyezés

A két egyes számú alany mellett ritkán találunk a lappban többes számú állítmányt. Két személy, állat (animated) után kettes szám, több alany (unanimated) után pedig többes szám áll. Egyedül anyagnevek után használatos egyes szám: *Sækkâlagâi læi èacce jâ vii'dne.* ’Víz és bor vegyítve volt.’ (Nielsen 1979: 303)

A páros, kapcsolatos kötőszó mellett (*sihke ... ja* ’mind ... mind’) is egyes szám van: *Báhpas lei* [Vs3Sg] *sihke biigá* [NomSg] *ja reaága* [NomSg]. ’A papnak cselédje is és bérese is volt.’ (Nickel 1990: 513.) – Különböző személyű alanyok esetében az állítmány a hozzá közelebbivel egyezik személyben és számban. Ilyen egyezést találunk a *jogo ... dahje, dahje ... dahje* ’vagy ... vagy’ páros kötőszók mellett: *Jogo mon* [1Sg] *dahje don* [2Sg] *galggat* [Vx2Sg] *dan bargat.* ’Vagy nekem vagy neked meg kell csinálnod. (Vagy én vagy te meg kell hogy csináljad.)’ (Nielsen 1979: 305.) – A *sihke ... ja* ’is ... is, mind ... mind’ konjunkciók esetén is az állítmány a közelebbi személlyel egyezik: *Sikke don* [2Sg] *ja buohkat* [NomPl] *dan dihtet* [Vx3Pl]. ’Te is és mindenki tudjátok (tkp. tudják) azt.’ (Nielsen 1979: 304.)

4.2. Értelmi egyeztetés

Két egyes számú alany mellett az állítmány duálisban áll, ha az alanyok személyeket vagy állatokat jelölnek. NomSg + NomSg = Vx3Du/Vx3Pl: *Lásse* [NomSg] *ja Máhtte* [NomSg] *vulggiiga* [Vx3Du] *ikte.* ’Lásse és Máhtte tegnap indultak.’ (Nickel 1990: 42) | *Lásse* [NomSg] *ja Máhtte* [NomSg] *leaba* [Vx3Du] *vuolgán*. ’Lásse és Máhtte elment(ek).’ (Nickel 1990: 42.) |

Mu eadni [NomSg] *ja Máret-goaski* [NomSg] (= *soai* [3Du]) *leaba* [Vx3Du] *oappážat.* 'Anyám és Márit néni testvérek.' (Nickel 1990: 510.) | *Mu muoïïá* [NomSg] *ja Sárá* [NomSg] *leaba* [Vx3Du] *doppe.* 'A nagynéném és Sára ott vannak.' (Bartens 1989: 125.) | *Beana* [NomSg] *ja vielppis* [NomSg] *leaba* [Vx3Du] *olgun.* 'A kutya és kölyke kint vannak.' (Nickel 1990: 511.) – Ha pedig az alanyok konkrét egyedi köznevek, az állítmány többes számban áll: *Gákti* [NomSg] *ja boagán* [NomSg] *leat* [Vx3Pl] *juo gárvásat* [NomPl]. 'A kaftán és az öv már készen vannak.' (Nickel 1990: 511.)

Ingadozás is tapasztalható: Ha két konkrét dologról van szó, az állítmány gyakran többes számban (néha kettős számban) áll: *Gak'te jâ boaga(n) leggji (lśigâ) juo boattan.* 'Az ujjas (zeke) és az öv már megérkezett.' | Dualis van akkor is, ha az igei állítmány a mondat elején áll: Vx3Du = NomSg + NomSg *Gea, do boahtiba* [Vx3Du] *Niillas* [NomSg] *ja Ovllá* [NomSg]. 'Nini, ott jön Niillas és Ovllá.' (Nickel 1990: 511.) Ha a mondatban kettőnél több alany van, az állítmány általában többes számban áll (Nielsen 1979: 304; Lakó 1986: 122).

A finnel ellentétben a *habeo*-szerkezetben a létige egyezik a többes számú alannyal, pl. *Máhtes leat* [Vx3Pl] *buorit beatnagat* [NomPl]. 'Máhtténak jó kutyái vannak.' | *Mus eai leat* [Vx3Pl] *ruðat* [NomPl] *maiguin máksit.* 'Nincs pénzem, amivel fizessek.' (Bartens 1989: 421.)

Az állítmány a közelebbi alannyal egyezik: *Mus lea* [Vx3Sg] *viellja* [NomSg] *ja guokte oappá* [Nom/GenSg]. 'Nekem egy öcsém és két nővérem van.' (Nickel 1990: 513.) | *Dan olbmás leddje* [Vx3Pl] *golbma bártni* [Nom/GenSg]. 'Ennek az embernek három fia volt.' (Lakó 1986: 132.) | *Stuobus leat* [Vx3Pl] *golbma stuolu* [Nom/GenSg] *ja vel beavdi* [NomSg]. 'A szobában három szék és egy asztal van.' (Nickel 1990: 513.)

5. Bolgár

5.1. Az alaki és az értelmi egyeztetés váltakozása érvényesül az állítmány és több alany kongruenciájánál is. Itt az alanyok közti viszonyt, a mondat fő részei közti szórendet és az alanyok szófaját is célszerű szemügyre venni. A bolgár nyelvben két vagy több halmozott egyes számú alany mellett az alany többes számban áll. A nyelvre a kötelező értelmi kongruencia jellemző. Viszont ettől a szabálytól eltérések is tapasztalhatók, ennek pszichológiai, szövegtani, szemantikai, stilisztikai és formai okai vannak. Ilyen esetekben az alanyok egységet alkotnak, és ilyenkor az állítmány egyes számban áll. A bolgár nyelvben az alaki egyeztetés az alábbi esetekben érvényesül.

Bár a bolgárban tipikusabb a több egyes számú alany mellett az állítmány többes számú alakja, két vagy több alany esetén az állítmány állhat egyes számban, ha az alanyok szemantikai párokat képeznek, amelyek szinonimaszerűek. Az állítmány megelőzi az alanyokat: *От колата екна* [Vx3Sg] *смях* [NomSg] *и кикот* [NomSg]. ’A kocsiból nevetés [NomSg] és hahotázás [NomSg] hangzott [Vx3Sg].’ Ebben a példamondatban az alanyok hasonló jelentésűek és a többségük elvont főnév: *nevetés és röhögés, zsivaj és zűrzavar* stb. Ilyen esetekben az alanyok egységet alkotnak, és ilyenkor az állítmány egyes számban áll.

Az állítmány ugyancsak egyes számban áll, ha az alanyok stilisztikai fokozó szerepben (gradációkban) vannak, tehát amikor tartalmuk szempontjából fokozzuk őket, vagy ha előttük ugyanazok a névmások, partikulák vagy kötőszók állnak: *И пее* [Vx3Sg] *робът* [NomSg], *потокът* [NomSg], *старата гора* [NomSg], *бърлогата* [NomSg] и *птицата* [NomSg] *и звярът* [NomSg]. ’És énekel [Vx3Sg] a szakadék [NomSg], a patak [NomSg], a régi erdő [NomSg], a barlang [NomSg], a madár [NomSg] és a vad [NomSg].’

Általában az alanyok gradációban vannak és hangsúlyosak akkor, amikor az előttük lévő névmások vagy jelzők, vagy ismétlődnek. *Никакъв глас* [NomSg], *никакъ**в** вик* [NomSg] *не се обаждаше* [Vx3Sg]. ’Semmi hang, semmi sikoly sem hallatszott.’ (Popov 1998: 179.)

Az állítmány gyakran egyes számban van, ha az *и* ’is’, *нито* ’sem’, *или* ’vagy’ kötőszó az alanyok előtt fordul elő. Itt az állítás vagy a tagadás mintha külön-külön érintene minden alanyt: *Хврькна* [Vx3Sg] *любов* [NomSg], *и младост* [NomSg], *и живот* [NomSg]. ’Elrepült [Vx3Sg] a szerelem [NomSg] és a fiatalság [NomSg] is, és az élet [NomSg] is.’ (Popov 1998: 178.)

Erre a típusra értelmi kongruenciás példák is találhatók. Akkor használunk többes számú állítmányt, ha a kettős kötőszók *и … и* ’is … is’, *нито … нито* ’sem … sem’ egyaránt állítják, vagy tagadják az alanyokat mint homogén egészeket. De ez az érv nem mindig eléggé konkrét és világos, és nem tudja szigorúan elhatárolni a két kongruenciatípust egymástól: *Но нито мъжът ми* [NomSg], *нито аз* [NomSg] *се решихме* [Vx3 Pl] *на развод*. ’Sem a férjem, sem én döntöttünk a válás mellett.’ | *И едното* [NomSg] *и другото* [NomSg] *водят* [Vx3Pl] *към една и съща цел*. ’Az egyik is és a másik is egy célhoz vezet.’ | *Нито учителят* [NomSg], *нито директорът* [NomSg] *отиде* [Vx3Sg] ~ *отидоха* [Vx3Pl] *на тържеството*. ’Se a tanár [NomSg], se az igazgató [NomSg] nem ment el [Vx3Sg] az ünnepségre.’ A magyarban és a finnben az egyes szám használata a helyesebb (vö. *Ei opettaja, eikä rehtori mennyt* [Vx3Sg] *juhliin*, a bolgárban viszont használható mind az egyes, mind a többes számú állítmány.)

Ha az alanyokat a *не само, … но* ’nemcsak …, hanem … is’ kötőszó köti össze, tehát az alanyok között ellentétes hozzátoldó kapcsolatos viszony áll fenn, az állítmány egyes számban áll: *Не само жена* [NomSg], *но и мъж* [NomSg] *не смееше* [Vx3Sg] *да мине по това време по пътя, който водеше през дола.* ’Nemcsak nő [NomSg], hanem férfi [NomSg] sem mert [Vx3Sg] átmenni ilyenkor a völgyön keresztül futó úton.’

A ’nemcsak ..., hanem … is’ kötőszópár gyakran olyan egyes számú alanyokat köt össze, amelyek egyes számú állítmányt vonzanak maguk után. *Решаваше* [Vx3Sg] *се не само неговият живот* [NomSg], *но и на цялото семейство* [NomSg]. **’**Most nemcsak az ő sorsa dől el, hanem az egész családjáé is’. (Popov 1998: 181.)

Vannak esetek, amikor az állítmány a legközelebbi alannyal egyezik: *Най-напред след него тръгва* [Vx3Sg] *Димитър* [NomSg] *и Илия* [NomSg] ’Először Dimiter és Ilia megy utána.’

Másrészről ki kell emelni azt is, hogy nem minden absztrakt alany egyezik az egyes számú állítmánnyal. Ha az alanyok határozottak, jelző vagy állítmány áll előttük, akkor az állítmány lehet többes számban is: *Чудна прохлада* [NomSg] *и радост* [NomSg] *царуваха* [Vx3Pl] *в това поетическо кътче* ’... hűvösség [NomSg] és öröm [NomSg] honolt [Vx3Sg] / honoltak [Vx3Pl] ezen a festői helyen’.

Felhívnám a figyelmet még egy esetre a bolgár nyelvből, amely kivétel az eddig megállapított szabályok alól. Ez így hangzik: ha az egyik alany tagadó, a másik pedig állító, az állítmány a hozzá közelebb álló alannyal egyezik meg: *Не дребни разправии* [Nom Pl], *а замах* [NomSg] *е* [Vx3Sg] *нужен.* ’Nem apró veszekedések [Nom Pl], hanem lendület [NomSg] az [NomSg], ami kell [Vx3Sg].’

Az eddig vizsgált esetek alapján megállapítható, hogy az alaki kongruencia területén sok azonosság tapasztalható a két nyelv között. Mind a bolgár, mind a magyar követi az egyes számú állítmányt a mondat elején és elvont főnevek után. Ezen kívül a mellérendelő kapcsolatos viszonyok keretei között egynéhány eset teljesen identikus a két nyelvben.

5.2. A magyarral szemben a bolgárban az egyes számú halmozott alany mellett az állítmány értelmi egyeztetéssel igen gyakran többes számba kerül. Az értelmi kongruencia gyakori előfordulása az ősibb eredetével is magyarázható: az irodalmi nyelv a nyelvjárásokból vette át, és jelenleg eléggé elterjedt kongruenciatípussá vált. Az értelmi kongruencia a következő esetekben fordul elő:

Ha az alanyok olyan dolgokat jelentenek, amelyek tartalmilag távol állnak egymástól, az állítmány többes számba kerül: *В глух ек се сляха* [Vx3Pl] *нежни зов* [NomSg], *победен рев* [NomSg], *предсмъртен стон* [NomSg]. ’Halk harangszó [NomSg], győzedelmes kiáltás [NomSg], halálhörgés [NomSg] süket mennydörgésként folyt(ak) [Vx3Sg/Pl] egymásba’. A magyarban mindkét egyeztetési típus elfogadható, de ha az alanyok felsorolási viszonyban vannak, az állítmány alaki egyeztetéssel inkább egyes számba kerül.

A bolgárban az állítmány többes számba kerülhet, ha melléknévi igenévvel van kifejezve és az alanyok különböző neműek: *Всяка падина* [NomSg], *всяка рекичка* [NomSg], *всеки хълм* [NomSg] *им бяха познати* [Vx3Pl]. ’Minden völgy [NomSg], minden folyócska [NomSg], minden domb [NomSg] ismerős volt számukra’.

Ha az alanyok *както – така* ’mind …mind’ kötőszóval vannak összekötve, az állítmány többes számba kerül: *В продължение на последните години ние видяхме, че както народът* [NomSg], *така и неговото правителство* [NomSg] *не можаха* [Vx3Pl] *да направят нищо особено.* ’Az utolsó évek folyamán meggyőződtünk arról, hogy mind a nép [NomSg], mind a kormány [NomSg] nem tudott [Vx3Sg] semmi különöset tenni.’ A magyar példamondatban főleg az egyes számú egyeztetés használható.

Ha az alanyokat elöljáró köti össze, az állítmány többes számban van, ritkábban állhat egyes számban: *По канала от езерото към морето се спущаха* [Vx3Pl] *лодка* [NomSg] *след лодка* [NomSg]. ’A tóból a tengerbe vezető csatornán csónak [NomSg] csónak [NomSg] után ereszkedett le [Vx3Sg].’

Ha az *или* ’vagy’ kötőszó kapcsolatos viszonyt fejez ki, azaz ugyanaz a jelentése, mint az *и* ’és’ kötőszóé, az állítmányt többes számba tesszük, pl. *В такъв случай времето* [NomSg] *или разстоянието* [NomSg] */= времето и разстоянието/ са* [Vx3Pl] *най-добрите лекари* [NomPl]. ’Ebben az esetben az idő és a távolság a legjobb orvos(ok).’

Ha az alanyok különböző neműek, az állítmány többes számban áll, pl. *Всяка жена* [NomSg], *всеки мъж* [NomSg] *ми бяха* [Vx3Pl] *познати.* ’Minden nő, minden férfi ismerősöm volt’. A nem, mint nyelvtani kategória hiányzik a magyar nyelvből, ezért az alanyok között nem áll fenn a nembeli változatosság, amely előidézi az értelmi egyeztetést a bolgárban. (Vö. Popov 1998: 180.)

Összetett országnevek esetén, mint pl. *Antigua és Barbuda, Trinidad és Tobago, Bosznia-Hercegovina* az állítmány a bolgárban is egyes számban áll: *Тринидад и Тобаго* [NomSg] *е* [Vx3Sg] *република с двукамерен парламент.* ’Trinidad és Tobago [NomSg] kétkamarás parlamenti köztársaság’. *Босна и Херцеговина* [NomSg] *направи* [Vx3Sg] *крачка напред по пътя*

към членството си в Европейския съюз, като подписа в Люксембург Споразумението за стабилизиране и асоцииране. ’Bosznia-Hercegovina [NomSg] megtette [Vx3Sg] az első lépést az európai uniós tagság felé azzal, hogy aláírta Luxemburgban a stabilizációs és társulási folyamatot’.

6. Összefoglaló

Megállapítható, hogy a kongruencia tekintetében nagy változatosság mutatkozik a megvizsgált nyelvekben, és bizonyos esetekben ingadozik az egyes és a többes szám használata.

Két vagy több egyes számú alannyal való egyeztetés gyakorlata a magyarban az esetek túlnyomó részében az, hogy az állítmány egyes számban áll. Itt fontos szerepet játszik a következő tényező: az alany konkrét vagy elvont főnév, személy, ill. élőlény.

A finn és az észt nyelvben két mellérendelt egyes számú alany esetén az állítmány általában többes számban áll és ebben az esetben az értelmi kongruencia érvényesül. Mind a két nyelvben ingadozó esetek is vannak.

A lappban a képet a duális bonyolítja, mivel két személy, állat után kettes szám használható. Több élettelen alany esetén az állítmány többes számban áll. Egyedül anyagnevek után használatos az egyes szám.

A bolgárban az alaki és az értelmi egyeztetés ingadozik a több alany – állítmány kongruenciájánál is. A bolgár nyelvben két vagy több egyes számú alany mellett az állítmány többes számban áll. Ettől a szabálytól eltérések is vannak.

A magyar nyelvészek szabályosnak vélik a többes számú névszói állítmányt, ha az alanyok élő személyek (animated), de az élettelen alanyok (unanimated) mellett jobb az egyes számú állítmány: *A fiú* [NomSg] *és a lány* [NomSg] *barátok* [NomPl]. | *Az asztal* [NomSg] *és a szék* [NomSg] *bútor* [NomSg]. (Vö. Rácz 1991: 97.) A magyarhoz inkább hasonlít e tekintetben a lapp. A finnben és az észtben viszont a névszói állítmány mind a két esetben többes számban áll, mivel két külön dolgot fejez ki.

A nem egyszerű kapcsolatos viszony esetén (fokozó, hozzátoldó, ellentétes, összefoglaló-megosztó) az állítmány legtöbbször a hozzá legközelebb álló alannyal egyezik (magyar, finn, lapp). Itt is vannak kivételek, például a finnben a fokozó és összefoglaló kapcsolatos viszonyok esetén. A lappban két alany esetén általában duális használatos, több halmozott alany esetén pedig többes szám áll. A bolgár nyelvben is elég vegyes a kép, egyes és többes számú alakok egyaránt használatosak.

Összetett országnevek után (mint pl. *Antigua és Barbuda, Trinidad és Tobago)* az állítmány a vizsgált nyelvekben egyes számban áll. Ez alól a szabály alól az észtben vannak kivételek.

Egyes számba kerül az állítmány a magyar nyelvben akkor is, ha az alanyok mennyiségjelzősek. A finnben ingadozás tapasztalható, mert az állítmány egyes és többes számba is kerülhet, az észtben pedig többes számba. A lappban az állítmány számhasználata az (élő és élettelen) alanytól függhet. A bolgár nyelvben a mennyiségjelzős alany után (ha egynél nagyobb) szinte mindig többes számban áll az állítmány. Ez a gyakorlat több indoeurópai nyelvben is.

Irodalom

Bartens, Hans-Hermann 1989: Lehrbuch der saamischen (lappischen) Sprache. Helmut Buske Verlag, Hamburg.

Erelt, Mati et al 1993: Eesti keeli grammatika II. Süntaks. Eesti Teadust Akadeemia, Eesti Keele ja Kirjanduse Instituut, Tallinn. = EKG II

Erelt, Mati (ed.) 2003: Estonian Language. Linguistica Uralica, Supplementary Series, Vol. 1. Estonian Academy Publishers, Tallinn.

Erelt, Mati 2006: Lause õigekeelsus, Tartu.

Ferdinandy György 1993: A francia vőlegény. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

Hakulinen, Auli–Fred Karlsson 1979: Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä.

Hegedűs Rita 2005: Magyar nyelvtan. Tinta Kiadó, Budapest.

ISK = Hakulinen, Auli et al.: Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2004.

Jordanova, Mirella 1999: Az alany és az állítmány számbeli egyeztetése a magyar és a bolgár nyelvben. In: I. Nemzetközi Hungarológiai Oktatási Konferencia előadásai 2. Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest. 75–86.

Karlsson, Fred 1999: Finnish: An essential grammar. Routledge, London.

Keresztes László 1995: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.

Keresztes László et al. 1987: Outi Karanko–Keresztes László–Irmeli Kniivilä, Finn nyelvkönyv 1. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kippasto, Anu–Nagy Judit 1995: Észt nyelvkönyv. Bíbor Kiadó, Miskolc.

Kubínyi, Kata 2006: Elollisuuden/ihmistarkoitteisuuden kieliopillistumisesta suomessa ja unkarissa. In: Specimina Fennica XII. Colloquia contrastiva XIV. Kaukovertailuja V. Savariae. 117–156.
Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Lengyel Klára 2000: Az állítmány. In: Keszler Borbála (szerk.), Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 399–409.
Lieko, Anneli et al 1999: Anneli Lieko–Andrew Chesterman–Leena Silfverberg, Finnish for translators. Finn Lectura, Helsinki.
Metslang, Helle et al 2003: Helle Metslang–Ingrid Krall–Renate Pajusalu–Kirsti Saarso–Elle Sõrmus–Silvi Vare, Keelehärm. Eesti keele probleemseid piirkondi. Tallinna Pedagoogikaülikool, Tallinn. 142–147.
MMNy 1991 = Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné, A mai magyar nyelv. 8. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
MMNy 1977 = Keszler Borbála (szerk.), A mai magyar nyelv II. Tankönyvkiadó, Budapest.
MMNyR 1961–1962 = Tompa József (szerk.), A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I–II. Akadémiai kiadó, Budapest.
Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget, Oslo.
Nielsen, Konrad (1926–29)/1979: Lærebok i lappisk (samisk) 1. Grammatikk. Lydlære, formlære, orddannelseslære og syntaks samt tillegg. Universitetsforlaget, Oslo.
Nyelvművelő Kézikönyv I–II. (Főszerk. Grétsy László–Kovalovszky Miklós.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 1985.
Peneva, Dennica 2005: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban I. (Attributív szerkezetek.) Folia Uralica Debreceniensia 12: 87–102.
Peneva, Dennica 2006: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban II. (Birtokos szerkezetek.) Folia Uralica Debreceniensia 13: 65–78.
Peneva, Dennica 2007: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban III. (Értelmező jelzős és predikatív szerkezetek.) Folia Uralica Debreceniensia 14: 87–101.
Peneva, Dennica 2008: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban IV. (Személybeli egyeztetés.) Folia Uralica Debreceniensia 15: 65–82.
Peneva, Dennica 2010: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban V. (Számbeli egyeztetés.) Folia Uralica Debreceniensia 17: 55–68.

Popov, Konstantin 1988: Константин Попов, Синтактичното съгласуване в български език. Народна просвета, София.
Popov, Konstantin 1998: Главни части на изречението. In: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис. Абагар, София.
Pusztay János 1994: Könyv az észt nyelvről. Folia Estonica. Tomus III. Szombathely.
Quirk, Randolph–Sidney Greenbaum 1972: A Grammar of Contemporary English. Longman, New York and London. 359–370.
Quirk, Randolf et al. 1991: Randolf Quirk–Sidney Greenbaum–Geoffrey Leech–Jan Svartvik, A Comprehensive Grammar of the English Language. Longman, London and New York. 755–768.
Rácz Endre 1991: Az egyeztetés a magyar nyelvben. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Sammallahti, Pekka 1972: Saamen kielen oppikirja. Helsinki.
Sammallahti, Pekka 1993: Sámi–suoma–sámi sátnegirji. Saamelais–suomalais–saamelainen sanakirja. 4. painos. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.
Sammallahti, Pekka 2005: Láidehus sámegiela cealkkaoahpa dutkamii. Davvi Girji, Kárášjohka.
White, Leila 2001: Suomen kielioppia ulkomaalaisille. Finn Lectura, Helsinki.

*

Types of agreement in Hungarian, Finnish, Estonian, Lapp (Saami) and Bulgarian VI. (Numerus agreement II.)

We can say that in the languages under examination there is a variation in the use of singular and plural forms. In most cases in Hungarian, the agreement of two or more conjoined singular subjects requires a singular verb. Two important facts should be taken into consideration: on the one hand, the subject is a concrete or abstract noun, and on the other, the subject is animate or inanimate. In Finnish and Estonian, two conjoined singular subjects take a plural verb

In both languages, there are variations as well. In Saami, the situation is even more complicated because of the dual form, as usually after two persons or animals dual forms are used. In the case of several inanimate nouns the verb is in the plural. The singular is used only after material nouns.

In Bulgarian, agreement after two or more singular conjoined nouns requires a plural verb. There are of course exceptions to this rule.

Hungarian linguists consider as more correct the use of plural predicative nominals after animate plural subjects, while inanimate subjects require a singular predicative. In that respect, Saami is fairly similar to Hungarian. In Finnish and Estonian, both cases require a plural predicative nominal, as the subjects denote two different matters.

In Hungarian, Finnish and Saami, coordinated subjects with *both … and, neither … nor, not only… but also,* etc. agree with the nearest subject in accordance with the principle of proximity. Of course there are exceptions to this rule, especially in Finnish. In Bulgarian, the situation is rather mixed, both singular and plural forms are being used. In Saami, after two subjects the verb takes a dual form while a plural verb is used in case of several subjects.

DENNICA PENEVA

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
DEBRECEN, 2012

A kazimi hanti nyelvjárás változatairól

SIPOS Mária

1. Bevezetés

1.1. Az obugrisztikában használatos nyelvjárási elnevezések gyakran nem tükrözik a Kazim folyó mentén gyűjtött változatok eltéréseit és hasonlóságait. Az eltérésekre különösen ráirányította a figyelmet a 71707. sz. OTKA-projekt[1] során épített korpusz és tőtár, amely a kazimi nyelvjárás három változatát tartalmazta. Jól ismert emellett a teginek nevezett változat[2] hasonlósága a kazimihoz. Az alábbi írás célja, hogy a rendelkezésre álló nyelvi anyagok alapján dialektológiai szempontból összevesse a hanti nyelv kazimi és tegi változatait, és kísérletet tegyen ezek egymáshoz való viszonyának tisztázására. A vizsgálat során áttekintem, hogy a szakirodalomban említett és a tőtár- és korpuszépítés közben észlelt eltérések izoglosszája hol húzódik, és ebből a változatok egymáshoz való viszonyára igyekszem következtetni.

A szakirodalmi állásfoglalások egy része szerint a hanti nyelv három nagyobb nyelvjárásra tagolható: keleti, déli és északi (ezúttal tekintet nélkül arra, hogy ezeket ma beszélik-e vagy nem), és a serkálitól kezdve az Ob torkolatáig az összes változat a viszonylag egységes északi nyelvjáráshoz tartozik. Ezt a nézetet azok a művek hangsúlyozzák, amelyek a hantikról általában szólnak vagy a hanti nyelvet összességében jellemzik. A részletes obugrisztikai (elsősorban) hangtani, etimológiai művek jóval finomabb megkülönböztetést használnak, elsősorban a gyűjtőpontokat (településnév vagy folyószakasz) említik. A gyűjtőpontok neve időnként összemosódhat a nyelvjárások, nyelvjáráscsoportok elnevezéseivel. Igaz, hogy mivel az Ob és mellékfolyói

[1] Obi-ugor morfológiai elemzők és korpuszok, 2008–2010, projektvezető Fejes László. A munkát megnehezítette, hogy több olyan különbségre derült fény a kazimi nyelvjárás változatai közt, amelyek korábban csekélynek tűntek, a morfológiai elemző működését azonban zavarták. Az elemző végül mindhárom változat szövegeinek elemzésére alkalmas lett.

[2] Tegi a Kazim folyó torkolatától északra az Ob túlsó partján található.

mentén szabályos nyelvjárási kontinuum figyelhető meg, amelyben a szomszédos települések nyelvváltozata nem üt el egymástól lényegesen – a fő és alnyelvjárások megállapítása sem egyszerű.

1.2. Ami a kazimi nyelvjárást illeti, érthetjük rajta a felső-kazimi változatot, amelyet Rédei Károly részletesen leírt (Rédei 1968). N.B. ez a mű is több változatból közöl szövegeket, pl. az igen sajátos történetű ún. *t*-ző kazimiból is. – Gondolhatunk továbbá a Kazim középső szakaszának mellékfolyóihoz (Amnya és Pomet) köthető Steinitz-gyűjtötte szövegekre is. Schmidt Éva 1990-es kazimi intenzív kurzusán[3] elhangzottak szerint több változatot szokás megkülönböztetni: a felső, a középső és az alsó folyás mentén gyűjtött változatokat, ezek közül az utóbbi torkolatiként is szerepel a szakirodalomban. A kurzuson, eseti kitekintésekkel a felső-kazimi változatra, lényegében ez volt a tananyag. A torkolati nyelvjárást beszéli Homljak 2002 adatközlője, Pelageja Alekszejevna Griskina is.

1.3. A tegi nyelvjárásból jóval kevesebb következetes írásmóddal rögzített anyag áll rendelkezésre. A kazimihoz hasonló voltáról régóta tudunk (Honti 1978), de a közölt szöveg kicsiny terjedelme számos nyelvjárási jellemző vizsgálatára nem ad módot.

Rendelkezésre állnak még Novjuhova (szül. 1910) énekes meséi is (Schmidt–Pjatnyikova 2006: 64–95). A 30 oldalas terjedelem azonban csalóka, valójában 15 oldalról van szó a latin és cirill alapú átírás egyidejű használata miatt. Végső soron pedig 7 oldalnyi próza (a verses mesék prózaváltozatai) segíti mindössze a kutatásokat, mert a többi szöveg verses formájú, így, ha nem is tartalmaz az északi hanti énekelt műfajokra oly jellemző, nagy mennyiségű töltőszótagot, bizonyos nyelvi jelenségek megfigyelésére nem feltétlenül alkalmas.

1.4. A tegi változat jellemzésével nemrégiben Handybyna foglalkozott (Handybyna 2008). Írásának címe szerint a Tegiben beszélt hantit a berjozovi dialektusba sorolja be, és говор-ként említi (kb. alnyelvjárásnak tekinti). Kutatásai során abból indul ki, hogy az északi hanti nyelvterületen nyelvjárási kontinuum figyelhető meg (Handybyna 2008: 114). Záró megjegyzéseiben kimondja, hogy mind kazimi, mind pedig suriskári vonásokat hordoz, illetve a kettő határán áll. Munkájában elsősorban fonetikai és lexikológiai jellemzőket vizsgál. Sajnos, mivel a kazimi és a suriskári nyelvjárás változatait nem különbözteti meg, eredményei itt csak részlegesen használhatók.

[3] Ruttkay-Miklián Eszter jegyzete. Kézirat, MTA Nyelvtudományi Intézet.

2. A korpusz

A korpuszt egyrészt a 71707-es OTKA projekt kazimi modulja számára előkészített szöveganyag alkotja, amely Rédei 1968, Steinitz 1975–1989 kazimi szövegei (közülük Tarlin: 20, 22, 25; Kaksin: 19, 21, 24), illetve Homljak 2002 alapján készült, így a felső-, a középső- és az alsó-kazimi változatot is magában foglalja. A tegi nyelvjárást Honti 1980 és Schmidt–Pjatnyikova 2006 képviseli.

3. A vizsgált jellemzők

3.1. Az egyik általánosan elfogadott dialektológiai alapmű (Chambers–Trudgill 2005) a nyelvi szintek felől közelítve az alábbiakat sorolja fel: a) lexikális: amelyen belül megkülönbözteti a ténylegesen szókincsbeli különbségeket, illetve a kiejtésbeli eltéréseket; b) a hangtani: ezen belül a fonetikai (amely esetben az egyes hangok kiejtése tér el bizonyos mértékben, miközben a fonológiai rendszer lényegében ugyanaz), valamint fonémikus különbségeket (ekkor a fonémarendszer tér el a két vizsgált változatban); c) grammatikai: ezen belül morfológiai és szintaktikai jellemzők (Chambers–Trudgill 2005: 96). Ez utóbbiak kevéssé figyelhetők meg a szóban forgó területen (az északi hantiban kevés morfológiai és szintaktikai különbségről tudunk, kivéve a legészakibb, obdorszki dialektust, amelynek esetrendszere is több ponton eltér a többi északi dialektusétól).

3.2. Schmidt Éva a gyűjtések során tapasztalt különbségeket csoportosította a kazimitól a szinjaiig, és táblázatában fonológiai, morfonológiai, valamint morfológiai eltéréseket mutatott be (Schmidt–Pjatnyikova 2006: 9).

Отличительный признак	Казым. диалект		Березов. диалект.	Шурышкар. диал.	
	Каз. гов.	Полн. гов.		Сынск. гов.	Кунов. гов.
Фонология					
1. Фонема u / ǫ	ǫ	ǫ	u	u	u
2. Наличие оппоз. e:ɛ, – перед ŋ: eŋ / ɛŋ–	+ ɛŋ	+ eŋ	–	–	–
3. Соотв. ауслаут. –e	e	e	e~i	i	i~e
4. Фонема l / ʌ	ʌ	ʌ	Теги: ʌ	l	l
5. Какуминальн. согл.	По средн.	Слабо	Слабо	Ясно	Ясно
Морфонология					
6. Деназализация сочет. согл. типа –nš–	нет перед ʌ, инф–ti	+	+	+	+
сочет.согл. типа –mp–	–	–	–	+	+
7. Упрощение сочет.согл. типа –rt	–	–	–	+	+
8. Наз. > экспл. перед s	–	–	–	+	+
Морфология					
9. Пас. зал. i / a	a (V– i)	i	a	a	a
10. Безобъект. дв. ч.1-го л. дв. ч. 3-го л.	–əmən –əŋən	–amən –aŋən	–amən –aŋən	–amən –ətən	–amən –ətən
11. Личн. местоим. ак.	–t	Личн. прит.	Личн. прит.	Личн. прит.	Личн. прит.
12. Корень послел. χŏśa	–a/a–	–i/e–	–a	–a/–aj–	–a/aj–

3.3. A következőkben sorra veszem azokat a nyelvi jellemzőket, amelyeket a fenti szakirodalom említett, illetve a kazimi tőtár és elemző készítésekor hasonlóság vagy különbség gyanánt tudatosultak. Ezeket aszerint fogom csoportosítani, hogy a négy változat (tegi, torkolati kazimi, középső-kazimi, felső-kazimi) hogyan osztozik e jellemzőkben. Nem veszem figyelembe azokat a Handybyna által jelölt különbségeket, amelyeket a latin alapú transzkripció és a cirill betűs írásmód megfeleltetésének problematikussága miatt, illetve hangzó anyag hiányában nem tudok ellenőrizni (pl. bizonyos magánhangzók zártabb ejtése).

Lexikális különbségekkel több okból nem foglalkozom. A változatok, alnyelvjárások szókincsének összevetése, az eltérő szavak feltérképezése gyakorlatilag lehetetlen. Handybyna ugyan végez összevetést kisebb anyagon (29 lexéma), de az efféle válogatásokban nehéz kizárni az önkényességet. Emellett találunk belső ellentmondásokat is. Az egyik, hangtani vonatkozá-

sokat bemutató táblázatban az ’erdő’ (’лес’) jelentésű szó példа arra, hogy a szókezdő *w-* hiányzik a suriskári nyelvjárásokban (Handybyna 2008: 116):

	Каз.	Тег.	Шур.
Сосна	вөнши	вунши	унши
Лес	вөнт	вунт	унт
Большой	вөн	вун	ун
Андрей	Вөнтәр	Вунтәр	Унтәр
Иосиф	Вөщәп	Вущәп	Ущәп

A szókincsvizsgálatban Handybyna szerint a *wǫnt / wunt* szó a kazimiban és a tegiben használatos mindössze, a suriskáriban pedig másik lexéma ismeretes (Handybyna 2008: 117):

	Каз.	Тег.	Шур.
Олень	вӯлы	вӯлы	калаӈ
Куропатка	пойтэк	пойтэк	шоха
Мошка	нямалт	нямалт	нипрӯв
Лес	вөнт	вунт	ур
Кочка	хумәс	хӧмәс	щуӈкалʃ ӧх
Ягоды	воньщәмут	воньщәмӧт	рих
Трава	турән	тӧрән	пом
Мох	лант	нёта	нёта

Helyenként példaanyaga más obugrisztikai műveknek mond ellent. Onyina (2011: 68) szerint a szinjaiban – ami a suriskári nyelvjáráscsoportba tartozik – a ’rénszarvas’ *ŭli*, az ’erdő’ pedig *ut*, Handybyna az északibb szavakat (*kălang*, *ur*) mondja használatosnak a suriskáriban. Tovább bonyolítja a dolgot, hogy a ’rénszarvas’ jelentésű szinjai szó *wŭli* alakban jelenik meg a szótárban (DEWOS 1583). Természetesen igaz lehet, hogy a suriskáriban mindkét szó használatos a rénszarvasra, illetve az erdőre. Handybyna legalábbis részben azért bonyolódik bele a problémába, mert szomszédos változatok helyett nyelvjáráscsoportokat vizsgált, amelyek aligha egységesek. Így azonban az izoglosszák megállapítása lehetetlen. Az alábbiakban a szókinccsel nem foglalkozom.

4. Izoglosszák

Természetesen hosszan sorolhatnánk azokat a jellemzőket, amelyek tekintetében a vizsgált változatok nem különböznek. Az alábbiakban csak azokat érdemes áttekinteni, amelyek nem érvényesek az egész északi nyelvjárásterü-

letre, másképpen fogalmazva: a határ a teginél húzódik. Erre két példa található.

4.1. Az északi nyelvjárásokban az *l*-féle hangok ejtése területenként különbözik: a serkáliban *t*-t találunk, a kazimiban és a tegiben az *l* hang ejtése egyöntetűen spirantikus, ezektől északra *l*-nek hangzik.

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
spir. *ʌ*	+	+	+	+

Az *u*-féle hangok (*u* vagy *ǫ*) előtt a tárgyalt négy változatban megtalálható a bilabiális spiráns (*w*), amely nem jelenik meg a leírt pozícióban a tegi változattól északra:

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
wu-/wǫ- szókezdet	+	+	+	+
’erdő’	*wunt*	*wǫnt*	*wǫnt*	*wǫnt*
’nagy’	*wun*	*wǫn*	*wǫn*	*wǫn*
’fenyő’	*wunši*	*wǫnši*	*wǫnši*	*wǫnši*

Handybyna is bemutat olyan táblázatot, ahol a határ a tegitől északra húzódik:

	Каз.	**Тег.**	**Шур.**
Чёрный	питы	питы	пӱты
Край	питэр	питэр	пӱтэр
Народ	мир	мир	мур
Старый	пирэщ	пирэщ	пӱрэщ

A tárgyalt jelenséggel azonban az a probléma, hogy messze nem minden szóban van ilyen megfelelés, tehát legalábbis az *i*- nyelvtörténeti előzményét vagy a hangkörnyezetet részletesebben meg kellene adnia. Másrészt a DEWOS szerint mind a négy szinjai szóban *i* az első szótagi magánhangzó. Valószínűleg itt is arról van szó, hogy amennyiben izoglosszákat keresünk, nyelvjáráscsoportokat nem lehet összevontan tárgyalni.

4.2. A következő táblázatban már látható, hogy az *u* hangszínét nézve a határ a torkolati kazimi és a tegi változat között húzódik. Ez a hang a Kazim

felső folyásától a torkolatig egyöntetű, palatális színezetű és középső nyelvállású *ǫ*, míg a tegiben *u*. Erre Honti László is felhívta a figyelmet (Honti 1980: 140), illetve Handybyna is tárgyalta (Handybyna 2008: 116).

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
u / *ǫ* megfelelés	*u*	*ǫ*	*ǫ*	*ǫ*

Handybyna is említ ilyen izoglosszát:

	Каз.	**Тег.**	**Шур.**
Завязать	йирты	ӄ̆рты	ӄ̆рты
Конец[1]	йит	ӄ̆т	ӄ̆т
Новый	йиԯэп	ӄ̆ԯэп	ӄ̆ԯэп
Филин	йипи	ӄ̆пи	ӄ̆пи

A fenti táblázat suriskári adatait a DEWOS és Onyina 2011 szinjai adatai támogatják, de az előzőkben megfogalmazott fenntartások mellett megemlítendő, hogy a DEWOS-ban pl. a ’верно, правда’ (DEWOS 370) és a ’добрый, хороший...’ (DEWOS 378) szócikkekben a kazimi adatokon belül is jelez váltakozást. Az ’Auslösungsschnur…’ szócikkben (DEWOS 378) pedig az látszik, hogy nem csupán a kazimiban lehetnek efféle – feltehetőleg a szókezdő *j*-vel nagyon is összefüggő – váltakozások.

A szóbelseji és szóvégi kazimi *w*-nek a torkolattól északra, így a tegi változatban is, *j* hang felel meg, amint ezt Handybyna is megemlíti (Handybyna 2008: 116). Ez a fentiektől eltérően szisztematikus hangmegfelelésnek tűnik:

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
’négy’	*ńĭǰəʌ*	*ńĭwəʌ*	*ńĭwəʌ*	*ńĭwəʌ*
’oda’	*śĭj (śĭw)*	*śĭw*	*śĭw*	*śiw*

4.3. A következőkben a határ a torkolati és a középső kazimi között húzódik. A táblázatban ettől jobbra az északi nyelvjárásoktól eltérően a szibiláns végű igetövek esetében az infinitivus képzője nem *-ti*, hanem az *i*-t megelőzően vagy affrikáta, vagy szibiláns áll, ami feltehetőleg kapcsolatban van e tövek affrikátát tartalmazó előzményével.

	tegi	torkolati kazimi	középső kazimi	felső kazimi
’iszik’			*jaŕᶜśi*	*jaŕᶜśi*
’nyomon követ’	*-ti*	*-ti*	*kŭćći*	*kŭćći (kŭś-)*
’marad’			*śŭńśi*	*χăći (χăś-)*

Az igeragozásban a Du1 rag alakja *-amən* a tegiben és a torkolati kazimiban, és *-əmən* a középső és a felső folyások mentén (Schmidt–Pjatnyikova 2006: 9):

	tegi	torkolati kazimi	középső kazimi	felső kazimi
VxDu1	*-amən*	*-amən*	*-əmən*	*-əmən*
VxDu3	*-aŋən*	*-aŋən*	*-əŋən*	*-əŋən*

Handybyna is említi, hogy a nazális + zárhang felépítésű mássalhangzó-kapcsolatok nazális eleme zárt szótagban kiesik a suriskári nyelvjárásokban (Handybyna 2008: 117):

	Каз.	Тег.	Шур.
Лиственница	нањк	нањк	нак
Мука	ӆант	ӆант	ӆат
Вода	йиӈк	йиӈк	йик
Очень	шєӈк	шєӈк	шек
Собака	амп	амп	ап

A nazális + szibiláns szerkezetű mássalhangzó-kapcsolatokban már a kazimiban is egyszerűsödnek zárt szótagban. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a középső és a felső folyásnál, amennyiben átszótagolható a második elem, akkor nemcsak toldalékolt szavakban (pl. lativus ragos névszók), hanem névutós szerkezetekben sem esik ki a nazális komponens. A tegi szövegekben sajnos erre nem található adat, de az a valószínűbb, hogy nem üt el környezetétől, tehát ugyanaz a szabály, mint a torkolati kazimiban, a serkáliban, valamint északabbra a berjozovi nyelvjárásokban egységesen.

	tegi	torkolati kazimi	középső kazimi	felső kazimi
zártszótagi denazalizáció szóhatáron	*?*	+	–	–
ʌoś – ʌońś		*ʌoś ɋχtijn*	*mońś oʌŋəʌ*	*šanš ewəʌt*
moś – mońś	n.a.	*ʌoś ewəʌt*	*mońś oʌŋitəs*	

4.4. A következő csoportban bemutatandó nyelvi jellemzők a tegiben és a torkolati kazimiban egyformák, a felső kazimiban lényegesen eltérnek, a középső folyásnál pedig mindkettő megfigyelhető.

A torkolati kazimit a tegi változattal (és az északi nyelvjárások többségével) kapcsolja össze a személyes névmások tárgyesete, amelyek képzése ezekben a megfelelő birtokos személyjellel történik. A Kazim felsőbb folyásainál, azaz Steinitz és Rédei anyaga szerint a történeti morfológia szempontjából nevezetes *-t* accusativus ragot kapják. A Kazim középső folyásánál mindkettő adatolva van:

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
PersPron *t*-Acc 'engem'	– *măn*em	– *măn*em	– / + *măn*em, *man*ti	+ *man*ti, *măn*ti, *măn*ətti

A nazális elemű mássalhangzó-kapcsolatok különbözőképpen egyszerűsödnek a Kazimon. A felső folyásnál jellemzően a nazális elem marad meg, a tegiben és a torkolatnál éppen ellenkezőleg. A középső folyásnál mindkét eljárásra van példa.

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
-C_{nas}C- egyszerűsödése: nazális kiesik *ăηχ-* 'jár-'	+ *jăχʌəm*	+ *jăχʌəm*	+ / – *jăηti, jăχti*	– *jăηᶜʌət*

Az igetövekben az *-ś-*, illetve *-š-* *-t*-re, illetve *-ť*-re változása a *ʌ* TxPres előtt: a tegiben és a torkolatiban nincs ilyen jelenség, felsőben *t*-re, illetve *-ť*-re változik minden adatban, a középső folyásnál mindkét lehetőség megfigyelhető:

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
ś, š → ť, t / _ʌ 'hallatszik' 'lép'	– *śaś-ʌ* *šǫš-ʌ*	– *saś-ʌ* *šǫš-ʌ*	– / + *sať-ʌ* *šǫt-ʌ* *šǫšʌaʌət* *šǫšʌətaʌ-sa*	+ *sať-ʌ* *šǫt-ʌ*

4.5. Van néhány olyan sajátság, amely a rendelkezésre álló adatok alapján csak egyik, vagy csak másik változatban bukkan fel. Ilyen például a locativus *-n* ragjának jellemző kapcsolódása az *i*-re végződő tövekhez, ami a torkolati kazimiban a többitől eltérően *j* nélkül történik :

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
-i tő + CxLoc	*ʌĭpijən* *tăχijən*	*pǫškajn* *jŭpijn*	*kešin* *ĭʌpin*	*školajən* *jŭpijən*

Ugyancsak Schmidt Éva említi összefoglaló táblázatában, hogy a torkolatiban a *χŏśa* névutó töve eltér mindkét irányban a környezőktől (Schmidt–Pjatnyikova 2006: 9):

	tegi	**torkolati kazimi**	**középső kazimi**	**felső kazimi**
Postpos (tő)	*χŏśa*	*χŏśi*	*χŏśa*	*χŏśa*

5. Összegzés

A Kazim folyó mentén beszélt nyelvjárások igazolnak jó néhány, szinte közhelyszámba menő dialektológiai tapasztalatot. A felső-kazimi változat mutat a többi vizsgálthoz képest néhány speciális vonást, ez jól magyarázható peremhelyzetével. A középső-kazimiban több ízben láttuk vegyülni a két szomszédos változat jellegzetességeit. A nyelvjárási folytonosság szép példája figyelhető meg, hiszen a különböző izoglosszák különböző helyeken választják el a szomszédos változatokat, illetve a sajátságok fent említett keveredése is ide tartozik. Ami az izoglosszákat illeti, a torkolati változat és a tegi között (4.2.) nem mutatkoztak lényeges morfológiai, morfonológiai eltérések (egy fonéma hangszínéről, illetve egy szabályos hangmegfelelésről van szó). Annál inkább mutatkoztak (4.3.) a torkolati és a Kazim felsőbb folyásai mentén beszélt nyelvjárások között (ahol a különbségek sokkal inkább a grammatikát érintik).

Mivel a tegit és a torkolati kazimit számos olyan vonás kapcsolja össze, amely egyben el is választja a felsőbb folyásnál beszélt változatoktól, megfontolandó, mit kell voltaképpen értenünk kazimi nyelvjáráson: (szűkebb értelemben) a felső-kazimit és a tőle kissé különböző középső-kazimit – ekkor a morfonológiai egyezéseknek és különbségeknek tulajdonítunk nagyobb jelentőséget; vagy (tágabb értelemben) az előbbiekhez a torkolati és a tegi változat is hozzávonandó – ekkor inkább fonetikai szempontok alapján döntünk.

A torkolati kazimi jóval közelebb áll a tegihez, mint a középső és felső folyás mentén beszélt változatokhoz – ahogyan egyébként az elnevezések sugallnák. Ezért, mivel a tegi a morfonológiai szabályokat tekintve kevéssé különbözik a kazimi torkolati változatától, a kazimira elkészített morfológiai elemző a tőtár kisebb módosításaival tegi szövegek elemzésére is alkalmas. A későbbiekben a többi Kazim-torkolathoz közeli településen beszélt változatokról is eldönthető, hogy morfológiai, morfonológiai szabályok melyiket hogyan választják el a kazimi és tegi változatoktól.

Irodalom

Chambers, J. K.–Trudgill, P. 2005[2]: Dialectology. Cambridge University Press.

DEWOS = Steinitz, Wolfgang 1967–1991: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 1–14. Lieferungen. Akademie Verlag, Berlin.

Handybyna 2008: О. В. Хандыбына, Об особенностях тегинского говора берёзовского диалекта хантыйского языка. In: Рябчикова, З.–Надь, К.–Дмитриева Т. Н. (ред.), С любовью и болью... Полиграфист, Ханты-Мансийск.

Homljak 2002: Л. Р. Хомляк, Если моя песня-сказка дальше идёт... Полиграфист, Ханты-Мансийск.

Honti László 1978: Északi osztják szövegek szójegyzékkel. NyK 80: 140–154.

Onyina, Sz. 2011: Szinjai hanti szövegek. Budapesti Finnugor Füzetek 21. Budapest.

Rédei, Károly 1968: Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Van den Hoeck & Ruprecht, Göttingen.

Schmidt Éva–Pjatnyikova T. R. 2006: Песни-сказки. Издательство Томского университета.

Steinitz, Wolfgang 1975–1989: Ostjakologische Arbeiten in vier Bänden. Hrsg. Gert Sauer und Renate Steinitz unter Mitwirkung von Fachkollegen. Budapest–Berlin–Den Haag. Akadémiai Kiadó, Akademie-Verlag, Mouton.

The variants of the Kazym dialect of Khanty

The present paper deals with the linguistic features that appear as similarities or differences when researching or describing the Kazym subdialects (i.e. Upper Kazym, Middle Kazym, as well as Lower Kazym subdialects) and the dialect spoken in Tegi. Considering the fact that there are more morphological and morphophonological izoglosses between the Upper-Middle reach and the Lower Kazym region than the language of Tegi and the Lower Kazym subdialect, i.e. the Lower Kazym subdialect proves to be more similar to the Tegi one, the content of the term „Kazym dialect" should be used more carefully.

MÁRIA SIPOS

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2012

Kuka on *suomalainen*? Kehyssemantiikan näkökulma kansallisuuskategoriaan

Jari SIVONEN

1. Kategorisointi kognitiivisesta näkökulmasta

Substantiivin valinta heijastaa mentaalia kategorisointiprosessia. Puhuja ensin valitsee, kuuluuko jokin kielenulkoisen todellisuuden olio tiettyyn kategoriaan (esim. PÖYTÄ, TUOLI, KALA jne.) vai ei, ja käyttää sitten valintansa mukaisesti kategorian jäseneen viittaavaa substantiivia eli kutsuu pöytää *pöydäksi*, tuolia *tuoliksi*, kalaa *kalaksi* jne. Useimmiten tällainen kategorisointi ja siihen pohjaava lekseeminvalinta on tiedostamatonta ja automaattista, ja vain poikkeustapauksissa puhuja joutuu tietoisesti pohtimaan, mihin kategoriaan jonkin olion luokittelee. Kielentutkimuksen näkökulmasta kategorisointi asettuu luonnostaan mielenkiintoiseksi tutkimuskohteeksi, tarjoaahan se ikkunan kielen ja kielenulkoisen todellisuuden välisen kytköksen tarkastelemiseen. Etenkin kognitiivisesti suuntautunut kielentutkimus, joka tutkii kielen, sitä käyttävän ihmisen, kulttuurin ja kielenulkoisen maailman välillä vallitsevia monisäikeisiä suhteita, on ollut kiinnostunut kategorisoinnista aina paradigman alusta asti (esim. Rosch 1978, Lakoff 1987).

Kognitiivinen suuntaus on haastanut perinteisen näkemyksen, jonka mukaan sanan merkitys voidaan määritellä tyhjentävästi esimerkiksi riittävien ja välttämättömien ehtoja luettelona. Tämän totuusehtosemantiikaksi tai objektivistiseksi kutsutun näkemyksen mukaan esimerkiksi suomen kielen *poikamies*-substantiivin merkityksen voi määritellä piirteiden [+aikuinen], [+miespuolinen] ja [+naimaton] avulla. Toisin sanoen mitä tahansa oliota, joka on samanaikaisesti aikuinen, miespuolinen ja naimaton, sopii tämän ajattelun mukaisesti kutsua *poikamieheksi*. Äkkiseltään tämäntyyppinen merkityksen kuvaus piirreluettelona tuntuu toimivalta, sillä valtaosa arkielämässä kohdattavista poikamiehistä täyttää hyvin nämä kolme ehtoa. Tämä ei kuitenkaan todista piirrekuvauksen puolesta, vaan pikemminkin johtuu siitä, että *poikamiehiksi* kutsutut oliot vastaavat tavallisesti kielellisen kategorian tyypillistä

jäsentä, sen prototyyppiä. Sen sijaan kategorian ytimen ulkopuolella piirreluetteloon pohjaava merkityskuvaus on jo vaikeuksissa, ja ääritapauksissa sen riittämättömyys käy ilmeiseksi. Klassinen esimerkki piirrekuvauksen ongelmallisuudesta on *paavi*-substantiivi. Vaikka paavi on tietenkin aikuinen, miespuolinen ja naimaton, ei häneen voi silti mielekkäästi viitata *poikamies*-substantiivilla. Tietomme maailmasta nimittäin kertoo, ettei katolisen kirkon päämies voi olla naimisissa. Niinpä paavin kutsuminen *poikamieheksi* olisi hyvin poikkeuksellista, jopa kielenvastaista, sillä *poikamieheen* liittyy myös ajatus mahdollisesta naimisiinmenosta, mikä taas ei paavin tapauksessa ole mahdollista. *Paavi*-substantiivin kaltaiset tapaukset ovat osoittaneet, ettei tarkkarajainen, välttämättömien ja riittävien ehtojen täyttymiseen pohjaava piirrekuvaus ole ainakaan ainoa mahdollisuus tarkastella kategorisointia. Piirreluetteloinnin sijaan kategorisoinnin kuvaamiseen onkin kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä kehitetty erilaisia prototyyppi-, esimerkki- ja kehysmalleja (Kövecses 2006: 19–28).

Vaikka kognitiivisella kielentutkimuksella on siis tarjota vaihtoehtoinen lähestymistapa kategorisoinnin tutkimiseen, ainakin kognitiivisesti suuntautuneessa fennistiikassa kategorisoinnin tarkastelu on jäänyt yllättävän vähälle huomiolle. Paikatakseni tilannetta hieman tarkastelen tässä artikkelissa kategorisointia kognitiivisesta näkökulmasta *suomalainen*-substantiivin avulla. Useimmiten lekseemiä *suomalainen* käytetään adjektiivina (esim. *suomalainen puhelin*, *suomalainen sauna*), mutta sama sanahahmo toimii myös substantiivina erityisesti silloin, kun sitä käytetään syntaktisena subjektina (1), objektina (2) tai adverbiaalina (3) (ISK § 626).

(1) ***Suomalaisetkin*** *ovat kiinnostuneet marjoista uudella tavalla.* (kaleva 1998–1999 136110)[1]

(2) ***Suomalaisia*** *ei pidetä mukavina.* (kaleva 1998–1999 139786)

(3) ***Suomalaisilla*** *on monesti huono itseluottamus, ujostellaan ja pelätään laulaa.* (kaleva 1998–1999 132179)

Esimerkkien 1–3 kaltaisissa tapauksissa huomio kiinnittyy *suomalainen*-substantiivin monikollisuuteen. Lauseet tulkitaan luontevimmin kollektiivisiksi eli siten, että esitetty luonnehdinta ei koske substantiivin tarkoitejoukon jokaista jäsentä vaan kokonaisuutta. Tällöin riittää, että esimerkiksi vain osa

[1] Koodi on esimerkin identiteettinumero korpuksessa.

suomalaisista on kiinnostunut marjoista uudella tavalla ja että vain osaa suomalaisista ei pidetä mukavina. (Ks. Vilkuna 1992: 48–51.)[2]

Suomalainen-substantiivi tarjoaa mielenkiintoisen lähtökohdan kielellisen kategorisoinnin tarkastelulle, sillä voisi kuvitella, että juuri kansallisuuskategorian[3] substantiivit (esim. *suomalainen*, *unkarilainen*, *amerikkalainen* jne.) soveltuisivat tarkkarajaiseen semanttiseen määrittelyyn. Olisi nimittäin odotettavaa, että se, ketä voidaan kutsua *suomalaiseksi* ja ketä ei, olisi hyvin yksiselitteistä ja kielenkäytön kontekstista riippumatonta. Näin ei kuitenkaan ole, sillä *suomalainen*-substantiivin merkitystä ei voi kuvata tarkkarajaisena piirreluettelona, vaan sanan merkitys määräytyy ainakin osittain sen kehyksen mukaan, jossa sanaa käytetään. Kehys on kognitiivisen kielentutkimuksen käsite, ja se voidaan määritellä Kövecsesin (2006: 64) sanoin konseptuaalisen kategorian strukturoiduksi mentaaliksi representaatioksi. Esimerkiksi *lauantai*-substantiivin merkityksen voi ymmärtää vain suhteutettuna toisaalta tietoon seitsemänpäiväisestä viikosta ja toisaalta auringon liikkeeseen sekä päivän ja yön vaihteluun. Tämän lisäksi kehykseen kuuluu tietoa arki- ja vapaapäivien suhteesta jne.

Kehyksen avulla kuvataan myös kielelliseen ilmaukseen liittyvää, semanttisesti olennaista tilanteista tietoa, joka usein on kulttuurisidonnaista. Kehyksen kulttuurisidonnaisuudesta annetaan usein esimerkiksi ravintolassa käymisen kehys. Se koostuu useista toisiaan määräjärjestyksessä seuraavista jaksoista. Näitä ovat seuraavat: 1) Mene ravintolaan. 2) Hovimestari ohjaa pöytään. 3) Tarkastele ruokalistaa. 4) Tilaa ruoka. 5) Odota, että tarjoilija tuo ruoan. 6) Syö. 7) Tilaa lasku. 8) Maksa lasku. 9) Lähde ravintolasta. (Vrt. Kövecses 2006: 69–70). Useissa länsimaissa ravintolassa syömässä käyminen noudat-

[2] Mielenkiintoista on esimerkin 3 ajan adverbiaalin *monesti* toissijainen käyttö. Esimerkissä sitä ei tulkita temporaalisesti (”suomalaisten itsetunto on välillä huono, välillä ei”), vaan pikemminkin sana kertoo siitä, että suomalaisten joukko on esimerkissä käsitteistetty seriaalisesti: puhuja skannaa mielessään suomalaisten joukkoa yksi henkilö kerrallaan, ja *monesti* viittaa niihin tapauksiin, joissa mentaalin skannauksen kohteella on huono itseluottamus.

[3] Substantiivi *kansalaisuus* tarkoittaa henkilön virallista jäsenyyttä valtiossa, kun taas *kansallisuus* viittaa johonkin kansaan tai kansakuntaan kuulumiseen. Sanakirjaesimerkki *Ruotsin kansalainen, joka on kansallisuudeltaan turkkilainen* havainnollistaa merkityseroa. (KS s.v. *kansalaisuus*, *kansallisuus*.) Katsauksessani puhun *kansallisuuskategoriasta* enkä *kansalaisuuskategoriasta* edellisen semanttisen laaja-alaisuuden takia. Teemaa käsiteltäessä käytetään usein myös termejä *etnisyys* ja *etninen ryhmä*, jolla tarkoitetaan perinteittensä, syntyperänsä, uskontonsa, kielensä tms. seikkojen perusteella muusta väestöstä erottuvaa ryhmää (KS s.v. *etninen*).

taa näitä vaiheita, mutta esimerkiksi päivällisen nauttiminen Japanin ravintoloissa saattaa poiketa tästä useassa kohdassa. Näiden kehystä jäsentävien toimintojen tunteminen on tarpeen, jotta ravintolassa osaa toimia oikein mutta myös ravintolassa käytettävän kielen ymmärtämiseksi. Esimerkiksi *lasku*-substantiivi saa toisenlaisen merkityksen ravintola-kehyksessä käytettynä kuin vaikkapa alppihiihdosta tai matematiikasta puhuttaessa. Toisin sanoen se, mitä *laskulla* tarkoitetaan, riippuu siitä kehyksestä, missä sanaa käytetään.

Tässä katsauksessa tarkastelen *suomalainen*-substantiivin käyttöä kolmessa eri kehyksessä, joista kukin määrittää omalla tavallaan sen, mitä *suomalaisella* tarkoitetaan, millaiseen ihmiseen *suomalaisella* voidaan viitata. Esitykseni rakenne on seuraava. Lähden liikkeelle (luku 2) *suomalainen*-substantiivin merkityksestä sellaisena kuin se on tavallisesti sanakirjoissa esitetty ja peilaan tätä määrittelyä kehyssemantiikan näkemykseen merkityksen muodostumisesta. Tämän pohjalta hahmottelen *suomalainen*-substantiivin prototyyppistä merkitystä. Sen jälkeen (luku 3) tarkastelen, millaiseen henkilöön *suomalainen* voi viitata epäprototyyppisissä tapauksissa. Tarkastelun kohteena on sanan käyttö kolmessa eri kehyksessä eli virallisissa yhteyksissä, kansainvälisissä toiminnoissa ja silloin, kun puhe on Suomesta muualle muuttaneista suomalaisista, ”ekspateista”. Esitykseni päättää luku 4, jossa kokoan havaintoni.

2. *suomalainen*-substantiivin prototyyppinen merkitys

Käytännöllinen lähtökohta leksikaaliselle merkityksen tarkastelulle on katsoa, mitä sanakirjat sanasta sanovat. Etymologisen sanakirjan (SSA s.v. *suomi*) mukaan *suomalaisen* kantana olevan *suomi*-sanan alkuperä ei ole täysin selvä, mutta ainakin 1200-luvulta lähtien *suomalaisella* on tarkoitettu Lounais-Suomen asukkaita (SKES s.v. *suomi*). Nykykieltä kuvaavassa Kielitoimiston sanakirjassa *suomalainen*-sanalle annetut merkitysselitykset voi puolestaan tiivistää kolmeen kohtaan: 1) ’Suomeen kuuluva’, 2) ’Suomesta kotoisin tai lähtöisin oleva’ ja 3) ’kansallisuudeltaan Suomen väestöön kuuluva; Suomen kansalainen’ (KS s.v. *suomalainen*). Näistä kaksi ensimmäistä kohtaa sopivat kuvaamaan myös sanan adjektiivikäyttöä, kun taas kolmas liittyy substantiiviin. Silloin kun *suomalainen*-sanaa käytetään substantiivina, sanakirjassa mainitut merkityspiirteet toisaalta limittyvät, toisaalta sulkevat toisiaan pois. Se, millaiset ominaisuudet kulloinkin nousevat *suomalainen*-substantiivista korosteiseksi ja millaiset puolestaan painuvat taka-alalle, riippuu siitä kehyksestä, jossa sanaa käytetään. Toisin sanoen sanan merkitykseen vaikuttaa se kehys, jossa sana käsitteistetään (Kövecses 2006: 65). Täl-

lainen kehyssemantiikassa omaksuttu näkemys näyttää pitävän paikkansa myös *suomalainen*-substantiivin tapauksessa.

Sen lisäksi, että sanat ilmaisevat käsitteitä, ne myös koodaavat tietyn näkökulman kuvattavaan tilanteeseen. Esimerkiksi *myydä*-verbi aktivoi kaupankäyntikehyksen, johon kuuluu sellaisia elementtejä kuin myyjä, ostaja, tuote, maksaminen, raha jne. *Myydä*-verbi kuvaa tilannetta tässä kehyksessä nimenomaan myyjän ja tuotteen näkökulmasta, siinä missä esimerkiksi *ostaa*-verbi tuo etualalle ostajan (Kövecses 2006: 73). Tällainen tietynlaisen näkökulman esiin nostaminen on tyypillistä verbeille, koska ne profiloivat kahdesta tai useammasta osallistujasta koostuvaa relaatiota (Langacker 1987: 198, 267), ja asymmetrisen näkökulman luominen tilanteen eri osallistujien välille on siten luontevaa. Toisaalta oliota kuvaavilla substantiiveilla on usein samanlainen kyky. Substantiivi *suomalainen* tuo esille kielenulkoisesta tilanteesta jonkin puolen eli esittää tilanteen tietyllä tavalla käsitteistettynä. Jos esimerkiksi urheilukilpailussa viitataan johonkin kilpailijaan sanalla *suomalainen*, se ohjaa hahmottamaan tilanteen kansallisuusnäkökulmasta eli korostaa sitä, että kilpailijat edustavat eri kansallisuuksia. Niinpä silloin, kun kilpailun kaikki osallistujat ovat suomalaisia, ei johonkin tiettyyn kilpailijaan ole mielekästä viitata *suomalaisella*. Jos taas urheilijasta puhuttaessa käytetään esimerkiksi substantiivia *voittaja*, tilanteesta korostuu kilpaileminen ja sen lopputulos. Kansallisuusnäkökulman esiin tuominen ei kuitenkaan ole *suomalaisen* ainoa merkitys. Toisin kuin voisi ehkä luulla, substantiivi *suomalainen* ei aina viittaa Suomen kansalaiseen, vaan sopivassa kontekstissa (kehyksessä) suomalaiseksi voidaan kategorisoida sellainenkin henkilö, jolla Suomen kansalaisuutta ei ole. Olennaista merkityksen spesifioitumisessa – ja niin muodoin kielellisessä kategorisoinnissa – on juuri se kehys, jossa sanaa käytetään.

Tämän artikkelin aineistona on CSC – Tieteen tietotekniikan keskuksen Kielipankin nykysuomen yleiskielen ATK-korpuksista satunnaisesti poimimani 300 esimerkkilausetta, joissa on *suomalainen*-substantiivi ja sanan referentti on selvästi tunnistettavissa. Odotuksenmukaisesti melkein kaikki (n. 95 %) esiintymät viittaavat henkilöön, joka 1) on Suomen kansalainen, 2) asuu (vakituisesti) Suomessa, 3) puhuu (äidinkielenään) suomea ja 4) on omaksunut suomalaisen kulttuurin ja identiteetin. Tällaisia ovat muun muassa esimerkin 4 tutkija ja esimerkin 5 ampumaurheilija. Esimerkit ovat siinä mielessä erilaisia, että esimerkissä 4 *suomalainen* viittaa koko kategoriaan ”kaikkien suomalaisten joukko”, kun taas esimerkissä 5 sen tarkoitteena on vain tietty kategorian jäsen.

(4) *Ilmatieteen laitoksen johtaja Jorma Rissanen on valittu Euroopan avaruusjärjestön ESAn kaukokartoitusneuvoston puheenjohtajaksi. Tämä on ensimmäinen kerta, kun* ***suomalainen*** *valitaan ESAn ohjelmaneuvoston puheenjohtajaksi, Teknologian kehittämiskeskuksesta kerrotaan*. (kaleva 1998–1999 140007)

(5) *Lopullisesti Knögler ohitti Hirven vasta viimeisellä laukauksella, kun* ***suomalainen*** *osui yhdeksikköön*. (kaleva 1998–1999 143377)

Voinee sanoa, että edellä mainitsemani piirteet luonnehtivat *suomalaisen* prototyyppiä. Tärkeää on kuitenkin huomata, etteivät ne silti muodosta välttämättömien ja riittävien ehtojen luetteloa. Toisin sanoen henkilö voidaan luontevasti kategorisoida suomalaiseksi, vaikkeivät kaikki prototyypin ominaisuudet täyttyisikään. Itse asiassa näyttää siltä, ettei ole ainuttakaan sellaista semanttista piirrettä, joka yhdistyisi *suomalainen*-substantiivin käyttöön kaikissa konteksteissa. Tämäntyyppinen kategorisoinnin joustavuus on kielille ominaista. Lakoff (1987: 74─76) on analysoinut englannin kielen *mother*-sanaa ja osoittanut, että sanasta voi yhdessä kontekstissa olla aktiivinen esimerkiksi äitiyden geneettistä sukulaisuutta korostava puoli, toisessa taas voi etualalla olla lastenhoidon ja kasvattamisen aspekti. Vastaavalla lailla käyttäytyy myös *suomalainen*-substantiivi. Vaikka *suomalainen*-substantiivi siis viittaa melkein aina prototyyppiseen suomalaiseen (Suomen kansalainen, puhuu suomea jne.), kategorisoinnin näkökulmasta juuri substantiivin epäprototyyppinen ja odotuksenvastainen käyttö (esim. kun *suomalainen* ei olekaan Suomen kansalainen) on mielenkiintoisinta, sillä se osoittaa kategorisoinnin ja siihen pohjaavan substantiivinvalinnan joustavuuden ja kehyksen roolin kategorisointiprosessissa.

3. Kehys merkityksen määrääjänä

Tässä pääluvussa tarkastelen lyhyesti kolmea kehystä, joissa nykysuomen substantiivi *suomalainen* saa epäprototyyppisiä ja toisistaan poikkeavia merkityksiä. Tarkoitukseni ei ole pyrkiä kehysten tyhjentävään kuvaukseen, vaan ainoastaan käyttää niitä esimerkkeinä havainnollistamaan kehyksen roolia kategorisointiprosessissa.

Virallinen yhteys

Useissa tapauksissa *suomalainen*-substantiivin merkityksestä korostuu se, että referentti on Suomen kansalainen. Tämä on odotuksenmukaista, sillä yksi kansallisuuskategorian ilmausten päätehtävistä on tietenkin kertoa, minkä

maan kansalaisesta puhutaan. Kutsun kehystä, jossa tällainen henkilön juridinen tai virallinen ominaisuus nousee etualalle, nimellä ”virallinen yhteys”. Yksi tyypillinen tilanne, jossa virallinen kehys aktivoituu, on äänestäminen joissakin virallisissa vaaleissa. Koska Suomessa äänioikeus on eduskunta- ja presidentinvaaleissa vain Suomen kansalaisella, näissä vaaleissa äänestämisestä (tai äänioikeudesta) puhuttaessa tämä piirre nousee *suomalainen*-substantiivista korosteiseksi. Niinpä äänestää voi vain sellainen henkilö, joka on Suomen kansalainen ja täysi-ikäinen, mutta henkilön muilla ominaisuuksilla, kuten esimerkiksi hänen äidinkielellään tai syntymäpaikallaan, ei ole merkitystä. Kategorisoinnin näkökulmasta mielenkiintoista onkin juuri se, että samalla kun virallinen yhteys -kehyksessä Suomen kansalaisuus on kategorisoinnin pääkriteeri, muita *suomalainen*-substantiivin semanttisia ominaisuuksia painuu taka-alalle. Virallinen yhteys -kehyksen reaalistuminen ei kuitenkaan välttämättä edellytä mitään äänestämisen kaltaista virallista toimintaa, vaan henkilön kansalaisuus saattaa nousta keskeiseksi myös muissa konteksteissa. Tätä havainnollistaa esimerkki 6, jossa puhutaan merkittävästä suomalaisesta tietotekniikka-asiantuntijasta. *Suomalainen*-substantiivi toimii esimerkissä inkluusiota ilmaisevana kopulalauseen predikatiivina, ja lause ilmaisee sitä, että subjektin tarkoite kuuluu jäsenenä predikatiivin ilmaisemaan joukkoon (ISK § 955).

(6) *Linus Torvalds on nykyisin maailmalla tunnetuimpia* ***suomalaisia****. Hänestä on ollut kansainvälisissä lehdissä useita juttuja, joissa on esitetty, että hänestä voisi olla ohjelmistoalaa hallitsevan Bill Gatesin Microsoft-yhtiön kaatajaksi.* (karj 1998 261130)

Esimerkissä 6 *suomalaisen* referenttinä on Linus Torvalds. Hän ei puhu suomea äidinkielenään eikä hänen kulttuuritaustansa ole suomalainen vaan suomenruotsalainen. Paitsi kielen osalta, Suomen suomalaisten ja suomenruotsalaisten kulttuurit poikkeavat toisistaan myös muilta osin.[4] Kuitenkin Linus Torvalds on Suomen kansalainen ja siten kiistatta suomalainen, mikä selittää *suomalainen*-substantiivin mielekkään käytön esimerkissä 6. Kehyksessä virallinen yhteys *suomalainen*-substantiivista siis korostuu henkilön kansalaisuus eikä esimerkiksi hänen äidinkielensä tai etninen tai kulttuuritaustansa. Tämän takia yhtä lailla myös ne saamelaiset, romanit, maahan-

[4] Suomenruotsalaisuus omana ”kansallisuutenaan” on kiistanalainen näkemys, ja on perusteita pitää suomenruotsalaisia myös suomalaisina. Tässä yhteydessä en kuitenkaan puutu tähän kysymykseen laajemmin.

muuttajat ja muiden vastaavien ryhmien jäsenet, jotka eivät ole etnisesti suomalaisia mutta kuitenkin Suomen kansalaisia, sopivat virallinen yhteys -kehyksessä *suomalainen*-substantiivin referenteiksi.

Kansainvälinen toiminta

Tässä kehyksessä *suomalainen*-substantiivia käytetään puhuttaessa jostakin kansainvälisestä toiminnasta tai tapahtumasta. Tällainen voi olla esimerkiksi jokin kansainvälinen kokous tai kilpailu kuten esimerkiksi EU-kokous tai euroviisukilpailu. Esimerkissä 7 kansainvälinen toiminta on yleisurheilukilpailu ja *suomalaisella* viitataan juoksijoihin Johanna Manninen ja Wilson Kirwa.

(7) ***Suomalaisista*** *juoksuradoilla pääsivät juhlimaan varsinaiseksi Ruotsin kaatajaksi osoittautunut Wilson Kirwa ja naisten pikajuoksuvaltikkaa hamuava Johanna Manninen.* (tusa 1999 118649829)

Kategorisoinnin kannalta esimerkin 7 *suomalaisiksi* mainituista urheilijoista mielenkiintoisempi on kenialaissyntyinen keskimatkojen kilpajuoksija Wilson Kirwa. Hän ei siis ole syntynyt tai kasvanut Suomessa, ei puhu suomea äidinkielenään, ei näytä tyypilliseltä suomalaiselta eikä ole esimerkissä 7 puheena olevana ajankohtana eli vuonna 1999 vielä Suomen kansalainen (http://fi.wikipedia.org/wiki/Wilson_Kirwa. Luettu 18.1.2012). Substantiivin sopivuus selittyy sillä, että sanaa käytetään kehyksessä, jossa ei korostu henkilön tausta, ulkonäkö tai edes kansalaisuus. Sen sijaan kansainvälinen toiminta -kehys profiloi henkilön kykyä edustaa metonyymisesti (Lakoff 1987: 71) Suomea jossakin kansainvälisessä kontekstissa. Toisin sanoen esimerkin 7 yleisurheilukilpailuissa kukin kilpailija edustaa jotakin valtiota, ja tällöin minkään muun toisissa kehyksissä reaalistuvan *suomalainen*-substantiivin ominaisuuden puuttuminen ei estä sanan käyttämistä, henkilön kategorisointia suomalaiseksi.

Ekspatti-kehys

Kolmas *suomalainen*-substantiivin epäprototyyppistä käyttöä kuvaava kehys aktivoituu silloin, kun puhutaan Suomen ulkopuolella asuvista suomalaisista. Tällaista diskurssia kutsun ekspatti-kehykseksi. Kehyksessä profiloituu erilaisia ulkomailla asumiseen liittyviä piirteitä, kuten esimerkiksi uusi asuinmaa, Suomi, äidinkieli, uuden asuinpaikan kieli, kansalaisuus jne. Tässä kehyksessä *suomalainen*-substantiivi saattaa saada merkityksen, joka on täysin päinvastainen kuin virallinen yhteys -kehyksessä, kuten esimerkissä 8 puhujan itseanalyysi havainnollistaa.

(8) – *Esittelen itseni usein lisenssisvenssoniksi, koska olen asunut Tukholmassa 10-vuotiaasta ja olen Ruotsin kansalainen. Olen silti* ***suomalainen*** *ja Tampere on yhä paikka, jonne aina palaan. Siellä on jumalaton määrä serkkuja, setiä ja tätejä, joita on joka vuosi päästävä katsomaan*. (aamu 1999 465506)

Esimerkin 8 puhuja ei ole Suomen kansalainen, mutta viittaa itseensä *suomalaisella.* Tämä on mahdollista siksi, että tässä kehyksessä *suomalaisen* merkityksestä korostuvat identiteetti, henkilöhistoria ja kulttuuriperintö, mutta toisaalta Suomen kansalaisuus häipyy. Toisin sanoen esimerkissä 8 puhuja lukee itsensä, identifioituu, suomalaiseksi, vaikka on toisen maan eli Ruotsin kansalainen.[5]

4. Lopuksi

Valtaosa *suomalaisen* referenteistä näyttää kirjoitetun kielen tutkimusaineistoni perusteella täyttävän sanakirjoissa annetut merkityspiirteet, kuten esimerkiksi sen, että *suomalaisen* tarkoite on Suomen kansalainen. Epäprototyyppiset tapaukset kuitenkin paljastavat, että kategorisointi on joustavaa ja että se, kuka kategorisoidaan suomalaiseksi, vaihtelee osittain sen kehyksen mukaan, missä *suomalainen*-substantiivia käytetään. Kokoan seuraavaan taulukkoon edellä esittämissäni kehyksissä *suomalainen*-substantiivin merkityksestä korostuvat ja taka-alalle painuvat piirteet.

Taulukko. *Suomalainen*-substantiivin merkityspiirteitä eri kehyksissä.

Kehys	**Korosteinen piirre**	**Taka-alainen piirre**
Virallinen yhteys	Suomen kansalaisuus	kieli, kulttuuritausta, ulkonäkö, syntymäpaikka, henkilöhistoria, jne.
Kansainvälinen toiminta	kyky edustaa Suomea metonyymisesti	ulkonäkö, kieli, syntymäpaikka, kulttuuritausta jne.
Ekspatti-kehys	identiteetti, kulttuuritausta, henkilöhistoria, kieli	Suomen kansalaisuus

[5] Nykyisin kaksoiskansalaisuuden mahdollisuus on muuttanut tilannetta siltä osin, että henkilö voi halutessaan olla samanaikaisesti kahden maan kansalainen.

Kuten taulukosta voi huomata, käsittelemissäni kolmessa kehyksessä *suomalainen*-substantiivista korostuu päinvastaisia ominaisuuksia. Siinä missä Suomen kansalaisuus nousee virallisissa yhteyksissä ainoaksi merkittäväksi kategorisointiperusteeksi, sama ominaisuus ei ole lainkaan välttämätön silloin, kun kyse on kansainvälisestä toiminnasta, ja se on jo irrelevantti ekspatti-kehyksessä. Henkilö, joka ei ole Suomen kansalainen, voi metonyymisesti toimia Suomen edustajana, ja ulkosuomalaisen ei tarvitse olla Suomen kansalainen tullakseen luontevasti kutsutuksi *suomalaiseksi*. Vastaavasti ekspatti-kehyksessä olennaista on se, että henkilö itse identifioituu suomalaiseksi.

Suomalainen-substantiivin analyysi tukee kehyssemantiikan näkemystä, jonka mukaan kielellinen kategorisointi ei pohjaa tarkkarajaiseen ja kaikkiin tapauksiin sopivaan piirreluettelointiin. Vaikka valtaosassa sanan käyttöä *suomalaisen* merkitys edustaa prototyyppiä, epäprototyyppiset tapaukset osoittavat, että merkitys spesifioituu viime kädessä kulloisenkin kehyksen mukaan. Semanttisella kehyksellä on siis kyky korostaa joitakin lekseemin merkityksen puolia ja häivyttää toisia. Esittämäni kolme kehystä eivät luonnollisesti ole ainoat mahdolliset kontekstit, joissa *suomalainen*-substantiivi saa omanlaisia spesifiointeja. Ne toimivat kuitenkin esimerkkeinä siitä, miten käytetty kehys voi vaikuttaa substantiivin merkitykseen ja siten lekseeminvalinnan takana olevaan kategorisointiprosessiin. Yhtä lailla *suomalainen*-substantiivi riittänee osoittamaan sen, että kehyspohjaisella semantiikalla on annettavaa kategorisoinnin lingvistiselle tutkimiselle.

Tutkimusaineisto

CSC–Tieteen tietotekniikan keskuksen Kielipankin (www.csc.fi/kielipankki) nykysuomen yleiskielen korpuksista satunnaisesti poimitut 300 esimerkkilausetta, joissa esiintyy *suomalainen*-substantiivi.

Kirjallisuus

ISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

KS = Kielitoimiston sanakirja 2004. Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy, Helsinki.

Kövecses, Zoltán 2006: Language, Mind, and Culture. A Practical Introduction. Oxford University Press, Oxford.
Lakoff, George 1987: Woman, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind? The University of Chicago Press, Chicago.
Langacker, Ronald W. 1987: Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites. Stanford University Press, Stanford.
Rosch, Eleanor 1978: Principles of categorization. Cognition and Categorization (eds. Eleanor Rosch and B. B. Lloyd. 27–48. Lawrence Erlbaum, Hillside, NJ.
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja 1983 (toim. Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki). Lexica societatis fenno-ugricae XII, 4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
SSA = Suomen sanojen alkuperä 1992–2000. Etymologinen sanakirja I–III. SKST 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
Vilkuna, Maria 1992: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa. Suomi163. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

*

Who is *Finn*? A frame semantic view to the nationality category

This paper addresses the semantics of the Finnish noun *suomalainen* 'Finn' within the theoretical apparatus of frame semantics. A significant tenet in this theory is that the meaning of a noun cannot be described, for example, by means of necessary and sufficient conditions but the meaning varies according to the frame where it is used. To support this view, the semantics of the noun *suomalainen* is analyzed in this paper within three different frames, "official frame", "international activity frame", and "expat frame". The findings show that, on the contrary to what one might expect, even the referent of a nationality noun as *suomalainen* 'Finn' is not always similar, and the meaning of the noun varies accordingly. In the "official frame", the only important semantic property of the noun is that its referent is a Finnish citizen. In the "international activity frame" instead, it is essential that the referent can metonymically represent Finland, and in the "expat frame", the person's cultural background, personal history and identity are the highlighted semantic features. The paper gives further evidence for the argument that linguistic categorization is flexible rather than definite.

JARI SIVONEN

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2012

A mordvin nyelv orosz jövevényszavai I.

ZAICZ Gábor

„A mordvint tartják a »legoroszosabb« finnugor nyelvnek. Tény, hogy a két nép és nyelv [az orosz és a mordvin] között tapasztalható a legintenzívebb kölcsönhatás." (Keresztes 2011: 114.)

Nyelvek kapcsolatának vizsgálatakor elsősorban a következő kérdéseket kell megvizsgálnunk: 1. a történelmi (és a tudománytörténeti) körülményeket, 2. az átvételek fogódzóit, hangtani, fonológiai és alaktani sajátosságait, 3. a szófaji viszonyokat és 4. a jelentéstani (fogalomköri) csoportosítás kérdéseit. E téren a hazai szakirodalomban alig néhány próbálkozásról beszélhetünk (vö. Zaicz 2010: 189–190). Eddig két orosz–finnugor szakos egyetemi hallgató, Koppány Ágnes és Hajdu Éva kísérelte meg az egyik mordvin nyelvjárás, az erza orosz jövevényszavait összefoglalni (a teljesség igénye nélkül), témavezetőik, Bereczki Gábor és Keresztes László tanácsai nyomán.

Koppány (1983u.) az alább témakörökből válogatta 755 szóból álló szójegyzékének anyagát: mordvin népmesék és találós kérdések (M. I. Jevszevjev: *Избранные труды*. Том 3. Szaranszk, 1964; *Образцы мордовской народной словесности*. Kazany, 1883), erza mesék és siratók (*Устно-поэтическое творчество мордовского народа*. Том 3/2; 7. Szaranszk, 1967, 1972), s emellett használta még az egykori erza–orosz szótárt (Moszkva, 1949). Hajdu (1993) dolgozatának összesen 488 orosz kölcsönszavát H. Paasonen népköltési gyűjteményének egyik kötetéből állította össze (*Mordwinische Volksdichtung*. III. Band. Helsinki, 1941 = JSFOu. 84).

Az utóbbi években jelent meg a cseremisz V. I. Versinyin öt füzetből álló mordvin szófejtő szótára (ESMJa. 2004–2011). A szótár vizsgálata során megállapítottam, hogy a szerző e munkájában az orosz jövevényszavakat illetően lényegében Rédei Károly útmutatásának szellemében járt el. Rédei V. I. Litkin és Je. Sz. Guljajev zürjén etimológiai szótárának ismertetésében ugyanis így írt: „Helyes, hogy a szerzők az orosz eredetű szavak közül csak azokat vették fel, amelyek eredete a mai olvasó – sőt filológus-olvasó! – szá-

mára nem magától értetődő. A nyilvánvaló, könnyen azonosítható szavakat […] figyelmen kívül hagyták." (Rédei 1973: 263.)

Versinyin szótára értékeiről, hibáiról rendszeresen írtam ismertetéseimben évkönyvünk hasábjain. Ezúttal a lexikográfus művének orosz jövevényszavait vizsgálom meg, és értékelem (így többek között kérdőjeles etimológiáit megrostálom, közülül számosat elhagyok). Ennek során a szótár orosznak ítélt szavait egybevetettem a két mordvin nagyszótár (ERV 1993, MRV 1998) szóanyagával. Amennyiben e szavaknak nincs irodalmi nyelvi alakjuk, és régi, elavult minősítést kaptak, ill. nem szerepelnek e nagyszótárakban, akkor minden esetben e lexémák alnyelvjárási voltát # jellel jelölöm. A mordvin szavakat latin betűvel, jelentésüket Versinyin alapján oroszul adom meg (egy sor, a közszótárakban nem található orosz szó pontos jelentését ugyanis csak külön kutatómunkával lehetne megfejteni). A szótár alapján zárójelben megadom, ha az orosz szó más finnugor nyelvekbe is átkerült. A szófejtő szótár lapszámát közlöm e szótári adatokat felsoroló rész zárásaként, ezután – amennyiben kívánatosnak látszik – más források, ill. az én megjegyzéseim szerepelnek. Ugyancsak Versinyin műve az alapja az orosz nyelvjárási szótár – Dalj ma már tulajdonképpen elavult szavakat is közlő műve (Dalj 1880–1882/1955) – adatközlésének. Munkám során rendszeresen használtam H. Paasonen négykötetes mordvin nyelvjárási szótárát (Paasonen 1990–1996), az orosz szófejtő szótárt (Vasmer 1953–1958) és a mordvinföldi orosz nyelvjárások szótárát (SRG 1978–2002).

Ez az orosz nyelvjárási szótár – melynek első hét (a cirill *A–C* betűkezdetet tartalmazó) kötete állt rendelkezésemre – Versinyin közlésénél a mordvin szóhoz több esetben is jóval közelebbi orosz nyelvjárási alakot ad meg (például a szójegyzékben l. *kəlgata, kľenďeŕ, načas, nama*), olykor egy-két kérdőjeles jövevényszó idetartozását erősíti (például *navaďams*). Bizonyos esetekben egy vagylagosan orosz eredetűnek magyarázott szó a jelek szerint az oroszban, ill. egy orosz nyelvjárásban mordvin jövevényszó; például a *ľaχom* M. # 'легко, без труда' (224) > or. nyj. *ляхом* 'id.' (SRG 3: 141). Egyben az orosz nyelvjárási szavak átvételét támasztja alá e forrás, melyet rendszeresen az „is" szócskával jelzek (például l. *aďilav* vagy *ajďar* alatt).

Cikkem először a szójegyzéket – az első részben a latin betűs *A–O* kezdetű szavakat – közli. A második rész (amely a tervek szerint a FUD 20. számában fog napvilágot látni) előbb befejezi a szólistát (*P–Ž*), majd pedig megvizsgálja a mordvin–orosz kapcsolatok (fentebb már felsorolt) kérdéseit, főleg a nyelvi szempontból fontosakat.

Közleményem a mordvin nyelv orosz elemei közül – egy szótár alapján – egy csoportot vizsgál meg, általában a ritka, mindmáig nemigen tanulmányo-

zott szavakat. „Az orosz jövevényszavak – a népi és az irodalmi átvételek – kérdésének monografikus feldolgozása még várat magára.” (Keresztes 2011: 117.) E munkát egy kétnyelvű, lehetőleg eredetileg erza vagy moksa anyanyelvjárást beszélő mordvin kollégától várom.

1. Szójegyzék

aba M. ’разве, или’ < or. *або* ’ли, либо, хотя’ (5)
aďilav E. ’дерюга; одеяло’ < or. *одеяло* ’id.’ (8; SRG 5: 44 is)
ajďar M. # ’телега; кривая палка’ < or. *одёр* ’остов телеги’ (10; SRG 5: 44 is)
akuľak M. # ’обыкновенный’ ? < or. nyj. (Dalj) *акулинка* ’бурьян’ (11)
ara (<), *araźi* E. ’разве, неужели’ < or. *(a) рази* ’(a) разве’ (18)
aržo E. ’ржавчина на металле’ < or. *ржа* ’id.’ (20)
asuda M. # ’наговор, сглаз, насланная колдовством болезнь’ < or. *осуда* ’id.’ (22)
avoń M., *auńa* E. ’овин’ < or. *овин* ’id.’ (> cser., vtj.) (6; SRG 5: 36 is)
azobok M. ’пескарь’ < or. nyj. *яськозоб* ’id. (9)

baďarka M. ’бадья’ ? < or. *ведёрко* ’id.’ × *бабья* ’ведёрко’ (25)
baj M. ’слухи, сплетни’ < or. nyj. (Dalj) *бай* ’говорун’; vö. or. *байки* ’сплетни’ (25)
bakuľams E. ’болтать’ < or. nyj. (Dalj) *бакулить* ’говорить, беседовать’ (26; SRG 1: 26)
barlak E. ’необработанный, заброшенный участок’ < or. *перелог* ’id.’ (27)
batilka E. # ’затылок’ ? < or. *затылок*, **матылок* ’id.’ (28)
bažams E. ’стремиться, хотеть, стараться’ < or. R. *бажать* ’id.’ (123)
bezmalova E. ’почти’ < or. *без малого* ’id.’ (29)
bliźir: ~ ťijems M. # ’притвориться’ (*ťijems* ’сделать’) < or. *блезир: сделать для ~у* ’id.’ (31)
borak M. ’порог’ < or. *порог* ’id.’ (> *porovt* E. ’id.’) (32; SRG 5: 224 is)
bubu, (Paasonen 1: 131–132) *boba* E. # ’вошь’ < or. *боба* ’id.’ (123)
buka E., M. ’бык’ ? < or. *бык* ’id.’ (33; SRG 1: 56 is); de vö. FUD 12: 159
burkala E. ’праща; вид волчка’ ? < or. *буркало* ’id.’; de vö. *burnoms* E., M., *burnams* M ’жужжать’ (34)
buŕaga: ~-baba M. ’баба-яга’ < or. *буря* ’id.’ + *яга-баба* ’баба-яга’ (> M. *jaga-baba* ’id.’) (34)

butoʀt M. # ’добро’ ? < or. R. *бутор* ’имущество, хлам’ (362); vö. Vasmer 1: 154 – véletlen jelentéstani egyezés?
caca M. ’цаца’ < or. *цаца* ’id.’ (475)
capaďems, copaďems E., M. ’схватить, цапнуть’ < or. *цапать* ’id.’ (475, 480)

ćad E. ’угар’ < or. *чад* ’id.’ (481)
ćakant M. # ’стержень <в конце оси телеги>’ < or. *чека* ’id.’; a *-t* pluráliszjel (481)
ćala M. # ’чело <печи>’ < or. *чело* ’id.’ (481)
ćasovńä M. # ’часовня; крест на могиле’ < or. *часовня* ’id.’ (483)
ćasťäk M. ’частокол’ < or., vö. or. *частокол* ’id.’ (483)
ćatna M. ’угар(ный глаз)’ < or. *чадно* ’id.’ (483)
ćela E., *ćelaj* M. ’целый’ < or. *целый* ’id.’ (475)
ćeŕamka, ćeŕapka M. ’черепок’, *ćeŕepka* E. ’id.; черепица’ < or. *черепок* ’id.’, *черепица* ’id.’ (és nyj. megfelelői) (475); vö. Vasmer 3: 323
ćezar, čezar E. # ’какая-то птица’ < or. *цесарка* ’id.’ (475)
ćićiga E. ’рычаг; кол’, *ćićińä* ’стебель растения’ < or. nyj. *тычина, чечина* ’кол’ (480)
ćila M. ’силок’, *źilat* M. # ’силки’ < or. *сило* ’силки’ (478)
ćiľiga E. ’прут’ < or. *чилига* ’id.’ (478)
ćiľńek M. # ’место для установки ульев’ < or. *пчельник* ’id.’ (478; SRG 5: 313 is)
ćimbirka M. ’сибирская язва’ < or. *сибирка* ’id.’ (479)
ćipuga M. ’вьюга’ < or. nyj. *ситуга* ’id.’ (479; SRG 7: 51)
ćisla E. ’обычай’ < or. *число* ’id.’ (479)
ćortams M. # ’провести черту; зачеркнуть’ ? < or. *черкать* ’id.’ (477) – az átadó orosz nyj. alak *-rt-* hangkapcsolatot tartalmazhatott
ćot M. ’попарно’ < or. *чёт* ’id.’ (477)
ćudavoms E. ’чудиться’ < or. *чудиться* ’id.’ (480)
ćur E., M. ’чур’ < or. *чур* ’id.’ (480)
ćuť E., M. ’чуть’ < or. *чуть* ’id.’ (480)

čakonda M. ’щеколда’ < or. *щеколда* ’id.’ (485)
čannoj E. #, *šannaj, žannaj* M. # ’покрытый досками’ < or. *дщаный* ’id.’ (486)
čeklik E. ’чепец’ < or. nyj. *чеклик* ’id.’ (489)
čenka E. # ’ранты из лыка’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *чинить* <лыка> (490)
čepka, čipka M. #, *ščepka, šťepka* E. # ’щебка, пескарь’ < or. nyj. *щебка* ’id.’ (512)

čeŕkstams E. ’подчеркнуть, зачеркнуть’ < or. *черкать* ’id.’ (490)
čəgej M. # ’частокол’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *чегень* ’свая, частоколина’ (499)
čəvan M. ’чванливый человек’ < or. nyj. (Dalj) *чванъ* ’id.’ (497)
čiŕaz E. # ’барин, господин’, *šiŕaz* M. # ’просвиник’ < or. nyj. *щир, щирец* ’щирица’ (494)
čistaj M. ’чистый’ < or. *чистый* ’id.’ (494)
čjokaďems M. ’чокнуться’, *čoχaďems* M. ’выпить’ < or. *чокаться* ’id.’ (490, 496)
čoblat E. # (Paasonen 1: 273) ’вешалки’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *чоблок* ’слега, жердь’ (494)
čofnaj M. ’шёлковый, парчовый’ ? < or., vö. or. *сафьяновый* ’id.’ (496)
čoχom E. ’напрямик’, M. ’как попало’ < or. *чохом* ’id.’ (496)
čubuk E. ’пустой <о человеке>’ < or. *чубук* ’id.’ (*čavo* ’пустой’ × *čubuk* ’id.’) (497)
čulť-čalť E. ’чуть-чуть; звук; молва’ < or. *чуть-чуть* ’id.’ (? *čuť-čuť* [←] × *čulť-čalť* ’чуть-чуть’) (498)
čuman E. # ’старовер’ < or. R. *чван,* nyj. *чуван* ’id.’ (498)
čupams M. ’(на)щупать’ < or. *щупать* ’id.’ (498)
čuška¹ M. # ’просвирник приземистый’ < or. nyj. *чушка* ’id.’ (498)
čuška² E. ’игра в городки’ < or. *чушка* ’рюха’ (498)
čuvan M. ’чванливый’ < or. R. (Vasmer 3: 307) *чван* ’id.’ (> cser. *čivań* ’id.’) (497)

daľen M. ’донник’ ? < or. nyj. (Dalj) *одалень* ’кубышка <растение>’ (63)
dobaŕams E. # ’добить’ < or. *добыть* ’id.’ (66)
doďams E. # ’получать, приобретать’ ? < or. *додать* ’id.’; de: tat. *totu* ’поймать’ (470) – a szemantikai nehézségek szembeötlőek (vö. mégis: Paasonen 1: 319)
dogomńä, dogańät M. # ’лук <игрушечный>’ < or. nyj. *дога* ’дуга’ + *-ńä* kicsinyítő képző (66); vö. még: or. nyj. *догонялки* ’игра горелки’ (SRG 2: 24)
dojńems E. ’течь <о молоке при доении>’ ? < or. *доиться* ’id.’; de vö. *doj* M. ’буль-буль’ hangutánzó szó (66)
doka E. ’смелый; толковый; понятливый’, M. ’знаток дела, мастер’ < or. *дока* ’id.’ (67)
dokćams M. # ’беспокоить’ < or. *докучать* ’id.’ (67)
dońams E., M. ’надоесть’ < or. *донять* ’id.’ (67; SRG 2: 30 is); vö. Paasonen 1: 321

dosuž M., *došuž* E. ’заботливый’ < or. nyj. (Dalj) *досужій* ’умеющий и т.д.’ (67)
droćams E. ’ласкать; избить’ < or. *дрочить* ’нежить и тешить; гладить’ (68)
drugan E. ’луковица’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *лукъ другакъ* ’id.’ (68), *другáн* ’пшено’ (SRG 2: 36)
dŕäń M., *dŕeń* E. # ’гной; человек дурного поведения’ < or. **дрен* [alak és jel. n.] (67)
dŕeχńams E., *dŕeχńäms, dŕiχńäms* M. ’спать, дрыхнуть’ < or. *дрыхнуть* ’id.’ (67)
dŕiguz M. # ’трясогузка’ < or. **дригуз* [alak és jel. n.] (67)
durna, turna M. # ’очень’ < or. nyj. (Dalj) *дурно* ’id., шально’ (68)

ďebeń M. # ’палица’ < or., vö. or. *дубина* ’id.’ (470)
ďegeľ E. # ’дягиль; голень; худой, тощий’ < or. *дягиль, дягель* ’id.’ (63)
ďejman E. ’негодник’ ? < or. *дема* ’обманщик, плут’; vö. or. *Дёма* személynév (63)
ďerbänćä M. # ’навес над погребом, подкрытый дёрном’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *дербовать* ’сдирать дернину’ (64)
ďergala M. # ’смычок <напр. к скрипке>’ < or. *дергало* ’id.’ (64)
ďeŕaba E. # ’пила’ < or. nyj. *деряба* ’id.’ (64), ’двуручная пила’ (SRG 2: 19)
ďibams E. # ’выполнять тяжёлую работу; жадно есть’ < or. nyj. *дибеть* ’корпеть, усердно и долго делать’ (65)
ďiśataj M. # ’ярмарочный день’ < or. *десятая* ’id.’ (66)
ďivataj, ďivataškä M. # ’ярмарка’ < or. *девятая, девяточка* ’нижегородская ярмарка’ (66)
ďogoń M. # ’дёготь’ < or. *дёготь* ’id.’ (64)
ďoža M. # ’тесто из ситной муки’ < or. *дежа, дижа* ’квашня’ (64), nyj. *дежа* ’id.’ (SRG 2: 15)

ebjaťˈ M. # ’оказывается’ < or. *опять* ’id.’ (512)
ebjaź M. # ’обезьяна’ < or. *обезьяна* ’id.’ (512)
edaj #, eďi M. ’да и’ < or. *и да* ’id.’ (513)
eχi M. ’ну и’ < or. *эх и* ’id.’ (518)
eľi E. ’неужели’ < or. nyj. *али* ’id., или’ (515; SRG 1: 20)
eťˈ E. # ’ведь’ < or. *ведь*, nyj. *ить* ’id.’ (519; SRG 2: 126)
evon(a) E. ’вон’ < or. R., nyj. *эвон(а)* ’id.’ (512)

fala M. # ’хвастун’ < or. nyj. *хваля* ’id.’ (474) < or. *хвалить* ’id.’
fanaŕ E. #, *fonaŕ* E., M. ’фонарь’ < or. *фонарь* ’id.’ (474)

fantal E. # ’фонтан’ < or., vö. or. *фонтан* ’id.’ (> cser. *pandal* ’колонка для воды’) (474)
fata, χvata M. ’ухват’ < or. *ухват(ка)* ’id.’ (474)
fedośka E. # ’свинушка <грип>’ < or. nyj. *федоська* ’id.’ (474)
feťeľams M. # ’рыбачить’ < or., vö. or. nyj. *ветель* [jel. n.] (474)
fiľča E. # ’пульс’ < or. *пульс* ’id.’ (474)

gabala, kabala M. # ’бумага’ < or. *кабала* ’заёмное письмо’ (> zr. *kabala* ’бумага’) (56)
gaďams E. ’испачкать’, *gaďendams* M. ’испортить’ < or. *гадить* ’id.’ (57)
gagatka E #. ’укращение из бисера на шею’ < or. *гагатка* ’id.’ (57)
gajna E. ’свинарник’ < or. nyj. (Dalj) *гайно* ’хлев, особ. свиной’(57), ’место в хлеву’ (SRG 1: 106)
gajtan, kajtan M. ’фитиль’ < or. *гайтан* ’шнурок, тесьма’ (57; SRG 1: 106 is)
gala E., M. ’гала’ ?? < or., vö. or. nyj. (Dalj) *гыль, гиль* ’крикъ на гусей’; hangutánzó (359, 57)
galbuń (<), *golaf* M. ’голавль’ < or. *голавль, головень* ’id.’ (57)
galij E. # ’алый’ ? < or. *алый* ’id.’ (58)
galoš, kaloš M. ’голый, нагой, пустой’ < or. *голыш* ’id.’ (< vtj. *goľįš* ’id.’) (100)
gaľćä, kaľcä M. ’рукавица, голица’ < or. *голица* ’id.’ (102)
garnaj M. # ’человек, который любит выпить или поесть за чужой счёт’, *gornoj* E. ’гость у жениха со стороны невесты’ < or. nyj. (Dalj) *гарные, горные (гости)* plur.’на девичнике, женихова родня’ (60)
gasńik M. # ’кармашек у мужских брюк’ < or. *гасник* ’пояс штанов’ (58)
glan M. # ’деревянная связка’ < or. nyj. (Dalj) *глейнъ* ’пять брёвен’ (59)
gobŕok E. # ’погреб’ < or. *погреб* ’id.’ (> zr. *köbreg, köbrög* ’id.’) (59)
golaj M. ’постоянно, всё время’, *goloj* E. ’голый’ < or. *голый* ’id.’ (60)
goľeć E., M., *kaľet* M. ’голец <рыба>’ < or. *голец* ’id.’ (99)
gomonok M. # ’кошелёк’ < or. *гаманок* ’id.’ (SRG 1: 108 is); vö. *gamźa* ’*деньги’ (60, 58)
gonoska E. # ’дошлый’ ? < or. nyj. (Dalj) *гон-: гонобить* ’усердно стараться’ (60)
gorabjä M. # ’сундук’ < or. nyj. (Dalj) *коробья* ’id.’ (60); vö. *gorobija* E. # ’id.’ (Paasonen 1: 416)
gož M. ’красивый, хороший’ < or. nyj. *гож* ’id.’ (59); vö. *goža* E., *kož* M. ’gut’ < or. *гоже, гожий* [jel. n.] (Paasonen 1: 420), *гоже* ’хорошо’ (SRG 1: 117)

graχa, groχa, ir. ny. *groχova* E. ’брюква’ < or. nyj. (Dalj) *грухва* ’id.’ (61; SRG 1: 129)
gromok M. # ’колокольник ’ < or. nyj. (Dalj) *гремокъ* ’бубенчик’ (61)
gubondams M. ’убить; сбить <напр. самолёт>’ < or. *губить* ’id.’ (61)
gubor M., *guboŕ* E. ’бугор’ ? < or. *бугор* ’id.’; de vö. *guboŕgadoms* E. ’согнуться, сгорбиться’ (61)
guziŕ M. ’мотня (невода)’ < or. nyj. (Dalj) *гузырь* ’кошель в неводе’ (62)
gužom E. ’вместе, вереницей’ < or. nyj. (Dalj) *гужем* ’вереницей; [etc.]’ (61)

χabar M. # ’взятка’ < or. nyj. *хабар* ’id.’ (474)
χarba: χarba lopa M. # ’лопух’ ? < or. nyj. *хвороба* ’id.’ (474); vö. Vasmer 3: 237 – eszerint jelentéstani változás történt
χavaŕa M. # ’мешочек для денег’ < or., vö. or. nyj. *ховать* ’прятать’ (474)
χlap M. # ’дама червей’ < or. R., nyj. *хлапъ* ’карта холопъ, валет’ (474)
χliŕams E. ’вымогать, выманивать; шляться’ < or., vö. or. nyj. *хлын* ’жулик’ (474)
χoľams M. ’холить; стегать; вычистить’ < or. *холить* ’id.’ (474)
χožalka E. ’санитарка, няня’ < or. nyj. (Dalj) *хожалка* ’сиделка’ (474)
χuš E. #, M. ’хоть’ < or. nyj. *хошь* ’id.’ (475)
χvoraz M. ’гуляка, гулёна’ ? < or., vö. or. nyj. *ховра* ’ротозей’ (l. Vasmer 3: 253), *ховря* ’свинья’ (474) – szemantikailag magyarázható az eltérés

igo-go E., M. <ржание лошади> ? < or. *иго-го* ’id.’ – hangutánzó (82)
inaral M. # ’генерал’ < or. R. *енарал* ’id.’ (360)
istovaj M. # ’спелый’, *istovoj* E. # ’настоящий’ < or. *истовый* ’должный, настоящий’ (89), nyj. ’очень похожий’ (SRG 2: 124)
iźid E. # ’уродливое существо; некрасивый человек’ < or. nyj. *изъед, изъеда* [jel. n.] (359)
ižmora M. # ’жадный’ < or. nyj. (Dalj) *жома, жихмора* ’скупец; скряга’ (83)

jabunća E. # ’епанча, плащ’ < or. nyj. *япончa* ’id.’ (522)
jadav E. #, M. # ’(постное) мясо’ ? < or. nyj. (Dalj) *ядъ, ядомъ* ’еда’ (523)
jagala E. # ’болтунья’ < or. nyj. *ягайла* ’id.’ (523)
jandava E. ’лощина; ямка; омут; дорога вдоль канала’, M. # ’кувшин, кружка’ < or. nyj. *ендова, яндава* ’id.’ (525), *ендова* ’широкий овраг’ (SRG 2: 48)
javoljavtoms E. ’сообщить, объявить; заявить’ < or. *(за)являть* ’id.’ (522)
javs E. ’наяву’ < or. *явь* ’id.’ + md. *-s* rag (523)

jazdams M. # ’играть в чижики’ ? < or. nyj. (Dalj) *язать* ’браться за что-л.’ – vagy: hangutánzó szó (523)
jäs, äs M. # ’сиг’ < or. *язь* ’id.’ (526)
juvud E. # ’выкупные деньги невесты’ ? < or. *вывод* ’id.’ (519)
kaćandams M. # ’окоченеть, замёрзнуть’ < or. *коченеть* ’id.’ (116)
kajendams M. ’каяться’< or. *каяться* ’id.’ (95)
kajka M. ’раскаяние’ < or. *кайка* ’id.’ (95)
kajla M. # ’большая железная лопата’ < or. *кайла, кайло* ’лопата’ (95), nyj. *кайло* ’совок’ (SRG 3: 13)
kalaba E. # ’картофельная лепёшка’ < or. *калаба(шка)* ’ком, шар’ (< or. *колобок* ’id.’ (97), nyj. *колобки* ’кусочки теста [SRG 3: 54])
kalaćka E. # ’примула’ < or. *калачики* ’просвирняк, грудничник’ (97; SRG 3: 14 is)
kalamaška M. ’двуколка’ < or. *колымажка* ’колымага (dim.)’ (97; SRG 3: 57 is)
kalbož M. ’головешка’ ? < or. *головёшка* ’id.’ (98), vagy: *головешка* ’id.’ (Paasonen 2: 578)
kaloša M. # ’праздничные портянки из чёрных шерстяных ниток’ < or. nyj. (Dalj) *колоша* ’одежда от колена до ступни; холщовыя паголенки’ (100)
kaľada E., M. ’коляда’ < or. *коляда* ’id.’ (102; SRG 3: 59 is)
kaľams M. ’желать, хотеть’ ? < or. *халубать* ’желать’ (102)
kaľeta M. # ’талисман /…/’ ? < or. *калита* ’id.’ (< tat. *kalta* ’кошелёк’) (99), nyj. *калита* ’кошелёк’ (SRG 3: 16)
kaľi M. ’неужели; когда’ < or. nyj. (Dalj) *коли*’когда; если; как’ (99; SRG 3: 53)
kaľťapa, kaĽťapa M. ’урод; растяпа’ < or. nyj. (Dalj) *культяпа* ’у кого уродливая рука’ (102)
kamlandams M. # ’ворожить, колдовать’ < or. nyj. (Dalj) *камлать* ’шаманить, ворожить, лечить’ (103)
kamońća M. ’каменка <в бане>’ < or. *каменка* ’id.’ (104)
kanat M., *konat* E. # ’канат’ < or. *канат* ’id.’ (162)
kańaška E. ’жеребёнок’ < or. nyj. (Dalj) *коняшка* ’id., жеребя’ (106), ’жеребенок’ (SRG 3: 64)
kapa E. ’стог’ < or. nyj. *копа* ’id.’ (470); vö. Vasmer 1: 618
kapjonka M. # ’опёнок’ ? < or. *опёнок* ’id.’ (107; SRG 5: 58 is)
kapjor M. # ’укроп’ < or. nyj. (Dalj) *укропъ* ’id.’ (107)
kapuća M. ’вышивка на груди женской рубахи в виде копытца’< or. *копытце* ’id.’ (107; SRG 3: 66 is)

kapul M. # ’кайло’ < or. nyj. (Dalj) *копылъ* ’кривое долото’ (107)
karakuľka E. # ’вешалка для головных выборов’ < or. nyj. (Dalj) *каракулька* ’рогулька’ (108)
karatajka M. ’женская верхняя одежда’ < or. nyj. (Dalj) *коротай(ка)* ’женский кафтанчикъ’ (109; SRG 3: 71)
kargaź M. # ’обрешётка’ < or. *каркас* ’id.’ (109)
karta, kartov E. # ’картофель’ < or. *картофель* (112), nyj. (SRG 3: 23) *картофь,* (Vasmer 1: 536) *картоф* ’id.’
kaŕindams M. ’упрекнуть, укорить’, *koŕindams* ’корить; позорить’ < or. *коритьъ* ’id.’ (111)
kaŕućke M. # ’вареник с картофельной начинкой’ ? < or. *галушки* ’id.’ (113)
kasojńä M. ’вышивка иа рубахе молодухи вдоль шва’ ? < or. *касой* ’косой’ (114)
kaśka (ir. ny.), *kaźika* E. ’подпол, подполье’ < or. *казёнка* ’уголок, клетушка’ (95; SRG 3: 12 is) (< or. *казна* ’id.’; Vasmer 1: 503)
kavla M. ’луг’ ? < or. *ковыл* ’id.’ (? < tat. *kavįl* ’id.’) (92)
kazuľka (ir. ny.), *koziľka* E. ’череда’ < or. nyj. (Dalj) *козулька* ’семя различных растений’ [vö. SRG 3: 48], *козельи рожки* ’череда’ (95)
kaźaka E.#, *kaźek,* ir. ny. *kiźik* M. ’кизяк’ < or. *кизяк* ’id.’ (< tat. *kizäk, tizäk* ’id.’) (95)
kažu, kažuk M. #, *kožovt* (ir. ny.), *kožuf* E. ’каменка бани’ < or. *кожух* ’id.’ (154; SRG 3: 45 is)
kekńems E. # ’икать’ ? < or. *кекать* ’id.’ – a szó átadója nem világos (126); or. < török (Vasmer 1: 549)
kesak E. # ’сабля’ ?? < or. *тесак* ’id.’ (139)
kəlgata M. ’безпокойство, суета, хлопоты’ < or. nyj. *колгота* ’хлопоты, заботы’ (SRG 3: 51), vö. or. nyj. (Dalj) *колготать* ’спорить, вздорить, ворчать, брюзжать’ (150)
kirlatka E. # ’рыболовная снасть’ < or. *крылатка* ’id.’ (191)
kiŕka E. ’табакерка’ ? < or. *-керка: табакерка* ’id.’; vö. cser. *tamak kirka* ’id.’ (147)
kisńams M. ’дрыхнуть, спать; засидеться’ ? < or. *киснуть* ’id.’ – más mordvin szavak jelentésével keveredhetett (148–149)
kloč M. # ’моль’ < or. nyj. (Dalj) *ключень* ’моль вощинная, сотовая тля’ (151)
klok M. ’кулак’ [Paasonen 1: 941: ’Faust’] < or. *кулак* ’id.’ (151)
kľenďeŕ E. ’баранка’ < or. nyj. *клендерь* ’бублик, сушка, баранка’ (SRG 3: 39) (< or. *крендель* ’баранка’) (> cser. *klendįr* ’id.’) (151)

koćon E. ’кочерыжка’ < or. *кочан* ’id.’ (< tat.; vö. vtj. *kočon*, zr. *köčan* ’id.’) (169)
kočom E. ’горбушка’, *kočam* M. ’ломоть; горбушка, краюшка’ ? < or. nyj. (Dalj) *кочом* ’id.’ < or. *кочомка* ’id.’ – a Dalj-szótár szerint mordvin eredetű az oroszban (170)
koklać E. ’хохолок, гребень <у птиц>’ < or. nyj. *хохлач* ’id.’ (157; Paasonen 2: 821)
kokol E. ’пучок <женская причёска>’ < or. *хохол* ’id.’ (> vtj. *kokoľo* ’id.’) (157)
kolaz M., *koloz* E.’колос’ < or. *колос* ’id.’ (158), nyj. ’солома’ (SRG 3: 55)
koľi E. ’когда; если’ < or. nyj. *коли* ’id.’ (159; SRG 3: 53)
koľija E. ’кол’ < or. *кольё* ’id.’ (159)
końčəna M. # ’окно; перепонка’ < or. *оконце* ’id.’ (163)
koťal [koťol] M. ’омут’ < or. *котёл* ’id.’ (169)
krajga E. ’через, в’ < or. *край* ’id.’ (a md. *-ga* raggal) (171)
krojams E., M. # ’материться’ < or. *кроить* ’материться’ (173)
kromka M. ’хрупкий’ ? < or. *хрупкий* ’id.’ – hangtani és alaktani változásokkal (172)
kromoždoms E. ’хромать’ < or. *кром(о)*- ’перенята’ (< or. *хромать* ’id.’) (173)
kŕeń M. ’хрен’ < or. *хрен* ’id.’ (> cser. *kren*, vtj. *kireń*, *kiren* ’id.’) (171)
kŕost E., *kŕoz* M. ’крест’ < or. *крёст* ’id.’ (> cser. nyj. *kŕes* ’id.’) (172)
kśťinat E., *kśťingä* M. ’крестины’ < or. nyj. *кстины*, *кстинье* ’id.’ (174; SRG 3: 94)
kukšeń M., *kukšun* E. ’кувшин’ < or. *кукшин* ’id.’ (180; SRG 3: 99 is)
kukuž E. ’кукиш’ ? < or. *кукиш* ’id.’ (180)
kultajems E. ’хромать’ ? < or. nyj. (Dalj) *колтыхать*, *култыхать* ’id.’ (181)
kuľinka E. # ’свёкла’ < or. nyj. *голанка (< голландка)* ’id.’ (181)
kuro E. # ’шкворень’ ? < or. *курок* ’id.’ (186; SRG 3: 106 is); vagy: a ’куст’ jelentésből fejlődött (ERV 317)
kuvaz E. ’квас’< or. *квас* ’id.’ (175; SRG 3: 28 is)

laďams E., *laďäms* M. ’(на)ладить [etc.]’ < or. *ладить* ’id.’ (194; SRG 3: 113 is)
laušńik E. # ’продавец’ < or. *лавочник* ’id.’ (203); vö. or. nyj. *лавочный* ’купленный в магазине’ (SRG 3: 112)
laziŕka E. ’мальва’ < or. nyj. (Dalj) *лазурька* ’растение Gentiana Pneumontanhe [etc.]’ (195)

laźäms, laźendams M. # ’(вы)качать мёд’ < or. *лазить* ’id.’, nyj. (Dalj) ’брать мёд’ (195)
likmas M. # ’хлам; ничтожный человек’ < or. nyj. *лохмач* ’растрёпа’ (222) – a szótárban írtak ellenére biztos szófejtés!
linda M. [> E.!] ’жулик, мошенник’ < or. nyj. (Dalj) *лында* ’лентяй, шатун’ (222)
litams E. ’бродить’, M. *lətams, lətandams* ’шляься’ < or nyj. (Dalj) *лытать* ’шляться [etc.]’ (220)
litka M. # ’нога’ < or. nyj. (Dalj) *лытка* ’вся нога’ (222)
lopaća M. # ’деревянная лопата’ < or., vö. or. *лопата* ’id.’ (218; SRG 3: 130 is); vö. még: *lapatka* M. #, *lopatka* E. # ’лопатка’ (< or. *лопата* ’id.’; Paasonen 2: 1058)
lopńams E. ’жадно есть’, *lopńäms* M. ’объесться, обожраться’ < or. *лопать* ’id.’ (218; SRG 3: 130 is)
lunka E. # ’ряд’ ? < or. *лунка* ’ряд лунок [etc.]’ (221) – a jelentés bizonytalan
luńka E. ’жёлоб’ < or. nyj. (Dalj) *лунка* ’лубочек, желобок’ (222), nyj. ’жёлоб’ (SRG 3: 134)
lupondams M. ’облупиться <о коже>’ < or. *лупить(ся)* ’id.’ (219; SRG 1: 50, 3: 134 is)
lutams E. ’лупить, драть; оторвать’ ? < or., vö. or. nyj. *лут(ь)* ’лыко’, ? (Dalj) *лотать <рыбу>* ’резать, пластать’ (222)

ľedńä M. ’леток’ < or. nyj. *летня* ’id.’ (205)
ľeχa E. ’полоса <земли, посева>, M. ’часть загона’ (ir. ny.), *ľeka* M. ’межа’ < or. nyj. (Dalj) *леха* ’гряда; ряд, порядокъ, полоса’ (> zr. *leka* ’загон’) (206; SRG 3: 124)
ľokša, ir. ny. *ľukša* M. ’левша’ < or. nyj. (Dalj) *люкша* ’id.; левая рука’ (210; SRG 3: 138)
ľoza E. ’лезвие’ < or. nyj. (Dalj) *лезье* ’id.’ (210)

mačka M. # ’тёща’ < or. nyj. (Dalj) *мачка* ’мать’ (236; SRG 4: 20 *мачеха*)
majatams M. ’(из)мучиться; (у)маяться’ < or. *маяться* ’id.’ (237; SRG 4: 20 is)
majśems E., M. ’мучиться’ < or. *маяться* ’id.’ (226)
[*mak* M.] *mako* E.’мак’ < or. *мак* ’id.’ (227)
makovi M. # ’розовый’ < or. *маковый* ’id.’ [!] (227)
malaj M. # ’юноша, парень’ < or. *малый*, nyj. *малой* ’id.’ (229), ’младший’ (SRG 4: 13)

maľenka E. # ’мера, мерка’ < or. nyj. (Dalj) *маленка* ’мера, четверикъ, пудовка’ (229)
maľinka E. # ’маленькие пресные лепёшечки < or. nyj. (Dalj) *малинка* ’сдобная булочка; сдоное печенье’ (229; SRG 4: 12)
mantuľendams M. # ’работать; гнуть спину’ < or. nyj. (Dalj) *мантулить* ’блюдолизничать’ – a jelentésváltozás levezethető (231)
mańams E. ’обмануть; заманить; звать; завлечь; обольстить’ < or. *манить* ’id.’ (231)
masla, maslanćä M., *masńića, masťa* E ’масленица’ < or. *масленица* ’id.’ (> cser. *maslina* ’id.’) (234)
matka[1] E., M. ’матица, потолочная балка’ < or. nyj. *матка* ’id.’ (234; SRG 4: 17)
matka[2] M. ’крестная мать; тёща’, M. *mačka* ’тёща; неряха’ < or. (Dalj is) *матка* ’id.’ (234)
matriga M. # ’пьяница’ ? < or., vö. or. nyj. *моторыга* ’мот, расточитель’ (235) – jelentéstani nehézségek
matŕi M. ’наверное, очевидно; смотри’ < or. *мотри* ’смотри’ (471, 240)
matŕoška E. # ’валериана; тысячелистник’ < or. nyj. *матрёшка* ’id.’ (235; SRG 4: 18)
maťaraj M. # ’довольно большой’ < or. nyj. *матёрый* ’большой, огромный’ (235; SRG 4: 17)
maťarka E. # ’дикая утка’, *maťeŕka* M. # ’утка’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *материна* ’большая дикая утка’ (234)
mädondams M. ’помнять, снять, *избить’ < or. *мять* ’id.’ (268)
mäžeń [M.] #, *mežeń* [E.] # ’обжора’ < or. nyj. *межень* ’id.’ (238)
merata M. ’мерёжа’ ? < or. *неретo*, nyj. (Dalj) *нарета, нарота* ’id.’ (248), *ныретo* ’id.’ (SRG 4: 129)
meťams E. # ’окружать, защищать’ < or. *метить* ’id.’ (420)
mezgams M. # ’замазать, оштукатурить’ < or. *мызгать* ’id.’ (238)
mežďeveľ E. ’можжевельник’ < or. nyj. *можжевель* ’id.’ (238)
məgata M. ’сила’ < or. nyj. *могота, могута* ’id.’ (> vepsze *mogut* ’мочь; сила) (237; SRG 4: 27)
məgorča M. # ’магарыч’ < or. *магарыч* ’id.’ (237)
məsad M. # ’кресало’, *musad* ’id., трутовик, трутник’ < or. nyj. *мусат* ’огниво, кресало’ (266; SRG 4: 41)
məšondams M. # ’конопапить’ < or. *мшить* ’id.’ (268)
mijav E. # ’пиявка’ ? < or. *пиявка* ’id.’ (254)
mirkov M. # ’морковь’ < or. *морковь* ’id.’ (252)

mirńeks M. # ’большая бочка для хранения зерна’ ? < or. (Dalj is) *мерникъ* ’id.’; feltéve, hogy a szó nem a *meŕńek* M. # ’большая липовая кадушка’ (Paasonen 1244) származéka (253)
moće E. ’сила’ < or. *мочь* ’id. <főnév>’ (262)
morčka E. ’сморчок’ < or. *сморчок* ’id.’ (260)
mošńaka M. #’кисет’ < or. *мошна* ’id.’ (262)
motordoms E. ’ворчать; трещать’, M. ’бормотать’, *moťerďems* M. ’id.’ ? < or. nyj. (Dalj) *моторить* ’болтать, гуторить’ – Versenyin, Dalj alapján az oroszban mordvin elemnek veszi (261)

naboj M. # ’смелый, боевой’, E. ’id.; задира, озорной, резвый’ < or. nyj. (Dalj) *набой* ’на дороге – груда, глыжи, колоть’ (269)
načas M. ’может быть, вдруг’ < or. nyj. *начас* ’если; а вдруг, а если’ (SRG 4: 107); vö. or. R. *на часу* ’вот-вот’ (281)
načit E. ’значит’ < or. *значит* ’id.’ (281)
nadobija E., M. ’лекарство’ < or. *снадобье* ’id.’ (271)
naďijams M. ’надеяться, верить; положиться’ < or. *надеяться* ’id.’ (271); vö. *naďejams* E. #, M. # ’доверять, надеяться, полагаться’ (Paasonen 3: 1308–1309)
nafodka M. ’незаконнорождённый ребёнок’ < or. *находка* ’id.’ (280)
naglotka M. # ’наголо остриженная голова’ ? < or. *наголо* ’id.’ – hangtani nehézség (271)
nagoľ M. ’всегда, постоянно’, E. ’совсем’ < or. nyj. *наголь* ’id.’ (> vepsze *nagoľ* ’всё; всегда’) (271)
naj M. ’всегда; только’ < or. *знай* ’id. <felszólító mód>’ (272); Paasonen szótárában (4: 2687–2688) E. és M. nyj. *znaj* ’постоянно’ áll
najav E. ’открыто; открытый’, *najava* M. ’всегда; открыто’ < or. nyj. (Dalj) *наявь* ’явно, видимо, ясно, навиду’ (281)
najman M. # ’базар, рынок, ярмарка’ < or. (Dalj is) *майдан* ’id.’ (272); vö. or. nyj. *майдан* ’лесная поляна’ (SRG 4: 11)
naklav M. # ’плот, поплавок’ < or. *наплав* ’id.' (> cser. *napla;* zr. *naplav* ’поплавок’) (272)
nakľez M., *nakľoska* E. ’нахлёстка’ < or. *нахлёстка* ’id.’ (272)
nakoś M. # ’наискось’ < or. nyj. *накось* ’id.’ (> zr. *nakösźa* ’наискось скошенный’) (272)
naloga E. ’порча; усилие’ < or. nyj. (Dalj) *налога* ’тяжесть, утеснения’ (274)
nama E. ’конечно; действительно’ < or. *знамо* ’id.’ (274; SRG 2: 107 is)
namaχ E. ’наобум, не подумав’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *на махъ* ’как попало, на авось’ (274)

nanka M. # ’поддёвка’ < or. nyj. (Dalj) *нанка* ’бумажная ткань’ (275)
napalka E. ’большой палец; рукоятка’ < or. nyj. (Dalj) *напалокъ* ’палец рукавицы; короткая рукоять косья’ (275)
napaľendams M. # ’пристать; напасть’ < or. *напасть* ’id.’ (275), nyj. ’попасться’ (SRG 4: 88)
napaŕija E. #, M. # ’(большой) бурав, коловорот’ < or. nyj. (Dalj) *напарье* ’id.’ (> vepsze *napaŕg* ’id.’; jur. *napaŕja* ’коловорот’) (275)
napusťams E. ’побежать; поскакать, помчаться’ < or. *напуститься* ’id.’ (276)
narva M. # ’клин для соединения в шпунт досок двери’ < or. *нарва* ’id.’ (> vtj. *narva;* zr. *narvi:* ’шпонка’; lp. *noarve* ’планка на крышке стола’) (277)
naŕažams E. ’украшать, наряжать’ < or. *наряжать* ’id.’ (279; SRG 4: 95 is)
naŕgams E. ’издеваться; надругаться; насиловать’ < or. (Dalj is) *надругаться* ’id.’ (279)
naseka M. # ’молоток’ < or. *насека* ’id.’ (> cser. *nasek* ’id.’) (280)
nasluz M. ’паледь’ [!] < or. nyj. (Dalj) *наслузъ* ’id.’ (280; SRG 4: 97)
nastorks M., *nastrug* E. [!] ’рубанок’ < or. nyj. *наструг* ’id.’ (280; SRG 4: 99–100)
nasulka E. # ’передник, фартук’ < or. nyj. (Dalj) *насовка* ’род фартука’ (280)
našeka M. ’ожерелье, бусы’ < or. nyj. *нашеек,* Gen. *нашейка* (Paasonen 3: 1335), (Dalj) *нашейникъ* ’id.’ (281; SRG 4: 108)
nata E. # ’значит, видимо’ ? < or. nyj. (Dalj) *знато* ’id.’ (280; SRG 4: 108)
naťʼ E., M. ’должно быть, возможно, наверное’ < or. nyj. (Dalj) *знать* ’id.’ (280; SRG 4: 108)
naťok E. # ’натёк <инструмент> < or. *натёк* ’id.’ (280)
naťoka M. ’незаконнорождённый ребёнок’ < or. nyj. (Dalj) *натека* ’пришый, переселенец’ (280)
navaďams E. # ’повадиться’ (269) < or. nyj. *навадиться* ’id.’ (SRG 4: 56)
naval E. # ’аккуратно сложенная куча хвороста’ < or. *навал* ’id.’ (269)
nazola M. ’растяпа; беспомощный’, E. ’недотёпа; никудышный’ ? < or. nyj. (Dalj) *назола* ’грусть, тоска; досада, огорченье’ – Paasonen (3: 1339–1340) csak ’грусть’ E.-jelentést ad (272; SRG 4: 71 is) – szigorúan jelentéstanilag kérdőjeles csupán az eredeztetés
nudńems E. ’надоевать; бедельничать’ < or. nyj. (Dalj) *нудить* ’тошнить’ (299)

ńebeľ M. # ’барахло, хлам’ < or. nyj. (Dalj) *небель* ’id.’ (or. ? > észt nyj. *nebel* ’мебель’) (283)

ńebolka M. ’небылица’ < or., vö. or. nyj. *небыль* ’id.’ (282) – a *-ka* mordvin képző
ńeboľńićä M. # ’замухрышка, невзрачный человек’ ? < or. nyj. (Dalj) **навольница* ’разгульная женщина’ (282)
ńedotka M. # ’рыболовная снасть’ < or. nyj. *недотка* ’рединка’ [!] (283)
ńekak E. ’кажется, как будто’ < or. nyj. (Dalj) *некак* ’никак’ (285)
ńekrut E., M. ’рекрут’ < or. R., nyj. *некрут* ’id.’ (285; Vasmer 2: 508, SRG 4: 116)
ńesla M. # ’носилки’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *носила* ’id.’ (287)
ńespravskoj E. ’не совсем здоровый’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *справный* ’здоровый’ (287; SRG 4: 123)
ńetokom M. ’не то что’ < or. R., nyj. *не токто* ’id.’ (287)
ńetomšta M. ’не то чтобы’ < or. R., nyj. *не токто што* ’id.’ (287)
ńeťoka M. # ’дрань; скотина; гадина’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *нетека* ’густое испорченное пиво’ (287)
ńevenća E. ’сечка <корм соломы с отрубями>’ < or. nyj. (Dalj) *невеяница* ’id.’ (362)
ńəLtaj, ńəLńe M. ’даже’ ?? < or. nyj. *нале, нален, нали, нальне, нально* ’id.’– vagy: az orosz szó mordvin eredetű (291)

obeźgan E. ’обезьяна’ < or. *обезьян* ’id.’ (305)
objuka E. # ’сноп’ < or. R. *обоиха* ’id.’ (305)
obla E. ’вобла’ < or. nyj. *обла* ’id.’ (305) (< ősszl. **oblъ;* Vasmer 1: 211)
oblok E. # ’телега’, *obluk* E. # ’возок’ < or. nyj. *облук* ’край телеги’ (305) (< ősszl. **ob-* + **lokъ;* Vasmer 2: 241)
obľigams E. # ’побеспокоить, потребовать’ ? < or. *облыгать* ’id.’ (305; az SRG 5: 19 alatt eltérő jel.-ben) – Paasonen magyarázata (3: 1414) szemantikai problémák mellett is valószínűbb, mint Versinyiné
obućа E., *obućä* M. ’характер; обычай’ < or. nyj. *овуца* ’id.’ (> cser. *ovuca* ’id.’) (305)
oćeńńek M. # ’охотник’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *осення* ’id.’ (322)
očobams E. # ’отогнать; отучить’ ? < or. nyj. *очоба, учба* [jel. n.] (322) – szemantikai nehézségek
odnasum E. ’друг; жених; любимый’ < or. nyj. (Dalj) *односумъ* ’товарищ пополам’ (308)
okośija E. ’рукоятка косы’ < or. nyj. *окосье* ’id.’ (311; SRG 5: 53)
omad M., *umotks* E. ’омут’ < or. *омут* ’id.’ (313); vö. or. nyj. *омут* ’болото’ (SRG 5: 56)
omara M. # ’дряхлый, уродливый’ < or. *умора* ’id.’ (313)

opaľka M. # ’ржаные лепёшки’ < or. nyj. *опалька* ’id.’ (315)
orožijams E. ’(по)гадать; приворожить’ < or. *ворожить* ’id.’ (319)
orta E., M. ’ворота’ < or. *ворота* ’id.’ (319; SRG 5: 86 is)
oŕondams M. # ’орать, кричать; ругаться матом’ < or. *орать* ’id.’ (318; SRG 5: 64 is)
ostudat E. # ’неприятности; повод для осуждения’ < or. nyj. (Dalj) *остуда* [jel. n.] (320)
ośeľńat E. # ’роспуски, дроги’ < or. nyj. (Dalj) *осельня* ’одръ, одрина, роспуски’ (320)
otras E. #, *vetras* M. ’караваешек; вид пирога’ ? < or. *ватруш(ка)* ’id.’ (321)
ozorka M. # ’зен[ь]ки, шары’ < or. nyj. *озерок* ’зрачок’ (310)
ozorom E. # ’громко’ < or., vö. or. nyj. (Dalj) *зырить* ’кричать’ (310)
oźams E. ’возиться; баловаться; хлопотать’ < or. *возится* ’id.’ (310; SRG 5: 82 is)

Irodalom

Dalj 1880–1882/1955: Владимир Даль, Толковый словарь живого великорусского языка I–IV. Москва. (A szójegyzékben a nyelvjárási szavakat illetően évszám nélkül utalok e szótárra.)
ERV = Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин (ред.), Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Москва, 1993.
ESMJa = В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Т. 1, *Аба–Кеверь*, т. 2, *Кеветие–Мекснемс*, т. 3, *Мекш–Пиле*, т. 4, *Иледемс–Уштомс*, т. 5, *Фала–Яштерь*. Йошкар-Ола, 2004–2011. (A lapszámozás folyamatos.)
Hajdu Éva 1993: Orosz jövevényszavak az erza-mordvinban. Debrecen. (Kézirat.)
Keresztes László 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debrecen.
Koppány Ágnes 1983u.: Orosz jövevényszavak az erza-mordvin irodalmi nyelvben. Budapest. (Kézirat. A szakdolgozat megírásának hozzávetőleges ideje a szakirodalmi évszámok alapján állapítható meg.)
MRV = В. А. Серебренников–А. П. Феоктистов–О. Е. Поляков (ред.), Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Москва, 1998.
Paasonen 1990–1996: H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. I–IV. Helsinki (Lexica Societatis Fenno-ugricae XXIII/1–4). (A lapszámozás folyamatos.)

Rédei 1973: В. И. Лыткин–Е. С. Гуляев, Краткий этимологический словарь коми языка. NyK 75: 263–270. (Ismertetés.)
SRG = Словарь русских говоров на территории Республики Мордовия. Т. 1, *А–Г*, т. 2, *Д–И*, т. 3, *К–Л*, т. 4, *М–Н*, т. 5, *О–П*, т. 6, *Р*, т. 7, *С*. Саранск, 1978–2002.
Vasmer, Max 1953–1958: Russisches etymologisches Wörterbuch I–III. Heidelberg.
Zaicz Gábor 2010: A mordvinisztika másfélszáz éve Magyarországon II. (1857–2010). FUD 17: 181–200.

*

Russian loan words in the Mordvin language (Part I)

The present paper studies words from V. I. Versinin's Mordvin etymologic dictionary that are considered to be Russian origin. Some of these items are very rare and have not been examined up until now.

The discussion begins with the glossary – words with *A–O* initials in the first part. The second part of the paper first completes the glossary *(P–Ž)*, and then looks into the most important issues of Mordvin–Russian linguistic relations. These include the historic and disciplinary context, clues for the adaptations, phonetic, phonologic and morphologic characteristics of the loans, grammatical class relations and a semantic (conceptual) classification.

The monographic elaboration of Russian loans in the Mordvin language is a task to be carried out by a bilingual (Mordvin- and Russian-speaking) Erzya or Moksha researcher.

GÁBOR ZAICZ

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2012

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Tytti Isohookana-Asunmaa: Pieni tarina csángóista
Mäntykustannus Oy. Porvoo 2011. 138 l.
ISBN 978-952-5712-48-3

Tytti Isohookana-Asunmaa is well known in Finland for being a minister in the government of Esko Aho in the troubled recession years (1992–1995). However, in Hungary and Romania she is better known for her work in the Council of Europe. The book under review is her account on the personal history and political events that lead to the European Council Recommendation number 1521 (2001) on the Csángó minority culture in Romania, and its aftermath.

Isohookana-Asunmaa (1947–) has been active in cherishing Finno-Ugric cooperation already in the Soviet era. However, at the moment Soviet Union collapsed, she was the Finnish minister responsible for the new forms of cultural cooperation between Finland, Hungary and Estonia, as well as on establishing contacts with the Finno-Ugric peoples in Russia. From this background, she became the Finnish delegate to the Council of Europe in 1995. There she focused on making the Finno-Ugric peoples better known in the Council. Isohookana-Asunmaa's goal was in particular to improve the situation of small Finno-Ugric languages and cultures.

After recommendations on the Fenno-Ugric minorities in Russia, Isohookana-Asunmaa's attention towards the Moldavian Csángós was drawn by József von Komlóssy, Vice Chair of the Fedaral Union of European Nationalities. This resulted to her first trip to Moldavia in 1999. Since then she has made the Moldavian Csángós as the main focus of her international activity. This book describes well the background, sources of information (e.g. the work of Yrjö Wichmann) and several trips to the field which together formed the picture and of the Moldavian Csángós and its interpretations. Tytti Isohookana-Asunmaa is still actively supporting the Csángó's case, and she has visited Moldavia as late as 2010, so her devotion to the theme is genuine and persisting.

During her first trip to Moldavia, Isohookana-Asunmaa was surprised by the lack of any linguistic rights of the Csángós and by the general negative attitude towards the Csángós by the local municipality officials, schools and vicars. She became convinced on the need for international protection when she experienced the discrimination on the field. She was shocked to find out, for instance, how the Csángó children were routinely considered as having lower IQ by the local teachers and school administration.

The European Council recommendation 1521 (2001) calls for the recognition of the culture and language of the Moldavian Csángós as an exceptional value for Europe. It requests Romania to ensure the linguistic rights of the Csángós in education and religious services. This recommendation has resulted to the teaching of Hungarian in more than 20 villages in Moldavia. However, despite of the efforts of Isohookana-Asunmaa and others, the Catholic Church in Moldavia is still insisting on having its services only in Romanian.

The book documents the Csángós as an archaic culture, with rich folk traditions, for instance, in music. The many illustrations show the colorful folk costumes and textiles of the Csángós. The image of the Csángós that is constructed in the book is that of a cultural relic. Modernity, in turn is presented in negative terms. Beyond discriminatory acts by the Romanian state, local authorities and clergy, modernity is blamed in general for the dwindling of the traditional values, customs and knowledge of the archaic version of the Hungarian language. Globalization in turn, has resulted in the migration of the Csángó youth to the Mediterranean countries and the returnees have brought West European habits to Moldavia. A return to the traditions in the spirit of ethnofuturism and a revitalization of the Csángó language with promoting its literary use are proposed as solution for the cultural survival of the Csángós. However, the new possibilities brought by modernity are not discussed.

In the view of Isohookana-Asunmaa and the European Council recommendation, the Csángós have a distinct, even though not homogenous, culture and language. The idea of a distinct, autonomous Csángó language has been rejected by the mainstream of Hungarian linguists. However, according to the recommendation, the endangered *Csángó language* should be protected. In political terms, this is understandable, since the *Hungarian language* is not in need of protection from extinction. Furthermore, the idea of protecting or revitalizing dialects is still rather new even among the activists of linguistic rights, not to mention politicians or mainstream linguists.

Isohookana-Asunmaa genuinely believes that the Csángós would best be recognized and protected as a distinct Finno-Ugric culture and language, such as the *Meän kieli* speakers in the north. However, she manages to mention just a handful of Csángó intellectuals, most of whom no longer live in Moldavia, and few of them consider the Csángó as a distinct culture. Rather, it is seen as an attachment to the Hungarian national culture. Further, as she notes, most practical support for the Csángós has come from Hungary or from the Hungarians in Transylvania. Hungarians in general are motivated to help the *Hungarians in Moldavia,* not a separate Finno-Ugric culture and language. That is, a Csángó revival is not in sight.

The European Council handles the issue as purely a human rights question. The arguments for and against of the Hungarian or Romanian origin or national feeling among the Csángós is not an issue for the European Council. Isohookana-Asunmaa sees the Csángós as Finno-Ugric people or nation. In her opinion it should be treated and protected in the same way as any other small Finno-Ugric linguistic minority.

The volume under review is not a report of Finno-Ugristic research, neither does it aim at an academic presentation of the Csángós. However, it lucidly documents and explains the motivation, background, political reasoning and interpretations of cultural and linguistic issues behind Tytti Isohookana-Asunmaa's work. It also documents her close relationship with the Csángós. Not everybody will agree with her interpretations, however, I guess a consensus can be reached that her intentions and political activity are of exemplary nature and that her persisting devotion to help the Csángós admirably extraordinary. A Hungarian translation of the book is in preparation.

PETTERI LAIHONEN

Hadobás Sándor (szerk.): Halász Ignác három lappföldi útja
Finnugor Tudománytörténeti Füzetek 1.
Izsó Miklós Művelődési Ház és Könyvtár, Izsófalva 1997. 132. l.

A Finnugor Tudománytörténeti Füzetek c. sorozat nyitókötete a magyarországi lappológia egyik kiemelkedő alakjának, Halász Ignácnak három lappföldi úti beszámolóját tartalmazza. Az eredeti szövegek (Budapesti Szemle 41, 51, 70; Földrajzi Közlemények 18) együvé szerkesztése Hadobás Sándornak köszönhető.

Halász Ignác rendkívül sokoldalú tudós, nyelvész, irodalomtörténész, író és műfordító volt. Felsőfokú tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészkarán végezte, ahol tanári oklevelet szerzett és ezen a pályán kezdte meg működését is. 1893-ban a magyar nyelvhasonlítás magántanára lett a budapesti egyetemen, majd ugyanennek az évnek a végén a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és ugor összehasonlító nyelvészet tanára lett. 1888. május 4-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Mindeközben az Akadémia támogatásával három lappföldi utazást tett Svédországba és Norvégiába.

A kötetben található írások az Akadémiának szóló úti beszámolók (3–122). Első útja során (1884) a svédországi lapp nyelvjárásokat vizsgálta, a második (1886) és harmadik úton (1891) pedig ideiglenesen vagy végleg Norvégiába települt lapp csoportokat vizsgált. Ezek az utak nyelvészeti szempontból is igen jelentősek voltak, hiszen a lapp nyelvjárásokból ő közölt elsőként szöveganyagot, írt szótárakat, szójegyzékeket, nyelvtani vázlatokat.

A kötet végén külön betűrendbe szedve találjuk a Halász által említett fontosabb személyek neveit (123), írásaiban előforduló földrajzi neveket, azok azonosítását, lokalizálását (124–128). Ezt követi Halász Ignác rövid életrajza (129–130), lappológiai munkásságának ismertetése (130–131), külön csoportokra bontva a nyelvészeti munkákat, az útibeszámolókat és az egyéb típusú munkákat. A kötetet a tartalomjegyzék zárja (132).

KELEMEN IVETT

Hadobás Sándor (szerk.): Hell Miksa
és Sajnovics János bibliográfiája

Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, Rudabánya 2008. 131.l.
ISBN 975-963-87929-0-7

„Az itt közölt bibliográfia a magyarországi tudománytörténet hézagpótló összeállítása: azoknak az életrajzi, életmű-ismertető és kritikai írásoknak a felsorolása, amelyek a XVIII. század egyik kiemelkedő jelentőségű csillagászának, Hell Miksának, valamint tanítványának – és egy ideig munkatársának – Sajnovics Jánosnak a tevékenységét, tudományos érdemeit ismertetik.” – írja Bartha Lajos tudománytörténész a kötet 3. oldalán. Hell és Sajnovics munkássága a Skandináv-félsziget északi részén található Vardø szigetére irányuló expedíció során találkozott. Köztudomású, hogy az itteni megfigyelései alapján írta meg Sajnovics, az összehasonlító (finnugor) nyelvtudo-

mány úttörője híres művét, a *Demonstratio. Idioma ungarorum et lapponum idem esse* című munkáját.

A Hell és Sajnovics előtt tisztelgő, Hadobás Sándor szerkesztette kötet Bartha Lajos írásával kezdődik (*Két barokk tudós portréja*, 3–14). Ezt követi a kötet törzsét adó *Bibliográfia* (15–103). Ennek előszavában a szerkesztő utalást tesz arra, hogy ez a munka már 1993-ban és 1996-ban is napvilágot látott, anyagi okok miatt azonban csak kis példányszámban jelent meg, és ezáltal csak a tudományos élet szűk köréhez jutott el. A korábbi kiadásokhoz képest ez a bibliográfia már bővebb, de ez sem tekinthető teljesnek, mivel „a források időbeli és főként térbeli szétszórtsága miatt nem volt mód mindenre kiterjedő gyűjtést végezni." (17. o.).

Az előszó a bibliográfia összeállításában részt vevő személyeknek, intézményeknek szóló köszönetnyilvánítással zárul. A *Rövidítések* (19) után kezdődik *Hell Miksa* (20–28) *és Sajnovics János* (29–31) *nyomtatásban megjelent munkái*nak bemutatása, melyet *A két tudós életének és munkásságának irodalma* (32–103) követ.

A bibliográfia a tudósok életére és munkásságára vonatkozó irodalom szerzői szerinti betűrendbe sorolva adja meg a tételeket (ha a szerző nem ismert, akkor a címek alapján). Az adatok gyűjtése 2008. május 15-én zárult, vagyis az ezen időpont után megjelent munkákat már nem tartalmazza. A bibliográfiákat jellemző sivárság elkerülése végett a *Melléklet*ben a szokásosnál több illusztrációval találkozhat az olvasó (104–130). A két tudós arcképe mellett megtekinthető például a vardøi expedíció útvonalát jelző térkép, az expedíció támogatóinak portréi, és természetesen nem maradhatnak el a *Demonstratio* címoldalát, kezdőlapját illetve azok különböző fordításait bemutató képek sem. A kötet a *Tartalomjegyzék*kel zárul (131).

Jóllehet a rendelkezésemre álló korábbi Sajnovics bibliográfiában[1] szereplők közül néhány adat kimaradt ebből az anyagból, ennek ellenére a munka értékéből mit sem veszít. A Sajnovics és Hell életével, munkásságával foglalkozó kutatók, vagy akár az érdeklődő laikusok e könyv révén kiváló „iránytűt" kapnak a terjedelmes szakirodalomban való célirányos kereséshez.

KELEMEN IVETT

[1] Analecta Linguistica 4. évf. 2. szám [1974]: 163–172. Hálás köszönettel tartozom Zaicz Gábornak, aki az említett bibliográfiát rendelkezésemre bocsátotta.

Мария Дмитриевна Имайкина:
Неень шкань эрзянь келесь. Фонетика (Учебник)
Издательство Мордовского Университета, Саранск 2008. 316 l.
ISBN 978-5-7103-1896-6

A könyv alcíme szerint tankönyv, amely hagyományos fonetikai fejezetekre tagolódik. Ezek sorrendjében mutatom be azokat a kérdéseket, amelyek hozzásegítik az olvasót az erza-mordvin hangrendszerének és viszonyainak megismeréséhez.

Előszó (*Икельце валось*, 3). A szerző már jelentős eredményeket mondhat mgáénak előtanulmányai, könyvei révén. Az előszóban köszönetet mond segítségükért az erza nyelvészeknek, továbbá egyes szervezeteknek is támogatásukért.

Fonetika – tanítás a nyelvi hangokról (*Фонетикась – келень гайтнеде тонавтома*, 4–21). Sorra veszi és értelmezi a nyelvtani alapfogalmakat, a nyelvi jeleket, és kitér a langue és parole problematikájára. Foglalkozik a fonematikus és fonetikus írás kérdéseivel, a fonetikus írás alapelveivel és jelölésével a nyelvészetben. Fontos aspektusa a leírásnak a latin betűk használata a tudományos transzkripcióban.

A beszéd fonetikai fejezetei (*Кортамонть фонетикань пельксэнзэ*, 22–69). A leírás a hangképzés sajátosságainak vizsgálatával folytatódik: a beszélő szervek leírásával, az artikulációval, a magánhangzók és a mássalhangzók osztályozásával. Ismerteti a korábbi erza (és moksa) nyelvtanok magánhangzórendszer-leírásait (30–31). Ezután a mássalhangzók képzésének módjai és felosztása következik: a hangképzés helye, módja, valamint a zöngésség, majd a lágyság szerint. A mássalhangzó-rendszert táblázatba foglalja a szerző (38). Foglalkozik akusztikai kérdésekkel is: eszközfonetikai formánsokkal, az ütemmel, a szótaggal, a hangsúllyal (*vačkoďks* 'ütés, hangsúly, stress'). Fontos szempont az erza és a moksa összehasonlítása. (A munkában több helyen magyar és finn példákat is találunk.) A szerző röviden foglalkozik a költői nyelv ritmusával: az erza verstan alapjaival.

A fonéma jelentése (*Фонемадо чарькодемась*, 70–91). Ezután rátér a beszéd és a nyelv hangjaira (fonetikus–fonematikus aspektus). Foglalkozik a fonéma és variáns fogalmával, a fonémák funkciójával, a minimális párokkal, a jövevényfonémákkal és az archifonéma fogalmával. Rövid utalást találunk a fonémák megoszlására és változásainak irányaira (történeti aspektus). A szerző ezután rátér a fonéma-oppozíciókra és korrelációkra. Külön foglalkozik az irodalmi átírás kérdéseivel.

A fonémák a beszédben (*Фонематне кортамосо*, 92–218). Ez a legfontosabb, a központi fejezet, amely leírja az erza fonémák morfonológiai alternációit. Foglalkozik a fonémák kombinatorikus váltakozásaival. A mássalhangzó-szekvenciák hasonulásait *(вейкелгадома)* tipizálja: ezek iránya lehet regresszív és progresszív. Ezt követik az affrikálódás és a helyzeti mássalhangzó-váltakozások, ingadozások.

Részletesen foglalkozik a magánhangzó-alternációkkal: az első és a nem első szótagi magánhangzókkal, a szókezdő magánhangzókkal, a magánhangzó-harmónia és az illeszkedés kérdéseivel.

Ezt követik a mássalhangzók: zöngétlen és zöngés mássalhangzók szókezdő és szóbelseji helyzetben. Részletesen foglalkozik a különféle hasonulásokkal (133–138), a kemény és lágy oppozícióval szó elején és szó belsejében (138–194), végül rátér az elízióra és a betoldásra. Érdekes aspektus a mássalhangzó-váltakozások és történeti változások kérdése is (202–218).

Az írás (*Сёрмадомась*, 219–271). E fejezet az írás keletkezésével és fejlődésével foglalkozik. Aktuális kérdés az erza és moksa irodalmi nyelv kialakulása és fejlődése (223–229), továbbá a mai erza helyesírás alapelvei.

A helyes beszéd (*Видестэ кортамось [Орфоэпиясь]*, 272–286). Ez a fejezet a nyelvhelyesség és a helyes kiejtés (ortoépia) kérdéseit tartalmazza. Külön alfejezet foglalkozik az orosz nyelvből vett szavakkal (285–286): tanulságos az erza és az orosz kiejtés szembesítése. Ez igen fontos kis fejezet!

Az erza helyesírás és a helyes beszéd születése és fejlődésének útjai (*Эрзянь кельсэ видестэ сёрмадоманть ды видестэ кортамонть чачомаст ды касомань кист*, 287–293). Az erza irodalmi helyesírás 1917 utáni kialakulását és fejlődését részletezi. Majd rövid nyelvhelyességi alfejezet is olvasható.

Az erza fonémarendszer sajátságai (*Эрзянь келень фонемань лувонть башка ёнксонзо*, 294–296). Ez a kis fejezet rövid összefoglalása az erza fonetikának. Érdemes alaposan áttekinteni.

Erza–orosz szójegyzék (*Эрзянь–рузонь валкске*, 297–300). Néhány alapfogalom orosz értelmezése. Lehetett volna bőségesebb, de így is sok segítséget nyújt a magamfajta (nem erza) olvasónak. Az egész monográfia tele van terminológiai újítással, amelyek jelentése teljesen transzparens és érthető.

Néhány érdekes konstrukció: *keľeń gajťńeďe tonavtoma* 'a nyelv hangjainak tanítása', *fońemado čaŕkoďemaś* 'a fonémák jelentése', *vačkoďkseńť tarkazo* 'a hangúly helye', *śexťe viškińe para* 'minimális pár', *fońemań karšo aravtoma* 'fonéma-oppozíció', *gajťeń śulmaź polavtomaťńe* 'kombinatorikus váltakozások', *vejkelgadoma* 'hasonulás', *valušodks* 'szókezdet', *gajťeń pramoťńe di putomaťńe* 'magánhangzó-kiesés és betoldás', *orfoepijado čaŕ-*

koďemaś ’a nyelvhelyesség jelentése’. Ilyen és ehhez hasonló szavak, kifejezések nem találhatók még a legnagyobb erza szótárakban sem.

Irodalom és forrásjegyzék (*Литература*, 301–311). Főként mordvin nyelvészszerzők munkáit idézi. Ezenkívül egy-egy magyar és finn klasszikus munkáit is ismeri és hivatkozik is rájuk. A korábbi mordvin nyelvtani leírásokat veszi alapul, és fontos forrásai a jelentős mordvin írók is.

Tartalomjegyzék (*Сёрмадозэнть лувозо*, 312–316). Részletes jegyzék, amely a tárgymutatót is helyettesíti.

M. D. Imajkina úttörő munkát végzett az erza anyanyelvű egyetemi hallgatóknak anyanyelvükön írt fonetika tankönyvvel. A szerző véleményem szerint komoly nyelvújító és nyelvművelő tevékenységet mondhat magáénak. Terminológiai újításai, megoldásai reményeim szerint nagyrészt el fognak terjedni, és bekerülnek az oktatásba és az erza-mordvin tanulók nyelvhasználatába is. Úttörő munka, hiszen ez a munka egy tudományág, a nyelvtudomány egyik fontos fejezetének „megszólaltatása” anyanyelven. A mű indíttatást és példát jelenthet más tudományágak és területek szókincsének mordvinná válásához, amelynek révén lassan-lassan a mordvin is alkalmas lehet arra, hogy kulturális, tudományos és társadalmi (közigazgatás, jog stb.) vonalon is egyenrangú kommunikációs eszközzé váljon.

Ez a monográfia hagyományos fonetikai munka. Nincs benne generatív aspektus, a megkülönböztető jegyek (distinctive features) elmélete. Nem baj! Ez a leírás következő fázisa lesz.

Imajkina fonetikai monográfiájának olvasása közben az elismerés és a csodálat érzése keríti az olvasót hatalmába. Kevés nyelvészeti munka okozott számomra ennél nagyobb örömöt, mint M. D. Imajkina kitűnő monográfiája. *Śukpŕat Marija Dmitrijevnańeń di pokš paśiba fońeťikań kińikań kise!* Utoljára még egyszer hangsúlyozom: ezt érdemes csinálni, ezt kell folytatni az összes tudományterületen!

KERESZTES LÁSZLÓ

Н. С. Алямкин–О. Е. Поляков (ред.):
Мокшень кяль. Синтаксис (Учебник)
Издательство Мордовского Университета, Саранск 2008. 200 l.
ISBN 978-5-7103-1755-6

Fontos kézikönyvet adtak közre a szerkesztők, amely egyúttal tankönyv is a moksa-mordvin szakos egyetemi hallgatók és a már korábban végzett iskolai tanárok számára.

A szerzőgárda a mai mordvin nyelvészet „krémje”: a legkiválóbb és legtermékenyebb moksa-mordvin nyelvésznemzedék. Ők a következők: N. Sz. Aljamkin és O. Je. Poljakov (főszerkesztők), továbbá K. I. Ananyina, V. P. Grisunyina, G. Sz. Ivanova, V. M. Imjarekova, N. F. Kabajeva, A. Ny. Kelina, Ny. A. Kulakova, V. F. Rogozsina, M. Z. Levina, Ty. I. Lomakina, P. Je. Szedova és V. I. Scsankina. A tankönyv fejezeteit gondosan felosztották egymás közt, s erről a munkamegostásról az előszóban (3–4) tájékoztatják is az olvasókat. Ez sajnos rányomja bélyegét az egész könyvre, amely voltaképpen elég rövid írásokat tartalmaz, koherens grammatikai koncepció nélkül.

A szerzők igyekeznek eltávolodni az orosz terminológia használatától. Ennek sikere vagy balsikere bemutatása céljából a továbbiakban idézem a fő fejezetek moksa-mordvin eredetijét is.

Az első fejezet a szókapcsolatokkal, a szintagma (*Валзюлмось*, 5–22) fogalmával foglalkozik, és a hagyományos szószerkezeti fajtákat (adverbiális, objektális, attributív) tárgyalja szerkezeti és tipológiai szempontból. A mondatot (*Валрисьмось*, 23–33) a szószerkezetektől az állítás teljessége különbözteti meg. A mondatszerűség csúcsa az alany–állítmány párosán alapuló predikatív viszony, amelynek jellemzői a modalitás, az idő, a cselekvő személye és száma stb. Ezen túl foglalkozik a hanglejtés és a mondathangsúly szerepével is. A mondat típusait a hagyományos felosztás szerint tárgyalja (kérdő, kijelentő állító-tagadó, felszólító, óhajtó), és megkülönböztet teljes és tagolatlan mondatokat.

A következő fejezetek az egyszerű mondatokkal foglalkoznak formális szempontból. Az egytagú mondatok (*Фкя составонь валрисьмотне*, 34–47), személyes és személytelen kifejezések, majd a kéttagú mondatok (*Кафта составонь валрисьмотне*, 48–74), a jól formált mondatok, a tőmondat és a bővített mondat kérdései kerülnek részletesebben kifejtésre: a nominális és a verbális állítmány, a bővítmények fajtáit tárgyalják. Ezután foglalkoznak a szerzők a tagolatlan mondatokkal (*Аф яфтневи валрисьмотне*, 75–81), amelyek az egytagú kifejezésekkel mutatnak rokonságot. Végül a hiányos mondatokról szólnak (*Аф пяшксе валрисьмотне*, 82–88), amelyek az elő-

zővel konfrontálódnak. Itt tárgyalják a dialógust, a kérdésre adott választ és az elliptikus kifejezéseket.

Az egyszerű mondat szórendjéről szól a következő fejezet (*Простой валрисьмоса валхнень фкя-фкянь мельга молемасна,* 89–102): a hangsúlyos, ill. hangsúlytalan mondatrészeknek a mondatban elfoglalt helyéről (téma–réma, topic–comment kérdései), majd a bővítmények helyéről esik szó. Kiderül, hogy a moksában meglehetősen szabad a szórend; egyértelmű szabályok nem fogalmazhatók meg, mivel a szórendnek nincs nyelvtani funkciója a finnugor nyelvekben, így a moksában sem.

A mondat egynemű tagjai, a halmozott mondatrészek (*Валрисьмоса однороднай члетгне,* 103–109) kerülnek elő ebben a fejezetben, más szóval a mellérendelő viszonyban levő halmozott mondatrészek és az egyeztetés kérdései. A mondat kiemelt bővítményei (*Обособленнай второстепеннай член мархта валрисьмотне*, 110–115) is visszautalnak a korábbi fejezetekre. A közbevetett mondatok és kifejezések tárgyalása viszont átvezet a következő fejezetekhez, amelyek előttem nem különülnek el világosan. Ezek szó szerinti fordításban: közbevetett és beszúrt szavak, szókapcsolatok és mondatok (*Сувафтф и полатф валхне, валзюлмотне, валрисьмотне,* 116–122), továbbá a megszólítás és az efféle mondat értékű elemek (*Пъшкядемась,* 123–125) Ez meglehetősen homályos, mert a kifejezést az orosz *обращение* szóval adják meg a szerzők a szójegyzékben. A példák alapján valójában a megszólításról és ehhez hasonló alakulatokról van szó.

Az eddigi részek az egyszerű mondattípusokról és a rövid, mondatértékű kifejezésekről szóltak. A következő fejezetekben kerül sor az összetett mondatokra. Ezek voltaképpen elég rövid fejezetek. Az összetett mondat (*Сложнай валрисьмось*, 128–130) megalkotható kötőszóval és anélkül. Fajtái: a mellérendelő (*Сложносочинённай валрисьмось*, 131–133) és az alárendelő összetett mondat (*Сложноподчинённай валрисьмотне*, 133–135). Mindkét fejezet részletesen felsorolja a kötőszók fajtáit, valamint a fő- és mellékmondatok jelölőit.

Ezt követően tárgyalják az alárendelő összetett mondatok strukturális és szemantikai típusait (*Сложноподчинённай валрисьмотнень структурно-семантикань типсна,* 136–138). Az alárendelő összetett mondatok fajait (*Сложноподчинённай валрисьмотнень видсна,* 139–142). A hagyományos felosztás: a tárgyi és jelzői alárendelés, majd külön fejezet foglalkozik a határozói alárendelő összetett mondatokkal (*Обстоятельственнай придаточнай мархта сложноподчинённай валрисьмотне*, 143–150). Minden alárendelő mondatban nagy szerepet kapnak a kérdő névmások, amelyek a kötőszók funkcióit látják el. A fő- és mellékmondati tagok kötései (*Придаточ-*

най и главнай пялькснень сотовомасна, 151–164) című hosszabb fejezet ismét foglalkozik a főmondatbeli utalószók és a kötőszók fajtáival. Ez tulajdonképpen bővebb kifejtése és összefoglalása a korábbi fejezeteknek is.

Minthogy a legtöbb rövid fejezetet különböző szerzők jegyzik, ezek fölöslegesen aprózzák el a kérdés tárgyalását. A főszerkesztőknek érdemes lett volna összeszerkesztenie az összetartozó részeket.

Még a következő fejezetek is az összetett mondatokkal foglalkoznak, a kötőszó nélküli összetett mondatokkal (*Союзфтома сложнай валрисьмось,* 165–168). Ez minden bizonnyal ősi típus. Ezt is be kellett volna olvasztani az előzőkbe.

Az utalószók és a kötőszók összefüggéseinek ábrákkal történő bemutatása következik: a szintaxisbeli hangsúlyos szerkezeteteket (*Синтаксисонь стакалготф конструкциятне* 169–178) tárgyalja a fejezet írója. Ez kissé „kilóg” a tárgyalás menetéből és módszeréből, ám nem lett világosabb a kérdés az olvasó előtt...

Végezetül az egyéb mondattani, textológiai kérdésekkel, az egyenes és a függő beszéd kérdéseivel foglalkoznak (*Лиянь корхтамать пачфтемац, видеста и аф видеста азф корхтамась,* 179–183). Itt kerül sor a módosító szavak és partikulák funkcióira is.

Lehet, hogy nem tudtam áttanulmányozni az egész könyvet részleteibe menően, de az igeneves szerkezeteket, a mondatba süllyeszett, ágyazott igeneves szerkezetekre nem találtam fogódzót. Az ilyenek az egyszerű mondatnál vagy a szószerkezeteknél kerülhettek volna tárgyalásra.

A könyv végén technikai jellegű fejezetek találhatók: a mondattan praktikus kérdése, a központozás (*Пунктуациясь,* 183–190), az írásjelek használatának szabályai és gyakorlata.

Igen hasznos a rövid moksa–orosz szójegyzék, amely a legfontosabb (újabb) moksa terminológiát értelmezi (*Кялень валкссь,* 191–192).

A nagy és hasznos munkát irodalomjegyzék (*Литературась,* 193–196) zárja. Érthető módon főként oroszországi szakirodalomra hivatkoznak. A kevés külföldi szerző művei közül csak néhányat tartok relevánsnak a moksa leíró mondattan szempontjából. Ezután igen részletes tartalomjegyzék következik *(Кизефкснень вастсна,* 197–199), amely egyúttal a tárgyalt kérdések tárgymutatójának funkcióját is betölti.

Nagyjából ugyanez a kiváló szerzőgárda írta a legelső moksa nyelvű tudományos leíró nyelvtant (Н. С. Алямкин [ред.], *Мокшень кяль. Морфология.* Саранск 2000). Az a munka elsősorban a moksa alaktan kérdéseivel foglalkozik, így az itt ismeretetett mondattan annak szerves folytatása. Rej-

tély, miért nem szerepel e jeles moksa nyelvű nyelvtan az irodalomjegyzékben?

A fejezetek véleményem szerint túlságosan szét vannak darabolva. Egy kis odafigyeléssel, gondosabb szerkesztői munkával, világosabb tagolással (decimális számozás kialakításával) egységesebb lett volna a moksa szintaxis képe.

A szerzők nem voltak könnyű helyzetben. Ha mást nem nézünk, mint a mai modern nyelvészeti irányzatok magyarországi átüteltését, nyilvánvalóvá válik a törekvés reménytelen volta. Ma már Magyarországon is könnyebb angolul (amerikaiul) publikálni, mert nem kell „megerőszakolni" az eredeti nyelvet azáltal, hogy az eredetileg latin gyökerű, francián keresztül angolba került szavakat „visszalatinosítsák", s így kapjanak „magyar" terminológiai megfelelőket...

El kell ismerni, hogy a szerzők úttörő munkát végeztek az orosz szintaktikai terminológia új, moksa terminus technicusokkal történő kialakításával és helyettesítésével. Ez nagyrészt sikeresnek is mondható. Remélhetőleg az ilyen nyelvújítási kísérlet elősegíti a tudományos terminológia kialakítását és majdani meghonosodását az iskolai oktatásban is. A két, egymást kiegészítő munka (a moksa morfológia és szintaxis) minden bizonnyal jó szolgálatot tesz a moksa-mordvin egyetemi hallgatóknak és tanároknak anyanyelvük megismeréséhez. A példaanyag a legjelesebb moksa szerzők munkáiból való, tehát friss forrásokra támaszkodik.

A szerzőknek nagy munkájukhoz gratulálnom illik.

KERESZTES LÁSZLÓ

С. Г. Моторкина: Словарь терминов по информатике на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ информатикань терминтнэнь валкс

Terminologia scholaris / Школная терминология. NH Collegium Fenno-Ugricum / Ассоциация финно-угорских университетов,
Сыктывкар–Ижевск–Йошкар-Ола–Саранск–Бадачоньтомай 2011. 44 l.
ISSN 2061-5647, ISBN 978-963-9876-28-6

Az oroszországi kisebb finnugor nyelvek fennmaradásának egyik záloga az élet minden területén használható nyelvváltozatok megteremtése. Ezeknek a nyelveknek a kultúra, a közigazgatás és a tudomány területén csekély a presztízsük, nem képesek versenyre kelni az orosszal. A fiatalabb generáció

nem szívesen tanulja, nem alkalmazza elődei „csökkentett használati értékű" nyelvét. De még ha használná is, lehetőségei korlátozottak, hiszen egyrészt az iskolai oktatásban sem kap elegendő teret az etnikumok nyelve, másrészt pedig megfelelő terminológia híján nehéz feladatnak tűnik a jogi, orvosi, közgazdasági stb. szaknyelvek használata.

A szaknyelvek megteremtésének igénye az elmúlt két évtizedben megerősödött, mostanában egyre több ilyen jellegű munka lát napvilágot. Persze, ezek önmaguktól nem épülnek be a beszélők köztudatába, ezeket egyrészt át kellene emelni a tankönyvek, szakkönyvek szókincsébe, másrészt pedig az anyanyelvi beszélők nyelvi elkötelezettségének is javulnia kellene.[2]

Ami a mordvin nyelvet illeti, elsősorban a nyelvészeti terminológia megújítása terén sikerült eddig számottevő eredményeket elérni. Zaicz Gábor (Mikol Butilovval, ill. Raisza Sirmankinával közösen) konkrét javaslatokat is tett a nyelvészeti szakszókincs „megmordvinosítására".[3] Ez a törekvés Mordvinföldön is szép eredményeket ért el: 2000-ben jelent meg az erza és a moksa nyelvű új grammatika,[4] amely – részben az orosz elemek mordvinhoz igazításával, részben pedig új, mordvin terminológia megalkotásával – bizonyítja, hogy a mordvin nyelvészeti szakszókincs létezik és használatban van.

A többi szakterület szókincse terén az eredmények távolról sem rózsásak. A közigazgatás, a politikum nyelve az orosz, a többségi nyelv dominanciája ott még egyértelműbb, még nyomasztóbb.

Mindezen kép felvázolásával talán érthetővé válik, miért fogadunk minden új kezdeményezést nagy örömmel. Az örvendetes események sorába tartozik a Mordvin Állami Egyetem oktatójának, Szvetlana Motorkinának az informatikai kisszótára, amely a tervek és remények szerint elsősorban az iskolai számítástechnikai oktatásban lesz használatos.

---

[2] Minderről részletesebben ld. Pusztay János: Nyelvével hal a nemzet. Budapest, 2006. 65–152, 191–244, bőséges szakirodalommal.

[3] Zaicz Gábor–Mikol Butilov: A mordvin nyelvészeti terminológia kérdései. In: FUD 11 [2004]: 141–154; Sirmankina, Raisza–Zaicz Gábor: Mordvin nyelvészeti terminusok. In: FUD 9 [2002]: 131–144; Зайц, Габор–Ширманкина, Р. С. 2001: Основные образования мордовской лингвистической терминологии. In: CIFU-9/6 [2001]: 431–437. Vö. továbbá: Maticsák Sándor: Linguistic Terms in Erzya-Mordvin Dictionaries. In: Zur Frage der Terminologiebildung in den uralischen Sprachen. Specimina Sibirica XVIII [2001]: 51–58. Szombathely.

[4] Д. В. Цыганкин (отв. ред.), Эрзянь кель. Морфология. Типография Красный Октябрь, Саранск, 2000; Н. С. Алямкин (ред.), Мокшень кяль. Морфология. Красный Октябрь типографиясь, Саранск, 2000.

A szójegyzék a nyelvi tervezést, az oroszországi kisebb finnugor nyelvek fejlesztését szívügyének tekintő Pusztay János által alapított Collegium Fenno-Ugricum új sorozatában, a *Terminologia scholaris*-ban látott napvilágot. A „Создание терминологических словарей на национальных языках для общеобразовательных школ в регионах проживания финно-угорских народов Российской Федерации” címet viselő, az EU támogatásával létrejött program célja az irodalom, nyelv, történelem, társadalomismeret, matematika, kémia, fizika, biológia, informatika és földrajz szaknyelvének kidolgozása-megújítása Oroszország öt finnugor nyelvén: zürjénül, votjákul, cseremiszül, erzául és moksául. (A szép és fontos kezdeményezés egyetlen pontjával nem értek egyet: a mordvint sokkal hasznosabb lenne egy nyelvként kezelni, hiszen a mesterséges kettéosztással az „oszd meg és uralkodj” elv haszonélvezőinek, az orosz többségnek a malmára hajtjuk a vizet.)

A sorozat egyik friss kiadványa Motorkina számítástechnikai szójegyzéke. Ennek adattára 228 címszóból áll. A szavak, kifejezések három oszlopba vannak rendezve: az elsőban az erza terminológia áll *(Эрзянь терминэсь)*, ezt az orosz megfelelője követi *(Рузонь терминэсь)*, majd a harmadik rovatban *(Чарькодемась)* az erza nyelvű értelmezés, leírás következik, pl. *салава вал* ’jelszó’ = тешкссть аштиця рисьме, сонзе содасы ансяк сонсь компьютерсэ важодицясь, салава валось совамонь туртов сёрмалеви аштема лувс или Интернетс ’jelekből álló lánc, amelyet csak a számítógép használója ismer, a jelszó segítségével lehet belépni a rendszerbe vagy felmenni az internetre’. Ez a magyarázó szöveg nemcsak számítástechnikai szempontból ad hasznos ismereteket a diákok számára, hanem mordvin szókincse révén nyelvi szempontból is igen fontos.

A szójegyzék állományát a terminológia megújításának, új szakszavak létrehozásának szempontjából négy csoportba osztottam.

1) Az elsőben azok az orosz eredetűek szavak szerepelnek, amelyek változtatás nélkül kerültek át a mordvinba, pl. *адрес, байт, бит, видеокарта, дистрибутив, домен, интернет, интерфейс, клиент, меню, модуль, оператор, порт, протокол, сервер, спам, чат.* Számításaim szerint a 228 címszóból 64 (28%) sorolható ide.

2) A másodikba azok sorolhatók, amelyek őrzik orosz jellegüket, s csak valamilyen mordvin elemmel vannak ellátva. Ilyen „mordvinosító” elem lehet a szóvégi *-а* (or. *алгоритм* > md. *алгоритма, растр* > *растра, файл* > *файла, цикл* > *цикла*); az orosz nemek „eltörlése” (*глобальная сеть* > *глобальной сеть, графический интерфейс* > *графической интерфейс, до-*

менный адрес > доменной адрес, информационная культура > информационной культура, контекстное меню > контекстной меню, электронная таблица > электронной таблица); ill. egy helyütt a mordvin többes szám használata *(прикладные прогпаммы > прикладной прогпаммат).* A címszavak 14%-a (33 adat) tartozik ide.

3. A harmadik csoportba a részlegesen lefordított kifejezések kerültek, pl. *база данных > максовксонь база, буфер обмена > полавтнемань буфер, гипертекст > покштекст, доменная система имен > лемень доменной аштема лув, жесткий диск > кеме диск, звуковая плата > гайгемань плата, имя файла > файлань лем, панель инструментов > кедьёнксонь панель, программное обеспечение > программной топавтома, процессор центральный > прявт процессор, формат файла > файлань покшолмазо* stb. Ebbe a csoportba 66 kifejezés (29%) sorolható.

4. A negyedik csoport a ténylegesen megújított kifejezések, a mordvinra fordított elemek halmaza. Ide 65 adat (29%) tartozik. Főbb alcsoportjai:

– szó szerinti fordítások, pl. or. *лист* > md. *лопа* 'levél', *язык > кель* 'nyelv', *исполнитель > топавтыця* 'teljesítő', *рабочий стол > важодема стувор* 'munkaasztal', *глубина цвета > тюсонь домкачи* 'színmélység';

– a mordvin közszó új jelentésben szerepel: *документ > конёв* 'papír', *курсор > налнэ* 'nyilacska', *символ > тешкс* 'jel, jegy';

– a mordvin szó képzőt kap: *окно > вальмине* 'ablakocska' *(вальма), мышь > чеерне* 'egérke' *(чеер)* (kicsinyítő képzők); *данные > максовкст* 'adat' (*максо-* 'ad' + *-вкс* deverbális nomenképző + *-т* többesjel);

– a mordvin szót a *пель* (eredeti jelentése: 'eszköz') képzőszerű szuffixummal alkotják meg: *принтер > нолдамопель* (*нолда-* 'kibocsát, kiad'), *сканер > совавтомапель* (*совавто-* 'bevisz'), *единицы измерения информации > кулянь онкстамопельть* 'az információ mérési egységei'. Ugyancsak hasonlóan grammatikalizálódó elem a *лув* (eredetileg: szám, mennyiség; rend, sorrend'): *система > аштема лув* (*аштема* 'helyzet, állapot' < *аште-* 'van, található'), *клавиатура > лепштямо плаштянь лув* (*лепштямо* 'nyomás', *плашт*я 'gomb' [Gen.], tkp. 'nyomógombrendszer');

– a mordvinra jellemző ún. páros igék és főnevek (kopulatív vagy szinoním összetételek) használata: *редактирование* 'szerkesztés' > *витнема-полавтнема* 'javítás-cserélés', *сортировка* 'szortírozás' > *явшема-аравтнема* 'elosztás-elrendezés', *форматирование документа* 'a dokumentum formázása' > *конёвонь аравтнемазо-лацемазо* 'papír [= dokumentum] elhelyezése-elrendezése', *система счисления* 'számrendszer' > *цётамонь-ловомань аштема лув* 'számolási-számítási rendszer', *обработка информа-*

ции ’az információ feldolgozása’ > *кулянь полавтома-лиякстомтома* ’információ cserélés-változtatás’;

– körülírás: *логин* > *совамо панжома* ’belépés nyitás’, *ключевое слово* ’kulcsszó’ > *лисьма вал* ’forrás szó’, *коммуникация* > *кулясо полавтнема* ’hír csere’, *источник информации* > *кулянь лисьмапря* ’információ [= hír] forrás’, *информационные каналы* ’információs csatorna’ > *кулянь пачтямонь кить-янт* ’a hírközlés útja-módja’, *кодирование* > *тешксэнь вельде кулянь невтема* ’jelek közvetítésével információ mutatás’.

Nyilvánvaló, hogy a mordvin szakterinológiai megteremtése szempontjából a negyedik (és részben a harmadik) csoport a fontos. Az egyes csoportok adatainak összegzéséből azt olvashatjuk ki, hogy a teljes és részleges fordítások aránya együttesen 58%, tehát a szerző jó úton halad a számítástechnikai szakszókincs létrehozásához vezető göröngyös úton, de azért még bőven van/lesz tennivalója.

Az általa konstruált kifejezések egy része valószínűleg nem fogja kiállni az idő próbáját, s kihullik a rostán (így van ez minden nyelvújítás esetében), de sok új kifejezés remélhetőleg megmarad. Erőszakos mordvinosításra nincs szükség, főleg az angol hegemóniáját elfogadó számítástechnika terén nincs (nekünk sem sikerült megmagyarosítani a bájt, domain, internet, kliens, menü, modul, operátor, port, szerver, szpem stb. szavakat; hogy csak az első csoport anyagából válogassak), de a jó megoldásokat célszerű lenne el- és kiterjeszteni. Olyasmikre gondolok, mint pl. a *куля* ’hír’ szó használata ’információ’ jelentésben. A szójegyzékben kilenc orosz kifejezés tartalmazza az *информация*, *информационный* szavakat, a mordvin megfelelők közül azonban csak négyben szerepel a *куля*, a többiben megmaradt az *информационной* elem. Egyszóval, bőven van még tennivalója a mordvin nyelvészeknek! Jó lenne, ha ezek a teminusok mihamarabb bekerülnének a tankönyvekbe, s az iskolai oktatásban használatos lexikává szilárdulnának.

Összegzésül: Szvetlana Motorkina erza szójegyzékét nagyon fontos kezdeményezésnek tartom nemcsak a számítástechnika szókincsének mordvinná tétele szempontjából, hanem általában véve, a mordvin (és a kisebb finnugor nyelvek) szakszókincsének megteremtése érdekében is. Kívánom a szerzőnek, hogy folytassa munkáját, s egyúttal kívánom magunknak, hogy a közeljövőben a Pusztay János-féle sorozat minél több hasonló opuszát forgathassuk, minél több szakterületen, minél több finnugor nyelven!

MATICSÁK SÁNDOR

Д. В. Цыганкин: Мордовские языки глазами лингвиста-финноугроведа. Сборник избранных статей. Часть вторая
Издательство мордовского университета, Саранск 2011. 244 l.
ISBN 978-5-7103-2284-0

D. V. Cigankinak, a mordvin nyelvészek doyenjének munkásságát folyóiratunk hasábjain is többször méltattuk már (vö. Zaicz Gábor: FUD 7 [2000]: 206–207; Maticsák Sándor: FUD 12 [2005] 177–181), a 75. születésnapjára készült, cikkeiből összeállított kötetet *(Мордовские языки глазами ученого-лингвиста)* pedig Fábián Orsolya ismertette (FUD 10 [2003]: 257–259).

Kollégái, tisztelői most, a 85. születésnapján hasonló kötettel, voltaképpen az előző könyv folytatásával köszöntötték az ünnepeltet. A 244 lapos válogatás – M. V. Moszin köszöntő szavait követően – két témakört mutat be Cigankin szerteágazó munkásságából. Az első fejezet a kicsit furcsán hangzó *Лингвистика* (13–105) címet viseli, a második rész címe pedig *Топонимика* (106–172). (A névtan ezek szerint nem lenne nyelvészet? Nem is beszélve az előző kötet nyelvjárásokkal, lexikológiával és etimológiával, szóképzéssel, morfológiával, ill. nyelvtörténettel foglalkozó fejezeteiről.) A kötet harmadik része Cigankin tudományszervezői-közéleti tevékenységébe enged bepillantást (*Заметки, рецензии и оппонирование диссертаций*, 173–244).

1. A kötet első fejezetében, az elsősorban finnugor tematikájú részben 12 tanulmányt olvashatunk. Sajnos, az egyes írások lelőhelye nincs megadva, így csak gyanakodhatunk, hogy ennek a résznek a rendezési elve az időrend lehetett. Három nyelvjárástani és két szóképzési cikk mellett összehasonlító nyelvészeti tanulmányok kaptak itt helyet: öt mordvin–osztják, egy mordvin–lapp, egy pedig mordvin–cseremisz–lapp–osztják egybevetésekkel foglalkozik.

Об общих древних корнях в мордовских и хантыйском языках (40–45) c. írásában Cigankin 88 mordvin szónak adja meg osztják megfelelőjét. Ehhez osztják részről csak egy forrást használt, Tyerjoskin keleti osztják szótárát (ilyen típusú nyelvtörténeti vizsgálatot az UEW és a DEWOS nélkül nehéz elvégezni). Ha belenézünk anyagának abba a részébe, amelyet az UEW-ben is meg lehet találni, vegyes képet kapunk. A md. *peľe-* ’fél’ vahi osztják megfelelője *pěl-* (UEW 370), ez Cigankinnál is helytálló, ugyanígy a *ńiľe-* ’nyelv’ és a *kando-* ’hord’ etimológiája stb. A *jutams* ’megy, halad’ rokon nyelvi megfelelői között az UEW (106) nem említ osztják példákat (Cigankin az o. *jota* ’vmi mögött, nyomban’ lexémával veti össze). Szemantikailag nehéz összekapcsolni a md. *uje-* ’úszik’ igét az osztj. *uj* ’folyómeder, a patak legmélyebb része’ szóval (vö. osztj. V *oť-* ’úszik’, UEW 542). A md. *nupoń* ’moha’ szónak az UEW (694) szerint nincs osztják megfelelője, Cigankin a

jelentéstanilag nehezen védhető *ńop* ’láp, ingovány’ szóval veti egybe. A példákat hosszan folytathatnánk, de talán ennyiből is kiviláglik, hogy szóanyagát érdemes lett volna szigorúbb etimológiai módszerekkel megrostálni.

Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy Cigankin óriási munkát végzett a mordvin nyelvtörténet terén is. *Отражение гласных финно-угорского языка основы в лексических соответствиях мордовских и хантыйско*го *языков* (58–66) c. tanulmányában a mordvin vokálisok, *Сравнительное описание консонантных особенностей в этимологически общих словах в мордовских и хантыйском языках* (66–73) c. írásában pedig a mássalhangzók történeti fejlődését kísérli meg rendszerezni. Lehet, hogy osztják etimológiai nem mindig helytállóak, de a mordvin nyelvtörténeti folyamatok bemutatása nagyon szemléletes, világos.

Ugyanez a véleményem a mordvin névmások rokon nyelvi megfelelőit bemutató írásáról (*Обстоятельственные слова, возникшие из в этимологически общих местоименных корней в мордовских, марийском, саамском и хантыйском языках,* 92–95). Meg kell azonban jegyeznem azt is, hogy felhasználhatta volna pl. Danilo Gheno műveit is (ez persze általános probléma, az oroszországi tudósok nem ismerik, vagy nem akarják használni a finn, magyar és más nyugat-európai tudósok szellemi termékeit).

Érdekes kísérlet erza–moksa–lapp egybevető szójegyzéke, amely 240 szót tartalmaz (*Мокшень, эрзянь ды саамонь кельтнесэ ве шкань вейсэнь валтнэнь структурань коряс ёнксост,* 79–88). Ezek is megrostálandók, de mégis ékesen bizonyítják a mordvin nyelvtörténeti iskola szárnybontogatását.

Cigankin munkásságának jelentős részét alkotják szóképzéssel foglalkozó írásai (vö. pl. az 1981-ben megjelent, *Словообразование в мордовских языках* c. alapművét). Ebben a kötetben két újabb írása kapott helyet. *Опрошение суффиксальные образования в мордовских языках* (73–79) c. cikkében több olyan képzőt vizsgál, amelyek mára már elhomályosultak. Habár néhány állításával itt is lehet vitatkozni (vö. pl. md. *чевге* ’kányafa’ ~ fi. *heisi-pu* [sic!], ill. a *га/ка/ко* képzőről írottakat stb.), de összességében számos fontos megállapítást tesz a mordvin képzők történetiségéről. – Cigankin régi kedves témája az önálló szóból keletkezett képzők vizsgálata, ehhez újabb adalékokat tesz hozzá (*Аффиксоидные образования в терминосистемах мордовских языков,* 88–92): a *пе, пря, пель, пуло, нал, ланго, пелькс* elemekkel foglalkozik.

2. Cigankin a mordvin névtan legelismertebb, legtermékenyebb kutatója. Munkássága elsősorban a mordvinföldi település- és víznevek elemzésére, ezek etimológiai rétegeinek és szerkezeti sajátosságainak leírására irányul, de sokat foglalkozott a mikrotoponimákkal is. Itt csak legfontosabb műveit em-

lítem meg: néhány éve látott napvilágot terjedelmes szótára (*Память, запечатленная в слове. Словарь географических названий Республики Мордовия,* 2005), tavaly jelent meg víznevekkel foglalkozó opusza (*От Суры… до Мокши. Названия рек и озер Республики Мордовия. Этимологические разыскания*, 2010), ezek előzménye a *Память земли* (1993) c. olvasmányos kötete; és persze hosszan sorolhatnák idevágó tanulmányait (ezeket ld. Onomastica Uralica 1b [2001]: 257–267).

Ebben a kötetben Cigankin professzor kilenc névtani tárgyú írása kapott helyet. A válogatás elve nem teljesen világos előttem, mert itt nemcsak a legfrissebb írásai szerepelnek, hiszen van köztük 1969-es is, ill. meglátásom szerint néhány fontos tanulmányát még fel lehetett volna venni a sorba, pl. *Топонимическая система мордовских языков. Лексикология современных мордовских языков* (1983); *Лексико-семантическая характеристика отдельных пластов топонимической системы МАССР* (1986); *Имя человека в географических названиях на карте Мордовской АССР* (1989) – de a válogatás természete a szubjektivitás.

Az itt közreadott cikkek egy része a nevek szerkezetével és etimológiai kérdéseivel foglalkozik (*Топонимическая система мордовских языков,* 106–117; *Из наблюдений над структурными особенностями топонимов на территории Мордовия,* 125–140; *Топонимы в словообразовательной системе мордовских языков,* 149–155. A szerző bemutatja a legfontosabb közszói eredetű földrajzi alaptagokat (determinánsokat), amelyek a mordvin településnevek leggyakoribb alkotóelemei. Ilyenek: *лей* ’folyó’, *веле* ’falu’, *бие, биё, буе* ’nemzetség szállásterülete’, *кужо* ’tisztás’, *неръ* ’fok, torkolat’, *нал* ’liget’, *пуло* ’liget, erdőcske’ stb. (107–111, 128–129, 152–155). Ezek egy része etimológiailag nem biztos, hogy megállja a helyét (pl. *Саранск* városának, ill. a *Саранка, Сарка* folyók nevének magyarázata egy *сар-/сор-* ’folyóág’ jelentésű tőből, vö. 111. oldal), de Cigankinnak elévülhetlen érdemei vannak a mordvin helynévrendszer leírásában.

Ugyancsak ő írta le először nagy adatbázis felhasználásával a helynevek szemantikai kategóriát, a növénynevektől az ember alkotta tereptárgyakig.

Felvázolta a helynevek szerkezeti kategóriáit is. A főbb csoportok: egyszerű, képzőt nem tartalmazó nevektől (pl. *Лашма* ’mélyedés’, *Лепе* ’égerfa’) egészen az *-ово/-ево, -ино, -ка* orosz (eredetű) képzőket tartalmazó nevekig. Cigankinnal egy kérdésben vitába szállok: a *веле* ’falu’ összetételi utótag (nála: topoformáns) első mássalhangzója bizonyos hangtani helyzetekben kiesik (*Колазь веле* > *Колазеле*, *Ботуж веле* > *Ботужеле*, vö. 152. o.). Ő az így létrejött *-еле/-эле/-але/-ле* elemet helynévképzőnek tartja, míg szerintem ezt továbbra is összetételi utótagnak kell tekinteni; nem beszélve

arról, hogy a cirill helyesírás sajátos megoldását *(-еле/-эле)* nem a képzők síkján kell tárgyalni.

Cigankin számos munkájában foglalkozik a mordvin helynevek etimológiai rétegeivel. Az itt közreadott munkáiban is érinti ezt a kérdést, bemutatja a mordvin, török és orosz eredetű rétegeket, ezek szerkezeti és szemantikai sajátosságait, képzőrendszerüket (127–139).

A kötet cikkei település- és művelődéstörténeti információkat is tartalmaznak (elsősorban a *Память, запечатленная в географических названиях* című írás, 117–125). Cigankin a korai idők történelmi eseményeinek névtani lenyomatait magyarázza: hogyan s mikor keletkeztek a török eredetű nevek, a XVI–XVII. század történelmi fordulatai hogyan tükröződnek a nevekben, hogyan maradt fenn a régi (pogány) személynévi réteg a helynevekben stb.

A tanulmányok sorában mikrotoponimikai kérdésekkel foglalkozók is helyet kaptak (*Мордовская микротопонимия. Семантико-лексический и словообразовательный анализ*, 140–145; *Топонимия Торбеевского района*, 162–166), melyekben a fentebb említett szempontok szerint elemzi a neveket. Egy írás a diaszpórában, a Volgán túl élő mordvinok helynévtani jellemzőit vizsgálja (*Ойконимия мордовского Заволжья*, 156–162).

Ezek az írások Cigankin professzor névtani munkásságába csak egy kicsi bepillantást engednek, de talán ezek révén is jól látható az a tudományos elkötelezettség, amellyel hosszú évtizedek alatt sikeresen leírta a mordvin helynevek szerkezetét, bemutatta szemantikai csoportjaikat, felvázolta a térség neveinek etimológiai rétegeit. Hasonló szemlélettel dolgozik tanítványa, Nyina Kazajeva, aki Cigankin munkásságának méltó folytatója.

3. A kötet harmadik fejezete Cigankin tudományos közéleti tevékenységéből szemezget, eléggé esetlegesen. Doronyin egyik regényének két stilisztikai elemzése mellett az erzának és a moksának az iskolai oktatásban betöltött szerepéről szóló írások állnak. Itt kapott helyet Paasonen mordvin szótárának recenziója, Ariste és Majtyinszkaja méltatása és Feoktyisztov búcsúztatása, valamint Kelmakov, Jermuskin és mások kandidátusi disszertációjának bírálata is. Cigankin iskolateremtő munkásságát jól fémjelzi, hogy összességében 20 kandidátusi disszertáció témavezetője volt, az ő „köpönyegéből" búvt ki többek között Scsankina, Grebnyeva, Ariszkin, Kazajeva és Rjabov.

A fentebb bemutatott kötet Cigankin professzor rendkívül termékeny és szerteágazó munkásságának két szegmenséből ad közre válogatást: a nyelvtörténeti-finnugrisztikai és névtani tárgyú írásaiból. Ha a 2000-ben megjelent első kötet mellé helyezzük, s együtt olvassuk őket, megérthetjük, miért tarthatjuk ezt a fáradhatatlan, örökifjú tudóst Mordvinföld első számú nyelvészének.

MATICSÁK SÁNDOR

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
DEBRECEN, 2012

In honorem

Научное творчество Валея Кельмакова глазами венгра[1]

Изучением пермских языков, в том числе и удмуртского, венгерские исследователи занимаются с времен Берната Мункачи, то есть с 80-х годов XIX века. Их результаты хорошо известны профессору В. К. Кельмакову, который неоднократно давал им высокую оценку в своих статьях по истории науки, а также использовал в собственных исследованиях. Подобное, безусловно, происходит и с венгерской стороны. Кроме того, наш юбиляр лично знаком с большинством венгерских финно-угроведов и многократно приезжал в Венгрию (последний раз в г. Пилишчабу на 11 Международный финно-угорский конгресс). По-моему, всё это является достаточным обоснованием темы и названия моего выступления.

Хочется отметить и тот факт, что как член ICFUC-а, а также докладчик финно-угорских конгрессов, В. К. Кельмаков в международном сообществе финно-угроведов пользуется большим уважением.

В дальнейшем я хочу осветить три области широкой научной деятельности виновника нашего торжества, а именно: диалектологию удмуртского языка, историю удмуртского языка (с особым акцентом на системе звуков), а также историю науки.

Исследование удмуртского языка (а это важно и для других финно-угорских языков) началось с изучения диалектов, ведь в то время, когда, например, Б. Мункачи ездил по удмуртской земле, удмуртский язык существовал в диалектах. С тех пор возник и постоянно развивается единый удмуртский литературный язык, однако изучение диалектов и в наши дни продолжает сохранять свое значение, не меньшее, чем вначале. С одной стороны происходит это потому, что точное описание отдельных диалектов само́ по себе является важной задачей, а с другой –

[1] Elhangzott 2012. március 14-én Izsevszkben, a V. K. Kelmakov 70. születésnapja tiszteletére rendezett konferencián.

то, что особенности диалектов могут служить объяснением отдельных явлений в истории языка в целом.

Описанию и объяснению отдельных явлений удмуртских диалектов В. К. Кельмаковым посвящено множество статей, трудов. Его самым первым (к сожалению, оставшимся в рукописи) трудом является монография по диалектологии, в которой он исследует свой родной кукморский диалект. Эта работа являлась и его кандидатской диссертацией. По теме диссертации он публиковал несколько статей, благодаря чему мы смогли познакомиться с некоторыми специальными чертами данного диалекта. С практичной точки зрения очень важными являются его сборники текстов на разных диалектах удмуртского языка, как, например, первый и второй тома ”Образцов удмуртской речи” (Кельмаков 1981, 1990). Образцы эти были собраны студентами в ходе летних полевых практик под руководством В. К. Кельмакова. В двух упомянутых томах содержатся тексты на северном наречии и срединном диалекте, а в других публикациях юбиляра находится богатый материал по южному и периферийным диалектам. Материалы, опубликованные В. К. Кельмаковым, послужили весьма полезным источником и для меня при составлении учебника удмуртского языка ”Chrestomathia Votiacica”. В этом учебнике 5 текстов на северном, 1 на срединном и 8 на южном диалекте удмуртского языка взяты из публикаций В. Кельмакова. Эти 14 текстов составляют 22 процента от 63 диалектных текстов учебника. Таким образом, венгерские студенты уже десятилетия знакомятся с удмуртским языком и его диалектами в значительной степени при помощи кельмаковских публикаций. Его тексты являются разнообразными и в плане жанров, соответственно, студенты, изучая эти тексты, имеют возможность познакомиться не только с языком, но и устным творчеством, обычаями, верованиями и бытом удмуртского народа.

Самым значительным достижением творчества юбиляра в области диалектологии является учебник, вышедший в свет сначала на финском языке в 1994 году (Udmurtin murteet) в переводе Сиркки Сааринена (Keľmakov–Saarinen 1994) , потом в 1998 и 2006 году на русском (Кельмаков 1998, 2006). С уверенностью можем сказать, этот труд является энциклопедией удмуртской диалектологии. В ней рассказывается об истории изучения удмуртских диалектов, предлагается их система, разбираются как фонетические, так и морфологические особенности отдельных диалектов, дается краткое описание своеобразий каждого диалекта, и все иллюстрируется текстами. В заключение приводится практически полная библиография удмуртской диалектологии. Это произведение за-

мечательно не только как учебник - оно может стать и ориентиром направления для дальнейших исследований. В. К. Кельмаков группирует удмуртские диалекты следующим образом (Кельмаков 2006: 41–44): 1) Северное наречие; 2) Южное наречие: собственно южный (или центральный), периферийно южный; 3) Срединные говоры; 4) Бесермянское наречие.

От этого совсем немного отличается классификация в моем учебнике (Csúcs 1990: 12–19), созданная частично на основе исследований В. Кельмакова. Единственное различие в том, что у меня периферийно южное наречие является самостоятельной группой. На мой взгляд, такое деление обосновывается тем, что это наречие как географически, так и в плане языка обособлено от прочих удмуртских диалектов. Причем эта обособленность признается и В. К. Кельмаковым, считающим, что своеобразие периферийно южных наречий необходимо суммировать отдельно (Кельмаков 2006: 234–243).

У меня имеется также 5-ое издание книги ”Удмурт диалектология: Студентъёслы но аспирантъёслы юрттос” (Кельмаков 2002б), которую я считаю тоже очень важной по нескольким причинам. Прежде всего, потому, что написана она на удмуртском языке. Все венгерские финно-угроведы испытывают опасение, наблюдая за положением финно-угорских народов и языков России. Данные переписи населения, к сожалению, показывают, что численность удмуртов и людей, говорящих на удмуртском языке, сокращается, а опыт и социолингвистические исследования подсказывают, что круг использования удмуртского языка не расширяется. При таких обстоятельствах мы должны с радостью приветствовать эту книгу, ведь она является свидетельством того, что говорить и писать об удмуртских диалектах возможно на удмуртском языке, а заодно автор создаёт и необходимую терминологию. С другой стороны, эта книга, созданная как пособие для студентов и аспирантов, является важной в плане содержания. Дело в том, что каждый студент, кроме упомянутой полевой практики, был обязан в родной деревне собрать материал вопросника объёмом до 400 слов, а также тексты. Большинство вопросов (309 штук) касалось фонетических явлений, меньшая часть (69 вопросов) – морфологических явлений, а 18 вопросов – лексики. Таким образом, за десятилетия был собран огромный рукописный архив. В прошедшие годы этот материал был занесен в память компьютера венгерским исследователем Ласло Феешем, который, собственно говоря, на его основе и создал атлас диалектов удмуртского языка: распространение отдельных диалектных явлений показана на картах.

Эта работа может послужить прекрасным пособием для изучения удмуртских диалектов и дальнейшей их классификации. К сожалению, я не в курсе, дошел ли до Удмуртии атлас Л. Фееша, как не знаю и того, собирается ли он вообще опубликовать свой материал.

Много десятилетий наш юбиляр посвятил исследованию истории удмуртского языка и диалектов (прежде всего, исторической фонологии). О подведении итогов этой работы свидетельствуют тезисы (Кельмаков 1993), предоставленные им Российской Академии Наук в 1993 году; результатом стало присуждение ученой степени доктора наук. В прошедшие десятилетия я также занимался исследованиями в области истории пермских языков, прежде всего – удмуртского. Соответственно, сферой, где в научном смысле мы чаще всего встречались с профессором Кельмаковым, была история удмуртского языка: мы перенимали друг у друга научные результаты, взаимно использовали их, в оценке некоторых явлений приходили к одинаковым или близким выводам, но были случаи, когда мы занимали и разные позиции. Мне хочется привести несколько примеров в качестве иллюстраций к сказанному.

В одной из своих ранних статей В. К. Кельмаков исследует специальные фонемы кукморского диалекта (Кельмаков 1968). Среди них важное место занимает *η*. Этот согласный существовал уже в уральском языке-основе, но из большинства современных языков он исчез, или - например, в пермских языках – превратился в другой назальный. Однако в периферийных удмуртских диалектах он сохранился, благодаря чему реконструируются на уральский язык-основу такие формы, как, например, **päηe* 'голова' (ср. с финским *pää*). И на этой же основе реконструирован мной согласный *η* в древнепермском (Csúcs 2005:134–135).

Спустя пару лет после этого наш юбиляр написал статью о периодизации истории удмуртского языка (Кельмаков 1976). На основе материала по исторической фонологии удмуртского языка "вслед за прапермским В. К. Кельмаков в истории удмуртского языка выделяет еще два периода (а внутри первого два подпериода). Они следующие:

1) праудмуртский (дописьменный удмуртский):
   а) ранний праудмуртский до XIV–XV вв.,
   б) поздний праудмуртский до XVII–XVIII вв.;
2) современный удмуртский.

Граница между ранним и поздним праудмуртским периодами определяется, по его мнению, завершением отдельных фонетических изменений (главным образом, **o* > *u*), а конец позднего праудмуртского –

формированием современного удмуртского языка, которое в сущности состоялось – как свидетельствуют языковые памятники XVIII в. (по крайней мере, в области фонетики) – к указанному времени." (Чуч 1992: 35).

В 1983 году и я пытался создать периодизацию истории удмуртского языка (Csúcs 1983; по русски Чуч 1992:35) "По моему мнению, с учетом важнейших событий в истории удмуртов, а также общественно-экономических и языковых изменений можно предложить следующую периодизацию:

1) праудмуртский период до 1237 г.
2) древнеудмуртский период до 1552 г.
3) среднеудмуртский период до 1775 г.
4) ранний новоудмуртский период до начала XX в.
5) новоудмуртский период до наших дней."

Как видно, между двумя периодизациями нет существенных различий. Период 1а) В. К. Кельмакова мной разбит на две части и вехой выбран год, когда татарами свергнута Волжская Болгария, и удмурты – так же, как остальные народы Поволжья – оказались под татарской властью. Тогда в древнеудмуртском языке произошли важные фонетические изменения, и он протерпел значительное татарское влияние (несколько сотен заимствований, ударение на последнем слоге, заимствование суффиксов и т.д.). Конец древнеудмуртского периода, по-моему, был на сто лет позже, чем по В. К. Кельмакову. Здесь мной выбрано опять историческое событие – взятие Казани. После него все удмурты стали подданными России, а татарское влияние заметно слабеет (хотя в периферийных диалектах оно продолжалось до последнего времени) и заменяется усиливающимся влиянием русского языка. В среднеудмуртский период началось становление современных удмуртских наречий, и произошло несколько важных фонетических изменений. Среднеудмуртский период соответствует кельмаковскому периоду 1б), конец которого стоит определить годом появления первой печатной удмуртской грамматики.

Согласен я с профессором Кельмаковым в том, что к концу XVIII века удмуртский язык, по сути дела, прошел свое становление, но все равно разделил последующий период на две части, так как в XIX веке, хотя удмуртская письменность уже существовала, но вряд ли еще мы можем говорить о по-настоящему функционирующем литературном языке.

Как уже было отмечено, юбиляру, после множества важных работ по исторической фонологии, а также тезисов и защищенной диссертации в 1993 году была присвоена степень доктора наук. В этом труде на основе проведенных им исследований он подводил итоги по исторической фонологии удмуртских диалектов (соответственно, удмуртского языка) – значит, становлению звуковой системы и системы ударения современных наречий. Как о тезисах, так и о научном творчестве В. К. Кельмакова в свое время и я давал положительную оценку (Чуч 1995).

Через несколько лет после этого наш юбиляр собрал в два тома и издал свои труды по фонетике удмуртских диалектов и истории фонологии удмуртского языка (Кельмаков 2003, 2004). Наверно нет необходимости лишний раз подчеркивать важность этих сборников. Причем, важно, а во многих случаях прямо необходимо, знакомиться с научными результатами В. К. Кельмакова и использовать их, не только студентам и аспирантам, но и исследователям исторической фонологии финно-угорских языков

Когда я сам писал диссертацию на присвоение степени доктора наук, а потом, на ее основе – монографию на немецком языке (Csúcs 2005), то многое черпал из исследований В. К. Кельмакова. Конечно, это не означает, что наши мнения всегда во всех планах совпадают. Так, например, мы расходимся в систематизации гласных древнеудмуртского языка, а точнее в причинах и порядке некоторых звуковых изменений и т.д. И это неудивительно. К тому же, не могу с полным убеждением заявить и о том, что в спорных вопросах прав я, ведь мнения В. К. Кельмакова всегда хорошо обоснованы. Бесспорно – наш юбиляр обладает тремя свойствами, которые, на мой взгляд, необходимы для успешных занятий историческим языкознанием. А именно:

1. Безупречное освоение и применение историко-сравнительного метода.
2. Основательное, детальное знание изучаемого языкового материала.
3. Научная объективность.

Позвольте мне последнее утверждение раскрыть подробнее. Часто обнаруживается, что порою даже самые великие ученые становятся фанатиками в отношении своих теорий, предположений, не способны их рассматривать объективно и замечать явных ошибок, противоречий. Кельмакову это ни в малейшей степени не характерно. Его результаты являются надёжными именно потому, что прежде чем опубликовать, он сам критично и объективно их пересматривает.

Дальнейшей важной областью деятельности В. К. Кельмакова является история науки. При этом любой, желающий ознакомиться с ней, не попадает в сложное положение, так как в 2001 и 2002 году наш юбиляр сам собрал и издал свои труды по данной тематике (Кельмаков 2001, 2002a). Сборник, вышедший в 2001 году, содержит три объёмных произведения. Первое написано в 2000 году по случаю 225-летия выхода в свет первой удмуртской грамматики. В этом большом – до 80 страниц – произведении он дает обзор развития удмуртского языкознания с его зарождения до наших дней, учитывая и кратко описывая и творчество иностранных, в том числе венгерских исследователей. В обзоре В. К. Кельмакова – все, что можно собрать по этой теме. Он (вместе с библиографией в 60 страниц в конце книги) является источником, которым должен пользоваться каждый, кто желает заниматься историей удмуртского языкознания.

Здесь хочется отметить, что я сравнивал библиографию из выше упомянутой работы В. К. Кельмакова с библиографией моего учебника удмуртского языка. Результат, наверно, не удивительный: некоторых произведений не хватает у меня, а некоторых – у него. Это подсказывает идею как само собой разумеющуюся: давайте создадим электронную библиографию удмуртского языкознания, доступную по интернету! Такой проект мог бы стать одним из важных практических результатов нашей конференции, организованной в честь юбиляра.

Вторая статья сборника рассказывает о начальном этапе удмуртского языкознания в XVIII веке, и является важной еще и потому, что написана на удмуртском языке. Я уже говорил о значении удмуртоязычных научных публикациях и их роли в сохранении удмуртского языка. К вышесказанному добавляется и то, что статья включает в себя объяснение около ста лингвистических терминов, созданных в последние годы.

Третья статья повествует о рукописном удмуртском словаре Владислава Ислентьева, и о том интересном пути исследования, в результате которого В. К. Кельмаковым он был найден. Этот рукописный двухтомный словарь В. Ислентьев подарил Финно-угорскому обществу в Хельсинки через Ю. Вихманна в 1892 году в надежде, что в будущем при издании удмуртского словаря он будет использован. Его надежда сбылась: Ю. Вихманн поместил в свой словарь данные В. Ислентьева, которых не хватало у него, или же они имелись в другой форме с другим значением. Они же фигурируют и в его диалектологическом словаре удмуртского языка, вышедшем в 1987 году (”Wotjakischer Wortschatz”). В. Кельмаков и раньше знал о существовании словаря В. Ислентьева, но

стал искать его лишь в 90-е годы, после прочтения финноязычных путевых заметок Ю. Вихманна, где он упоминает и о дарении словаря. Долгие годы поиски оставались безуспешными. В 1996 году по разным причинам мы оба были в Хельсинки, и в одном из наших разговоров вспомнился словарь В. Ислентьева. Я рассказал, что в 70-е годы, когда к своей кандидатской диссертации о татарских заимствованиях удмуртского языка я собирал материал в университете Хельсинки в Кастрениануме, я видел словарь В. Ислентьева, и, мало того, держал его в руках. В своей статье профессор Кельмаков, конечно, упоминает об этом. А словарь нашелся в том же году среди книг внезапно умершего в 1991 году профессора Микко Корхонена. Корхонен, скорее всего, пользовался им, когда редактировал ”Wotjakischer Wortschatz”. Надеемся, что словарь В. Ислентьева раньше или позже станет доступным для исследователей, хоть в электронном формате.

Том, вышедший в 2002 году, по сути дела является хрестоматией для студентов к курсу ”История удмуртского языкознания”. Он содержит ок. 30 статей В. К. Кельмакова об истории науки. Тут приведу только те из них, в которых исследуется деятельностью зарубежных авторов в области удмуртского языка. Статья, напечатанная впервые в 1980 году (”Труды зарубежных ученых по вопросам удмуртского языкознания”) после краткой текстовой оценки дает полный список трудов по удмуртской лингвистике, опубликованных иностранцами в период с 1846 по 1980 год. В библиографии содержится 129 работ, из которых, по расчету В. К. Кельмакова 92 (= 71,3%) были опубликованы венгерскими исследователями. Такому высокому проценту не следует удивляться, если вспомним о том, какие замечательные деятели венгерского финноугроведения занимались изучением удмуртского языка: Бернат Мункачи, Давид Фокош-Фукс, Эден Беке, Дьёрдь Лако и Карой Редеи. В эту область науки они внесли не только свои научные достижения, но позаботились и о воспитании своего научного потомства. В статье 1982 года (”Проблемы взаимовлияния удмуртского и соседних языков в трудах зарубежных ученых”) венгерские исследователи тоже играют значительную роль, и в наибольшей степени пара таких авторов, как Карой Редеи и Андраш Рона-Таш, представляющие собой высший уровень профессионализма и в финно-угроведении, и в тюркологии.

В апреле 1985 года состоялась научная конференция ”Венгерские ученые и пермская филология”, материал которой был опубликован в 1987 году. Тема, указанная в заглавии сборника, отражена в 23 работах. Среди авторов – не только лингвисты, но и литературоведы, и этногра-

фы. У В. К. Кельмакова здесь три статьи (одна из них – в соавторстве с Калининой), из них статья ”Венгерские ученые об удмуртском языке” была включена также в том, изданный в 2002 году. В этом материале дается такая оценка деятельности венгерских исследователей в области пермистики: ”Активность венгерских пермистов особенно повысилась в последние десятилетия: почти каждый коллективный финно-угроведческий сборник или номер журнала ”Nyelvtudományi Közlemények” содержит исследования об удмуртском языке или рецензии и отзывы на издания удмуртских лингвистов; из одного Международного конгресса финно-угроведов в другой возрастает количество венгерских докладов и сообщений, посвященных обсуждению нерешенных проблем удмуртского (и пермского) языкознания.” (Кельмаков 2002: 51) После этого в хронологическом порядке дается перечень венгерских исследователей, занимающихся удмуртским языком. В нём коротко и объективно представляются, а в некоторых случаях и оцениваются соответствующие работы. Вообще, во всех произведениях Кельмакова проявляется его стремление к полноте – оно характерно и в данном случае. Он не упустил никого, кто до 1985 года публиковал работы об удмуртском или в том числе и об удмуртском языке. К упомянутым уже именам можем добавить таких наших современников как Габора Берецки, Тибора Микола, Эрика Васойи, Евы Коренчи, Энико Сий, Ференца А.Молнара, Антала Киша и т.д. Но В. К. Кельмаков в совершенстве знает и более раннюю литературу Венгрии (Йожефа Буденца, Йожефа Балашшу, Кароя Медвецки, Имре Клемма, Магду А. Кёвеши и др.).

По личному опыту знаю, с каким вниманием и поддержкой относится Валей Кельмаков к научной деятельности и молодых венгерских финно-угроведов (например, Иштвана Козмача, Жужи Шаланки, Ласло Фееша).

Необходимо отметить также две рецензии В. К. Кельмакова о первых трёх выпусках ”UEW” (соавтором первой является Л. И. Калинина). В них содержится много таких замечаний и дополнений, которые – в случае второго издания – будущему редактору обязательно надо будет принять во внимание в ходе подготовительных работ.

Следует отдельно сказать о педагогической деятельности В. К. Кельмакова: будучи университетским преподавателем, он воспитал в духе любви и интереса к родному языку целые поколения учителей и исследователей, причем на высоком европейском уровне. Очень важны его учебники, но еще более важно беспредельное вдохновение, которым он наполняет свою педагогическую деятельность, а также его отцовская

любовь к студентам, которые через годы и десятилетия отвечают ему тем же. Свидетелем этого я бывал в ходе наших совместных диалектологических экспедиций. Значение его педагогической деятельности просто невозможно в должной мере переоценить: ведь сохранить малочисленный народ, которому угрожает исчезновение, и его язык возможно только организовав на достойном уровне обучение на родном языке. А для этого требуются хорошие, вдохновлённые педагоги.

Я счастлив от того, что уже десятилетия могу считать профессора Кельмакова своим близким другом. Знакомство наше началось непросто: когда в 1966 году, будучи студентом-русистом, я ездил в Москву, то посетил и Институт языкознания. Один из величайших личностей финно-угроведения XX века, завотделом финно-угорских языков профессор Лыткин рассказал, что у него есть очень талантливый удмуртский аспирант, но, к сожалению, он сейчас не сможет познакомить меня с ним, так как в данный момент тот проходит срочную службу в советской армии. После этого мы стали переписываться, а личная наша встреча состоялась в 1970 году в Таллине, на конгрессе финно-угроведов. С тех пор мы встречались на множестве конгрессов и конференций. Благодаря гранту, профессор Кельмаков побывал и в Венгрии, а еще мы одновременно проживали в Хельсинки. Однако самыми незабываемыми были наши совместные экспедиции с целью сбора материала по Удмуртии и по другим краям где живут удмурты. Вот они-то и научили меня и любить, и уважать моего друга Валея. Проведенная им организационная работа была потрясающей и вела к успеху. Я не переставал восторгаться его умением обеспечивать нас ночлегом, питанием, транспортом. Только тот, кто бывал в России в 90-е годы, знает, какие нередко сверхчеловеческие усилия требовались для удовлетворения этих простых потребностей.

Профессор Кельмаков – человек очень дружелюбный, непосредственный и веселый по натуре, но при этом тихий и скромный. Благодаря этому, наши совместные экспедиции всегда проходили в хорошем настроении и бывали успешными. Он каждый раз с бесподобным чутьём находил лучших информантов и благодаря своей чрезвычайной эмпатии мог их разговорить. Благодаря Кельмакову, я не один раз принимал участие в обряде летнего языческого жертвоприношения в небольшой деревушке южной Удмуртии и собирал материал.

Особо впечатляет, когда Валей глубоким баритоном поёт удмуртские народные песни. Пение это захватывает и тех, кому текст непоня-

тен. Не случайно он привлекает к пению и своих студентов, будь они хоть удмурты, хоть венгры, хоть финны.

Мы, его венгерские друзья, надеемся, что в следующие десятилетия он будет непреклонно продолжать свою деятельность на благо удмуртского народа и финно-угорского языкознания. Для этого желаем ему сил и здоровья.

Литература

Кельмаков В. К. 1968: О некоторых специфичных фонемах кукморского диалекта удмуртского языка. СФУ 3: 187–196.

Кельмаков В. К. 1976: К вопросу о периодизации истории удмуртского языка На материале исторической фонетики. СФУ 12: 283–289.

Кельмаков В. К. 1981: Образцы удмуртской речи. Ижевск. 299. с.

Кельмаков В. К. 1990: Образцы удмуртской речи 2. АН СССР. УрО. Удм. ин-т ИЯЛ. Удм.Ун-т, Ижевск. 368. с.

Кельмаков В. К. 1993: Формирование и развитие фонетики удмуртских диалектов. Изд-во Удм.Ун-та, Ижевск. 59. с.

Кельмаков В. К. 1998: Краткий курс удмуртской диалектологии. Удм. гос. Ун-т. Каф. общ. и фин.-уг. языкознан. Изд-во Удм. Ун-та, Ижевск. 386 с.

Кельмаков В. К. 2001: Очерки истории удмуртского языкознания. Изд. дом Удм.Ун-т, Ижевск. 231. с.

Кельмаков В. К. 2002а: К истории удмуртского и пермского языкознания. Изд. дом Удм.Ун-т, Ижевск. 443. с.

Кельмаков В. К. 2002б: Удмурт диалектология: Студентъёслы но аспирантъёслы юрттос. Удмурт университет, Ижкар. 177 с.

Кельмаков В. К. 2003: Диалектная и историческая фонетика удмуртского языка 1. Изд. дом Удм.Ун-т, Ижевск. 276. с.

Кельмаков В. К. 2004: Диалектная и историческая фонетика удмуртского языка 2. Изд. дом Удм.Ун-т, Ижевск. 394. с.

Кельмаков В. К. 2006: Краткий курс удмуртской диалектологии.[2] Удм. гос. Ун-т. Каф. общ. и фин.-уг. языкознан. Изд. дом Удм.Ун-т, Ижевск. 386 с.

Чуч Ш. 1992: Периодизации истории удмуртского языка. Вопросы диалектологии и истории удмуртского языка Сб. науч. тр. РАН УрО. Удм. ин-т ИЯЛ, Ижевск. 29–47.

Чуч Ш. 1995: О творческой деятельности В. К. Кельмакова и его научном докладе Формирование и развитие фонетики удмуртских диа-

лектов представленном в качестве диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Вестник Удмуртского университета 5: 125–127.

Csúcs Sándor 1983: A votják nyelvtörténet korszakai. In: Urálisztikai tanulmányok. Budapest. 85–94.
Csúcs Sándor 1990: Chrestomathia Votiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Csúcs Sándor 2005: Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Keľmakov, Valentin–Saarinen, Sirkka 1994: Udmurtin murteet. Turku–Iževsk.

ШАНДОР ЧУЧ

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 19.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2012

In memoriam

Bereczki Gábor
(1928–2012)

2012. április 4-én váratlanul elhunyt Bereczki Gábor egykori tanárom, majd kedves kollégám, a hazai finnugrisztika doyenje.

Bereczki Gábor 1928. március 24-én a Körös-parti Békésen született. Egyetemi tanulmányait a budapesti és a bukaresti egyetemen végezte el. Az ELTE-n kedves tanárai közé tartozott Zsirai Miklós és Pais Dezső. 1953-ban a Szovjetunióba jelentkezett aspirantúrára, az egykori – a mai doktori rendszernek megfelelő – tudományos képzés keretében. Alig 31 éves volt, amikor megvédte kandidátusi értekezését, és 1959-ben az ELTE Finnugor Tanszékének docense lett. 1963-ban azoknak a tanároknak egyike volt, akik örömmel fogadták a Budapesten és Debrecenben újonnan indított finnugor szakra jelentkezőket. 45 évesen lett 1973-ban tanszékvezető, majd pedig 1979-ben professzor. 1986-ban átadta a tanszéket Hajdú Péter akadémikusnak, és egyidejűleg elvállalta az Udinei Egyetem megbízását. Tíz esztendeig Észak-Olaszországban – Udine mellett még Bolognában és Padovában is – tanított finnugor nyelvészetet. 1998-ban emeritus professzor lett. Az elmúlt 13–14 évben kora nyártól ősz végéig felesége, Mai Kiisk észtországi tanyáján, a koongai Kalamaaban végzett nappal gazdálkodó, méhészkedő, estefelé tudományos munkát. Egy észt–magyar nagyszótáron dolgozott többek között…

Munkásságát bibliográfusai két részre osztják: egyfelől tudományos, másfelől műfordítói tevékenységre.

Hetvenedik születésnapjára Rédei Károly, a permista szakember és barát adott közre egy reprezentáns válogatást az ünnepelt közel negyven évnyi finnugrisztikai terméséből:

Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére. Budapest 1998. – E kötetben több mint ötven kis cikket találunk szómagyarázatoktól és etimológiáktól a magyar nyelv és a Volga-vidéki nyelvek kérdéséig. – E munka előtti, ill. utáni kerek születésnapokra jelent meg a következő két kiadvány: *Bereczki emlékkönyv (Bereczki Gábor 60. születésnapjára)* (Buda-

pest 1988 = Urálisztikai Tanulmányok 2.) és *Ünnepi írások Bereczki Gábor tiszteletére* (Budapest 2008 = Urálisztikai Tanulmányok 19. – CD-lemezen).

A nyelvtudósnak fontos írásai jelentek meg a cseremisz, ill. a finn-volgai (finnugor) hangtörténeti kutatásokhoz, megírta a cseremisz nyelv történeti nyelvtanát, és meghatározta a cseremisz és a mordvin nyelvi viszonyt. Ide kapcsolódó főbb közleményei:

W. Steinitz és E. Itkonen finnugor vokalizmuselmélete és a cseremisz nyelv (NyK 70 [1968]: 23–34; németül: ALH 19 [1969]: 305–319). – Ez a tanulmány alapvető fontosságú az alapnyelvi első szótagi vokalizmus vizsgálatához.

Cseremisz (mari) nyelvkönyv (Budapest 1971 = Finnugor jegyzetek XIX). – 1990-ig (l. alább) a cseremisz nyelv egyetemi tankönyve.

Существовала ли праволжская общность финно-угров? (ALH 24 [1974]: 81–85; franciául: ÉFOu. 15 [1978–1979]: 81–90). – A finn-volgai népek szétválásának felülvizsgálata, a volgai finnugor kor létezésének tagadása.

Geschichte der wolgafinnischen Sprachen. In: Denis Sinor (ed.), The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Leiden [etc.] 1988. 314–350. – Kitűnő cseremisz és mordvin történeti hang- és alaktan.

Chrestomathia Ceremissica (Budapest 1990). – Érdekes módon senki sem ismertette e kitűnő kresztomátiát.

Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I–II. Szeged 1994, 1992 = Studia Uralo-Altaica 35, 34). – Akadémiai doktori értekezésének anyaga. Ismertettem: Linguistica Uralica 32 [1996]: 297–301.

Beke Ödön: Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch). 1–9. Neu redigiert von Gábor Bereczki (Savariae 1997–2001 = Bibliotheca Ceremissica IV/1–IV/9). – Évkönyvünkben ismertettem: FUD 9 [2002]: 159–162.

A cseremisz nyelv történeti alaktana (Debrecen 2002 = Studies in Linguistics of the Volga-region. Supplementum). – Bereczki cseremisz nyelvi vizsgálatainak folytatása és betetőzése.

A Volga-vidék nyelvszövetségéről, areális kapcsolatáról (a török népekkel való nyelvi viszonyról) és hang-, alak- és mondattani egymásra hatásáról egy sor tanulmánya jelent meg:

A Volga–Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai (in: Areális nyelvészeti tanulmányok. Budapest 1983. 207–236; németül: NyK 86: 307–314).

The Caracter and the Scale of Turkic Influence on the Structure of Finno-Ugric Languages (in: Papers in Honor of Oswald Szemerényi. III. Amsterdam–Philadelphia 1993. 509–519; olasz változata: Incontri Linguistici 17

[1993]: 45–58; vö. még: Quaderni dell'Instituto di Iranistica, Uralo-Altaistica e Caucaselogia dell'Universitá degli Studi di Venezia 20 [1987]: 59–67).

Az alaktani elemek kölcsönzésének néhány típusa a Volga–Káma-vidéki area nyelveiben (NyK 100 [2003]: 97–101); *Взаимосвяи языков волго-камского ареала* (CIFU-10/1: 1–49, Joskar-Ola 2005); *Der Sprachbund des Wolga-Kama Gebietes* (Incontri Linguistici 30 [2007] 11–28).

Egyik eloroszosodott finn-volgai népcsoportnak, a merinek vagy a merjának megállapította helyét az uráli nyelvek között: *A merja nyelv helye a finnugor nyelvcsaládon belül* (MNy. 85 [1989]: 439–442; olaszul: Incontri Linguistici 12 [1989]: 11–15; franciául, in: Mélanges offerts à Fanny de Sivers. Uppsala 1996. 69–76). – Elsőként vallja a szerző, hogy a merják eredetileg finnségi (balti finn) nyelven beszéltek.

Két egyetemi jegyzetét minden finnugor szakos – és minden kolléga – forgatta:

A magyar nyelv finnugor alapjai (Budapest 1977: kari jegyzet; Budapest 1996: egyetemi tankönyv, ennek olasz változata: Udine 1998; javított és bővített változat: Budapest 1996, 1998², 2003³). – Ez a tankönyv bemutatja Bereczkit, aki rendkívül kiterjedt oktatási tapasztalattal rendelkezett. Ennek folytán az összes finnugrisztikai kérdést igen közérthetően és tömören képes volt továbbadni az egyetemi hallgatóknak, a kutatóknak, ill. a nagyközönségnek. A jegyzet a hazai egyetemek és főiskolák hasznos segédeszköze immár 35 esztendeje. A tankönyvbe a szerző belefoglalta korábbi kutatásainak (már említett) eredményeit az alapnyelvi első szótagi magánhangzókra, a finn-volgai csoport szétválására, majd a merja nyelv szócsaládbeli helyére stb. vonatkozóan. A javított és bővített változat elkészítésében – felkérésére – én is közreműködtem, erre büszke vagyok.

Bevezetés a balti finn nyelvészetbe (Budapest 2000). – Elsőrangú tankönyv a finnugor, finn és észt szakos egyetemistáknak.

Tudományos témájú egy oroszországi útinaplója, melynek alapjául egy úti sorozat állt: 1958-tól 1979-ig a zenész Vikár Lászlóval több mint tíz alkalommal bejárta a Volga–Káma-vidék finnugor és török népeit, és feltérképezték e népek népi zenéjét. Ezzel – kedves cseremiszes tanítványa, Pusztay János szavaival – „legújabbkori tudománytörténetünk legnagyobb szabású gyűjtőútjainak résztvevője" (in: Bereczki Gábor. Budapest 1998. 29 = Magyar Nyelvész Pályaképek és Önvallomások 8). A nagy zenei és nyelvi anyagot tartalmazó albumok közül Budapesten megjelentek a következők: *Cheremis Folksongs* (1971), *Chuvas Folksongs* (1979), *Votyak Folksongs* (1989) és *Tatar Folksongs* (1999). Bereczki említett naplója 270 oldalas, címe:

A Névától az Urálig (Szombathely 1994 = Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 4). – Itt egy negyedszázados, 1953-tól 1977-ig terjedő diáriumot tartunk a kezünkben. (Kár, hogy a szombathelyi kiadás magyarázó térképeket, hely- és névmutatót nem tartalmaz.) A napló különösen értékes annak, aki a rendszerváltozás előtti korban már élt. Egy sor ironikus megjegyzés szerepel a naplóban; ezek egy részét a szerző utólag szúrta be, „annak idején nem illett megírnom" – finom célzatú – megjegyzés után. A napló 1966-tól terjedő része Hajdú Péter kollégának postázott levél. Ezek közül néhány nem ért Magyarországra, így aztán utólag pótolta a szerző a kimaradt érdekességeket.

Bereczki munkásságának másik területe a műfordítás volt, pontosabban az észt és a finn szépirodalom magyarországi népszerűsítése. A fordítás mellett a szerkesztés, az irányítás és a kapcsolatteremtést tekintette feladatának. Egyik-másik művét klasszikus fordításként tálalhatjuk az olvasónak. A három legismertebb mű, amelynek magyarítása ügyében a maximálisat megtette:

Az észt irodalom kistükre. Válogatta, a bevezetőket írta: Jaan Kross. Budapest 1969. – E kötetben ő a fordítók egyike, a fordítások felügyelője. Például: észt tanárnőm, Bereczkiné Mai Kiisk felkérte néhány hallgatóját, hogy a műfordítói munkában vegyenek részt. Engem is arra bíztatott, hogy August Kitzberg *Tuulte pöörises* című drámájából két felvonást fordítsak le. Megpróbálkoztam ezzel az erőm feletti feladattal. Észt–magyar szótár akkor még nem volt, így hát Wiedemann százéves észt–német szótárát vettem a fordításhoz igénybe. Egy-két helyütt bizony nem is értettem meg a beszélgetés lényegét. Átadtam a gépírásos kéziratot, melyet aztán „házon belül" nyomdakésszé tett a Bereczki-házaspár.

Väinö Linna: Az ismeretlen katona (Budapest 1982 = A finn irodalom könyvtára). – Az 1954-ben napvilágot látott regény remek fordítása. A Kádár-korszakban bizonyos szovjet katonákat realisztikusan (azaz pejoratívan) ábrázoló részt a kiadó kihagyta a műből.

Kalevipoeg. Észt hősének. Ford.: Rab Zsuzsa. Budapest 1985. – Bereczki munkája: nyersfordítás, jegyzetek, szövegmagyarázat és utószó.

Az utóbbi évtizedekben gyakran megkaptam Bereczki tanár úr könyveit. Ezek mindegyikében található egy-két korrektúra-javítás. A gondos és pontos filológus minden megjelent művét átvizsgálta, és csak utána adta ki a kezéből.

Számos díjban és kitüntetésben részesült. Hat ízben nyerte el az Európa Kiadó nívódíját 1968 és 1989 között. A Corvina Kiadó nívódíját 1976-ban az *Észtország. Rokonaink földje* c. fotóalbum szöveganyagáért kapta, a Gondo-

lat Kiadó nívódíját pedig Lennart Meri *Az északi fény kapujában* c. útleírásának fordításáért. A Magyar Tudományos Akadémia nagydíját 1976-ban nyerte el a *Cheremis Folksongs* c., Vikár Lászlóval együtt készített gyűjteményért. Legmagasabb magyar kitüntetését 2003. augusztus 20-án kapta: a magyar államfő a Magyar Köztársasági Érdemrend tiszti keresztje kitüntetést adományozta Bereczki Gábornak. A tatár nép folklórja kutatásáért és népszerűsítéséért 1999. november 10-én Tatarsztan elnöke is kitüntette. Emellett a Magyar–Észt Társaság elnöke volt, a Tartui Egyetem díszdoktora, a Reguly Társaságnak, a helsinki Finn Irodalmi Társaságnak és a helsinki Kalevela Társaságnak tiszteletbeli tagja, a finn Fehér Rózsa Lovagja-rendjel II. és az észt Mária Országos Keresztje-rendjel III. fokozatának kitüntetettje, valamint 2005 óta Mariföld Kiváló Tudományos Kutatója.

Életének utolsó évtizedében két szótári vállalkozás foglalkoztatta. Sajnos régóta tervezett észt–magyar nagyszótárát nem tudta befejezni (ennek T betűjénél tartott, amikor kórházba szállították). Társszerzős munkája, a cseremisz szófejtő szótár finnugor elemei azonban elkészültek, és a mű megjelenése a jövevényszavakat feldolgozó Agyagási Klárától függ (vö. kettejük cikkét: *Mutatvány a készülő cseremisz etimológiai szótárból.* NyK 103 [2006]: 23–43).

A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 1993-tól húsz éven át volt finnugor tanszék (2012. február 1-jétől a tanszék tanárai a magyar nyelvi és irodalmi intézet oktatói lettek). Az 1990-es években két kirándulást is szervezhettem, az egyiket Észt- és Finnországba. Ennek keretében egyetemünk kisbuszával és sofőrjével Koongába is eljutottunk, és Gábor Bátyámék birtokán egy kellemes estét töltöttünk. Szólt a Tanár Úr furulyája, és a tízfőnyi csapat magyar nótákat énekelt a messzi északon. Itt lesz Bereczki Gábor temetése.

Oroszországban, Mordovszkij Karatajba eljutva Bereczki könyvében egy nénit idézett: „Mi mordvinok vagyunk, de tatárul beszélünk, a nemzetiségünk pedig orosz.” Őróla, az egyetemi tanár nyelvészről és műfordítóról pedig elmondhatjuk: olyan magyarként ismerhettük, akinek senki sem volt ellensége (a szakmában sem!), sok nyelven beszélt, és otthona ott volt, ahol a finnugorok élnek, akár itthon, vagy Oroszországban, akár Finnországban vagy – családi elkötelezettségből is – Észtországban.

„Istennek köszönjük, hogy a miénk volt és az is maradt” (Szent Ágoston).

ZAICZ GÁBOR

A szerzőknek

A Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének sorozata 1989 óta jelenik meg, interneten is olvasható (http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud). A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de szívesen közli külső szerzők tanulmányait, illetve recenzióit is. A nem világnyelven készült cikkekhez angol vagy német nyelvű összefoglalót kérünk. A folyóiratot 2004 óta háromtagú hazai és egy hattagú nemzetközi szerkesztőbizottság felügyeli. A szerkesztőbizottság értékeli a kéziratokat a téma és a tartalom szempontjából, és szükség esetén külső lektorokat is bevon a szerkesztésbe.

a szerkesztők

Kirjoittajille

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja, joka ilmestyy kerran vuodessa. Julkaisua voi lukea internetissäkin (http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud). Julkaisusarjan tehtävänä on ensisijaisesti turvata julkaisumahdollisuus debreceniläiselle fennougristiikalle, mutta siinä julkaistaan mieluusti myös muidenkin tutkijoiden artikkeleita ja katsauksia. Kansallisilla kielillä julkaistuihin artikkeleihin pyydetään liittämään englannin- tai saksankielinen yhteenveto. Vuodesta 2004 aikakausijulkaisua jalostaa kolmejäseninen toimitus ja kuusijäseninen kansainvälinen toimituskunta. Toimituskunta arvioi käsikirjoituksien aiheen ja sisällön sekä pyytää tarpeen vaatiessa lausuntoja ulkopuolisilta asiantuntijoilta.

toimittajat

For Authors

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is an annual published by the Department of Finno-Ugric Studies at the University of Debrecen. The series is available also on the internet (http://mnytud. arts.unideb.hu/finnugor/fud). The main goal of the series is to publish reports on Finno-Ugric linguistics carried out in Debrecen. However, the editorial board warmly welcomes articles and review submissions from authors all over the world. Articles in less widely spoken languages should include a summary in English or German. Since 2004 the annual has three editors and a six member international editorial board. The editorial board evaluates the themes and contents of the articles and invites outside reviewers on demand.

editors

Требования к авторам

Серия периодического издания Кафедры финно-угорской филологии Дебреценского университета выходит в свет с 1989-го года. Ona доступна и в интернете (http://mnytud.arts. unideb.hu/finnugor/fud). Цель издания Folia Uralica Debreceniensia (FUD) в первую очередь обеспечение возможности публикования для членов дебреценского университетского творческого сообщества финноугристов, однако с радостью принимаются статьи, а также рецензии других авторов. К статьям, написанным не на мировых языках, мы просим сжатое сообщение на английском или немецком языке.

Издание журнала с 2004-го года контролируется редкомиссией, включающей три венгерских и шесть международных специалистов. Редакционная комиссия оценивает рукописи с точки зрения темы и содержания, в случае необходимости обращаются к дальнейшим специалистам в процессе редактирования материалов.

от редакторов

TARTALOM – INHALT – CONTENTS
SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Endresz Brigitta: A manysi *ut* grammatikalizációja 3

Falk Nóra: A rénelnevezések hierarchiájának és alaktani megformáltságának lehetséges összefüggéseiről 15

Honti László–H. Varga Márta: A hátravetett határozó kialakulásáról (A *Pestre való utazás*-tól a *Pestre utazás*-on át az *utazás Pestre* szerkezetig) 45

Janurik Tamás: A köztes toldalékok kapcsolódástípusai az uráli nyelvekben 59

Kelemen Ivett: Pluratívák vizsgálata az északi lapp Máté evangéliumban 83

Keresztes László: Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozatlan névragozásban II. 101

Maticsák Sándor: Az első mordvin szövegemlék elemzése 125

Oszkó Beatrix: A finnugor (?) *kacsa* és az oktatás (avagy az oktatásban is felhasználható elektronikus források az MTA Nyelvtudományi Intézetében) 147

Peneva Dennica: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben, a lappban és a bolgárban VI. (Számbeli egyeztetés II.) 161

Sipos Mária: A kazimi hanti nyelvjárás változatairól 181

Sivonen, Jari: Kuka on *suomalainen*? Kehyssemantiikan näkökulma kansallisuuskategoriaan 193

Zaicz Gábor: A mordvin nyelv orosz jövevényszavai I. 205

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Tytti Isohookana-Asunmaa: Pieni tarina csángóista *(Petteri Laihonen)* 223

Hadobás Sándor (szerk.): Halász Ignác három lappföldi útja *(Kelemen Ivett)* 225

Hadobás Sándor (szerk.): Hell Miksa és Sajnovics János bibliográfiája *(Kelemen Ivett)* 226

М. Д. Имайкина: Неень шкань эрзянь келесь. Фонетика *(Keresztes László)* 228

Н. С. Алямкин–О. Е. Поляков: Мокшень кяль. Синтаксис *(Keresztes László)* 231

С. Г. Моторкина: Словарь терминов по информатике на эрзянском языке для общеобразовательных школ. Общеобразовательной школатнень туртов эрзянь кельсэ информатикань терминтнэнь валкс *(Maticsák Sándor)* 234

Д. В. Цыганкин: Мордовские языки глазами лингвиста-финноугроведа. Сборник избранных статей. Часть вторая *(Maticsák Sándor)* 239

In honorem

Научное творчество Валея Кельмакова глазами венгра *(Csúcs Sándor)* 243

In memoriam

Bereczki Gábor (1928–2012) *(Zaicz Gábor)* 255

A szerzőknek – kirjoittajille – for Authors – требования к авторам 260

PUBLICATIONES

(http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/kiadvanyok.htm)

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 8.** (pp. 761) ISSN 0239-1953
  Debrecen–Jyväskylä, 2001. Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.** (pp. 224) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2002. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 10.** (pp. 270) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2003. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 11.** (pp. 184) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2004. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.** (pp. 194) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2005. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 13.** (pp. 258) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2006. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 14.** (pp. 218) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2007. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 15.** (pp. 242) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2008. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 16.** (pp. 234) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2009. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.** (pp. 275) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2010. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.** (pp. 231) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2011. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestellbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
H-4010 Debrecen, Pf. 54. – Tel.: (36-52) 512 923
E-mail: hlavacskae@mnytud.arts.unideb.hu